

RÓNA TAMÁS

KIÁLTÓ FOLYAM, AVAGY A HULLÁMTÖRÉS ANALÓGIÁJA

Róna Tamás főrabbi egybegyűjtött írásai

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET

RÓNA TAMÁS

KIÁLTÓ FOLYAM, AVAGY A
HULLÁMTÖRÉS ANALÓGIÁJA
RÓNA TAMÁS FŐRABBI EGYBEGYŰJTÖTT
ÍRÁSAI

ISBN 978-615-82154-0-4

Szakmai lektor: Somos Péter

Borítóterv: Szájli Gabriella

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET /ZSIMA/
BUDAPEST

2022

TARTALOMJEGYZÉK

JUDAIZMUS ÉS KÖZÖSSÉGTÖRTÉNET. KECSKEMÉT RABBIJAINAK MŰKÖDÉSE TÖRTÉNETSZOCIOLÓGIAI MEGKÖ- ZELÍTÉSSEN (A SZERZŐ 2011-BEN MEGVÉDETT HITTUDOMÁNYI DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉNEK SZERKESZTETT VÁLTOZATA).....	9
Előszó.....	10
Bevezetés a munka tudományos módszertanába.....	14
Kecskemét város rövid története.....	21
A kecskeméti zsidó közösség a XVIII– XIX. században.....	39
A kecskeméti zsidó közösség a XX. században.....	92

A kecskeméti zsidó hitközség alakulása,
intézményei.....113

Rabbik – közösség szemlélet.....122

Utószó.....168

Függelék. A zsidó közösség egyletei,
egyesületei és az izraelita hitközség...173

Jegyzetek.....177

Felhasznált források és irodalom.....270

Summary.....315

ZSIDÓ VALLÁSTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK.....320

A bizonyosság ládája.....321

Rabbi Slomó Jicháki – Rási (1040–1105). A
Pársándátá.....355

Izrael állama 1963 és 1967 között – A hatnapos háború és előtörténete.....	364
Ima Jeruzsálem újjáépítéséért.....	377
Tel-Aviv: város az idő fogságában.....	388
A mészászekolás, avagy a halottmosdatás törvényei.....	403
Tolerancia.....	456
Te végtelen vagy, és éveid is végtelenek.....	463
Az Órködés éjszakáján.....	489
Eruszin, kidusin, neuszin – eljegyzés, megszentelés, házasság a zsidó vallásban.....	505
TANÍTÁSOK, EMLÉKBESZÉDEK, KISEBB VALLÁSI TÁRGYÚ CIKKEK.....	511

Beszéd a Holokauszt szolnoki mártírjainak emlékére.....	512
Beszéd a Holokauszt nagykőrösi mártírjainak emlékére.....	518
Beszéd a Holokauszt ceglédi mártírjainak emlékére.....	524
Beszéd az A Szentírási közös úton című vallástudományi konferencián.....	531
Emlékbeszéd Raáb András, a Kecskeméti Zsidó Hitközség elnökének temetésén.....	542
Láss túl a falakon! „Minek nektek ez az egész szolgálat?”.....	555
Az ígéretünk a magasság felé emelkedjen! Megemlékezés az 1848-as forradalomról és szabadságharcról.....	557
A zsinagógai kalendáriumról. Pészachi tanítás.....	561

Böjtöljön és imádkozzék minden bajban!.....	565
Nehéz idők.....	573
Egy kevésbé ismert Purim története.....	579
Beszéd az Élet Menetén, 2018.....	585
„Áldott az az ember, aki bízik a világ alkotójában”. Előadás a Magyar–Indonéz Vallásközi Konferencián, 2010. május 25.....	588
Köszöntő beszéd a Nemzetközi Keresztény–Zsidó Tanács <i>A megbékélés útja a törékeny világban</i> című nemzetközi vallástudományi konferenciáján.....	595
Bevezetés a Magyarhoni Zsidó Imaegylet honlapján indított <i>A Talmud bölcsei</i> című vallástudományi cikksorozathoz.....	598
Róna Tamás főrabbi gratuláló levele Novák Katalin köztársasági elnök asszonynak megválasztása alkalmából.....	603

**JUDAIZMUS ÉS
KÖZÖSSÉGTÖRTÉNET
KECSKEMÉT RABBIJAINAK MŰKÖDÉSE
TÖRTÉNETSZOCIOLÓGIAI
MEGKÖZELÍTÉSSEN
(A SZERZŐ 2011-BEN MEGVÉDETT
HITTUDOMÁNYI DOKTORI
ÉRTEKEZÉSÉNEK SZERKESZTETT
VÁLTOZATA)**

Előszó

תחלת חכמה יראת יהוה – A Szentírásból Salamon király szavait idézve, héber nyelven, mely magyarul így hangzik: „*A bölcsesség kezdete az I–tenfélelem.*”¹ Ez a kifejezés évezredek óta meghatározza a monoteizmus szellemiségének fáklyavivőjét, a zsidó népet. Amikor a Második Szentélyt lerombolták a polgári időszámítás szerint 70-ben, szétszórattatásba került a Biblia népe. Az ezt követő évezredek megszámlálhatatlan történelmi kataklizmát zúdítottak a zsidóságra, ám ez az apró nép mindig ragaszkodott e két fogalomhoz: az I–tenfélelemhez és a tudáshoz.

1998 szeptemberében fogalmazódott meg az a felkérés a jelen munka – eredetileg a szerző 2011-ben megvédett vallástudományi doktori értekezése – írója felé, amely egy kis közösségnek, קהילה – a köhilának az életben maradását, fenntartását volt hivatott biztosítani. Ez a város 100 km-re Budapest határától, az Alföld közepén fekszik: a „hírös” Kecskemét városa.

A XX. század elejéig a zsidó közösségek legnagyobb százaléka vidéken, és nem Budapesten élte mindennapi életét.²

1941 kora tavaszáig, majd azt követően őszeig, történelmi események sodra által a vidéki zsidóság köreiből az emberek a fővárosba menekültek (találunk arra is példát, hogy több hullámban), így egyre inkább ide koncentrálódott, fókuszálódott a zsidóság. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb magyarországi zsidó családban a nagyszülők, dédszülők vagy ükszülők vidékiek.³ Ám az 1940-es évek végén, illetve az 1950-es évek elején van már egy generáció, amelyik ugyan a fővárosban született, de emlékezik a család vidéki kötődéseire, történeteire.

A témaválasztás indoka e rövid történet után könnyen érthetővé válik. A munka néhány oldalán bizonyosan érezhető az a mély érzelmi kötődés, amellyel a mű írója – gyakorló rabbiként – viseltet a zsidóság, és azon belül a kecskeméti közösség iránt. A dolgozat fő célja, hogy egy egészen apró pontból vizsgálja meg a magyarországi zsidóság egy

egészen kicsiny szegmensét. Ez pedig nem más, mint a város és rabbijainak munkássága meghatározott korszakokban.

Amikor a magyarországi zsidóság kultúrájának, hagyományainak a megismerésére törekszünk, igazán mélységeiben ezt többféle tudomány segítségével vizsgálhatjuk.

Kecskemét városa sok olyan specifikációval bír, amelyek a török hódoltság után létrejött települések történeti problémáit képezik. Ezeket feltétlenül meg kell, hogy ismerjük ahhoz, hogy megfelelően el tudjuk helyezni a korszakban letelepülő, és később erőre kapó zsidóságot, zsidó közösségeket.

A kutatás kiindulópontjában a kecskeméti zsidóság XVIII. századi megjelenése és későbbi sorsának alakulása áll. Érdekesség még, hogy a kecskeméti zsidó hitközség hagyatéki iratanyagai feldolgozatlanok, ezek rendszerezése a dolgozat megírását követő időszakban is folytatódik.

A XVIII. századi zsidóság története után olvashatjuk a reformkor és az

emancipáció hatását Kecskemét városára és a város zsidóságára, majd az örökösen fájó Soá előzményeit és következményeit vizsgáljuk.

A kutatás középpontjában négy neves rabbi áll: dr. Perls Ármin, dr. Bárány József, dr. Borsodi József és dr. Schindler József.

Hogy ezen jeles személyek szolgálati idejében a zsidó közösség hogyan hatott, hogyan segítette a város életét, azt a kutatás eredményei alapján ismerhetjük meg.

A rabbi feladata és kötelessége, hogy saját közösségének egyben krónikása is legyen. E műben az író, aki maga is gyakorló rabbi, elődei nyomdakain haladva megkísérli teljesíteni ezt a feladatot...

Bevezetés a munka tudományos módszertanába

A jelen kismonográfia írása során már a legelején felmerült, hogy vannak-e általános kutatás- módszertani kérdések és válaszok? Minden tudományterület az elmúlt évszázad során kialakította a saját szakmódszertani rendszerét. Minden kérdésfeltevésnek, amely e témakörben születik, módszertanában statisztikai elemeket is hordoznia kell. Ennek segítségével kapunk empirikus válaszokat.

A világmindenség és benne a mi magunk részletes megismerésére irányuló folyamat, az állandó kérdésfeltevés, s a lehetséges válaszok kutatása. Könyvem első részében a történeti kutatás leíró és összefoglaló célt szolgál, hogy aztán összefüggéseket keressen és találjon történetpszichológiai aspektusokban, a közösség változási folyamataiban, valamint a rabbik formális és informális munkafolyamatában.

A mű a kutatási módszertanokat

csoportokba rendezi. Az első, az úgynevezett alapkutató csoport, amely görcső alá veszi, hogy hogyan is érkezett meg Kecskemét városába a zsidóság, hogyan és milyen körülmények között telepedett le, s hogyan integrálódott Kecskemét városának társadalmi struktúrájába.⁴

Munkámban a második ilyen csoport az alkalmazott kutatás. Itt a közösség mindennapi életére kell gondolni, a XIX. századi a zsidó közösség integritását vizsgálja, és az a körül felmerülő kérdésekre keres válaszokat. A két kutatómódszertani csoport, azaz az alapkutató és az alkalmazott kutatás egymást kiegészíti a könyv első felében, mert a tudomány álláspontja szerint e két kutatói forma csak egymást kiegészítve alkalmazható igazán magas hatásfokkal.⁵

Munkám második részében az értékelő kutatómódszertan egyik altípusát használtam fel, mégpedig a formatív értékelést, amelynek segítségével az 1870-es évektől kezdve vizsgálom meg a zsidó közösség hatását a városra, és azon

belül a rabbik szerepét, mivel a kiegyezés utáni időszakról erősödött meg annyira a zsidó közösség, hogy a város társadalomszociológiai mérőszámait is jelentősen befolyásolja. A tudománynak ez a fajta formalitása mindig javulást, magasabb tendenciákat keres, s a munka bizonyítja, hogy a XIX. század végi Kecskemét városa is fejlődött e kulturális hatások által.

Az adatgyűjtés során a deduktív⁶ módszertani elmélet mentén dolgoztam fel az anyagot, amely a Katona József Kecskeméti Könyvtár helytörténeti gyűjteményében található: Kecskeméti Lapok, kis szóróanyagok, nagy szóróanyagok.⁷ Felhasználtam továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (munkám írása idején még Bács-Kiskun Megyei Levéltár) a zsidó hitközségre vonatkozó városi és megyei iratanyagát.⁸

A Magyar Tudományos Akadémia Scheiber Sándor-gyűjteményének anyagából az alábbi dokumentumokat használtam fel: Vidéki rabbik értesítője című folyóirat;⁹ dr.

Perls Ármin beszédei gyűjteményének három része;¹⁰ dr. Bárány József *Bevezetés a Szentírásba* című sorozata;¹¹ dr. Borsodi József tanulmányai;¹² dr. Schindler József Beszédes gyűjteménye;¹³ a Magyar Zsidó Szemle;¹⁴ Zsidó Szemle című folyóiratok;¹⁵ illetve támaszkodtam a Kecskeméti Zsidó Hitközség részben feldolgozott irataira is.¹⁶ Munkám fontos forrásait képzeték továbbá az említett négy rabbiról született művek, például Lőw Imánuel tollából,¹⁷ a Rabbiképző Évkönyvei sorozatból,¹⁸ illetve a Rabbiképző Értesítő sorozatból.¹⁹

A felsoroltak alapján a kutatási szakirodalom segítségével megfogalmazott hipotéziseket is beépítettem a munkába. Ezek igazolására gyűjt történeti adatokat, majd dönt a hipotézisek elfogadásáról vagy elvetéséről a mű.

Művem azonban, mint vallás-történeti és vallástudományi tárgyú munka, nem szükségszerűen támaszkodik elsősorban számokra, statisztikákra, gyakran előfordul, hogy ezeket felcserélik események, szavak, képek, benyomások, gesztusok, beszédek,

vagy prédikációk. Ez alapján a dolgozatban is olvasható, hogy bár direkt összefüggéseiben nem találtunk egyértelmű bizonyítékot a rabbinikus munka e korban kifejtett tevékenységének hatásairól a város életében, ám pontosan ezt írja felül a kvalitatív kutatás módszere,²⁰ amely összefüggéseiben rámutat arra, hogy a közösség e több mint hetven év során jelentős szerepet vállalt Kecskemét város fejlődésében; ezek felsorolását a munka utolsó fejezetének részeként olvashatjuk. Tehát e módszertan a monográfia téziseinek bizonyításához elengedhetetlen súllyal bír.

A mű szerzője a kvalitatív kutatási módszer négy csoportját használta fel a munka elkészítése során:

- történetírás: a közösség korai kialakulásának története, e kialakulás hatásainak következményei, vallási, jogi, gazdasági és morális kérdésekben egyaránt.
- adatok másodlagos elemzése: a munka során más kutatók tudományos publikációit, könyveit felhasználva, e munka írója új

feltevések fényében használta azokat. A mű megírásához jelentős segítséget jelentettek például Bende László,²¹ Bernstein Béla,²² Grosszmann Zsigmond²³ Gyurgyák János,²⁴ Hornyik János²⁵ és Ö. Kovács József²⁶ művei.

- a folklór, azaz néprajz: egy adott embercsoport – jelen esetben a kecskeméti zsidóság – az 1870-es évektől milyen hagyományokat őriz, az egyes ember, azaz a rabbi személye hogyan jelenik meg a csoport életében, szimbólumokban, beszédekben, tanítási folyamatokban.

- tartalomelemzés: a korból származó iratok tartalmi feldolgozása, s hogy ezekből a különálló szövegekből a közösség egészére nézve milyen következtetéseket vonhatunk le, fókuszálva a történelmi eseményekre, a kiegyezéstől kezdve a recepciós törvényeken át az első világháborún keresztül egészen a második világháborút követő első évekig. Így képet kapunk arról, hogy mit jelentett a hazaszeretet, Magyarország szeretete ebben a korban, a földhöz való ragaszkodásról, a

másik ember megsegítéséről, az ínséges
idők szellemi fejlődéséről.

Kecskemét város rövid története

A város korai története

A mű írója számára fontos, hogy olvasóival megismertesse Kecskemét város lakóinak patriotizmusának gyökereit, melyre e város lakói mindig büszkék voltak, és ami által végső soron kecskemétivé válnak.

A Duna–Tisza köze már az ókor kezdete óta lakott.²⁷

Kecskemét keletkezésére és első századainak lenyomatára sajnos nem találtak biztos nyomokat.²⁸

A XII. század végén és a XIII. század elején már Kecskemét környékén kis falvak sokasága állt, vagy e falvak legalábbis kialakulófélben voltak. E helységek a tatárjárás áldozatai lettek, amit a környék feltárt templomromjai is bizonyítanak.

I. László király a XIV. század végén Kecskemétet a jászok főszékhelyével, Jászberénnyel azonos rangra emelte, és ugyanolyan kiváltságokat adományozott a városnak.

Kecskemét neve először Nagy Lajos király korában bukkant fel. Írásban először a király egy adománylevele említi meg Kecskemétet, mint „possessio”-t (helység, birtok). Az 1353- as utalás az oklevélben²⁹ nyilvánvalóvá teszi, hogy a város a királyi koronajavakhoz tartozott.³⁰ Kecskemét kialakulásához is fűződik legenda. Mikor Árpád fejedelem a mai Kecskemét területét is kijelölte lakóhelyül a népe számára, sokan zúgolódni kezdtek amiatt, hogy olyan homokpusztaságon kell letelepedniük, ahol még ivóvíz sincs. Ekkor a legenda szerint Árpád fejedelem tanácsért fordult Kaszap táltoshoz, aki elkérte a fejedelemtől sok harcot megjárt híres kardját, és elkezdett ásni a mai Kaszap utca végénél, a Ceglédi út torkolata tájékán. Fáradozását siker koronázta, hiszen jóízű és bővizű forrás fakadt a homokból, a honfoglalók nagy örömeire és megnyugvására. A népi emlékezet úgy tartotta, hogy még ezer éven át hordták onnan a kecskemétiak az ivóvizet, és még a vízvezeték megépítése után is állt Kaszap kútja.³¹

1368-tól rohamos fejlődésnek indult a helység, mivel a Dél-Európán keresztülhaladó utak és a Szentföldre induló keresztes hadak útjának metszéspontja volt. Nagy Lajos király egy másik oklevelében már mezővárosként (latin *oppidum* megnevezéssel) szerepel a település.³²

A város egyik első szellemi vezetője Végh Mihály volt. A város főbírájává választották, ám hírnevét nem ennek köszönheti. Erős vonzalom fűzhetett az irodalomhoz, mert lefordította a Szentírásból az 55. zsoltárt. Bár a fordítás művészi értékű, ettől még a levéltár mélyén porosodott volna, ha négyszáz évvel később nem száll le közénk egy lángelme Kodály Zoltán személyében, aki zenét írt a szöveghez, s így megszülethetett a *Psalms Hungaricus*.³³

Átmenetek

A török hódoltság korszaka után megszorodtak a város lakosságának terhei, ugyanis felváltva három hatalom is követelt

adót: a törökök, a kurucok és a németek. Az 1677 és 1690 között tartó időszakban még az egyházi javakhoz is hozzá kellett nyúlnia a városnak, hogy eleget tudjon tenni kötelezettségeinek.³⁴

A XVIII. század újra csak háborúval köszöntött az országra. A német iga kemény nyomása miatt a város erőteljesen részt vett az 1703-ban elkezdődött, II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban.³⁵ Nagy összegekkel és eszközökkel segítette a magyar felkelő hadsereget, ami miatt a császári oldalon harcoló rácok sokszor feldúlták Kecskemétet.³⁶

Az 1709-es pestisjárvány tovább rontotta az amúgy is kilátástalan helyzetet.³⁷ Koháry István 1724-ben harmincezer rajnai forintos alapítvány segítségével Kecskemétre telepítette a piaristákat, akik rendházat, kollégiumot (1832), illetve 1729 és 1748 között már templomot is építettek.³⁸

1727-ben újabb tűzvész pusztított a városban, majd a baj betetőzéseképp 1739-ben újra megérkezett a fekete halál, kitört

a pestis, és 1740 szeptemberéig 5970 emberéletet követelt.³⁹ A betegség eredetileg Marseille-ben ütötte föl a fejét, majd Nyugat-Európa városain végigsöpörve elérte Magyarországot is. A pestis hírére a gazdagok fejvesztve menekültek vidéki házaikba.

Talán a balsors figyelme lankadt el, vagy más városra vetett szemet, de a század második felében végre szebb napok virradtak Kecskemétre.

1740-től a gyarapodás útjára lépett a város, amit nagyban segítettek Mária Terézia reformjai is. 1747-ben felépült a városháza, és közfeladatnak tekintették az egészséges életmódot és az iskoláztatás elterjedését. Ekkor nyílt az első patika és alkalmazott a tanács először seborvost is. Mária Terézia – amiért a kecskemétiak vitézül harcoltak trónjáért – a hagyományos évi három vásár mellett engedélyezett még egy negyediket is.⁴⁰ Nagy kiváltságnak számított akkoriban az évi négyszeri vásártartás: ezek a vásárok voltak a város életének legfontosabb eseményei, és

így újra megélénkült a „hírös” vásár. ⁴¹ (Az ötödik, úgynevezett Cypráni vásárszabadalmat 1798-ban nyerte el a város, hetenkénti két hetivásár-tarthatással együtt.)⁴²

A város szociális fejlődése

A téli istállóknak köszönhetően megindult a nagyarányú tanyai kirajzás. 1787-ben már 227 családot és 225 házat tartottak nyilván a pusztákon és szállásokon. Ekkor kezdtek el szőlőt és gyümölcsfákat ültetni a sertéskondák és birkanyájak által fellazított homokra.⁴³

A vásártartás óriási haszonnal járt, és ez meglátszott a városon. A virágzás legszebb jelei az új templomok voltak: felépült a piaristák temploma és a katolikus nagytemplom is.⁴⁴

„Lefőtt a kávé”⁴⁵ – ezt akkor mondja a kecskeméti ember, amikor a dolgok rendben lennének, ha nem lenne egy-két alapvető hiányosság. A város gyarapodását és fejlődését a század végi nagy katasztrófák

lassították. Ezek közül is az 1794-es tűzvész volt a legnagyobb, mikor 913 ház és 20 szárazmalom égett le. Majd 1795-ben ismét leégett 512 ház és 12 malom.

1819-ben újabb nagy tűzvész pusztított, amikor is 424 ház és 10 szárazmalom égett le, és megolvadva omlott le a katolikus nagytemplom rézsisakja is. A tanács ezek után szigorú építkezési rendeletekkel próbálta a jövőbeni tűzvészeket elkerülni.⁴⁶

A reformkori város

A XIX. század a polgárosodás időszaka. A sáros, poros, „óriás falu” lassan kezd városi arculatot öltetni. A XIX. század elején Kecskemét egyike volt az ország három legnépesebb városának, köszönhetően a kereskedelmi úthálózatnak.⁴⁷

Lassan megváltozott a városkép. A városközponthoz közeli temetőket felszámolták egészségügyi okokból és építési területek szerzése érdekében.⁴⁸

A reformkor eszméi hamar hódításnak

indultak az Alföld szívében, Kecskeméten is. Itt alakult meg az első vidéki kaszinó folyóiratkölszönzővel. A városnak nyomdája lett, Szilády Károly Nyomdája 1841-ben kezdett működni. Fontos kulturális szerepe volt az iskoláknak és az egyházi intézményeknek. A református kollégium főiskolai rangot kapott, teológiát, bölcsészetet és jogot tanítottak az intézményben.⁴⁹

Az 1848–49-es szabadságharc első megmozdulásain részt vevő kecskemétiiek hozták el a Pesten osztogatott felhívásokat és a *Nemzeti dal* kinyomtatott példányait Kecskemétre.⁵⁰

Március 17-én kitűzték a nemzeti zászlót a városházára, majd Szilády Károly nyomdájában sokszorosították a 12 pontot. Az *Életképek* című folyóiratban Jókai Mór első helyen említette Kecskemétet a forradalom örvendetes vidéki hírei között.⁵¹

A délvidéki feszültségek miatt július 17-én szólítottak először hadrendbe 650 (55 lovas, 595 gyalogos) kecskeméti

polgárt.⁵² A toborzóbeszédet maga Kossuth Lajos tartotta szeptember 25-én, a városháza helyett a Szentháromság temető melletti vásártéren.⁵³

Az akkori 40.000 lelket számláló városból mintegy 1000 kecskeméti nemzetőr indult csatába az akkori főjegyző, ifj. Bagi László vezetésével.⁵⁴

A városból összesen hatszázán adták életüket a magyar szabadságért folytatott harcban.⁵⁵

A város 1870-ben megkapta a törvényhatósági jogú város címet.⁵⁶

Az idekerült vidéki tisztviselők közvetve-közvetlenül is hozzájárultak a közigazgatás korszerűsítéséhez.⁵⁷ A megyefőnök utasítására három nap alatt nevet kapott Kecskemét két útja, százhat utcája, két tere, tizenkét sora és hat piaca. A házak számozása viszont továbbra is tizedenként történt.⁵⁸

I. Ferenc József császár 1857-ben városi rangra emelte a települést, ami innentől kezdve önállóan intézhette saját közigazgatási ügyeit. 1870-ben a

törvényhatósági jog mellett a város megkapta a szabad királyi városi rangot is.⁵⁹

Az infrastruktúra megszerzése és kialakulása

Megszilárdult az óriási területeken folytatott, jól szervezett, intenzív gazdálkodás és a jó birtokpolitikát alkalmazó közigazgatás Kecskeméten. Gyenes Mihály mérnök 1834-ben csapoltatta le a Déllő-tavat és a sívó homokon erdőket telepített.⁶⁰

A környező puszták sorozatos felvásárlása után (Nagy-, majd Kisbugac, Szentlőrincpuszta) a XX. század elejére 163 ezer holdnyi határon gazdálkodott a város, ezzel megszerezve „az ország harmadik legnagyobb területű városa” címet.⁶¹

A századforduló legnagyobb tette a futóhomok megszelídítése volt. A Tisza szabályozása után ez volt hazánkban a legnagyobb természetátalakító munka, és a helyi társadalom minden rétege részt vett benne.⁶²

Kecskemét történetében jól

megfigyelhetők a tanyasi fejlődés egyes állomásai. Állattartással kezdődött, majd kialakult a szántóterület, végül a századfordulón a szőlő- és gyümölcskerti tanyák, valamint a szántóföldek haszonbéres tanyái lettek a legjellemzőbbek.⁶³

1930-ra a város külterületén a lakosság 56,2 %-a (44 679 fő) élt. A tanyasi népesség mintegy fele segédszemélyzet (22 000 fő) volt, akik szorosan a tanyasi gazdasághoz kötve éltek.⁶⁴

Szőlőt, gyümölcsöt és zöldséget termeltek, amelyek a hazai és külföldi piacokon egyaránt kelendőek voltak.⁶⁵ Aszódi, Kecskeméti, Feldmeier, Lőwi – zsidó családok, akik az értékesítést, kereskedelmet bonyolították.⁶⁶

Ehhez azonban elengedhetetlen volt a gyorsan romló portékák olcsó és gyors szállítása, erre a problémára kínált megoldást a vasút. A gőzös nemcsak „Kanizsára ment”, mert a Cegléd–Kecskemét, majd a Kecskemét–Szeged-vasútvonalak bekapcsolták a várost az

ország vérkeringésébe.⁶⁷

A szőlő- és gyümölcstermesztés alapozta meg a XX. század első felére a városra jellemző kertgazdaságot, de gyors élelmiszeripari és kereskedelmi fejlődést is eredményezett. A szőlő és gyümölcsök mellett a sertés-, baromfi- és zöldségkínálat tekintetében Kecskemét élen járt mind a hazai, mind pedig a külföldi piacokon.⁶⁸

Kecskemét igazi „nektárja” azonban nem a szőlő leve lett, hanem a barackból párolt „hírös pálinka”. Hankovszky Zsigmond valóságos művészi érzéssel nemesítette ki a rózsakajszit, és terjesztette el a barackfajtát az egész Duna–Tisza közén, majd Európa-szerte.⁶⁹

A tőkefelhalmozódás következtében gyors fejlődésnek indult a polgárosodó város. A fellendülés töretlen volt a század utolsó évtizedeiben is. A sikerekhez nagyban hozzájárultak a város vezetői. A kiváló polgármesterek sorából kiemelkedik Lestár Péter és Kada Elek. Mindketten széleslátókörű, európai műveltségű és kitekintésű várospolitikusok voltak, akik a

munkájukat a közösség szolgálataként fogták fel.⁷⁰

Az 1880-ban Kecskemét első emberévé választott Lestár Péter (1819–1896) polgármester fő feladatának a közjövödelmek növelését tartotta. Építkezésének eredményeként bérházak, bazárok, laktanyák születtek, bővült az elemi iskolák befogadóképessége, illetve renoválták a templomokat is. A térség szervező szerep felismerése kapcsán épült meg először 1895-ben a fülöpszállási vasút, majd az azt követő évben a tiszazugi vasút is.⁷¹

A következő polgármester Kada Elek, (1852–1913) volt, aki 1887 és 1913 között töltötte be a tisztséget, és a korszellemnek megfelelően a nyereséges export növelésére, illetve az iparosításhoz szükséges feltételek megteremtésére törekedett.⁷²

*„A munka a végén érdemel dicséretet”*⁷³ – mondja jellemzően a kecskeméti ember, ha mutatkozik már az eredmény. Ha Kecskemétnek volt aranykora, akkor ez az időszak volt az. A futóhomokból

aranyhomokot, a falusias mezővárosból modern, egyéni arculatú, összetéveszthetetlen hangulatú várost, megye- és régióközpontot teremtettek.

A XX. század, avagy a csapások történetei a városban

„1911. június 8-án éjszaka hatalmas, 20- 25 percig tartó földrengés rázta meg Kecskemétet. Emberéletben szerencsére nem esett kár, leginkább a templomok és az épülő házak rongálódtak meg.”⁷⁴

Az 1914-ben kitört első világháborúban 16 ezer kecskeméti vett részt, ebből 800-an hősi halált haltak, és 1200 fő lett hadirokkant.⁷⁵

Az 1918- as őszi forradalmat és a tanácsköztársaságot lelkesen üdvözték a város lakói.⁷⁶ A direktórium bukása után a kömmün ideje alatt komoly fehér parasztfelkelés volt a városban, amelyet a legsúlyosabb megtorlás követett.⁷⁷

1919-ben a kommunista terror, a

román megszállás végsőkéig próbára tette az emberek tűrőképességét. Milyen optimista is volt Kölcsey Ferenc, amikor 1823-ban azt hitte, hogy „*megbűnhődte már e nép a múltat s jövődőt!*”...⁷⁸

Az első világháború után Kecskemét igyekezett megtalálni helyét a megcsönkített országban, ami igen nehéz feladatnak bizonyult, ugyanis a hagyományosan gyümölcsstermesztésre specializálódott város piacai egyre jobban beszűkültek, a termelési költségek nagyobbak lettek, mint a bevételek, mindez pedig kártékonyan hatott a gazdaságra.⁷⁹

Lassan indult meg ismét a fejlődés, melyet az 1930-as években a nagy gazdasági világválság ismét megszakított. A problémák megoldásában a konzervgyári feldolgozásra termelő gyümölcs- és zöldségstermesztés segített.⁸⁰

A Horthy-korszakban ellenben annál nagyobb elánal indult el a város kulturális fejlődése. A gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez köthető iskolaépítési akció keretében 28

tanyasi iskolát avattak fel a miniszter és a kormányzó jelenlétében, de magas összeget fordítottak a szakoktatásra és a felsőbb fokú tanintézményekre is.⁸¹

A város kulturális színvonala lassan túlmutatott a lokálpatrióta elképzeléseken is.⁸² Elismeréssel emlegették zenei életét, könyvtárát, múzeumát a legnevesebb szakemberek. Ekkoriban alkotta műveit, például a *Psalmus Hungaricus*t a város talán legnagyobb szülőtte, Kodály Zoltán.⁸³

Ám az újabb virágzásnak véget vetett a második világháború. A háború újra súlyos terheket rótt a lakosság vállára, illetve a Donnál haltak hősi halált a 13. Könnyű Hadosztály kecskeméti ezredének katonái. Végül 1944 őszére az egész Duna–Tisza köze hadszíntérré vált.⁸⁴

A németek és magyar kollaboránsaik több mint 1400 zsidót hurcoltak el a téglagyári gyűjtőtáborból koncentrációs táborokba, ahonnan több mint 1200-an soha nem is tértek vissza.⁸⁵

1950-ben lett Kecskemét Bács-Kiskun megye székhelye. Bugac és Lakitelek, majd

Hetényegyháza, Helvécia, a mai Szentkirály (Lászlófalva) és Ballószög kivált a konglomerátumból. Ekkor gyorsult fel a város fejlődése. Korszerűsítették a gyárakat, illetve újakat kezdtek építeni.⁸⁶

Az 1970-es években oktatási létesítményeit bővítette, illetve jelentős egészségügyi fejlesztést hajtott végre a város. Nagyban átformálták Kecskemét mezővárosi keretét az új építkezések.⁸⁷

Móricz Zsigmond az 1930-as években ezt írta a városról a világgazdasági válság következtében: *„A kecskeméti nép nem fog elmenekülni erről a tájról... ott fog maradni, és újrakezdi az építkezést és az életet.”*⁸⁸ Az író igazat mondott. Mert jöjjön bár török, tatár, labanc, orosz, a kecskeméti emberek mindig itt maradnak, egyszerűen azért, mert itt van a hazájuk...

Megyei jogú városnak 1989-ben nevezték ki Kecskemétet, majd a rendszerváltás után, 1993-ban jött létre a Kalocsa Kecskeméti Érsekség, majd 1999-ben a Magyarországi Zsidó Hitközsége Szövetsége (Mazsihisz) Alföldi Területi

Csoportja. A huszadik század végén épült autópálya révén a város még jobban bekapcsolódott az ország vérkeringésébe és a nemzetközi forgalomba, amit jól mutatnak a folyamatosan születő és gyarapodó ipari parkok, bevásárlóközpontok és lakóparkok.⁸⁹

1976-ban a várost Hild- emlékéremmel tüntették ki fejlesztései miatt, 1990-től pedig a főterét a Nemzeti Örökség részeként tartják számon. Kecskemétet számos intézménye a Duna–Tisza köze kulturális központjává emelte.⁹⁰

A kecskeméti zsidó közösség a XVIII–XIX. században

A kezdet története – a XVIII. század

Zsidó kereskedők először a XVIII. század elején tettek kísérletet a Kecskeméten történő letelepedésre. 1712-ben az akkori magisztrátus azonban úgy döntött, nem engedik a városba beköltözni a zsidókat. Az országos gyakorlatnak megfelelően Kecskeméten sem vásárolhattak birtokot, és nem létesíthettek bérleti jogviszonyt sem. A kereskedelem területén is korlátozásokba ütköztek, de ennek ellenére néhány esetben kiadtak hosszabb-rövidebb időre szóló tartózkodási engedélyt, így lassacskán mégis megkezdődhetett a betelepedés.⁹¹

A rendelkezésre álló levéltári források szerint 1746 előtt nem lakott Kecskeméten egyetlen zsidó vallású ember sem, csak rövid ideig tartózkodhatott ott. Az viszont bizonyos, hogy a hódoltság korában, amikor a magyaroknak a török tiszteknek ajándékkal kellett kedveskedniük, vagy adót

fizetniük, a város igénybe vette budai és szegedi zsidó kereskedők segítségét. Ettől függetlenül még évtizedekig nem található rájuk utalás, mint helybeli lakosokra.⁹²

A nagyhírű kecskeméti vásárokon azonban jelen voltak a zsidó kereskedők, erre utal az az eset is, amely 1715-ben történt, amikor keresztény kalmárok folyamodványt nyújtottak be Kecskemét város elöljáróságához, miszerint különítsék el a zsidó kereskedőket egy elszeparált „*utczasorba*” a vásár területén belül. Ezen kérésüket a tanács elutasította, így továbbra is szabadon árulhatták portékájukat a többi kereskedővel együtt, amíg a vásár tartott. 1746-ig a zsidóknak csak az ilyen országos vásárok alkalmával, átmenetileg volt szabad a városban tartózkodniuk, de ilyenformán is szigorú feltételek nehezítették az életüket. A vásárt megelőző és az azt követő három-három napban csak vásárolhattak, az eladás tiltott volt a számukra. A Kecskemét helyi lakosai, iparosai által előállított nyersterméket e napokon vásárolhatták fel.⁹³

1744-ben a kecskeméti úriszék három csoportra osztotta az itt lévő zsidókat, az első csoport az „*idegen csavargók*” voltak, akiket kivétel nélkül a „*gonosz*” jelzővel illették.⁹⁴

Előnyösebb helyet foglaltak el a második csoportba sorolt zsidók, korabeli kifejezéssel élve a „*minden gonoszság nélkül lakozó*”-k, akik Kecskemét városában egy-két napig kereskedhettek. Ezen kereskedők a vásárok idején érkezhettek a városba, és legkésőbb a vásár befejezését követő három napban el is kellett vonulniuk.⁹⁵

A fejlődő birkatenyésztés indokolta azt, hogy az eddigi szigorú törvényeken némiképp enyhítsen a város. Azért, hogy a lakosok könnyebben eladhassák a megnövekedett mennyiségű nyersbőrt, a városi tanács kizárólag négy óbudai zsidónak adott engedélyt arra, hogy e célból állandóan a városban tartózkodhassanak. Ők képezték a harmadik csoportot, ők foglalták el a legkedvezőbb helyet a városi előljárásság által felállított ranglétrán. Erre utal az is,

hogy nevük fennmaradt a korabeli forrásokban: Hersli Bernát, Lebel Márk, Hersli Josep és Mandli Lebel.⁹⁶ Az országos törvényeknek megfelelően azonban még ők sem juthattak a város területén lakástulajdonjoghoz, és saját üzletet sem nyithattak. A megvizsgált szerződésekben csaknem mindenütt megtalálhatóak a városi tanács azon kikötései, melyek szerint az előnyben részesített zsidókat arra kötelezték, hogy az előző két csoportba sorolt hitsorsosaik jelenlétét, illetve esetleges engedély nélküli kereskedelmi tevékenységét késedelem nélkül jelentsék.⁹⁷

A helyzet szigorúságát és specifikusságát jól jellemzi, hogy ugyanebben az évben, október 29-én két alberti zsidó hasonló engedélyért folyamodott, őket azonban elutasították és végérvényesen ki is tiltották a városból, csupán a vásárokon vehettek részt továbbra is a fentebb már említett törvények értelmében. Az óbudai zsidók állandó városban tartózkodása azonban hasznosnak bizonyult mind a város, mind a

zsidóság számára. Ezt bizonyítja, hogy tizenhárom évvel később, 1759-ben már nem ingyen, hanem Kecskemét pénztárába fizetendő 80 forint haszonbér ellenében tarthatták meg kizárólagos engedélyüket. A haszonbér összege a későbbi években növekedett.

Amikor 1773. április 2-ikán Ábrahám Salamon, Lőrincz Salamon, Fülöp József és Náthán Salamon, négy óbudai zsidó kereskedő nyerte el a bérletet három évre, ez az összeg már 150 forintot jelentett évente. Az összeg emelkedése ellenére a körülményeken enyhítettek, a feltételeket pontokba szedték.⁹⁸

1. pont: Fejenként egy legényt és egy inast tarthattak, feleségeiket is magukkal hozhatták, egy szakácsot is foglalkoztathattak, aki a sachter⁹⁹ teendőket is ellátta, s még egy zsidó származású ember a családon kívül is velük maradhatott, de nem növelhették a kis közösségük létszámát. A csapongó, kóborló zsidókra pedig szorgalmasan

vigyázniuk kellett.

2 pont: Minden vásárkor megengedték a Pest vármegyei zsidóknak, hogy áruljanak bőrt, akik ennek fejében 15 forintot voltak kötelesek fizetni.

3 pont: Kóser bort tarthattak, de azt csak zsidók számára árusíthatták, ha keresztényeknek adták el, büntetést kellett fizetniük.

4 pont: A városba titokban bejáró, marhabőröket behozó zsidókat a városi tanács három forintra büntette.

Minden nehézség ellenére a zsidóknak sikerült letelepedniük Kecskeméten, melyre az is bizonyíték, hogy 1774-ben már izraelita temető is létesült. A temető a mostani vasútállomás közelében lévő, volt KTE sportpálya területén helyezkedett el. Ez a 24 négyszögölnyi terület, amely az akkori Kőrösi-kapu mellett kapott helyet, közvetlen szomszédságban állt a reformátusok temetkezési helyével, csupán egy árok választotta el őket egymástól. Ezt az árkot idővel be akarták temetni, helyére

pedig egy kerítést felhúzni. Ennek megvalósítására vélhetőleg nem került sor, az árok maradt az egyetlen válaszfal egészen a temető bezárásáig, 1879-ig. Ekkor a sírköveket átszállították a nagyobb, Budai úti zsidó temetőbe, de a halottakat vallási okok miatt nem hantolták ki.¹⁰⁰

A betelepülő zsidóság

A betelepülő zsidók számának növekedésével párhuzamosan nőtt a szűcsök, vargák, szíjgyártók ellenkezése velük szemben. Az 1777. május 5-ei úriszéki tárgyaláson azonban úgy döntöttek a város bírái, hogy a zsidók továbbra is szabadon vásárolhatnak bőrt a korábbi feltételek szerint. Indoklásul azt hozták fel, hogy a helyi szűcsök nem voltak képesek ellátni „*a magyar öltözetekhez*” szükséges különböző nemesszőrmék előállítását.¹⁰¹ A nem szűnő elégedetlenkedés következtében ennek ellenére 1777. május 30-án nyolc pontból álló, új szabályrendelet lépett életbe, mely a következőket tartalmazta:¹⁰²

- Kizárólag a Pest vármegyebeliek vásárolhatnak és árulhatnak minden díj nélkül.
- A Kecskeméten előjogokat élvező zsidók oly módon felügyelik a vásárra bejövő sorstársaikat, hogy megvizsgálásra jelentsék be őket, és erről pecsétet kapjanak.
- Egész évben összesen húsz héten keresztül kereskedhetnek a városban a pecséttel rendelkező zsidók.
- Az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezők csak két szállást tarthatnak fenn, de feleségeik és cselédjeik állandóan nem lakhatnak velük.
- A konyha és a kóser bor kezelésére egy férfit és egy nőt alkalmazhatnak, és számukra fenntarthatnak egy harmadik szállást.
- Ezen három szálláson kívül nem lehetnek a városban, csak és kizárólag a vásárok és az engedélyezett hetek időtartama alatt.
- Minden helybéli és akármiféle bőrökkel

kereskedő kalmár vagy mesterember minden időben díj nélkül vásárolhat.

- Az itt maradó és a régi szerződésben megnevezett zsidók az itt lakásból, kereskedésből, kóserbor- és konyhatartásból származó haszonbért évenként a városnak fizessék meg.

Ezzel a rendelettel azonban a helyi kereskedők nem elégedtek meg, és panaszukkal egyenesen a királyhoz fordultak. Ennek eredményeként a Magyar Királyi Helytartótanács 1778. január 13-án kelt¹⁰³ iratában a kecskeméti zsidóknak a nyersbőr-felvásárlást továbbra is engedték, de a város „rendes” lakosainak elővételi jogot biztosítottak.

1782. április 19-én¹⁰⁴ a tanács a zsidók bérletét három évre megújította 100 forint évenkénti haszonbér mellett, különböző megszorításokkal, mint például a négy országos vásár idején kívül se szakácsot nem tarthatnak, se kóserbort nem mérhetnek, ha azonban megteszik, kétszeres büntetés terheli őket, mint

illegális kocsmárosokat. Nem sokkal ezután, az akadályoztatások ellenére az uralkodó megengedte, hogy a Pest vármegyei zsidók a vármegyében és a Jász- és Kun kerületekben folyamatosan kereskedjenek, és ezt az 1784. évi szeptember 13-án kelt, 21532. számú helytartótanácsi rendeletben kihirdette.

1791. augusztus 26-án újabb hároméves szerződést kötött a város a kiváltságos zsidókkal, még mindig szigorú feltételek mellett.¹⁰⁵

1794-ben a város nagyobb részében tűzvész pusztított, amely visszavetette a kereskedelmi tevékenységet is, és ezért a következő két évben nem került sor szerződés megkötésére.¹⁰⁶ 1796. augusztus 26-án Schönberger Salamon és Schweiger József Filep kérésére megújították az 1791. évi szerződést még több megszorítással, miszerint a bírói engedély nélkül bevándorolt idegen zsidóért, ha nem jelentik őket, 24 forint bírságot kötelesek fizetni, és a bérlőkön kívül kóserbort mérő vagy konyhát tartó zsidók pedig 12

forintos büntetést kapnak.¹⁰⁷

1799-ben a lejáró szerződés meghosszabbítását elutasította a tanács, és az újonnan színre lépett Schweiger Salamonnak, Schweiger Mártonnak és rokonuknak, Mójzes Ferencnek szavazott bizalmat.¹⁰⁸ Ők hároméves egyezséget kötöttek, és évente 300 forintot fizettek be a város kasszájába. A Schweiger család ekkor alapozta meg későbbi jelentős befolyását, amely kiterjedt a hitközségi élet szervezésére is.¹⁰⁹

A hazatalálás

E szerződés is a régiek mintájára készült, de ismét tartalmazott jelentős szigorításokat, mint például:

- Házas zsidó alkalmazottat nem fogadhattak fel munkálatra, és nem engedhették meg, hogy más zsidó megházasodjon.
- Bormérés vagy konyhatartás miatt nem volt szabad idegent hozni, erre csak a már bent lévők közül választhattak.

- Egy sachtternél és egy rabbinál többet nem tarthattak, kötelesek voltak olyan sachttert fogadni, aki mindenki számára dolgozik, és a rabbinak tanítónak is kellett lennie egy személyben.
- Nem szabad senkinek házat vásárolni, pénzvesztés terhe mellett.

Az 1791. évi I. törvény jótékonyága alá tartozók, az ún. „megtűrték”-en kívül minden más zsidó kilakoltatását segíteniük kellett, ideértve a sachttert és a rabbit is.

Ekkor érkezhetett a városba a Schweiger család hívására egy rabbi, aki egyben sachter is volt. A rabbi köteles volt a tanítói feladatokat is ellátni, ezért is engedélyezte letelepedését a tanács. A rabbi azonban nem volt megelégedve feladataival és ellátásával, ezért még ez évben Gyöngyösre akart távozni, de előtte azt kérte, hogy 11 évi bérét fizessék ki. Minden vásárkor ő főzött a helyi zsidóknak, de a pénzkereseti lehetőségeit egy idő után megvonták, mivel egy másik személyt fogadtak fel a sachter feladatok

ellátására. A rabbinak ilyenformán más megélhetési tevékenység után kellett néznie.

Az igen viszontagságos körülmények és a folyamatos szankciók ellenére 1801-ben¹¹⁰ már saját bírót választottak maguk közül a kecskeméti zsidók. Ezt a lépést a tanács a szervezkedés első jelének tartotta, és ezért erősen ellenezte, és szerződésükre hivatkozva a hivatalt megszüntette.¹¹¹

1804. február 27-én ismét szigorításokkal nehezített új szerződést kötött Schweiger Salamon és Schweiger Márton a várossal: a bérleti díjat 325 forintban határozták meg. Az újabb megszorítások a következők voltak:

- Csak a vármegye által összeírt zsidók tartózkodhatnak a városban.
- A zsidók továbbra is csak nyersbőrrel és gyapjúval kereskedhettek.
- A Schweiger testvérpáron kívül senki sem tarthatott legényt, és ők is csak nőtleneket, mivel a szerződés célja csupán a kereskedés engedélyezése, nem pedig a benépesítés, épp ezért még az 1-es pont

szerint megtűrt zsidóknak sem szabad megházasodni, vagy feleséget hozni, és bírói engedély nélkül nem tarthatnak lakodalmat a városban.

- Házalni nem szabad sem a vidékieknek, sem a megtűrteknek; portékájukat csak a meghatározott időben árulhatták a piacon.
- Az engedély nélkül itt tartózkodó zsidókat 25 botütés büntetés terhe mellett a bérlők feljelenteni kötelesek.
- A gyermekeik tanítására csak olyan sachtert fogadhatnak, aki tanításra is alkalmas lehet, vagy a kormányhatósági rendeletek szerint katolikus iskolába kell, hogy járassák őket.
- A bérlők az ideérkező zsidóért felelősséggel tartoznak; ha valaki miattuk kárt szenved, a bérlők kötelesek azt megtéríteni.¹¹²

A szerződés érvényre jutásának bizonyítékeként az összes, évek óta a városban bujkáló, illegális zsidót kiűzték a városból, és ezek után Pest vármegye törvényhatósága is jóváhagyta a kecskeméti

tanács döntését.

Néhányan a kiűzött zsidók közül megpróbáltak visszajutni a városba, de 1806-ban újra eltávolították őket, és ugyanezen évben a városi tanács adózási kötelezettség alá vonta az addigra már néhány családnaira növekedett türelmezett zsidó közösséget.

Az eddigi intézkedések mégsem érték el a kívánt célt, ezért 1808-ban a városi tanács összeíratta a Kecskeméten tartózkodó türelmezett zsidókat, és családonként négyforintnyi adót vetett ki rájuk.

1810-ben a városi tanács felügyeletének gyakorlása végett az egyik tanácsnokot hatósági biztosnak rendelte ki, és az egész zsidóságot a felügyelete alá helyezte.¹¹³

A hatósági biztos által felügyelt újabb, 1811. évi összeíráskor kiderült, hogy a zsidók száma ismét növekedett a kitiltások ellenére, ezért a tanács egyszerre behívta mind a bérlőket, a megtúrt zsidókat, az illegálisan a városban tartózkodókat és a

számukra lakhatást biztosító rendes helyi lakosokat, és határozottan felszólította őket a törvények betartására. A bérlőket szigorúbb ellenőrzésre készítették, a rendes lakosokat pénzbírsággal sújtották, a nem tűrt zsidók pedig testi fenytést kaptak, és „*eltakarodásra*” szólították föl őket.¹¹⁴

A kívánt eredmény ismét elmaradt, és a türelmezett zsidók kétségbeesésükben maguk fordultak a tanácshoz, hogy többé ne érhesse őket kár a nem tűrt zsidók jelenléte miatt.

Akkor a tanács újból biztosokat rendelt ki a zsidók összeírására, de már egy jegyző is csatlakozott hozzájuk, így e háromtagú bizottság feladata kibővült a beköltözés körülményeinek kivizsgálására és az egyes személyek státuszának ellenőrzésére.

Az összeírás alapján a tanács a zsidókat két rendbe osztotta:

1. Az első rendbeliek voltak azok, akik az 1791. évi XXXVIII. törvény keletkezésének idején már a városban laktak, vagy azt

követően különleges engedéllyel letelepedtek. Ők maradhattak meg továbbra is türelmezettnek.

2. A második rendbe soroltak, tehát akik nem feleltek meg a fentebb említett követelményeknek, büntetés terhe mellett Szent György napjáig, azaz április 24-éig el kellett, hogy hagyják a várost.

Hogy ezen intézkedések ezúttal valóban érvényre juthassanak, a tanács három pontból álló szabályt alkotott:

1. Azok a zsidó családok, akiknek a városban tartózkodás megengedett, rendelkezniük kell egy bírói aláírással és pecséttel ellátott igazolvánnyal. Amennyiben ilyen igazolvány nincs, a zsidót nem lehet befogadni, ha ez mégis megtörténik, a befogadó 12 forintos büntetésre, a zsidó pedig 12 pálcára (botütésre) ítéltetik.

2. Ha egy türelmezett zsidó a megengedett időnél tovább tart a házában egy illegálisan itt tartózkodó másik zsidót, 24 pálcára ítéltetik.

3. A házaló zsidókat sem a lakosok, sem a türelmezettek bírói engedély nélkül, vagy a megengedett időn túl ne merjék maguknál elszállásolni, különben a keresztény lakosok 12 forintra, a zsidó lakosok 12 pálcára ítéltetnek.¹¹⁵

Ezekből a törvényekből kiderül, hogy aki jó keresztény módjára gyakorolta a felebaráti szeretetet, és bérleti díj ellenében ugyan, de befogadta az ún. „*lappangó*” zsidókat, ezért anyagi kárt szenvedett, ha ugyanezt egy zsidó tette, őt emberi méltóságában alázták meg. Az emberség, a kényszerűség és az állhatatosság azonban meghozta gyümölcsét, mert a kecskeméti zsidók száma mindezek dacára is növekedett. Az elkövetkező 8–9 évben a zsidók helyzetében érdemi változás nem következett be, és a folyamatos beszivárgások sem szüneteltek.¹¹⁶ A kecskeméti zsidó közösség száma, ha lassan is, de fokozatosan nőtt...

A reformkor társadalomtörténeti hatásai

A megpróbáltatások 1820-ban enyhültek, amikor az üldözött, de még inkább a kitiltott zsidók herceg Koháry Ferenc főkancellárhoz, a város földesurához fordultak.¹¹⁷ Ekkor kérvényezték, hogy a városban maradhassanak, amely kérelem ily módon sikerrel járt. Az úriszék és a város között olyan megállapodás született, miszerint a Kecskemét számára hasznos zsidók kitiltását megszüntetik a kereskedés felvirágoztatásának érdekében. Ezen három pontból álló előterjesztés az 1820. november 8-án megtartott ülésen a következőket tartalmazta:

A zsidókat osztályozzák három rendbe az alábbiak szerint:

1. Az első osztályba tartoznak az 1791 előtt már itt tartózkodó zsidók, helyzetük a továbbiakban nem lehet kérdés tárgya.
2. A második osztályba tartoznak azok, akik az elmúlt időkben valamilyen úton-módon türelmezést nyertek.
3. A harmadik osztályt az azóta is illegálisan a városban tartózkodó zsidók

képezik, őket alapos vizsgálatra ítélték, ha a város számára hasznosnak bizonyultak, maradhattak, ha nem, végleg el kellett hagyniuk Kecskemétet.

Ismét összeírták a városban található összes zsidó ember, az összeírás alapján a kecskeméti zsidóság létszáma a következőképp alakult 1820. december 4-én:

- Összes létszám: 243
- Családok száma: 55
- Ezek közül nő: 43
- Özvegy: 6
- Nőtlen: 6
- Férfi: 119
- Nő: 124
- Gyermek száma: 145
- A Kecskeméten született családfők száma: 22

E családok közül csupán kilencnek kellett elhagynia a várost, a többiek pecsétes, írott engedélyt kényszerültek kiváltani, amellyel

önmagukat igazolhatták, és ilyenformán végre türelmezettnek minősítették.¹¹⁸

E határozat után a zsidókat felmentették a „*lappangók*” felügyelete alól, és egy ún. zsidó bírót neveztek ki erre a feladatra. Az adózási törvényeket is módosították, mégpedig a következőképpen: a türelmi díj tekintetében fejadót, illetve személyadót nem kellett fizetniük, ígás állataik után azonban országos adót igen, ám ezen túl nem egymás között kellett ezt rendezniük, hanem a városi számvevő hivatal által.¹¹⁹

A türelmezés jótékonyságából az elkövetkező húsz évben több család is letelepedési engedélyt kapott, csak kevesek kényszerültek távozásra; őket általában „*rovott*”-nak, vagy „*életmód nélküliek*”-nek titulálták a forrásokban.¹²⁰

Majd egy évszázadnyi viszontagság és megaláztatás után végre békésebb napok köszöntöttek az ekkorra már virágzásnak indult kecskeméti zsidó közösségre.¹²¹

A társadalmi fejlődés következtében a zsidók is egyre feljebb kerülhettek a

ranglétrán, amelyet nagyban segített, hogy a folyamatosan rivális görög kereskedők 1790 óta Kecskemét város teljes jogú polgárai voltak. 1823-ban az 1721. évi szerződésükben meghatározott évi bérleti díjuk alól is felmentették őket.¹²² Így csak a rendes adójukat kellett befizetni, ezáltal új területekre léphettek, és szabadabbá vált számukra a kereskedés. A „türelmezett” zsidók teljes jogú polgárnak ugyan nem számítottak, de a városi tanács engedélyével már üzleteket nyithattak.

A határozat alapján 1823-ban Schwarz László Hajagos József házánál boltot nyithatott 40 forintos éves bérleti díj fejében.

A későbbiekben Hacker Izraellel és Schwarz Lászlóval újfent szerződést kötöttek, Schweiger Mártonné kérelmét azonban felfüggesztették.¹²³

Újabb előrelépést jelentett mind Kecskeméten, mind az egész országban élő zsidók számára, hogy 1840-ben engedélyt kaptak, hogy bizonyos feltételek mellett gyárat alapítsanak, szabadon

kereskedjenek és mesterséget űzhessenek.

A kereskedés mellett a kecskeméti zsidók három üzletágban képviseltették magukat: ablaküvegezőként, pipakupak-készítőként és szobafestőként.

A fentebb említett törvény tehát korlátlan iparjogot biztosított számukra, és ez által végre céhes mesterségek tanulására is lehetőségük nyílt.¹²⁴

Mivel a helyi céhek teljes jogú tagként őket nem vették fel, de mégis tisztázni szeretnék volna helyzetüket, 1846. december 4-én két szobafestő, két tímár, két piparezező, két kalapos, egy bádogos, egy szűcs, egy cipész, egy üveges, tehát 14 zsidó iparos-kézműves izraelita társaik nevében egy 19 pontba szerkesztett folyamodványt nyújtott be a városi tanácshoz jóváhagyásra, amelyben szabályaikat fektették le. 1847. január 4-én ezt a tanács elfogadta, és megerősítésre Pest vármegye törvényhatóságához küldte az iratot. A későbbi országos zavargások és a forradalom miatt azonban az irat további sorsa nem ismeretes, a Kecskemétre való

visszaérkezésére bizonyíték nincs.¹²⁵

Az 1746-ban beengedett négy izraelitának a hatályos törvények szerint tilos volt a birtokszerzés, és csak meghatározott számú házat bérelhettek.¹²⁶

A zsidók azonban mindig is törekedtek arra, hogy saját ingatlanhoz juthassanak. Legelőször Náthán Salamon kérvényezett házvásárlási jogot Kecskeméten, feddhetetlen múltjára és jelentős pénzforgalmára hivatkozva 1787-ben, de kérését a tanács elutasította.

Pénzvesztés terhe mellett tilos volt a zsidóknak helyi lakosoktól házat, zálogot, vagy bárminemű örökséget szerezni. 1810-ben¹²⁷ végül Schweiger Márton és Schweiger Salamon nevére próbálták megvenni azt az épületet, amelyet imaházként használtak, és a bővülő zsidóságra hivatkozva zsinagógává óhajtották alakítani. Rendkívül kedvezőtlenül fogadta a városi tanács kérelmüket, s nem csak elutasította, de biztosította őket arról, hogy sosem juthatnak a városban örökös birtokhoz.¹²⁸

Ezzel a döntéssel mit sem törődve a

zsidók 1817-ben a városi előljáróságot meghívták az épülő zsinagógájuk alapkövetételére, de a tanács ezen megrökönyödve arról érdeklődött, hogy mi jogon szándékoznak egy olyan birtokon építkezni, ami nem lehet az övék? Amikor iratokkal igazolták, hogy a birtok valóban az ő tulajdonukban van, a város az addig kifizetett 2100 forintot vissza kívánta fizetni a zsidó közösségnek, és az építkezést is megtiltották.

Ennek ellenére újabb kérvényt nyújtottak be, amelyben arra hivatkoztak, hogy az adott birtokon imaházat, iskolát, a rabbi szállását és a vallás gyakorlására alkalmas épületeket építenének, s a telek használatát kérték úgy, hogy a birtok a város tulajdonában maradjon. Ilyenformán használati engedélyt kaptak a következő feltételek mellett:¹²⁹

- A zsidó közösség a telekért addig kifizetett összeget vissza nem kapja.
- A két szóban forgó telek tulajdonjoga Kecskemét városát illeti.

- A zsidó közösség a városnak évenként „öt körmöczi aranyakat” fizet.
- A telken zsinagógát építhet és istentiszteletet gyakorolhat.
- Ezen egyesség érvényessége addig tart, amíg a telken zsinagóga van, és rendeltetésének megfelelően használják. Amint ez megszűnik, a város visszafizeti a beruházott 843 forintot és a birtokkal szabadon rendelkezhet.
- Zsinagógán, iskolán, a rabbi szállásán, illetve a vallás gyakorlására alkalmas intézményen kívül mást nem építhetnek.

Az építkezést folytathatták, és 1845-ig minden évben befizették a szerződésben foglalt összeget a város számára. Ekkor adómentességhez folyamodtak az 1840-ben¹³⁰ megfogalmazott X I X. törvényre¹³¹ hivatkozva.¹³² Felmentést nyertek az adófizetés terhe alól, sőt, az iskolai épületek szaporítása miatt egy újabb szomszédos telket is megvásárolhattak.

1821-ben egyébként már nem csak vallási célból vásárolhattak telket, hiszen

ekkor – 1821. augusztus 13- án – Schweiger Márton olajmalom építésére kapott engedélyt. Ez az olajmalom innentől kezdve rokoni ágon öröklődhetett, így az ingatlan az izraeliták birtokában maradt.¹³³

Ezen az eseten felbuzdulva egyre több izraelita folyamodott ingatlan vásárlásához, melyet vagyoni helyzetük indokoltta, és amennyiben a városnak megfelelő értékben biztosítottak haszonbért, illetve a múltjuk feddhetetlen volt, a jogokat meg is kapták.

Az 1840-ben megfogalmazott törvények még könnyebben elérhetővé tették a zsidók számára a birtokszerzést. Ezen törvényekből kifolyólag a birtokszerzési jog megadása nem a városi tanács hatáskörébe tartozott, aminek hatására többek között Csillag Márton, Milhoffer István, Hellsinger Mórícz és Simon, Schweiger József és Salamon különböző okokból ingatlant vásárolt Kecskeméten.¹³⁴ A tanács még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy valamiképp visszaszorítsa az izraeliták rohamosan

növekedő ingatlanszerzését, de a haladó korszellemnek megfelelően ez megghiúsult. Többek közt arra hivatkoztak, hogy ha a módos izraeliták házat szerezhettek, azzal a város csak nyer, mert ha a romos épületeket nem csak biztonsági szempontokból, de „*az üzletesség irányában is fogják ekészíttetni*”, kedvező hatással lehetnek a kereskedelemre, és ez által emelkedik a helyi házak értéke.¹³⁵

A tanács a következő feltételekkel adott házszerzési engedélyt a zsidók számára:

- A már házzal rendelkező izraeliták a házukat megtarthatják, sőt saját nevükre is vehetik, de a jövőben csak az vásárolhat ingatlant, aki évek óta a városban tartózkodik, jó erkölcsű, és a város számára hasznos üzletet folytat.
- Mindazok, akik már eddig is házzal rendelkeztek, s mindazok, akik ezután kapnak erre jogot, a ház értékének egy százalékát fizessék be a város pénztárába.

A házbirtoklási jogot a tanács még mindig

óvatosan kezelte, majd az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában e téren nem sok változás állt be Kecskeméten.¹³⁶

A szabadságharc társadalmi hatásai

Mint szerte az országban, vélhetően a kecskeméti zsidók is lelkesen üdvözölték a 1848. márciusi forradalmat.¹³⁷ Örömeik azonban nem lehetett teljes, hiszen hamar eljutott hozzánk is a forradalom tisztaságát beszennyező, az országban több helyen is fellángoló antiszemita megnyilvánulások híre.¹³⁸

Az anyagilag egyre gyarapodó, és mesterségek elsajátításában ekkorra már egyre nagyobb szerepet vállaló zsidókhöz alapvetően kétféle módon viszonyult a többségi társadalom az 1840-es években. Egyrészt a liberális ellenzék arra törekedett, hogy minél jobban bevonja a zsidókat a magyar társadalom működésébe, másrészt azonban a pesti sajtóban felbukkant a zsidó, mint a könyörtelen kapitalista

figurája. Mivel egyre nagyobb piacot hódított magának a zsidóság által, hogy a kereskedelem szinte csak az ő kezükben összpontosult, és lassacskán beszivárogtak, mint „kontárok” a céhes mesteremberek érdekszférájába is, a vagyoni egyenlőtlenségek sajnos, az antiszemitaizmus táptalajául szolgáltak.¹³⁹

A demagógia akkor is teret hódíthatott magának, hiszen a forradalom lendületét kihasználva a rossz életkörülményeik miatt elégedetlenkedő, elszegényedett tömegek megfelelő célpontra leltek a gazdagodó, értelmiségi szakmákat űző zsidókban, őket nevezték ki minden baj forrásának (a zsidó spekuláns veri fel a gabona árát, a zsidó szabó olcsó árai miatt nem tudja jobban megfizetni legényét a céhes mester – hangzottak a korszak antiszemita közhelyei).

A forradalom eszméit és a „szabadságot” sokan anarchiaként értelmezték, és kihasználva a fennálló társadalmi rendszer megingását, a saját önző szempontjaikat igyekeztek érvényre

juttatni. Amint a történelem során oly sokszor bebizonyosodott, a folyton megújulásra, talpon maradásra, sőt, a gátló körülmények ellenére is gyarapodásra képes zsidóság tökéletes elsőszámú bűnbaknak, közellenségnek bizonyult.¹⁴⁰

Öt nappal a pesti forradalom kitörése után, március 20-án Pozsonyban a főleg német lakosság által felbőszített csőcselék támadt a helyi zsidó lakosokra. A zsidónegyed házait feldúlták, a zsidók üzleteit, lakásait kirabolták, sokukat megverték, a tömeg pedig egyenesen a városból történő kiűzésüket követelte. A forradalom tisztaságát féltő országgyűlési ifjúság végül megakadályozta a további atrocitásokat.¹⁴¹

Bár az országgyűlés is felháborodott a történteken, az elégedetlenkedő polgárság megnyugtató véget a városi törvényjavaslatot aszerint módosították, hogy a zsidók továbbra sem kaphattak választójogot, mert nem tartoztak a törvényesen bevett vallások képviselői közé. Az országgyűlés elnézte ezt a

jogegyenlőtlenséget, amely határozottan szembeállt a márciusi forradalom eszméivel, a 12 pontban is követelt törvény előtti egyenlőséggel polgári és vallási tekintetben, mert szerették volna elejét venni a további antiszemita indíttatású rendbontásoknak.¹⁴²

Sajnos, a törekvésük nem vezetett sikerre, hiszen további zavargások mutatták a nem szűnő ellenségeskedést a zsidókkal szemben. A székesfehérvári városi tanács távozásra kényszerítette a helyi zsidókat április elején. Győrben a diákságnak sikerült megvédenie a zsidók házait a gyújtogatástól, más városokban azonban elszabadult a pokol. Április 23-án Pozsonyban az országgyűlés feloszlott, és ismét teret kapott a zsidóüldözés. Itt és másutt is a katonaságnak, illetve a nemzetőrségnek kellett közbeavatkoznia a zsidók védelmében, de még így sem tudták megakadályozni, hogy több száz zsidó otthon váljon a felbőszült csőcselék martalékává, többek közt Vágújhelyen, Kassán, Vácon és Adán. Pozsonyban végül

statáriumot rendeltek el az elszabadult indulatok visszaszorítására.¹⁴³

Pest-Buda sem maradt ki az antiszemita megnyilvánulások áradatából. A polgárság a nemzetőrség szervezésekor már ellenezte zsidók felvételét a fegyveres testületbe, de végül is ezt nem tudták megakadályozni, mivel a diákok és a fiatal értelmiségiek bevonták csapataikba a zsidóság képviselőit is. A céhlegények mozgalmát viszont sikerült antiszemita tüntetéssé változtatnia a megkeseredett céhmestereknek és a hozzájuk csapódó zugüggyvédeknek. A pozsonyhoz hasonló botrányokra szerencsére nem került sor, mivel – kicsit későn ugyan, de – a nemzetőrség és a katonaság végül közbeavatkozott. A márciusi ifjak azonban elkeserítőnek látták, hogy az alapvető emberi jogokért is harcoló forradalmukat így módon beszennyezték.¹⁴⁴ A történetek hatására az ország vezetése felmentette a zsidókat a nemzetőri szolgálat alól, a vezetőiket pedig „önként” távozásra bírta. Ezt követte a pesti zsidóság

összeírása, amely azt a célt szolgálta volna, hogy kiutasíthassák a városból erkölcsileg nem megfelelőnek ítélt zsidókat. Az elkeseredett pesti zsidók egy csoportja erre reagálva egy tömeges amerikai kivándorlást előkészítő bizottságot alapított, de terveiket a gyakorlati megvalósítás végül nem követte.¹⁴⁵

A városi zsidóság élete az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt és után
Kecskemétre a fent ismertetett történelmi eseményekről csak a hírek jutottak el, de ez is elég volt hozzá, hogy megrémíssze az itteni zsidóságot. Ennek ellenére a kecskeméti zsidókat is összeírták, hogy a nemzetőri szolgálatban a várost védhessék. A nemzetőri feladatokat zsidók is elláthatták az alábbi, 1848. évi XXII. törvénycikk. alapján:

„...ezen szolgálatra az i l lető hatóságok, a kijelölt képességgel ellátottakon kívül azokat is besorozhatják, kik az alkotmányos

rendfenntartásban érdekeltetnek vagy ezen kitüntetésre méltónak ítéltetnek, ezen elvek szerént pedig tagadni nem lehet, hogy a helybeli izraeliták között található számos tehetőskereskedők és házbirtokosok a személyi biztosság tekintetében általában a vagyonbátorság szempontjából pedig nagyrészen érdekelve vannak s az 1840:XXIX. törvény értelmében a magyar honi izraeliták valóságos honlakosoknak tekintetnek... ezen közgyűlés a helybeli izraelitákat nemzetőrségi szolgálatra általában kötelezni, s a vagyonképesség alapján alkalmazni is kívánja...”¹⁴⁶

Az 1848–49-es események tehát magukkal ragadták a kecskeméti zsidóság képviselőit is. A hazafias érzelmeik által vezérelve, teljes joggal a magyarsághoz tartozónak, izraelita vallású magyarnak érezték magukat, és abban bíztak, hogy a forradalom hatására saját sorsuk, jogállásuk jobbra fordulása is bekövetkezhet. Épp ezért többen önként vállalták a sorsközösséget a magyar nemzettel...

A forradalom nyomán 1849. március 4-

én kelt Birodalmi Alkotmány¹⁴⁷ 5., 23., 24., 27., 28. paragrafusai szerint a Habsburg Birodalom minden népét és polgárát egyenjogúsággal ruházta fel, ami mind a vagyonszerzés, mind a foglalkozás megválasztásának és űzésének szabadságát magában foglalta.¹⁴⁸

A rendelkezésre álló források alapján valószínűsíthető, hogy az 1850-es évek elején egy újabb, jelentős mértékű zsidó bevándorlási hullám érte el Kecskemétet. Természetesen a letelepedési engedélyek kiadásánál ismét a haszonelvű szempontok érvényesültek – mint például a gyapjú- és terménykereskedés – a város helyhatósága részéről. 1850-ben 20 pengőforintban határozták meg a türelmezési díj összegét.¹⁴⁹

Jelentős lépésnek tekinthetjük a zsidók azon folyamodványát, amelyet 1850. december 30-án nyújtottak be a városi tanácshoz. Ebben kérvényezték, hogy magánszerződéseik mellett a tulajdonukban lévő házaikat is a nevükre írathassák. Kérelmüket elutasították, és felsőbb helyre irányították őket. Természetesen ezen

kérésnek eleget tettek, és a magyarországi teljhatalmú császári biztoshoz, Báró Karl von Geringerhez fordultak, aki a „*telkeik átíratása végett könyörgő kecskeméti izraelitáknak*” megadta az engedélyt, hogy a rendes lakosi díj befizetése mellett telket vásárolhassanak, illetve a már meglévő ingatlanjaikat a nevükre vegyék.¹⁵⁰

Az 1853. évi október 2-án kelt császári rendelet ismételten hatályba helyezte a régi, 1848 előtt fennállott, az izraeliták birtokképeségét korlátozó szabályokat, miszerint a zsidók nem juthattak szabadon tulajdonjoghoz.¹⁵¹

Néhány különleges esettől eltekintve a zsidók nem szerezhettek sem szőlőt, sem földbirtokot, és akiknek mégis sikerült, saját személyi érdemeik által nyertek kedvező elbírálást, de csak saját, és családjuk „*multságára*” használhatták; azaz a szőlő eladása, vagy bárminemű haszonszerzés tilos volt.

1850 és 1851 között az akkori kevésbé szigorú törvények mellett néhányan törvényesen is földbirtokhoz

jutottak.¹⁵²

Eleinte a kóser bor kimérésén kívül nem lehettek kapcsolatban vendégfogadói üzletekkel, de ahogy enyhültek az erre vonatkozó szabályok, és már árverésen vendégfogadóhoz, illetve kocsmához juthattak, egyre többen választották a vállalkozás e fajtáját a zsidók közül.

Kezdetben a város megegyezés alapján adta ki a vállalkozóknak a mészárszékek bérleti jogát, ilyenformán zsidó emberek nem juthattak hozzá. 1831 után azonban árverés útján is hozzáférhetővé váltak a mészárszékek üzemeltetési jogai, így történhetett meg, hogy 1831. november 1-jétől 1837. október 31-éig Csillag Márton, Fischer Jakab, Kiss Márton és Schwarz Márton kivette 5300 vf. haszonbérben Kecskemét összes mészárszékét.¹⁵³

Ettől kezdve mindig található volt a városban izraelita kézen lévő mészárszék, azzal a feltétellel, hogy a zsidó mészárosok keresztény legényeket alkalmaznak.¹⁵⁴

Mint minden lakos, aki nem rendelkezett

földbirtokkal, a zsidók sem legeltethették szabadon jószágaikat a közlegelőkön, csak a fejős teheneket hajthatták ki nyomási csordára, illetve a mészárszékeket bérlők legeltethették az élelmezési célból tartott állataikat.¹⁵⁵

1859- től ismét szabad iparűzési jogot nyertek a zsidók, s 1860- tól pedig olyan felelősségteljes és bizalmat feltételező állást is betölthettek, mint a gyógyszerész. Szabadon látogathatták a bányavárosokat.¹⁵⁶

Az 1860- as évektől még jelentősebb asszimiláció vette kezdetét a zsidóság soraiban, azonban meglehetősen diszkriminatív jellegű volt sorsuk, mivel polgári jogegyenlőségük kimondása továbbra is váratott magára.¹⁵⁷ Ennek a megkülönböztetésnek az erőteljességét mutatja az is, hogy „*bonfi*”, nem pedig „*polgártárs*” megszólítás illette őket. Törvényhatósági tagok lehettek, de képviselőválasztásokon nemrendelkeztek szavazati joggal.¹⁵⁸

A zsidóság teljes beilleszkedési törekvése az öltözködésükben is

megnyilvánult. Míg az előző évtizedben egymás között jiddisül beszéltek, cilindert és „*Ferenc József-kabát*”-ot viseltek, az 1860-as években, a hazafiasságukat demonstrálandó, a népszerű, Kossuthról elnevezett pörgekalapot, a zsinóros attilát, a feszes nadrágot és a „*ránczos*” csizmát kezdték el hordani.¹⁵⁹ Hogy milyen szinten igyekeztek integrálódni a magyar társadalomba, azt mi sem bizonyítja jobban, mint például az, hogy a Kecskeméten született Venetianer Lajos¹⁶⁰ bátyja, Sándor, református lelkész lett.¹⁶¹

Az asszimiláció és az integráció

Az 1861. március 15-én rendezett megemlékezésen a város előljárói között Fischmann Simon főrabbi is felszólalhatott, és a zsidó hagyományoktól eltérően magyarul méltatta beszédében az 1848-as forradalom szellemiségét.¹⁶² A viszontagságok utáni békés együttélés jeleit mutatja az is, hogy egy, a zsidó ifjúság számára rendezett bál táncrendjében a

keringő, francianégyes és a polka mellett megjelent a csárdás, e hagyományosan magyar tánc is.¹⁶³

Az asszimilálódó zsidók életének jelentős állomása volt az 1867. évi XVII. törvénycikk,¹⁶ amely az izraelita lakosokat a törvény előtt egyenlő rangra emelte a keresztény lakosokkal polgári és politikai tekintetben, és a saját kezükbe adta az egyházuk önkormányzatának irányítását, valamint hitközségeiknek rendezését, szervezését. A kormány szükségesnek tartotta, és elrendelte, hogy választott képviselőket küldjenek az országos kongresszusra. A képviselőválasztás napja 1868. november 18-án volt, melyet Kecskeméten, a „Nádorhoz” címzett vendéglővel kapcsolatban lévő új színházi helyiségben tartottak.¹⁶⁵ A szavazás előtt Gallia Fülöp, izraelita választási elnök szájából hangzott el az alábbiakban szó szerint idézett beszéd:

„Tisztelt polgártársaim! A magyar zsidóság

egész Magyarország, szeretett hazánk széles határaiban, ma egy és ugyanazon időben egy igen nagy és emlékezetre méltó napot ünnepel, egy napot, mely eseménydús következményeivel nemcsak a zsidó nemzet évkönyveiben, hanem hála az égnek és a megváltoztatott időviszonyoknak, Magyarország történetében is örök és kiolthatatlan betűkkel fog egykoron feljegyezve lenni. Ma végre elértük azon napot, tisztelt hitrokonaim, melyen egy szabad polgár legszebb jogainak egyikét legelőször élvezhetjük, midőn mi a legszélesebb és legszabadelvűbb alapon nyugvó népválasztás szerint, az ő nagyméltósága a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által december 10-re egybehívott országos izraelita gyűléshez követeinket választjuk... A magyar nemzet 1867-ik évben képviselői által egy népünkön ezer év óta nehezedeő igazságtalanságot nagylelkűleg és a legnemesebb módon jóvátett, midőn az országgyűlés egyhangúlag egy rövid törvényben kimondá, miszerint mi azon a földön, melyhez mi már oly régóta, míg a rabszolgabilincsek nehéz nyomása és terbe alatt is oly hű szeretettel ragaszkodtunk, azon országban, melynek szabadságáért és

*függetlenségéért az 1848-nak harcmezéjén
hitrokonaink közül ezren és ezren elvéreztek,
szabad és hasonjogosult polgárok legyünk.
Vannak ugyan civilizált államok, hol azon elv
„általános emberjog” már évtizedek óta ki van
mondva, de ott ez mindenütt csak heves
hitrokonaink kedélyét keserítő hosszú
harcosodással vívatott ki. Egyetlen egy nemzet sem
mondta ki i ly szép, nemes, s méltó módon, mint a
magyar nemzet. De a magyar kormány nem
elégedett meg egyszerűen az egyenjogúsítással.
Ezen kormánynak egy tagja – Eötvös József,
vallás- és közoktatásügyi miniszter – egy férfi,
ki mint emberszerető, mint a zsidó nemzet régi
jótevője ismeretes, ki már ezelőtt régen, még a
sötét előítéletekkel telt 30-as években
nyomozott népünk joga mellett bátran és nyíltan
fellépett, e férfi ismerve községek és iskoláink
zülált állapotát, meg ezeknek tökéletes és gyökeres
orvoslását is feladatául tűzte ki magának, midőn
az izraelita kongresszus egybehívása által
önmagunkra bizá belügyeinket alkotmányos,
szabadelvű és egyszersmind autonómiánkat, az
állammal szemben, megőrizendő módon
rendezheti, és megállapíthatni. Mutassuk meg*

tehát a magyar nemzetnek, hogy a bennünk helyezett bizodalomnak meg is tudunk felelni; mutassuk meg a művelt Európának, valamint tőlünk távollevő hitrokonainknak, hogy ismerjük a szabad alkotmányos polgárnak jogait és kötelességeit, és hogy a „szabadság, műveltség és előhaladás” vallásunk ezredéves szent dogmaival igen jól összeférnek. Mutassuk meg ezen órában, különösen mi izraelita lakói, ezen csendes és megfontolt higgadtságáról ismeretes városunknak, hogy mi is át vagyunk hatva egy törvényt tisztelő alkotmányos polgár érzelmeitől, mutassuk meg pedig ezt most az által, hogy ezen választást minden túlzott szenvedélyesség nélkül kezdjük...: »Éljen kedves magyar hazánk, melynek hű és hasznos fiai akarunk lenni!«¹⁶⁶

A kongresszuson a kecskeméti zsidókat a választás során Fischman Simon rabbi és Schweiger Márton jelöltek közül az utóbbi képviselte. Ez az a bizonyos 1868–69-es országos zsidó kongresszus, hivatalos nevén Izraelita Egyetemes Gyűlés, amely két elkülönülő ágazatra, a neológiára és az ortodoxiára osztotta a magyar

zsidóságot.¹⁶⁷ Ez még inkább felgyorsította a kecskeméti zsidók integrálódását a város társadalmi rendszerébe.

A polgárság általánosan üdvözölte a zsidóság magyarosodási törekvéseit, de még mindig lassúnak találta, és az elnyert emancipáció fejében még teljesebb asszimilációt várt el. Ennek adott hangot néhány antiszemita felhangú újságcikk, de azon nyomban meg is jelent, úgymond reflektációként *A zsidókérdéshez* című, alább idézett újságcikk íj. dr. Horváth János jogtörténész tollából. E cikkében a szerző a zsidók szorgalmát, munkához való viszonyát példaként állította az emberek elé, az előítéletet határozottan elutasította, a zsidóság számára pedig a következő tennivalókat nevezte meg:

„Elsősorban utánozni kell nekik a mívelt nyugat mőzes vallású polgárait, szívvel lélekben egyesülniük kell a nemzettel és magyarokká lenniök. (...) Másodsor az eddigi exclusivitásról le kell mondaniök. De ugyanezen óhajt nyilvánítom a Magyarhon egyéb

polgáraihoz. Fájdalmas érzés minden művelt egyénre azon megvetés, mely ma, mint előítélet fönnáll a zsidósággal szemben.”¹⁶⁸

Jól példázza a magyar közfelfogást egy bizonyos dr. T. P. cikke, ami az *Antisemitismus* címet viselte, és amiben a szerző elutasítja a politikai és gazdasági alapokon álló antiszemitizmust.

„Vannak... a zsidóellenesek között olyanok, akik nem tudnak abba belenyugodni, hogy a zsidóság politikai tekintélyben és hatalomban velök osztozkodik, s sehogysen tudnak belenyugodni abba, hogy a politikai rang nemcsak születés által szerezhető meg; sehogysen tudnak belenyugodni abba, hogy a mobil tőke hasznosításával járó foglalkozás nemcsak nyereséges, de a becsült foglalkozások közé emelkedett...”

Ezeket az antiszemitákat gyorsan szétesőknek és háttérbe szorulóknak tartotta, ámde felsorolt egy másik, általa lelkesen támogatott irányzatot:

„...s mely nemzeti és társadalmi szempontból kell ki a zsidóság rossz tulajdonai felett, s amely árnyalat nem emberi jogaitól akarja megfosztani a zsidót, hanem mozgalmat indít meg az iránt, hogy a zsidóság beolvadjon a magyar társadalomba s a nemzettestbe... ez az antisemitismus mindinkább nyíltabb és mindinkább erőteljesebb lesz. Erőteljesebb, mert benne az intelligens magyar társadalom nyilatkozik. ...”

Ennek a felvetésnek az abszurditását jól szemlélteti, hogy a cikk további részében nem másokat, mint magukat a zsidókat szólítja fel ennek az *antisemitismus*nak a felvállalására:

„És az antisemiták ezen táborába sorakozni kell mind azon zsidóknak, aki magyar s aki a közérzület tudatával bír s aki azszal számolni akar és tud.”¹⁶⁹

A zsidóság természetesen tartózkodással fogadta ezeket a nagymértékű elvárásokat, melynek eredményeképpen a szegényebbek

külföldre vándoroltak, míg a tehetősebb, asszimiláltak körében nagymértékű névmagyarosítás is kezdetét vette.¹⁷⁰

Érdemes megemlíteni egy 1882 októberében lejátszódott esetet, melynek olvasásakor enyhe deja vu érzés lehet úrrá a mindenkori olvasón. A korabeli újságcikkek szerint a Beretvás szálló sarkán néhány fiatal, valószínűleg joghallgató, ittas állapotban hangosan szidta a zsidókat, és az antiszemiták akkori országos vezetőjét, Istóczy Győzőt éltették. Az erre összegyűlt, körülbelül 200 fős tömeg megbotránkozással ítélte el a zavargást. Az ilyen kézzelfogható megnyilvánulásokon túl alakultak olyan egyesületek, amelyek nyíltan ugyan nem voltak zsidóellenesek, ám a keresztény értékek védelme és egyéb homályos célkitűzéseik mögött méltán megfeleltek az antiszemita elnevezésnek. Ezek közül a legnevezetesebb a Kecskeméti Magyar Védegylet. Az egyesület alapítását, melyre 1883. január 21-én került sor, megelőzte az alábbi felhívás:

„Szózat Kecskemét város keresztény lakosságához!” – a Kéry Károly elnök és Nagy Imre titkár nevével fémjelzett iratban a célkitűzések mellett az alábbiak is szerepeltek:

„...hazai tősgyökeres magyar keresztény társadalom érdekeit általában különösen pedig a Védegylet tagjainak anyagi, szellemi és társadalmi jólétét előmozdítani, felkarolni, érdekeit törvény korlátai között, törvényes eszközökkel megvédeni. Támogatni minden hazafias mozgalmat, magyar nemzeti és társadalmi célt, úgy a közéletben, mint szellemi közművelődési és közgazdasági téren; s mint kizárólag közgazdasági célok, és reformok keresztülvitele érdekében alakult testület különös súlyt fektet a kereskedelmi, ipari és gazdasági magyar keresztény érdekek megóvására.”¹⁷¹

A város tiltakozása ellenére a testület megalakult, és tagjai látványos, ünnepélyes keretek között gyűltek össze. Az 1883. júniusi választásokon az első körben az antiszemita képviselők kapták a legtöbb

támogatást, de végül nem érték el jelentős eredményeket, és a város egyetlen kerületében sem jutottak végleges győzelemre.

Mindezeket leszámítva békés évtizedek köszöntöttek a kecskeméti zsidóságra, amelyet csak megerősített az, hogy 1895-ben történelmi egyházi rangra emelték a zsidó vallást.¹⁷²

Az oktatás

1856-ban született meg a rendelet, mely szerint a történelmi egyházakhoz hasonlóan, demográfiai eloszlása alapján arányosan végre a zsidóság is állandó pénzbeli támogatásban részesült.

„Ezen város gyermekei vagyunk... Ezen város az, hol mi élünk, a hol lakunk és munkásságunk napi foglalkozásait végezzük – írták kérvényükben – Ezen város az, mellynek csinosbulására és minden tekintetbeni előhaladására többi lakostársunkkal közösen, sőt aránylag legnagyobb mértékben törekszünk...”

A város azonban szűk anyagi forrásaira, és egyéb, súlyos tanügyi kiadásaira hivatkozva sem a kért összeget, sem a Szentkirályon igényelt 30 hold földet nem biztosította számukra. A továbbiakban ismét csak saját erejükre hagyatkozhattak.¹⁷³

1861-től magyar volt a tanítás nyelve. Minden bizonnyal az iskolának is nagy szerepe volt abban, hogy Kecskemét városában a XIX. század második felében meghatározó jellege a közösség számára, hogy többségében magyar nyelven beszéltek.

1877-ben a zsidó hitközséget is kötelezi a város tanintézetének átadására.

A Kecskeméti Zsidó Hitközség 1877 után csak egy vallásiskolát tartott fenn hittanítás céljára. A tanítók mindegyikét – kiváló tanerőknek minősítve őket – átvette a községi népiskola.¹⁷⁴ A XX. század két legjelentősebb izraelita tanítója: Reichmann Mór és Székely Jenő.¹⁷⁵

Székelyné Kőrösi Ilona kutatása alapján:

„Áttekintve a zsidó tanköteles gyermekekre vonatkozó statisztikákat a községi iskola létrejöttétől, illetve 1882-től, az elemi iskolai értesítők rendszeres megjelenésétől 1914-ig, megállapítható, hogy a tankötelesek száma 322–431 között mozgott. A közülük iskolába járók aránya 90–98% volt. Ez jóval magasabb, mint ugyanezen időszakban a katolikusoké (64–73%), a reformátusoké (70–83% között), vagy akár az evangélikusoké (73–83% között).

Még differenciáltabb a kép, ha tudjuk, hogy ezekben az évtizedekben a Kecskemét környéki tanyákon 24–67% közötti beiskolázottsági arányokat találunk. (Ez utóbbival való összehasonlításra azonban nincs módunk, hiszen tudjuk, hogy a város peremterületein és a tanyákon két felekezet képviselői nem laktak: zsidók és evangélikusok).

Érdekeség, hogy 100%-os beiskolázásra is találunk adatokat, mégpedig a görög katolikusok, a görögkeletiek és az unitáriusok között. Itt azonban mindössze 10–15, az unitáriusoknál esetenként 2 tanulóról van szó, szemben a katolikus tankötelesek 9–10.000 közötti

létszámával.

A továbbtanulással kapcsolatban egy Budapesten megrendezett zsidó iskolaügyi konferencián érdekes kutatási eredmények hangzóttak el, például:

»Ha az egyetemi tanulmányok valószínűségének országos átlagát 1900 - ban 100 - nak vesszük, akkor a katolikus népesség mutatója 88, a reformátusé 75, az evangélikusé 125, és a zsidóké 200.«¹⁷⁶

A kecskeméti zsidó közösség a XX. században

Zsidóság a városban és az országban

A XIX. századi neológ–ortodox különválás Kecskemétet csak 1917-ben érte el. Ekkor teremtették meg az autonóm ortodox hitközség alapjait, melyet majd 1918-ban Kecskeméti Izidor hitközségi elnök ír alá.

Az 1919-es román megszállás csak néhány napig tartott Kecskeméten, ennek azonban tragikus következménye lett a zsidó hitközség egyes tagjai számára. A megszállás után, a fehérterror idején a Nemzeti Hadsereg katonái a románokkal való összeesküvéssel vádolták a zsidóságot. Vagyonukat elvették, internálták őket, néhányukat pedig megkínozták, majd kivégezték. A szörnyűségek többségét a közeli Orgoványon hajtották végre, ahol a rettegett Héjjas Iván tartalékos főhadnagy vezetése alatt álló különítmény, formálisan a Nemzeti Hadsereg karhatalmi, rendőri jellegű szolgálatot ellátó segédcsapata, a

valóságban lényegében állami ellenőrzés nélkül működő milícia garázdálkodott. A katonák összesen mintegy 70–80 embert gyilkoltak meg részben antiszemita indíttatásból, részben nyereségvágyból, és még 1920-ban is rettegésben tartották a várost és környékét. A több tucat, jórészt izraelita személy életét követelő (fél)katonai erőszakhullám után a különítményesek jó része egyáltalán nem kapott büntetést.¹⁷⁷

1920 után a numerus clausus törvény¹⁷⁸ miatt a zsidó fiatalok közül jelentősen kevesebbet vettek fel a hazai felsőoktatási intézményekbe, ezért akik megtehették, külföldre küldték a gyermekeiket tanulni. Azon fiatalok megsegítésére, akiknek szülei ezt nem tehették meg, a kecskeméti hitközség segélyegyletet hozott létre.

1921. december 14-én a neológ hitközség dr. Borsodi Józsefet választotta rabbijának, aki azelőtt Szarvason és Nagyatádon látta el rabbini szolgálatát. Ugyanekkor az ortodox hitközséget Rubinstein József rabbi vezette.¹⁷⁹

Az első zsidó családok letelepedését követő mintegy 150 év alatt jelentősen megváltozott a különböző foglalkozási ágazatokban betöltött szerepük.

A rendelkezésre álló statisztikák alapján megállapítható, hogy Kecskeméten az 1910-es, 20-as és 30-as években¹⁸⁰ a kereskedelmi, a jogi pályákon közel negyede, az orvosi pályára lépők kezdetben fele később több, mint egyharmada a zsidók közül került ki,¹⁸¹ s ha emellett figyelembe vesszük, hogy a teljes lakosságnak csupán a 2–3 százalékát tették ki a zsidók, akkor ez az arány még figyelemreméltóbb.¹⁸²

Erre az időszakra országos szinten jellemző volt, hogy a zsidó lakosság száma csökkent – a már fentebb említett okok, az első világháború, s az azt követő trianoni békeszerződés hatására az 1910-es adatokhoz képest 1930-ra, mintegy 465.000 fővel kevesebb zsidó élt Magyarország határain belül.¹⁸³ A zsidóság arányszáma (5%) a teljes lakosságon belül nem változott.

Kecskeméten a kisebb mértékű, de

állandó bevándorlással együtt is több mint 600 fővel csökkent a zsidók száma az 1910 és 1941 közötti időszakban.¹⁸⁴

A vészkorszak és a Holokauszt

A magyarországi zsidóság deportálását és kiirtását lényegében már a magyar alsó- és felsőház által 1938. május 20-án elfogadott első zsidótörvény előkészítette, és szigorú korlátozásoknak vetette alá az izraelita lakosságot. Különböző indokok, mint például a „*gazdasági élet egyensúlyának biztosítása*” nyomán 20%-ra korlátozták a zsidók arányát a sajtó-, az ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarában, a színházak és a mozik, valamint egyes vállalatok értelmiségi munkaköreiben is, s ezt a beiktatás utáni öt, kivételes esetben maximum 10 éven belül végre kellett hajtani.¹⁸⁵

A nagy gazdasági világválság után tovább fejlődött Kecskemét, s 1938-ra 10 bankintézet, 14 ipari és kereskedelmi részvénytársaság, 17 biztosítótársaság, 26 magángyári gépi üzem, 6 mezőgazdasági

szövetkezet és 51 társadalmi és gazdasági egyesület jött létre, melyek tulajdonosai és vezetői között – természetesen – zsidók is voltak.¹⁸⁶

A legnagyobb arányszámban az alábbi vállalatoknál voltak jelen (%-os arányban):

- Első Kecskeméti Konzervgyár (nincs pontos adat)
- Magyar Általános Gyufaipari Rt. Kecskeméti Gépgyár Rt. (66%)
- Kecskeméti Forgalmi Rt. (közel 100%)
- Kecskeméti Bútoriparosok Áruértékesítő Rt. (60%)
- Benedek József és fia (100%)
- Városi Közhűtőház (50%)
- Közhűtőház Hasznosító Kft. (25%)
- Első Kecskeméti Cement- és Műkőgyár (50%)
- Kecskemét th. városi Központi Szeszfőzde (100%)
- Schiffer Cipőgyár (50%)
- Muth Sándor Sírkőgyár (100%)
- „Petőfi” könyvnyomda és

könyvkötészet (100%)

Ezeken kívül a gazdasági egyesületek szinte teljesen zsidó kézben voltak; ugyanez elmondható az OMKE kecskeméti fiókjáról, és a Kereskedői Kaszinóról is, amely egyesületek jelentős szerepet tölthettek be a város gazdaságában.¹⁸⁷

A közel 200 éve Kecskeméten tartózkodó zsidó közösségnek ekkorra már több egylete és egyesülete is létezett, amelyek a hitközség tagjait segítették. Ezek a következők voltak:¹⁸⁸ Izraelita Jótékony Nőegylet, Izraelita Szegény Tanulókat Segélyező Egyesület, Izraelita Szent Egylet, Szeretet és Testvériség Egylet, Templomi Énekkar.

Az első törvénytervezet nyomán a már 1919 óta létező zsidóellenes érzelmeket képviselő Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) is mozgásba lendült.¹⁸⁹ A MONE a Pest Vármegyei és a Kecskeméti Orvosi Kamara területén, ezen kamarák háttérbe szorítása érdekében 1938. április 10-én létrehozta helyi

fiókszervezetét.¹⁹⁰ A rendezvényen a polgármester, a Pest vármegyei alispán és a tanácsnok is megjelent, ami egyértelművé tette, hogy a kecskeméti vezetés is antiszemita nézeteket vall.¹⁹¹ A MONE minden erőfeszítése ellenére nem tudott igazán átütő sikert elérni a zsidók eltávolításában, ez pedig abból is látszik, hogy az Országos Orvosi Kamarában október folyamán megtartott választások alkalmával zsidókat is beválasztottak a szervezet tisztségviselői közé.¹⁹² Kecskemétről négy orvos került a kerületi választmányba, akik közül kettő volt izraelita vallású.¹⁹³

A zsidótörvények hatásai és eseményei

A törvénytervezet hatására új lendületet kaptak a szélsőséges megnyilvánulások, például: 1938. április 17-én számos zsidó üzlet ajtajára (a Nagykőrösi utcában, ahol napjainkban a zsidó hitközség működik) „*zsidó vagyok*” és „*enyém a hatalom*” feliratú röplapokat ragasztottak ki.¹⁹⁴ A rendőrség a röplapok összegyűjtése után megkezdte a

nyomozást.

Az idő előrehaladtával az anyakönyvi hivataloknak is egyre több dolga akadt: 1039 személy kért anyakönyvi kivonatot négy hónap alatt abból a célból, hogy megtudják, felmenőik között volt-e izraelita vallású személy, tizenöten pedig áttértek valamely keresztény hitre.¹⁹⁵

Az eddig felvázolt helyzetet némileg árnyalja, hogy a Kecskeméti Közlöny főszerkesztője, dr. Horváth Ödön, aki annak ellenére, hogy nyíltan támogatta az új törvényeket – természetesen megfelelő anyagi ellenszolgáltatás ellenében – számos zsidó kereskedő által feladott hirdetést jelentetett meg az újság hasábjain. Ennek szellemében 1938. szeptember 14-én a gyászjelentések között dr. Donáth József, a város és az izraelita hitközség meghatározó tagjának haláláról is megemlékeztek – igaz, ő volt az utolsó zsidó ember, akinek a haláláról beszámolt a helyi napi sajtó.¹⁹⁶

A kecskeméti vezetőkön kívül a törvényhatósági bizottság is igyekezett

háttérbe szorítani a gazdasági életben a zsidókat, így 1938. szeptember 29-én egy olyan indítványhoz csatlakozott, amelyet Zala vármegye törvényhatósága fogalmazott meg május 12-i ülésén. Álláspontjuk szerint a keresztény iparosokat védeni kellett, és minden állami kedvezménytől el akarták tiltani azokat a gyárakat, amelyek termékeiket *„alacsonyabb áron adják a zsidó fajhoz tartozó kisiparosok, és kiskereskedőknek, mint a magyar fajhoz tartozó kisiparosok és kiskereskedőknek.”*¹⁹⁷

Arról nem állnak rendelkezésre pontos történeti adatok, hogy ez a törekvés miként realizálódott, ugyanis ekkor még tizenhárom izraelita tagja volt a törvényhatósági bizottságnak (akik közül hatan egyúttal kereskedők is voltak).¹⁹⁸

Az 1938- s év egyik legjelentősebb változása, amikor a Benedek József és fia által alapított csirketelepet, mely az ország második legnagyobb baromfiexportőre volt, bérletbe vette a Hangya Szövetkezet.¹⁹⁹ A cég új neve április 11-től Benedek József és Fia Hangyabérlet lett, s a Benedek

család tagjait tovább foglalkoztatták, hasonlóképpen a kiskunhalasi Schneider-céghez, ahová további 12 kecskeméti keresztény munkatársat vettek fel.²⁰⁰ A kecskeméti cég továbbra is építkezett, majd egy újabb 1940-es névváltoztatás után Hangya Szövetkezet Értékesítő Telepe és Hűtőháza lett a neve.

Az efféle, viszonylag kedvezően megvalósult esetekkel együtt is az első zsidótörvény miatt országos szinten mintegy 15.000 ember kényszerült lemondani a képzettségének megfelelő munka végzéséről, kecskeméti számadatok e témában azonban nem állnak rendelkezésünkre.

Az 1939. évi IV. törvénycikk²⁰¹ – melyet már csak második zsidótörvénynek hívott mindenki, és a történettudomány is ezen néven szokta emlegetni – „*A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról*” címet viselte. A törvény elfogadásában nagy szerepet játszó Teleki Pál szerint az első zsidótörvény „*nem definiálta kellően a zsidó fogalmát*”, és túl

magasan (20%) határozták meg a lehetséges arányszámokat bizonyos foglalkozási ágak területén.²⁰² Az 1938. december 23-án előterjesztett törvényjavaslat hosszas viták és módosítások után, 1939. május 5-én lépett hatályba.

Az első zsidótörvényben felsorolt pályákon a 20%-os arányszámot 6%-ra, a vállalatoknál és értelmiségi munkakörökben 12 %-ra korlátozták. Május 5-étől a zsidók nem szerezhettek többé honosságot, nem vállalhattak lapszerkesztői, lapkiadói állást, nem vezethettek színházat, mozit, stb.²⁰³

Az országgyűlés május 4-ei feloszlását követő választásokon már minden választónak igazolnia kellett, hogy zsidónak minősül-e vagy sem.²⁰⁴ Sok olyan izraelita volt, akinek az első körben nem sikerült megszerezniük a választójoguk gyakorlásához szükséges iratokat, s ha emiatt valaki fellebbezett, hozzá is csak a választás után érkezett meg a kért dokumentum. Kecskeméten a 873 zsidó választópolgárból így csupán 209-nek sikerült részt vennie a választáson.²⁰⁵

A zsidó képviselőket is meghurcolták, amikor az augusztus 25-én megtartott választmányi gyűlés a virilis, tehát a legtöbbet adózók jogán helyet foglaló zsidó polgárokat kizárta sorai közül, s néhány hiábavaló fellebbezés után az eddigi tizenháromból csak három, majd rövid időn belül már csak kettő zsidó személy maradt a törvényhatóságban. Dr. Borsodi József főrabbi és dr. Fritz Imre ügyvéd 1942 januárjáig tölthették be a posztjukat, amikor is 1941. XIX. törvénycikk. 2. §-ának 1. bekezdése és az 1113/1941. B. M. rendelet alapján megvonták tőlük tagsági jogosultságukat a város törvényhatósági bizottságában.²⁰⁶

Bár a zsidótörvény tényleges végrehajtásának elkerülésére létezett néhány kiskapu, például 1939. augusztus 29-étől nyílt egy lehetőség, amikor Kecskemét város polgármestere kihirdette, hogy „*bárki kérheti annak megállapítását, hogy az 1939. évi IV. tc. 1. §-a értelmében zsidónak nem tekintendő személy*”,²⁰ az okirat természetesen anyakönyvi kivonathoz volt kötve, így nem

csoda, hogy csupán tízes nagyságrendű az eddig a levéltárak őrizetéből előkerült, kiállított tanúsítványok száma.

A törvények – ha lassabban is, mint ahogy azt elvárták – megtették a hatásukat, hiszen az 1939. december 15-én nyilvánosságra hozott adatok szerint a néhány évtizede a kereskedelmi szektor 20–30%-át lefedő zsidó kereskedők arányszáma ekkora már csak 11,4 %-ot tett ki.²⁰⁸ (Mivel ez a második zsidótörvény hatályba lépése után történt, addig újabb iparűzési igazolványt nem lehetett zsidók számára kiadni, amíg ez az arány 6% alá nem csökkent.) Sok kecskeméti cég államosítására is sor került, esetenként jelentős összegű kártérítés fizetése mellett.²⁰⁹

Később a zsidó pincészetek is hasonló sorsra jutottak; 1942-ben, az ebben az évben hozott újabb törvény értelmében hat pincészetet zárattak be, majd kárpótlás után igénybe vették őket.²¹⁰ Az 1943–44-es Kecskeméti név- és címtár névsorában már egyetlen zsidó borkereskedő sem szerepel.²¹¹

Hozzájuk hasonlóan a zsidó baromfikereskedők száma is csökkent.

Gyengülő tendenciák, erősödő megszorítások

A zsidók alapvető állampolgári és emberi jogaitól való megfosztása mellett a mindennapi létfenntartás is egyre nehezebbé vált a közösség tagjai számára. Magyarország a Szovjetunió elleni tényleges háborúba lépését követően szigorú intézkedések léptek életbe: 1941-től zsírbeszolgáltatást rendeltek el, majd fejadagrendszert vezettek be a zsíradékokra és a gabonafélékre. December elsejétől ún. zsíradékjegyet bocsátottak ki, és e naptól kezdve a zsidók nem vásárolhattak sertészsírt, csak a drágább libazsírt, majd a következő év május 14-étől a sertéshús kiszolgáltatását is megtiltották az izraelita vevők számára. A törvény abszurditását mutatja, hogy a zsidó vallás egyébként közismerten tiltja a sertés mindennemű fogyasztását, így ezúttal a csupán zsidónak

minősített embereket még kellemetlenebbül érintette a diszkrimináció.²¹²

Ugyanez év júliusában tovább nehezítették a törvényhozó testületek a zsidóság életét, amelynek tagjai már a Széktó-fürdőt sem látogathatták.²¹³

A megkülönböztetés nem ismert határokat: a Verbőczyi Bajtársi Egyesület nacionalista szervezet kezdeményezésére megjelentek a nem zsidó üzletek ablakaiban a „*keresztény magyar üzlet*” feliratú táblák.²¹⁴ Két évvel később, 1941-ben hivatalos formában is elrendelte ilyen táblák kifüggesztését a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter, de az egész országra jellemző volt, hogy jóval ezelőtt „megjelölték” a nem zsidó üzleteket. Az „*őskeresztény üzlet*”²¹⁵ felirat is népszerű volt, bár e táblák kitétele éppenséggel pont nem arról tanúskodott, hogy a vásárlóknak valóban a kereszténység alapeszményeit magáénak valló üzlettel lett volna dolguk.

A pincészetekhez hasonlóan a zsidó üzletek is szabad prédává váltak a következő

években; először egy 1941-es,²¹⁶ majd egy 1942-ben hozott törvény²¹⁷ alapján könnyedén hozzájuthattak a keresztény konkurensok az üzlethelyiségekhez. A zsidó földbirtokokat is szabadon fel lehetett vásárolni, és nem volt ritka a többszörös túljelentkezés az igénybevevők részéről. 1941. május 1-jén az izraelita hitközség földjét is felhasználta a város, amelyet még 1893. november 1-jétől papi használatra engedtek át.²¹⁸ Amikor a hitközség képviselőjében kérvényt nyújtottak be a városi vezetők felé, hogy „*az általuk épített épületek becsárát a város térítse meg [...]*”, azt különböző okokra hivatkozva elutasították.

A bérleteket is sorra mondták fel, köztük a bankok, az egyházak és a város. A zsidóellenes intézkedések a piacokat sem kerülték el: Schira tanácsnok a polgármester megbízásából 1940. szeptember 17-ei hatállyal megszüntette a zsidók árusítási jogát, és ez a rendelkezés a bugaci és a lakiteleki piacokra is érvényes volt.²¹⁹ Október 22-én vitéz dr. Endre László, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye antiszemita

alispánja, későbbi belügyi államtitkár és kormánybiztos, a magyarországi Holokauszt egyik fő felelőse, újabb súlyos korlátozást vezetett be, amely tiltotta a zsidó virág- és kegyeszerárusoknak, hogy keresztény temetők mellett árúítsák termékeiket.²²⁰

A még működni hagyott zsidó kereskedők ellen a Kecskeméti Közlöny hasábjain 1943-ban a Baross Szövetség közleményt adott ki, amelyben felhívták a lakosság figyelmét, hogy karácsonyra csak keresztény üzletekben vásároljanak.²²¹

Közben egyre nőtt az olyan ipari vállalatok száma, amelyek „*nem zsidónak tekintendő*” tanúsítványt próbáltak megszerezni, s ennek megfelelően lecserélték izraelita vallású tagjaikat, alkalmazottaikat. Ezeknek a sorából kitűnik az Első Kecskeméti Konzervgyár esete, ahol azonban legalább Lebovits Sándort, a cég zsidó igazgatóját nem távolították el posztjáról, és még 1943-ban is sikeresen vezethette a vállalatot.²²²

Bár szinte minden területen jelentős

volt a zsidótörvények hatása, azért néhány banknak és nagyvállalatnak sikerült izralita kézben maradnia.²²³

A Kecskeméti Orvosi Kamara példás módon próbálta megvédeni zsidó tagjait a törvény végrehajtásától, többek között ezt bizonyítja, hogy az 1940–4-es Kecskeméti név- és címtár újabb zsidó orvosok neveit is tartalmazta.²²⁴

Törvényi kötelezettségek

Az 1939. július 1-jén életbe léptetett törvény alapján a katonai szolgálatra alkalmatlannak minősített személyeket munkaszolgálatra kellett behívni.²²⁵ Kecskeméten három nappal később, július 4-én már 37 ember kapta meg a munkaszolgálatos behívójegyt.²²⁶ Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, de egyes becslések szerint mintegy 400 fiatal kecskeméti férfit hívtak be munkaszolgálatra az 1941-es évben.²²⁷

A második világháború idején a magyar zsidó munkaszolgálatosok közül 50–70.000 embert öltek meg a németek és

magyar kollaboránsaik.²²⁸

A harmadik zsidótörvényt, mely a „*A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatos szükséges fajvédelmi rendelkezésekről*” címet viselte, 1941. április 30-án nyújtották be, és augusztus 8-án lépett hatályba.²²⁹

A törvény célja az ország népességének „*menyiségi és minőségi*” javítása volt, ezért minden házasulandó számára kötelező volt részt venni egy orvosi vizsgálaton.²³⁰ A jogszabály többek között megtiltotta a zsidók és nem zsidók közti házassági és nemi kapcsolatot, az utóbbit „*fajgyalázásnak*” minősítették. 1941 és 1943 között három ilyen esetről írtak az újságok Kecskeméten,²³¹ a vegyes házasságokat illetően pedig nincsenek pontos adatok. Egy évszámmal el nem látott iraton 32 vegyes házasság szerepelt,²³² az 1941 októberéig bejegyzett házasságokból összesen hat volt zsidó és keresztény személyek között kötött vegyes házasság.²³³ Az ország egész területén 1938

és 1942 között több mint 2000 vegyes házasság történt.²³⁴ Az áttérések számáról sincsenek Kecskemétre vonatkozó adatok, azt azonban tudni lehet, hogy az ország területén az említett négy év alatt több mint 24 ezer zsidó ember hagyta el a vallását.²³⁵

1942-re a neológ és az ortodox hitközség is rabbi nélkül maradt. A neológ rabbi posztját dr. Schindler József vette át,²³⁶ aki gondját viselte a helyi zsidó fiatalságnak, és ezekben a szörnyű időkben is törekedett a közösség hitéleti értelemben való összetartására – tanuló napközit, zenei és irodalmi képzést és sportszakosztályt hozott létre a zsidók számára.

Schindler rabbi is a Holokauszt túlélői között volt, és lelkesen a hitközség élére állt. Végül 1962-ban hunyt el Szegeden, sírját ma az ottani temetőben találjuk, felesége és fia, Schindler Iván pedig Izraelben telepedtek le.

1948-ban Kecskemétről is sokan alijáztak, az 1950-es évekre pedig a kecskeméti zsidók létszáma erősen

megcsappant. Az alacsony létszámú közösség tagjai a volt ortodox zsinagóga épületében gyűltek össze péntek esténként.²³⁷

A kecskeméti zsidó hitközség alakulása, intézményei

Az első lépések, az első zsinagóga

A zsidó hitközség feladatai közé nem csupán a vallás gyakorlásával kapcsolatos teendők tartoztak, hanem a szociális háló kialakítása és fenntartása, az egészségügy, azaz a zsidó kórház feltételeinek megteremtése, az oktatás hagyományos rendszerének leképezése és megvalósítása, mely dolgok biztosítékai a zsidó közösségek fennmaradásának.

Az önkormányzati szervek forrásaiból elenyészően kevés adat áll a rendelkezésünkre a kecskeméti hitközségre vonatkozóan. Vélhetően 1801-ben alakult meg hivatalosan, hiszen ekkor választottak maguknak bírót először a kecskeméti zsidók.²³⁸ Ezt a megmozdulást a szervezkedés első jelének tartotta a tanács, és hevesen ellenezte azt.²³⁹

Ugyanakkor az ennek dacára erősödő hitéleti fejlődést mutatja, hogy az addig is

imaháznak használt épületet 1810. március 14-én²⁴⁰ Schweiger Salamon és Márton, Sárközi András árváitól megvásárolta. Ezt bizonyítja a Schweiger testvérek nevével ellátott szerződés.²⁴¹ Négy évvel később ezt a házat hivatalosan is a hitközség nevére akarták íratni, de ezt a kérést a városi tanács elutasította, mivel, mint fentebb már említettem, azokban az időkben nem volt szabad hivatalosan ingatlant vásárolni a zsidóságnak, azonban a további békés használati jogot végül engedélyezték.²⁴²

A hitközségi feladatok ellátására, harangozónak – samesznek – שמש, illetve templomszolgai feladatkörre két embert igyekezett Kecskemét városának lakosai közé fogadtatni az úgynevezett Zsidó Társaság néhány tagja: Schweiger Salamon és Márton, valamint Schwarz Jakab és Lázár.²⁴³

Az 1812. évben írott kérelmükből kiderül, hogy e feladatok betöltésére Füredi Fischer Salamont, illetve Aszódi Lőrincet kívánták alkalmazni, ugyanis úgy találták, hogy a Kecskeméten élő zsidók

hajlott koruk és egyéb okok miatt alkalmatlanok e hivatali feladatok betöltésére. A tanács végül engedélyezte a betelepedésüket két kiköltöző zsidó helyére, de házbérleti jogot nem kaptak, így csak a Társaság házában lehetett őket elhelyezni.²⁴⁴

A kecskeméti hitközség első rabbija, akit név szerint is ismerünk, Braun Gábor, a hitközség sachte – שחטר, Pollák Kelemen, harangozója pedig Leitner Jakab volt 1820-ban.²⁴⁵

1821-ben Oppenheimer Illés izraelita tanítót szépírási tanítása végett fogadta be a városba a tanács.²⁴⁶ Az idő előrehaladtával a közösség létszáma gyors ütemben növekedett, emiatt a régi lakóházból kialakított imaterem kezdett szűknek bizonyulni, így hozzákezdtek egy új zsinagóga építéséhez, amely már képes volt befogadni a megnövekedett közösséget.²⁴⁷

Tervüket annak ellenére sikerült véghezvinni, hogy az országos törvényekkel és a helyi tilalommal ismét szembe kellett szállniuk.²⁴⁸

Braun Gábor rabbisága alatt kezdődött az első zsinagóga építése, amely feltehetően 1817–18 körül fejeződött be. Az így elkészült zsinagóga a mai hatemeletes, Neuhauser László tervei alapján készült OTP-ház udvarán, a Szabadság tér 5. szám alatt – ami akkoriban a híres Beretvás Szálló mögötti tér volt – még mindig megtalálható. A szállodát 1958-ban bontották le életveszélyes állapota miatt. A zsinagóga az akkori zsidónegyed területén helyezkedett el, amelyhez hasonló példát Óbudán találhatunk.

A feltehetően Fischer Ágoston által tervezett épület klasszicista stílusban készült, így a bejárati előcsarnokát négy ión fejezetes féloszlop tagolja, párkánya felett eredetileg timpanonos lezárással. A zsinagóga számos klasszicizáló homlokzata közül már csak egy tanúskodik az akkori kőművesek nagyfokú, díszítéseket kedvelő, mégis nemesen egyszerű munkájáról.

Miután felépült a nagy zsinagóga, a régi épület a téli imaterem funkcióját töltötte be. 1823-ban ezt az épületet már

„*rendes templom*”-nak titulálták, amely 252 székkel rendelkezett, és ez az elkövetkezendő néhány évtizedre elegendőnek bizonyult.²⁴⁹

A kecskeméti izraeliták egyéb intézményei

Egy 1841-ben kiadott, nyomtatott városi hirdetményben megtaláljuk az akkori elöljárók nevének jegyzékét. A zsidó hitközség tisztviselői a következő személyek voltak:²⁵⁰

- Braun Gábor rabbi
- Áscher Enoch tanár, rabbihelyettes és iskolaigazgató
- Helsinger Móric gondnok
- Schweiger Salamon gondnok
- Pulitzer Gáspár gondnok
- Hoffman Lázár jegyző
- Szilágyi István tanító
- Offner Leopold tanító
- Galija J. tanító

Izraelita kórház és kántorlakás céljára a zsidó előjárók a zsinagóga mellett lévő házat akarták megvásárolni, erről a szándékukról 1842 januárjában kérvényt nyújtottak be. A ház akkori tulajdonosa Sándor Julianna, Gyöngyös város írnokának, Kameranovics Lászlónak a felesége volt. Egy évvel később, 1843. február 25-én a zsidó hitközség engedélyt kapott a ház megvételére, így lehetőségük nyílt a kórház és a kántor szálláshelyének berendezésére.²⁵¹

A חברה קדישה – Chevra Kadisa, azaz a Szent Egylet megalapítására vonatkozóan két időpont is fennmaradt: 1828 és 1843. E hitközségi egyesület célja és feladata, hogy az őseihez megtért hívő ember testét, az emberi porhüvelyt a vallási törvények szerint körültekintően, gondoskodóan temessék el. A jótékonyág és a zsidó közösség fenntartása a chevra kadisának ugyancsak meghatározó jellemzője. A temetésekből befolyt összegeket a közösség építésére használják fel a mai napig.²⁵²

A növekvő közösség igényeinek kielégítésére hamarosan felépülhetett a

szintén vallási célokat szolgáló mikve – מיקו, azaz a rituális fürdő, majd a tanító háza is. A tehetősebb zsidó családok magántanítókat fogadtak, általában két-három család foglalkoztatott egy embert. A szerényebb anyagi körülmények között élők 10–15 családonként alkalmaztak egy oktatót, míg a legszegényebb sorsú gyerekek számára a hitközség biztosította a tanulást.²⁵³

Az 1840. december 28-ai hitközségi közgyűlésen, melyen az elnöki tisztet Csányi János városi tanácsnok és zsidó komisszárius látta el, döntés született egy négyosztályos hitközségi népiskola felállításáról. 1844-ben nyithatta meg kapuit ez a zsidó népiskola, négy tanító alkalmazásával, egy vallás-, egy magyar-, egy német- és egy leányoktató foglalkoztatásával. Dr. Áscher Enoch volt az új iskola első tanítója, akit három év elmúltával Fischmann Simon Henrik követett.²⁵⁴

A neológ zsinagóga

Az 1850-es évek végén a kecskeméti Izraelita Hitközség lélekszáma 1270 főre bővült, így a meglévő zsinagóga már nem volt képes befogadni a hitük gyakorlására összegyűlő embereket. E probléma megoldásaként született meg az elhatározás, amelyet 1859. február 28-án jegyzőkönyvben is rögzítettek, miszerint új, nagyobb gyülekezés házát kell építeni, 600 imaszékes befogadóképességgel.²⁵⁵

Fischmann Simon, az akkori főrabbi különösen nagy szerepet töltött be e nemes és nagyszerű alkotás megvalósításában, ugyanis ő volt a kezdeményezője a zsinagóga építésének, és a számos nehézség közepette mindig bátorította a csüggedőket, erőt adott nekik a hitükben.²⁵⁶

Az ortodox zsinagóga

Az 1868-as év a végső szakadás éve volt, mikor különböző irányokra bomlott szét a hazai zsidó hitélet, ám Kecskemét városában létező közösség csak sokkal később szakadt ketté neológ és ortodox

irányzatra.²⁵⁷

Kecskeméten az ortodox imaházi egyesület 1917-ben vált ki, és vette fel a Kecskeméti Autonóm Ortodox Hitközség nevet, melynek alapszabályát Kecskeméti Izidor hitközségi elnök írta alá 1918. március 31-én.²⁵⁸ Az alapszabály lefektette, hogy a hitközség intézményei, mint a zsinagóga és annak rituális berendezési tárgyai a שולחן ערוך – *Sulchan Aruch* szerint elfogadottaknak kell megfelelnie.²⁵⁹

Békésen éltek egymás mellett a kétharmados többséget magukénak tudó neológok és az ortodoxok, egészen a Zitterbach János által tervezett nagy zsinagóga felépítéséig, amikor is egyértelművé vált, hogy az ortodox hagyományoknak megfelelő, új imaházat kell építtetni.²⁶⁰ A hitközség 1918-ban vásárolta meg végleg az erre a célra kiszemelt épületet, s kezdte meg annak átalakítását, mely az 1918-as évtől a vallási előírásoknak megfelelően, zsinagógaként kezdhette meg működését.

Rabbik – közösség szemlélet

Időszámítás szerint 70-ben Titus²⁶¹ római hadvezér és későbbi császár elpusztította Jeruzsálemben a Második Szentélyt.²⁶² Ezt követően a zsidó közösségek szétszóródtak.

Olvassuk a szent iratok között, hogy Johanán ben Zakkáj²⁶³ főpap kérésére az imperátor engedélyezte, hogy Javne városában megalapítsák az első tanházat. Ennek a tanháznak az élére tanítómesterek, azaz rabbik kerültek.

A zsidóság történelemszemléletén keresztül, ahogy visszatekintünk az elmúlt évezredek eseményáradatára, és megpróbálunk az időben valamiféle stabilitást keresni, rövidebb vagy hosszabb szakaszokban, ezt a fajta biztosságot egy-egy közösség körül találhatjuk meg. Javne óta ezen közösségek élén egy-egy tanítómester áll, akinek személye, jelleme, ars poetikája alakította, formálta, építette a közösségeket.²⁶⁴

Amikor Kecskemét városának zsidó

közösségét szociológiai és vallástudományi szempontok alapján párhuzamosan vizsgáljuk, a közösség arculatáért felelős rabbik munkásságának feltérképezése elengedhetetlen feladat.

A munka korábbi fejezeteiben már bemutatásra került Kecskemét város kialakulásának története, illetve a városban megjelenő zsidóság története kezdeti stádiumától egészen a kiteljesedésig. E a kiteljesedést pedig alapjaiban határozta meg a rabbik, e tudós emberek jellem- és közösségformáló szerepe.

Munkám történet-szociológiai tárgyú kutatásai keretében e fontos gondolati elemet logikai láncként mutatja be a szerző. A közösség története egy urbanizált társadalmi struktúra része, enélkül a fogalmi rendszer nélkül a város nem jöhetett volna létre ebben a formájában.

A korábbi fejezetek során munkám már fényt derített arra, hogy az elmúlt 250 év során Kecskemét városára hogyan hatott a helyi zsidóság. Olyan új eseményeket tárt fel a szerző, melyek a

XIX. és XX. század során kapcsolódási pontokat jelentettek a város és a zsidó közösség között. A feltevés szerint ezen eseményeket – amelyekkel a város fejlődését, fejlesztését próbálta elősegíteni a zsidó közösség, legyen az fizikai, infrastrukturális vagy szellemi, kulturális-spirituális értelemben vett fejlődés – a közös összetartozás megerősítésének bizonyítékául szánta.

Kecskemét rabbijai komolyan hatottak a közösség életére, s a rabbik tanító szavai bizonyosan kijutottak a zsinagóga falain kívülre. De vajon, ha így volt, az hogyan, milyen formában valósulhatott meg?

A legtöbb rendelkezésre álló adat az 1882 és a XX. század első fele közötti időszakra vonatkozik. Látnunk kell, hogy a rabbik általában indirekt formában, de szinte mindig fedezhetők a különböző társadalmi megmozdulások háttérében...

Dr. Perls Ármin

1853. november 1-je²⁶⁵ meghatározó időponttá vált az alföldi zsidó közösségek életében, bár a területen élő zsidó férfiak és asszonyok ezt még akkor és ott még nem tudhatták. Ez az időpont egy nagy rabbi első lélegzetvétele ezen a teremtett világon, Perls Árminé, aki Nagykárolyban,²⁶⁶ vallásos családba született.

Kora gyermekkorától kezdve megismerkedett a zsidó hagyományokkal, a héber nyelvvel, a szentírással, illetve a talmudi, hagyományos zsidó jogi gondolkodásmóddal. Tanárai már középiskolai tanulmányai során, Szoboszlón és Nagyváradon meglátták a tehetség lángját az ifjú Perls Ármin lelkében.²⁶⁷

Középiskolai tanulmányai befejezése után bölcsészettudományt kezdett tanulni, majd 1874. október 1-től beiratkozott a berlini Hochschuléba, amely Európa rabbiképző intézményei között igen előkelő helyet foglalt el.²⁶⁸

1879-ben, a beiratkozástól számított öt év múlt rabbivá avatták, és ugyanebben

az időben szerezte meg bölcsészettudományi doktori fokozatát.²⁶⁹ Rabbiniкус képesítését igazoló oklevelén a kor jelentős rabbijainak az aláírásait olvashatjuk – Perls Mayer (a nagybátyja) nagykárolyi, Fürst Lázár gyöngyösi²⁷⁰ és Friedmann Károly nyíregyházi²⁷¹ főrabbiк kézjegyét.²⁷²

A rabbiképző intézet után Kassára²⁷³ hívták, ahol az ifjú dr. Perls Ármin három évet töltött el. 1879 és 1882 között élt a városban. Ez az időszak a szárnybontogatásról szólt, s arról, hogy lefektette későbbi rabbiniкус pályájának fő iránytadó ars poetikáját.²⁷⁴

1882-ben az akkori kecskeméti zsidó hitközség ajánlott számára rabbiszéket az új zsinagóga falain belül, amely ekkoriban az Alföld harmadik legnagyobb zsinagógája volt, s több mint 800 férőhellyel rendelkezett. Az ifjú rabbi tettvágytól vezérelve még ebben az évben Kecskemétre jött, elfogadván a kecskeméti rabbiszéket, s közel nyolc éven keresztül, 1889-ig a kecskeméti közösség szellemi oszlopa

volt.²⁷⁵

Mikor Perls Ármin megérkezett a „hírös” városba, már érezhető volt, hogy a zsidóságon belüli vallási, szellemi másságok (ortodox, neológ, status quo ante, reform²⁷⁶), ellentétek egyre erősebbé váltak, ám a rabbi érkezésével ezek az ellentétek feloldódni látszottak, ő pedig képes újra összekovácsolni a később különváló, de akkor még szervezetében egységes zsidó közösséget.²⁷⁷ Ahhoz, hogy végre tudja hajtani ezt az embert nem kímélő szolgálatot, azaz egyben tartani a közösséget, egyedülálló szónoki képességekről tett tanúbizonyságot. Kecskeméti székfoglaló beszéde hitszónoki képességének példás bizonyítéka.

„Felséges I–ten! Mennyei atyánk! Ha nemes cél felé törve, hosszas küzdelmek után a diadal magaslatára feljutánk; ha soká epedve, vágyva reményünk sajkája elvégre partot ér, forró vágyunk tárgyát átfoghatjuk; ha ránk virrad egy-egy ünnepnapja s multunk már- már elmosódott emlékei újból fölélednek s szívünk örömeiben

feldobog: akkor Tefeléd fordulunk kegyelemnek kiapadhatatlan kútfeje és neked áldozva, Téged magasztalva, dicsérve áldunk: Dicsértessél Övaló I—tenünk, életben hagyál, megtartottál és ez örömnapot megérvünk engedéd. Hadd legyen tehát a mai napon is, éltem legszebb, legszentebb napján első érzetem hálának érzete, első szóm imának szava. Minden dolgokat bölcsen rendező, mindentudó nagy I—ten! Ki látod a gondolatot még mielőtt ébredett, ismered az érzetet, mielőtt a hang szárnyaira kelne. Te tudod, hogy e szent gyülekezet bizalmával engem tüntetvén ki, lelkipásztorává választá s e szószékre emele, hogy innen hirdessem igéidet, terjesszem hitedet, tanítsam útaidat; hogy vallásnak magaslatáról örködjem ez imola, örködjem családjaik és iskoláik felett. És én azt mondám, imhol vagyok és eljövök, és elhozám magammal szívem legdrágább kincsét, el nőm és gyermekim, el reményim és ábrándjaim. Te utánad immár híveim kezében nyugoszik jövőm, nyugalmam, békém, boldogságom. Áraszd azért véghetetlen jószág! Áraszd szíveikbe a béke és egyetértés lelkét; add, hogy a kölcsönös bizalom és szeretet szállai el ne szakadjanak, meg ne lazuljanak soha, hanem

mind erősebb és szilárdabb kötelékké sodródva, fűzessünk egygyé általunk, hogy legyünk egyesek hitben és erényben, szeretetben és rendületlen bizalomban! (...) Kedves Atyámfia! Midőn ti e gyülekezet pásztorságával engem biztatok meg, a meghívó levélben jövődő hivatásom körét kiszabva, azt mondtátok: (...) Te légy az én házam gondviselője és a Te beszéded szerint táplálkozzék egész népem. Számot fogok ezért adni, mint és mily szellemben akarok örködni azon ház felett, a melyet gondviselésemre biztatok; (...) Tisztem leend tehát örködni templomotok, örködni családjaitok s örködni iskolátok felett.”²⁷⁸

Dr. Perls Ármin főrabbi beszédei több kötetben jelentek meg. Ahhoz, hogy személyének mélységét megismerhessük, és rálátást kaphassunk, idézem az ő általa készített *Prédikációk* című gyűjtemény előszavát:

„A következő beszédeket nagyon szívesen hallgatták. Vajjon épp oly szívesen fogják-e olvasni is? Alig hiszem. Régi dolog, hogy

beszédék nem olvasásra, hanem meghallgatásra valók. Hát még hitszónoklatok.

És ha mégis elszántam magam közrebocsátásukra, nem hiúságból tettem ezt, hanem mert barátaim számtalanszor ez irányban tett felszólításainak eleget tenni, kötelességemnek tartottam. Köztetszésre tehát én számot nem tartok. Akikhez szólottam, azok számára írok is. Ha csak ezek csalatkozása nem lesz felette nagy – én meg leszek elégedve.”²⁷⁹

A kongresszusi zsidóság és az ortodoxia mellett a reformirányzat az 1880-as évtizedben erősödött az asszimilációval²⁸⁰ együtt. A társadalomban és a zsidó közösségekben megfigyelhető változásokra Perls rabbihoz méltóan reagált, és megpróbálta visszaterelni a magyarországi zsidó közösség egy részét a Tóra törvényeihez.²⁸¹

Számos szentírási versfordítást,²⁸² valamint tanulmányt készített, néhány közülük: *A messiás*,²⁸ *Az anyakönyvelés fejlődéséről*,²⁸⁴ *Dr. Goldziher memorandumáról*, *Homályos borájták*, *Hámán bitófája*,

*Bajisznemán, Az írástudó diszruhája, Homályos peszrikta helye, Der Minbág im Talmud, Az előadás művészete a régiéknél, Zsidó kulturvilág, Máté evangéliumának eredeti nyelve, stb.*²⁸⁵

Kecskeméti szolgálata során egyik legjelentősebb talmudi kutatásának tárgya – tanulmánya a Magyar Zsidó Szemlében is megjelent – Jézus előfordulása a babilóniai és a jeruzsálemi Talmudban, kódnevei és gnómatikus bölcséleti összehasonlítása volt.²⁸⁶

1889 tavaszán a pécsi hitközség előljárósága úgy döntött, hogy a városban létező közösségének erős tanítóra van szüksége. Nem hirdettek pályázatot a rabbiszékre, hanem szemlét tartottak az országban működő ismertebb, elismert rabbik, főrabbik között. Végül Perls Ármin doktorban látták meg azt a szellemi vezetőt,²⁸⁷ akiben a jövő pécsi közösségének méltó útmutatója²⁸⁸ lehet. 1889. szeptember 17-én foglalta el a pécsi²⁸⁹ zsinagóga rabbiszékét.²⁹⁰

A város kulturális életében itt is élénken részt vett,²⁹¹ főleg az iskolaszék

ülésein szeretett ténykedni és értékesíteni nagy tudását²⁹² és bő tapasztalatait a város kultúrájának emelésére.

„Igy egyesült benne a tudás és műveltség, konservatív szellem a modernség mezében, tekintély és szerénység, nagyság és jóság.”²⁹³

1914. július elején utazott Karlsbadba, hogy ott egészségügyi problémáira gyógyulást keressen. Négy hetet töltött el itt, ekkor érte el a „világförgeteg első szele”. Hazasietett.

„Mire hazaért, fiát a hadbavonulók között találta, és még volt alkalma megáldani őt s utolsó istenbózzádot mondani neki. És e gyönyörű legendás napokban, mikor egymásra meredő szuronyok millióin vetődött vissza a nap sugárkévéje, mutatta meg nemes lelkének, férfias lényének minden kiválóságát. Ekkor már népek tengerének hatalmas áradata hömpölygött a csataterék felé... Mielőtt elmentek, mielőtt bucsut mondtak hazájuknak, eléje járultak és fejüket áldásra hajtották meg előtte (...).”²⁹⁴

Egészen a haláláig, 1914. szeptember 8-áig itt látta el alázattal, körültekintéssel és tisztelettel rabbinikus feladatait. 25 évet tevékenykedett Pécsen.

„(...) A sír csak földi maradványait fogadta magába. Lelke, szelleme továbbra is közöttünk él és emlékében is bódoló csodálattal tekintünk reá, kinek élete szép volt, szent volt, igaz volt. (...) Fájdalmunkat a hit megnyugvással halkítja. A hit, mely oly csodás erővel zengett ajkain, amelyet ő isteni szikrától ihletve hirdetett.”²⁹⁵

Dr. Neumann Ede így nyilatkozott róla:

„Perls Ármin önálló, magamagában befejezett, másoktól teljesen elütő egyéniség volt. Rendkívül éles elme, erős ész és gránitból faragott jellem. Nem járt mintaképek után, gyűlölte a sablont és nem ismert megalkuvást (...). Családi tradíciók és ifjúkori tanulmányai a talmudhoz vonzották és talmudistának maradt teljes életén át. (...) Műveltsége széles alapokon épült fel, érdeklődésének köre folyton tágult, szelleme

gazdagodott, tartalma bővült, de egyénisége soha sem törlődött el. Papi működésében is ez irányította egyes-egyedül. (...) Híveit szeretettel és odaadással gondozta, de nem ismert meghunyászkodást senkivel szemben.”²⁹⁶

Perls Ármin szeptember hónapban hunyt el, ám a közelgő ünnepek miatt csak október 27-én tartották meg az emlékbeszédeket. Lőw Imánuel rabbi, Perls ifjúkori barátja tartotta meg ekkor gyászbeszédét.

„Elsötétül a nap, ha két testvérnek egyszerre ontják véréit. Két testvér állott a szülői Izrael bölcsőjénél. Egyik a teremtő eszmét adta, másik a terjesztő szót. Ritkán egyesül ez a kettő egy emberben. De akiben testvéresen összetalálkoznak az ihlet, az eszme, a tanács és a tett, a végrehajtás és az eszme megmintázása, (...) az tündöklő nap gyanánt ragyog a szónoklás mennyboltozatán. És elborul az ég, elsötétül a nap, ha egy emberben a két testvér egyszerre hal meg.”²⁹⁷

Dr. Bárány József

Nádudvaron,²⁹⁸ Hajdú vármegyében, 1859. december 11-én született. Kimagasló irodalmi tehetségével már gyermekkorában kitűnt társai közül. Széles körű olvasottsága és a költészet iránti rajongása összefonódtak, hogy egy olyan személyiség alapját alkossák meg, akinek személyén át a világirodalom állandóan hullámzó tengeréből merítve egy magyar hazafi lelkén át beszivárognak a magyar irodalomba, stiliztikába és az irodalmi nyelvezet fejlődésébe.²⁹⁹

A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet rabbiszemináriumát kiváló eredménnyel végezte el 1886-ban.³⁰⁰ Tudományos kvalitása az irodalomtörténet és irodalomtudomány felé orientálta, ekkor kérték fel a pesti hitközség tanfelügyelői állásának betöltésére.³⁰¹ Ezután rövid ideig Debrecenben³⁰² teljesített szolgálatot.³⁰³

Végül 1890-ben került Kecskemétre, a városi közösség óhajára. A hitközség főrabbija, főbírája lett.³⁰⁴ 25 év papi szolgálata alatt az ő irányításával és

vezetésével a közösség tovább folytatta a Perls Ármin-i hagyományokat. A város fejlődése, a város építése, a közösség valamennyi tagjának feladata volt.

Dr. Bárány József főrabbi sokszínű tehetségének bizonyítékául szolgálnak versfordításai, melyek a szentírás nyelvéről, 3000 év távolságon átívelve szólítják meg az ő előadásában, értelmezésében magyar nyelvünkön az olvasót. A zsinagógai élet meghatározó része kicsik és nagyok számára az imakönyv tartalma, használhatósága, időszerűsége. Ezen fogalmi kapcsolatokról így ír:

„I. A pesti izr. hitközség, mely dicséretre méltó igyekezettel iparkodik a hitoktatást magasabb színvonalra emelni és semmi áldozattól vissza nem riadó buzgósággal törekszik a középiskolai ifjúság vallásos nevelésén: az általa berendezett ifjúsági istentisztelet céljainak megfelelő imakönyvről is gondoskodott, melynek szerkesztésével a középiskolai hittanokat, magyar fordításával pedig Schön tanárt hozta meg. (...) Térjünk át a fordításra, melyet Schön egyedül

végzett. Amint ő maga mondja előszavában, „sok helyütt Deutsch Henrik elismert fordítása nyomán indult.” S ha tényleg összehasonlítjuk ezen két fordítást, azt találjuk, hogy Schön nagyon is gyakran használta a Deutsch fordítását, annyira, hogy egyes imák fordítását egyszerűen szóról-szóra átveszi, másokban pedig egyes kifejezéseket vagy fordulatokat változtat csak. Hogy volt-e joga Deutsch imakönyvét i ly értelemben használni? Oly kérdés, mely, mint tudva van, keserű tollbarczot idézett elő a két író közt, melynek eldöntése azonban nem tartozik mireánk. Ami tisztán azon részeket illeti, melyeket Schön maga fordított, nem lehet tagadni, hogy ő mindenütt szépen, lendülettel, izléssel és magyarosan fordít. De ép oly tagadhatatlan, hogy Schön túllépte a fordítói jog határát; mert először is oly szabadon fordít, annyit magyaráz bele a szövegbe, hogy gyakran egészen kivetkőzteti az imát eredeti jelentéséből. Igaz ugyan, hogy minden fordító bizonyos mértékben exegeta is, de a rendszeres exegezis soha sem volt még fordítás. De hisz Sch. azt mondja, azért nem fordított szóról- szóra, „mivel inkább oly fordításra volt szükségünk, ma mely i fjuságunk héberül nem tudó részének

magyar imádság gyanánt is szolgálhasson. „ Már engedje meg Sch., mi ezen logikát nem értjük. Mert vagy igazi ima a héber eredeti s akkor nem láthatjuk be, hogy miért nem volna annak hű és korrekt fordítása szintén ima; ha pedig a héber eredeti nem felel meg az ima fogalmának és Sch. fordításában még is imát nyújt: akkor meg ő átdolgozó de nem fordító. (...) II. Térjünk át a Weisz és Löffler imakönyvére. A zsinagóga magyarosodása hazánkban még csak ifju keletű s így természetes, hogy a nemzeti nyelvű zsidó liturgia is csak fejlődésének ifju korát éli. Mert valamint a nagy természetben minden csak lassan és szervesen halad kifejlődéséhez: úgy nem lehet ez máskép a szellemi élet világában sem. S így az irodalom minden ágában rendszeren fordításon, idegen termékek átültetésén kezdjük a dolgot, s csak miután ez által izlésünk és ügyességünk fejlődik, nyelvi és tudományos érzékünk gyarapodik, kezdünk lassankint az idegen gyámság alól felszabadulni és önállóan járni, eleinte persze, mint a gyermek, lassan és félénken, de azért mindig fejlődve, folyton erősölvén. (...) Mondom, ha i ly szempontból akarjuk e könyvet megítélni, elég kifogásolni

valót találunk benne. De ezen könyv nem is lép föl oly magas pretenzióval, mintha ideális imakönyv akart lenni; csak hézagot akart pótolni a liturgiairodalom egyik ágában, csak kezdeményező szerepét vállalta magára, s mint ilyen, helyét derekasan meg is állja. Mert ha hiányzik is benn a költői lendület, de bizonyos természetes, közvetlen, meleg hang vonul át az egészen, mely mindég megtalálja az utat a szívhez. Azonkívül nyelvezete mindenütt szép és tiszta, kifejezései válogatottak és magyarsága elejétől végig kifogástalan. És – faute de mieux – nagyon is ajánlható magyar–zsidó asszonyaink figyelmébe. Mert ha már azon körülmény, hogy nemzeti nyelven van írva, egymaga nem is ajánlaná, bátran mondhatjuk, hogy fogyatkozásai mellett is legalább van olya jó, mint 7/8 része azon német techinnáknak, melyek nálunk kezükben forognak.”³⁰⁵

Kecskeméten írta meg összehasonlító munkáját, mely a zsidó középkor két szellemi óriásának, Maimonidésznek és Nachmanidésznek életét és munkásságát vizsgálja. Felhasználta a korszakból

fennmaradt dokumentumokat és a vitafolyamat iratait, melyet e két géniusz tudományos munkája gerjesztett.³⁰⁶ Nagy figyelemmel kísérte a Biblia-fordításokat, a katolikus, a református és az evangélikus egyház által kibocsátott köteteket is. Így született meg a Besnyei György lelkész bibliafordítására vonatkozó értekezése.³⁰⁷ A főrabbinak nem csak az adott szolgálati helye volt az, ami óvó tekintete alá esett, hanem a zsidóság által lakott minden területet próbált figyelni, tanulmányozni, azért, hogy segíthessen. Így születtek meg monográfiái Steinhardt Jakabról³⁰⁸ és Geiger Lázárról.³⁰⁹

Egész pályafutása során meghatározta az a lobogó szeretet, amely szülőföldjéhez kötötte. Több mint négy évtizeddel a szabadságharc fizikai értelemben való bukása, ám szellemi győzelme után kapcsolódási pontokat akart tanítani s átadni a lelkében mélyen gyökerező ragaszkodást a magyar honhoz, ezért úgy döntött, hogy magyarra fordítja, és egyben tovább finomítja az 1848-ban

megszövegezett zsidó körlevelet.³¹⁰ Halotti beszédei és gyászbeszédei gyűjteménye Kecskeméten jelentek meg nyomtatásban.³¹¹

„Hitszónokként messze földön nem volt párja. Szónoklatai formában és tartalomban művészi alkotások voltak, beszélőkésége csodára ragadtatta hallgatóit. Hazafias irányú hitszónoklatát a keresztény közönség is gyönyörrel hallgatta.”³¹²

1916. április 15-én, 26 évnyi kecskeméti működés után tért meg őseihez.³¹³

Dr. Borsodi József

1878. március 15-én, a Borsod vármegyei Sajószentpéteren,³¹⁴ egy erős, de nem túl nagy zsidó közösségben, ortodox zsidó szülők gyermekeként látta meg a napvilágot dr. Borsodi József főrabbi.

Iskoláit szülőfalujában végezte a héderrel együtt. Miután a zsidó stúdiumok már gyermekkorától kezdve meghatározó benyomást tettek rá, ezért 18 éves korában,

1895-ben a fővárosba utazott, hogy ott folytassa tanulmányait a Ferencz József Rabbiképző Intézet falain belül.

A vallási stúdiumok mellett világi tanulmányokat is folytatott, többek között filozófia és a tudománytörténet témakörében. A későbbi munkásságában e szellemi oszlopok komoly segítségére voltak.

Tanulmányai során nagy érdeklődést mutatott a középkor szellemóriása, RAMBAM, azaz Mose ben Maimoni/Maimonidész munkássága iránt.

1904-ben, hosszú és fáradságos kutatómunka végeztével megírta fő munkáját, a *Commentarius Maimonidae in Mischnam ad tractatum Schekalim dissertatio inauguralis* című művét, amely a zsidó szóbeli szentírás, a Misna Shekalim traktátusához íródott. Maimoni kommentárok alapján exegézist, nyelvtani és nyelvi elemzéseket, összehasonlításokat és parabolákat kutatott, mutatott be. A kor szellemi dinamizmusát mutatván a műve latin, arab és héber citátum- és textusbetétekkel jelent meg.

1904-ben szerezte meg bölcsészdoktori fokozatát a budapesti egyetemen. Miután 1905-ben befejezte tanulmányait a rabbiképzőben, ott marasztalták, hogy a jövő generációit zsidó filozófiatörténetre tanítsa. 1906-ban rabbivá avatták, és még ugyanebben az évben felkereste a szarvasi³¹⁵ zsidó hitközség előljárósága, hogy vallási feladatokat ajánlanak neki. Végül két évet töltött Szarvason, erről a korszakról azonban nagyon kevés adat maradt ránk, mivel a második világháború során a vidéki zsidó közösségek iratanyaga a javarészt eltűnt, vagy megsemmisült.

Az életében a következő adat 1908-ra vonatkozik, amikor is a korábban elismert, jelentős nagyatádi³¹⁶ közösség élére került. Itt 14 éven keresztül látta el odaadással³¹⁷ és törődéssel rabbinikus feladatait.³¹⁸

1922. január 12-én a kecskeméti neológ zsidó hitközség felkérésére elhagyta Nagyatádot, hogy elfoglalja a rabbiszéket a Szabadság téren álló nagy, neológ zsinagógában.³¹⁹ Egészen haláláig, 1943.

június 5-éig itt látta el szolgálatát, mint a kecskeméti közösség rabbija.³²⁰

Dr. Borsodi József nemcsak nagyszerű rabbi volt, hanem tanítóként is mindig kereste az új módszereket, amelyekkel a hagyomány tanítását és a tudományos gondolkodásmódot tovább tudta adni az eljövendő generációknak. Egyik ilyen kiemelkedő tanulmánya *A zsidó év hónapjai, ünnepei, emléknappjai és böjtjei* című munka, melyből többek között megismerhetjük a Sovevim-Tat böjtnapokról szóló magyarázatát.

„A szökő-évben (libbur) telített évben, amikor 13 hónapból áll a zsinagógai év, tapasztaljuk, hogy ilyen esztendőekben járványbetegségek lépnek fel a gyermekek közt, miértis elődeink böjtnapokat rendeltek el. Nyolc héten, át a hete 1–1 csütörtöki napján a közösségből 10–10 gyermeket apát jelölnek, a vagy sorsolnak ki, akiknek erkölcsi kötelességük, hogy aznap reggeltől estig böjtöljenek. Este, a templomban ezek a böjtölők megjelennek és a mincha ima előtt a tórából a Vajchal szakaszt olvassák

fel úgy mint, már böjtnapokon. Reggel az Adonáj-szfószaj ima ismétlésekor beleillesztjük a szlichausz imákat és még egy külön imát, a gyermekbetegségek elhárításáért. A böjtsorozat 8 hete akkor van, amikor: Smausz, Voéró, Bau, Besalach, Jiszrau, Mispotim, Trumóh, Tecave, hetiszakasok kerülnek felolvasásra. Ezen 8 hetiszakas kezdőbetűinek összeolvasása adja ezt a szót: Sovev(b)im-Tat.”³²¹

A főrabbi jelentősebb publikációi a Magyar Nyelvőrben, a Magyar Izraelben és az Izraelita Családi Naptárban jelentek meg.

Dr. Schindler József

Dr. Schindler József 1918. június 4-én, Budapesten született. 1942-ben szerezte meg bölcsészdoktori végzettséget, rabbinikus diplomáját pedig³²² 1943-ban kapta meg, s még ugyanabban az évben Kecskemétre került.³²³

Mivel fiatalemberként lett a helyi zsidó közösség vezetője, ezért teljesen átélte a fiatalságot sújtó törvények által kiváltott

ambivalens érzéseket. Ezeket igyekezett feloldani, kezelni egy nagyszerű pedagógus látásmódja és metodikája alapján.

Rengeteget foglalkozott az ifjúság nevelésével, zsidó tanuló napközit, zenei és irodalmi képzést, ipari és sportszakosztályt szervezett.

A közösség építése mellett tudományos ismereteit is mélyítette. Ennek egyik ismert példája az 1941-ben elkészült *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmunin alapján* című munkája, melynek előszavában összefoglalja a mű kutatási céljait:

„(...) a szellemtörténeti megalapozás után megrajzolom e rendszert Májmunin alapján, mégpedig nem a praemissák sorrendjét követve, hanem amint ezt ott megokolom f i lozófiái problémakörök szerint csoportosítva az anyagot”.³²⁴

A továbbiakban kifejti többek között az atomizmus felmerülését az iszlám

filozófiájában:

„Az iszlám tanainak kialakulásakor a vallási tételeket nyomon követi a filozófiai reflexió. Bagdad és Baszra teológiai iskoláiban megindul a Kórán értelmezése. A régi arab hagyomány mélyen él a nagy tömeg lelkében. A Kórán egyik- másik megállapítása e hagyománynak ellentmond. De magában a Kóránban is különböző rétegeket lehet elválasztani. Mohammed tanításai nem egységesek. Sokszor változtatja nézetét egyazon kérdésben, akkori tanulmányainak, helyzetének megfelelően. E különbségek bekerülnek a Kóránba és alkalmat szolgáltatnak a különböző iskolák kialakulásához. Mindegyik iskola jogosan hivatkozik arra, hogy ő a próféta tanításainak egyedüli hordozója, hiszen mindegyik megtalálja a Kóránban tanításainak alapját. Ugyanakkor az arab hagyományt sem lehet félreállítani. A hívek kérdeznak, felelni kell. De a gondolkodó lelkében is felmerülnek kétségek, az ellentétes álláspontokat át kell hidalni, vagy magasabb szintézisbe összefogni, hogy egységes tételrendszert kapjunk. A szellem dialektikájában felmerül az ellentétes

nézetek összefogásának szakasza. Ámde ez elősegíti az eklekticismus kialakulását. A legtöbbször magyarázott tételek egyike a Kórán felfogása az akarat szabadságáról. Mohammed maga is többféleképpen nyilatkozott e kérdéstről, így mindegyik iskola hivatkozhatott a próféta kijelentésére. A szabadságtól a legszélsőbb determinizmusig hullámzik a magyarázók felfogása. A felelet pedig szükséges, nem lehet homályban tartani, mert a vallás egyik alappilléreiről van szó. A megoldás következménye az erkölcs területén beláthatatlan. De a kérdés egyben a metafizikának is alapvető kérdése. A spekuláció tehát a vallás segítségére siet, támogatja a probléma megoldásában. A megoldás nemcsak az egyest érdekli, hanem a tömeget, hiszen olyan kérdés, mely mindegyikük lelkében felmerült. A tömeg pedig egy-egy gondolkodó köré fog csoportosulni, aki éppen kielégíti az ő saját megoldását. Hiszen ő maga is foglalkozik vele, talál megoldásokat, csak nem tudja összefüggő tételrendszerre alakítani. Így alakul a gondolkodóból és néhány különösen érdeklődő emberből az iskola. Mielőtt az atomista iskola tanításait vizsgálat tárgyává

tesszük, helyesnek látszik a probléma felmerülésének vizsgálata. Ehhez pedig ismernünk kell az iszlám istenfogalmát, a kulturális és szociális helyzetet”.³²⁵

Ezekben az években mind a rabbi, mind pedig a fiatalság a háborús borzalmak közepette is azt vallotta, amelyet 1943-ban kiadott évkönyvükben olvashatunk:

„ha nincs közösségi élet, kihal a zsidó fiatalokban a közösségi érzés, és így nem lehet sem hazájának, sem városának, sem pedig hitköztségének teljes értékű, becsületos polgára” – vallotta a főrabbi.³²⁶

1944 tavaszától elkezdődött a vidéki zsidóság deportálása. Ez a dermesztő sötétség telepedett rá Kecskemét városára, és a tavasz helyett az elmúlás szele érintette meg az egész kecskeméti közösséget. Ő volt az egyetlen ember, aki lélekben és szellemben megtartotta a zsidó gettóba összegyűjtött hittestvéreiben a túlélés lángját. Schindler főrabbi volt az,

aki 25 évesen a zsidótörvények által sújtott kecskeméti zsidó közösség élére állt, s aki ezekben a borzalmas pillanatokban is korát meghazudtoló éleslátással, erkölcsi tartással és a tanító szó mindenkori erejével tartotta össze és vigyázta a közösséget.

Mikor 1944 tavasza a vége felé közeledett, a kecskeméti zsidó hitközség több mint 1400 tagját már Auschwitzba deportálták. Köztük a főrabbit is, aki tudta, hogy az embertelen kegyetlenséget is túl kell, hogy élje, vissza kell, hogy térjen, mert érezte és tudta, hogy arra hivatott, hogy a haláltáborok poklából visszatérő keveseknek legyen pásztora és lelki támasza.

Schindler rabbi végül valóban maga is a Holokauszt túlélői között volt, és a második világháború után újra lelkesen a hitközség élére állt.

A visszatérését követő hónapokban a főrabbi feladatául tűzte ki, hogy maradandó és méltó emléket állítson az elhurcoltaknak. Így épül föl a kecskeméti zsidó temetőben az új ravatalozó, ahol megálmodója akarata szerint az elhurcoltak nevét a szentírási

citátumokkal, hagyományos szimbólumokkal együtt vésték márványba, és amelyek ott láthatóak a mai napig.

Schindler főrabbi 1945 és 1950 között még bízott abban, hogy a kecskeméti zsidó hitközség megmenthető, ám látta azt is, hogy a környező települések zsidóságával együtt közel 4000 lelket magába foglaló közösség megsemmisült, s azok a kevesek, akik mégis visszatértek, elhagyták a várost, elhagyták az országot, vagy magát a zsidóságukat hagyták maguk mögött. Ezért úgy döntött, hogy elfogadja a felkérést, mely a szegedi rabbiszék betöltésére vonatkozott.

A főrabbit Szegeden 1950. június 23-án Scheiber Sándor, a XX. század egyik legnagyobb zsidó tudósa, főrabbi, az Országos Rabbiképző Intézet rektora iktatta be, ahol 1962-ig, egészen haláláig látta el a feladatait.³²⁷

A második világháború és a Holokauszt borzalmait után a főrabbi tudta, hogy hosszú, nehéz évek várnak a zsidó közösségekre, már azokra a kevesekre, akik

megmaradtak.

Ezért úgy döntött, hogy 1954-től elkezdte szerkeszteni és kiadni a *Vidéki rabbikar körlevele* című időszak kiadványt, amely szamizdat jellegű folyóirat volt, hogy segítse és támogassa vidéki rabbitársait a lelkipásztori feladatokban.³²⁸

„A vidéki zsidó népesség lélekszámának és egyéb adatainak statisztikaszzerű ismerete hitéleti szempontból rendkívül fontos. Adatokra nem csak a hitélet megszerzése céljából van szükségünk, hanem elsősorban a hitélet programjainak helyes kialakítása végett. Azok a hitéleti keretek, melyekre jogi és szellemi értelemben az 1950-es egységes szervezeti szabályzat és intézményei épültek, öt esztendő alatt nagyon sok vonatkozásban idejüket múlták.”³²⁹

Végrendeletében úgy rendelkezett, hogy Raj Tamás főrabbi legyen az utódja.³³⁰

Sírját ma a szegedi temetőben találjuk. Halála után özvegye, Pannika, valamint Iván fia alijázott, kivándorolt Izraelbe, és Holonban telepedtek le. Pannika 2009-ben

tért meg őseihez.³³¹

A zsidó közösség szerepe Kecskemét város fejlődésében

A levéltári és a könyvtári kutatások révén bizonyítást nyert, hogy a kecskeméti zsidó közösség a XIX. század közepétől – mikor már kiteljesedett –, meghatározó, szociális faktorává vált Kecskemét városának.

A következő részben közlök néhányat a Szilády Nyomda 1870 és 1909 között kibocsátott aprónyomtatványai, meghívói közül, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára vonatkozó iratai közül, melyek ékes bizonyítékuak szolgálnak a zsidó közösség erős társadalom- és kultúraformáló szerepére a város történetében. A szerző tudomása szerint az alább közölt dokumentumok korábban még nem kerültek publikálásra.

A kecskeméti Gazda Ifjak által az iskolás árva gyermekek számára 1892. február 27-én a Beretvás vendéglőben rendezendő zártkörű táncestélyre. Szél János pénztáros, Szappanos

*Sándor elnök, B. Kiss Gyula elnök. Kezdetre 8 óra. Jegyek válthatóak Farkas Ignác gyógytárában, Nyírádi László kereskedésében és Rivészy János úr czukrászdájában és este a pénztárnál.*³³²

*1892. június 6-án városi műkertben a kecskeméti Gazdasági Egyesület könyvtára javára rendezendő tavaszi táncmulatság. Belépési díj személyenként 1Ft. Kezdetre 6 órakor. Jegyek válthatóak Farkas Ignác gyógytárában, Nyírádi László kereskedésében és Rivészy János úr czukrászdájában és este a pénztárnál.*³³³

*1894. évi május hó 14-én, pünkösdi másnapján a városi műkertben a Kecskeméti felállítandó Kossuth- emlék javára rendezendő zártkörű tavaszi táncmulatságra. Jegyek válthatóak Farkas Ignác gyógytárában, Nyírádi László kereskedésében és Rivészy János úr czukrászdájában és este a pénztárnál.*³³⁴

A kecskeméti szegény izr. tanulókat és a kézműves és mezőgazdasági pályára lépő ifjakat segélyező egyesület pénzára javára a kecskeméti

*kaszinó összes termeiben 1901. évi január hó 19-én tartandó zártkörű Dominó-Bálra. Dominó jelmezek és álarcok kaphatóak Fuchs Samu úr üzletében. Személyi jegy 2 korona, családi jegy 5 korona. Jegyek előre válthatóak Littaur Mór, Medzger Béla és Schwartz Soma urak üzletében. Kezdeté 9 órakor.*³³⁵

„Román Katonai Prefectura

*Kertész Menyhért, Aminfeld Simon és Fispán Béla és Takács István a város lakossága részére tűzifát, szenet, sőt petróleumot és élelmezési cikkeket szereznének be, mely célból Nagyszebenben óhajtának utazni az Erdélyi kormányzó tanáccsal e tekintetben összeköttetésbe lépni és fenti árukat behozatali engedélyt nyerni. Miután nevezetteknek ezen ténykedése a város lakosságának érdekében történik, tisztelettel kérem részükre az engedélyt kiadni, illetőleg ez ügyben az illetékes parancsnokságnál jóakarattal közbenjárni. Kecskemét, 1919. október hó 1.*³³⁶

„A kecskeméti izr. Szent Egylet a világháborúban elesett kecskeméti illetőségű, továbbá vidéki, de itt

eltemetett hősi halottainak nevét megörökítő emléktáblát f. évi július 1-én d.u. 3 órakor fogja az izr. templomban gyászünnepély keretében leleplezni, melyre a tekintetes városi tanácsot tisztelettel meghívja.

Kecskemét, 1923. június hó”

A tanács elfogadta a meghívást. A tanácsot: Varga Adolf v. főmérnök, Tárnoki József v. mérnök, és Barna Soma v. adóügyi számvevő képviselte.³³⁷

„Schiffer Adolf fiai cég a városi alkalmazottak részére a napi árnál olcsóbban és a vételárnak 3 hó letörlesztése kedvezménye mellett férfi, női és gyermek cipőket ajánlott fel. A városi tanács ezen ajánlat folytán értesíti az összes ügyosztályokat és önálló hivatalokat, hogy a hozzájuk tartozó alkalmazottak figyelmét a felajánlott kedvező ár és fizetési feltételű cipők vásárolhatására hívják fel. ajánlatot tevő céget pedig f figyelmezteti, hogy cipőt a nála vásárlás végett jelentkező városi alkalmazottaknak végleges állást betöltő minőségének hiteltérdemlő módon /: számfejtő hivatali nyilatkozat útján:/ igazolása után

adjon ki, illetve ideiglenes minőségűnek igazolt alkalmazottnak csak abban az esetben, ha az illető a cég által is elfogadhatónak tartott kezes állítása által biztosítja a cég követelését. [...]

*Kecskeméten 1925. márc. 9.-én tartott tanácsüléséből.*³³⁸

„Alulírott hivatal megbízom Fispán Mór céget, hogy városunk és környéke részére Szatmár vagy Szabolcs vármegyében 400 vagon burgonyát vásároljon. [...]

*Kecskemét, 1919. szeptember 27.*³³⁹

„Gottlieb Rudolf a Beretvás szálloda, kávéház, és étterem bérlője, kérelme indokául előadott adatok a valóságnak megfelelnek. Beretvás szálloda tényleg egyetlen szállodája Kecskemétnek így a kérelem teljesítését a magam részéről indokoltnak látom és azt Méltóságos Főkapitány Úr nagybecsű mérlegelésére ajánlom.

*Kecskemét, 1935. december 12.*³⁴⁰

„Kecskemét th. város

Fiú Felső Kereskedelmi Iskolájának IX-ik és X-ik évi értesítője az 1918–19. és 1919–20.

iskolai évekről. [...] Egy évtizede van Kecskeméten modern kereskedelmi szakoktatás. [...]

1. Helyiséget iskolánknak szeptembertől április 12-ig a diákinternátus, azóta az izr. hitközség adott. Mindkét testületnek hálás köszönetet mondunk jóindulatáért. [...]

Az iskolánkkal kapcsolatos kereskedő tanonciskola ezidén egész tanéven át működött a reáliskola épületében. Tanítottak: Vörös József és Tímár Dezsőné tanáraink (előbbi egyúttal igazgató), Bérczi József népiszkolai igazgató és Reichmann Mór községi néptanító. [...]³⁴¹

„Jegyzőkönyv

Felvétel a Kecskeméti Kereskedői Kaszinó közgyűlés által 1923. január 28.-án kiküldött választási bizottság működéséről. [...]

Eljárásaink eredménye közül, még függőben van a Casinó elnökének a kecskeméti Fiu kereskedelmi iskola felügyelő bizottságának az öt megillető tagsági helyének a sorsa. Az iskola létesítésekor készült városi szervezeti szabályrendelet szerint ugyanis az iskola felügyelő bizottságának hivatalból tagja a kereskedői

Casínó mindenkori elnöke. A város közgyűlése a városi tanács indítványára ezt a szabályrendeletet aként módosította, hogy a Casínó elnöke helyett a Baross Szövetség elnöke legyen hivatalból tagja a felügyelő bizottságnak.

A határozat a hálátlanság jegyében született, merthisz Casinónk nemcsak hogy tevékeny részt vett a kereskedelmi iskola létesítésének előmunkálataiban, hanem tagjaink adakozásával tette lehetővé azt, hogy a kereskedelmi iskola megnyíljon s így csak természetes, hogy ezen támadás ellen az igazság minden fegyverével síkra szállottunk a belügyminiszterhez intézett fellebbezésünkben, amelyre a döntés azonban a mai napig nem érkezett meg.

Eljártunk azon anomáliák megszüntetése érdekében is, hogy a kereskedelmi Casínó kihagyatott a városi adóbizottságokból, s eljárunk, hogy Casinónk az adófelszámolásban visszakapja azt a régi helyét, amelyet az egész kereskedői társadalom megelégedése mellett évtizedeken át pártatlanul, politikai irányokra s felekezeti szempontokra való tekintet nélkül töltött be. Eljárásunk azonban sajnos eredményre

nem vezetett, mert Kecskemét th. város tanácsa jogos és méltányos kérelmünket elutasította. [...] (sic)''³⁴²

A Kecskeméti Kereskedői Kaszinó 1895-ben alakult.³⁴³ 1899-ben megalakult a Kecskeméti Izraelita Nőegylet. 1937-ben az elnöke dr. Fritz Miklósné volt.³⁴⁴

A Kecskeméti Szegény Izraelita Tanulókat Segélyező Egyesület 1879-ben alakult. Módosított alapszabályát 1937-ben fogalmazta meg, melyet a belügyminiszter 1941-ben hagyott jóvá.³⁴⁵

1888. február 19-én megalakult a Chevra Kadisa.³⁴⁶

1890. április 5-én megalakult a kecskeméti Szeretet és Testvériség – „Ahava ve achva”.³⁴⁷

„Jegyzőkönyv

Felvétellett Kecskeméten a Kereskedői Casinónak 1926. évi február hó 3 - án tartott választmányi üléséről. [...]

Sipos Miklós alelnök úr az ülést megnyitván megállapítja, hogy a választmány

határozatképes számban gyűlt össze és bejelentései során bemutatja a Kecskemét th. város polgármesterétől érkezett átiratot, melyben a Kereskedői Kaszinót az árvízkárosultak javára leendő gyűjtésre hívja fel.

*A választmány az elnök javaslatára hozzájárul ahhoz, hogy a Kaszinó Tagjai között a gyűjtőív köröztessék és a Kaszinótagokat erkölcsi felkéri kötelességévé teszi, hogy az adakozásban anyagi erejükhöz mértén vegyenek részt. [...]*³⁴⁸

„[...] Minthogy a zsidóság nagy része vasárnaponkint a kereskedelmi Casinó helyiségében tartózkodik, a Szent Egylet választmányi nevében azon kérelemmel fordulunk a tekintetes elnökséghez, kegyeskedjék megengedni, hogy a Casinó helyiségében, a nevezett célokra, a tagok között gyűjtést rendezhessünk, i l letve, hogy ezt a f. hó 13 án megkezdhessük. [...]

*Kecskeméten, a választmány 1924. jan. 2. üléséből.*³⁴⁹

„A Kecskeméti Szegény Izs. Tanulókat Segélyező Egyesület a helybeli zsidó jogászifjússággal karöltve, 1931. január 4 - én, a numerus clausus és a helybeli szegény tanulók felsegélyezésére, kultur estélyt óhajt rendezni.

Ezen estélynek megtarthatására a Casino nagytermét átengedni tisztelettel kéri.

Kérésünk ismétlése mellett, maradunk tisztelettel Kecskemét, 1930. december 7.”³⁵⁰

„A Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Felügyelő Bizottságában alapítása óta helyet foglalt a Kereskedői Kaszinó mindenkori elnöke. – A Kaszinó ezen joga a szervezet szabályzat 10-ik §-ában is van fektetve.

Ezen jog tulajdonképpen honorálása volt a Kaszinó ezen iskola alapítását kezdeményező tevékenységének és az érte hozott anyagi áldozatoknak, valamint ezen joggal akarták biztosítani a Kaszinó befolyását, hogy az iskola vezetésében a kereskedelemben gyakorlati szelleme is érvényesüljön.

A Kaszinó ezen jogát 1925-ig tényleg gyakorolta is, amidőn ezen szerzett jogától, anélkül, hogy ezen jogszerzés alapjai és indokai

bármiben is megváltoztak volna, 1925 márciusában meg lett fosztva.

A Kereskedői Kaszínó, mint a kecskeméti kereskedelem számban és súlyban igen jelentős csoportjának szervezete, ezen állapotot mindig is sérelmesnek találta és sohasem szűnt meg azon törekvésében, hogy régi szerzett jogainak birtokába visszahelyeztessék.

Ép ezért most azon tiszteletteljes kéréssel fordul a tekintetes Th. Bizottsághoz a Felsőkereskedelmi Iskola szervezeti szabályainak 10. §-át megváltoztatni és az eredeti indokok alapján akként méltóztassék módosítani, hogy a Kereskedői Kaszínó régi szerzett jogaiba visszahelyeztessék és mindenkori elnöke ismét elfoglalhassa helyét fent nevezett iskola felügyelői bizottságában.

*Kérésünk teljesítését kérve
Kecskemét, 1930. július 15. [...]”³⁵¹*

„Kellermann Bernát. Ez évben tekint vissza az elektrotechnikai szakiparban eltöltött munkás és eredménydús életének negyedik évtizedére. Csak tárgyilagos igazságot közelítjük meg, midőn állítjuk, hogy Kellermann Bernát ezen 40 éves

*elektrotechnikai ipari működéséhez fűződik Kecskemét városának és környékének elektromos ipari fejlődése. [...] Nagykőrös azonban nem adott tág teret ezen széleskörű ipari ambíciónak, úgy, hogy 1888-ban Kecskemétre átköltözött, itt kezdte meg tövises ipari pályáját. [...]*³⁵²

*„A 30 éves kecskeméti városháza. [...] Az építés vállalkozói 1893. március 16-án Lichtner Dávid és Fia helybeli cég és társai Jiraszik Nándor és Krausz Lipót budapesti vállalkozók lettek, ellenőre pedig Kerekes Ferenc főmérnök. Nem kevésbé hosszas tárgyalások után Székely Bertalant megbízták a közgyűlési terem falára elhelyezendő történelmi képek megfestésével, hogy a városháza ezzel is méltóképpen őrizze a közeledő millenáris ünnepek emlékét. Az üvegfestést Kratzmann Adolf végezte. A díszes csillárok és falikarok készítésére Árkay Sándor műlakatos, a közgyűlési terem asztalos munkájának végzésére pedig Rainer Károly, szegedi asztalosmester kapott megbízást. [...]*³⁵³

„A Konzervgyár és Schiffer-cipőgyár is csatlakozott a mozgalomhoz. Munkatársunk

tegnap délután látogatást tett az Első Kecskeméti Konzervgyárban, Lebovits Sándor cégvezető, a gyár vezetője a Kecskeméti Vásár eszméjéről s annak megrendezéséről a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott s kijelentette, hogy a Konzervgyár készséggel csatlakozik a kitűnő ötlet megvalósításának keresztülviteléhez. [...] Ugyancsak meglátogattuk a hírneves Schiffer-cipőgyárat, Székely Gyula, a gyár egyik tulajdonosa és vezetője kijelentette, hogy az eszme nagyon életrevaló és azt mindenkinek támogatnia kell. [...]”

*„Nyilatkoznak a Kecskeméti Vásár résztvevői
[...] Fantó Lipót: Ezt már rég meg kellett volna csinálni.*

Ségner Lipót: A lehető legjobb eszmének tartom a Kecskeméti Vásárt. [...]

Fuchs Samu cég: Sokat nem szabad remélnünk, de minden kezdet nehéz, s ha ezt az első Kecskeméti Vásárt igazán szívvel- lélekkel csináljuk, nagy jövője lesz. Igen jó lenne tavaszi és őszi Kecskeméti Vásárt rendezni minden évben. [...]”³⁵⁴

„Olcsósági hullámot hoz a Kecskeméti Vásár. Állandóan fokozódik a példátlan arányú megmozdulás. Leszállítják a 1 isztárákat a malmok a Vásár idejére. Május 1.-től, a vásár kezdetétől 1 pengő a fürdődíj a Katona József fürdőben. A drogériák a tegnapi értekezletükön egyhangúlag elhatározták a részvételt és árcsökkenést a Kecskeméti Vásár tartamára. – Újabb nyilatkozatok – Tart a jelentkezés.”³⁵⁵

„A kereskedők is igénybe akarják venni a Benedek- cég hűtőházát. Küldöttségileg kéri a polgármestert, hogy részükre is biztosítsák a beraktározás lehetőségét.

Megírtuk tegnap, hogy a Benedek-cég 12,000 mázsa gyümölcs befogadására tervezett hűtőházban 35- 40 vagon gyümölcs beraktározását hajlandó megengedni a termelőknek. [...]

A kereskedők is szeretnének raktározni, ami valószínű össze is jön, hogy ekkora mennyiséget a termelők nem tudnak hasznosítani.”³⁵⁶

„Sajtóbemutató a Benedek- telepen, ahol most épül Magyarország legnagyobb vidéki hűtőháza.”³⁵⁷

„A Benedek József és Fia- cég nyilvános hűtőháza. A Benedek József és Fia- cég értesíti a termelőket és a kereskedő közönséget, hogy a hűtőházban elfogad március 1-től kezdve mindennemű hűtőházi tárolásra alkalmas terményt, a hűtőházat ezáltal nyilvános jellegűvé változtatta át. [...]”³⁵⁸

Utószó

עת ללדת ועת למות ...
עתלהשליך אבנים ועת כנוס אבנים...
עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים...³⁵⁹

Harminc évszázaddal ezelőtt egy régen feledésre ítélt birodalom uralkodója olyan gondolatokat vetett papírra, melyek lassan három évezred távlatából átívelve a napjainkban létező ember számára is szellemi támaszt és életre szóló bölcsességet tanítanak. Az elmúlt korok során egy emberi jelző kerül e király neve mellé.

A מדרש – *Midrás*, a zsidó legendárium egy történetet fűz e jellemvonáshoz. Amikor egy ifjú herceg megszületik, Gavriel arkangyal az Ö. való, a Világ Alkotója feladatát teljesítve alászáll a gyermekhez, s kérdezi tőle, hogy ha választhatna, mit választana két fogalom közül: a hatalmat és a gazdagságot, vagy a bölcsességet. Salamon herceg, a későbbi

nagy király e legenda elbeszélése szerint a bölcsességet választja. Az elbeszélés úgy fejeződik be – mivel belátó, előrelátó, és uralkodóhoz méltó döntést hozott –, hogy a Mindenség Alkotója nemcsak a bölcsességgel ajándékozta meg, hanem megkapja a hatalmat és a gazdagságot is.

E dolgozat kezdő sora Salamon király művéből, a *Bölcséletek* könyvéből származik. Az összegzésre pedig ugyancsak a T'nachból, a Szentírásból való citátumot választottam.

„Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak...

Ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének...

*Ideje van a hallgatásnak, s ideje van a beszédnek...*³⁶⁰

Az ezt megelőző oldalak során az olvasó bepillantást nyerhetett a kecskeméti zsidóság történeti korszakaiba, közösségi

rendszerébe, szerveződésébe, tagozódásába, életébe és – elhamvadásába.

Ahhoz, hogy legyen jövőnk, ismernünk kell a múltat. E törekvés a gondolkodó ember sajátja a történelem hajnalától fogva.

Az elmúlt évtizedek során a zsidóság vallási és kulturális élete egyre inkább a fővárosra, Budapestre fókuszálódott.

Az 1980-as évektől kezdve, talán ha egy tucat vidéki nagyvárost találunk, ahol még működő zsidó közösség van.

Az 1990-es évektől, a rendszerváltás után a vallások az új reneszánsz korába lépnek, ám a vidéki zsidóság stagnál, vagy több településről teljesen eltűnik – legyen szó az Alföldről, vagy Észak-Magyarországról, a Dunántúlról, vagy a Tiszántúlról.

Gyakorlati rabbinikus szolgálata során az a vélemény és nézet fogalmazódott meg a jelen kismonográfia szerzőjében, hogy a magyarországi zsidóság története számára a zsidó életet a vidéki közösségek jelentették egészen 1944-ig. A zsidóság szíve és lelke

nagyobb részben, vagy legalábbis meghatározó részben nem a fővárosban volt. Stetlök voltak, olyan közösségek, amelyeknek saját szokásaik, saját hagyományaik voltak, s ezek az attribútumok tették igazán erőssé, színessé és sokrétűvé a magyarországi zsidó közösségeket.

Óriási feladat, hogy a vidéki zsidóság elfáradt testébe új spirituális lelket fújjunk. Ma egy vidéki zsidó közösség maximum 50–80 embert jelent. Ám a demográfiai tényeket szemlélve látjuk azt, hogy egy vidéki nagyvárosban – legyen szó akár Kecskemétről, ahol az agglomerációval együtt 150.000 honpolgár él, s belőlük a zsidóság holdudvarában nagyságrendileg 1000 fő lelhető fel – van távlati cél, van kiből építkezni.

Évtizedek fognak eltelni, amíg ezeket az embereket újra be tudják vonni a zsidó élet körforgásába — de a munka már folyik. Ám minden nagyon lassan halad, mivel mindent előlről kellett kezdeni, újra kellett szervezni a zsidó közösséget, a

világi és a vallási részét egyaránt, és persze megtalálni a híveket, a híveknek pedig a zsinagógát. Annak, hogy a magyarországi zsidóság újra elfoglalja az őt megillető szellemi és spirituális magasságokat, záloga a vidéki zsidóság teljes megújítása, megújulása.

Azokban a vidéki városokban, ahol a magyarországi zsidó kultúra meghatározó volt, az elmúlt, lassan több mint 80 évben nem volt már senki, aki újra hallassa a hangját, aki tanítson, aki építse, formálja a jövő generációját. Ám az idő kereke forog, jönnek-mennek a történelmi korok, s az új hajnal fényénél a felderengő fényes sugár új utakat világít be.

Salamon király azt írja, hogy mindennek rendelt ideje van. Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak, ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének. Ideje van a hallgatásnak, és ideje van a tanításnak. A tanító szó zengjen hát újra a betöltött zsinagógák falai között, és azokon kívül egyaránt...

Függelék
A zsidó közösség egyletei,
egyesületei és az izraelita
hitközség³⁶¹

- Izraelita Jótékony Nőegylet

Elnök: özv. Fodor Jenőné

Ügyvezető Elnök: Dr. Fritz Miklós né

Titkár: Székely Jenő tanító

- Izraelita Szegény Tanulókat
Segélyező Egyesület Elnök: dr. Balázs
István orvos

Titkárok: Székely Jenő és Gerő Miksa

- Izraelita Szent Egylet

Elnök: Szigeti Mihály fogorvos Titkár:
Virányi Gyula

- Szeretet és Testvériség Egylet

Elnök: Kecskeméti Izidor

- Templomi énekkar

Karnagy: Székely Jenő

- Az izraelita hitközség:

Tb. elnökök: Dr. Fodor Sándor ügyvéd,
Dr. Kenéz Zoltán ügyvéd

Elnök: Dr. Donáth József ügyvéd

Tb. alelnök: Goiten Jónás ékszerész

Alelnök: Dr. Holczer Zsigmond orvos

Ügyész: Dr. Dékány Aladár ügyvéd, Klapka
u. 12. Főrabbi: Dr. Borsodi József

Főkántor: Leichner Herman Segédkántor:

Katz Miklós Főtitkár: Virányi Gyula

Jegyző: dr. Lajtai Sándor ügyvédjelölt

Pénztáros: Steiner Juliska

Házmester: Sz. Varga Béla

Hitoktatók: Rácz Mór, Székely Jenő

Karvezető: Székely Jenő

Orgonista: M. Fehérvári Judit

Elöljárók: Aszódi Samu kereskedő, Dr. Fritz Miklós ügyvéd, Gerő Miksa kereskedő, Gichner Jenő kereskedő, Kozma Andor kereskedő, Littauer Mór kereskedő, Dr. Moskovits Lajos orvos, Spitzer Bernát földbirtokos, Dr. Szigeti Mihály orvos, Vajda Lajos bankigazgató, Varga Adolf műsz. főtanácsos

Tb. templomgondnok: Fischer Izsák kereskedő

Templomgondnok: Braun Pál magánzó, Kohn Elek kereskedő

Képviselőtestületi tb. tagok: Bleyer Ferenc magánzó, Virányi Gyula főtitkár

Képviselőtestületi rendes tagok: Dr. Adorján Imre, Adorján Károly, Aszódi József, Aszódi Samu, dr. Augner Rezső, dr. Balázs István, Deutsch József, Feldmann Sándor, dr. Feldmeier Géza, Feldstein Zsigmond, Fekete Mihály, Fispán Géza, Goitein Miksa, Hegedűs Sándor, Kertész

Dezső, Kertész Menyhért, dr. Kertész Miksa, Kőrösi János, dr. Krausz Béla, Leitner László, dr. Markó Imre, Pataki Albert, Rácz Mór, Révész János, Révész Márton, Schillinger Dezső, Schrötter Béla, Ségner Lipót, Spitzer Bernát, Stein Lajos, Szeles Emil, Székely Ignác, Tauber Dezső, Timár Dezső

- Az ortodox izraelita hitközség:
Főrabbi: Sussmann Viktor (Budapest)
Elnök: Kecskeméti Izidor
Elöljáróság: Ábrahám Márton
nyomdatulajdonos, Grünfald Gyula
kereskedő, Kecskeméthy Mihály kereskedő,
Steinherz Adolf földbirtokos

Képviselőtestület: Adler Aladár utazó,
Bunzlau József kereskedő Budapest,
Davidovics Manó kereskedő, Kecskeméti
Sándor kereskedő, Kertész Farkas
kereskedő, Schlesinger Vilmos kereskedő,
Schreiber Márton bádogosmester,
Steinherz Jenő kereskedő, Steinherz Lajos
szikvízgyáros, Weisz Menyhért kereskedő

Jegyzetek

- ¹ Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia*. Makkabi Kiadó Kft., Budapest, 1994. II. kötet, Példabeszédek, 9. 10., 868. o.
- ² Randolph L. Braham: *A népírtás politikája A Holocaust Magyarországon*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 73. o. (A továbbiakban: Braham)
- ³ Braham. 74. o.
- ⁴ Majoros Pál: *A kutatómódszertan alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997. (A továbbiakban: Majoros)
- ⁵ Majoros.
- ⁶ Harold Garfinkel: *Seeing Sociologically. The routine grounds of social action*, Paradigm Publisher, 3360 Michell Lane, Suite E. Boulder, Colorado, 80301 USA, 2006. 117-131. o.
- ⁷ Lásd pl. 298. és a 299. jegyzetet.
- ⁸ Lásd pl. a 172. és a 173. jegyzetet.
- ⁹ Lásd pl. a 276. jegyzetet.
- ¹⁰ Lásd pl. a 212. jegyzetet.
- ¹¹ Lásd pl a 252. és a 253. jegyzetet.
- ¹² Lásd pl. a 264. és a 265. jegyzetet.
- ¹³ Lásd pl. a 271. és a 275 jegyzetet.
- ¹⁴ Lásd a pl. a 268. jegyzetet.
- ¹⁵ Lásd pl. a 224. jegyzetet.

- ¹⁶ Lásd pl. a 297. és a 298. jegyzetet.
- ¹⁷ Lásd pl. a 212. jegyzetet.
- ¹⁸ Lásd pl. a 192. jegyzetet.
- ¹⁹ Lásd pl. a 247. jegyzetet.
- ²⁰ Norman K. Denzin–Yvonna S. Lincoln: *Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications, California, USA, 2000. 37–85. o.
- ²¹ Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelés fejlődéstörténete*. Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása, Kecskemét, 1929.
- ²² Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998.
- ²³ Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén 1849–1870*. Egyenlőség Kiadó, Budapest, 1917.
- ²⁴ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- ²⁵ Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral. I. kötet*. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1860.
- ²⁶ Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna-Tisza közén Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század*. Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996.
- ²⁷ A honfoglalás kezdetekor a magyaroknak a bolgár-szláv Zalán fejedelemmel és népével kellett szembeszállniuk, akiket a közeli Alpár mezején le is

győztek. Ezt támasztja alá a Duna menti és a Homokhátság keleti részén feltárt temető. Ilyen a vásártéren (Boldogasszony tér) 1896-ban felszínre került nagyobb sírkert. A Homokhátságban az előkelők magányos sírjait találták, mellettük sok értékes lószerszámot, fegyvereket és ezüst tarsolylemezeket találtak. Az i. e. 1300-as évekből származó temetőket tártak fel Pákán. Később a város ladánybenei határában, a vaskorban itt letelepedő kelták, szkíták, kvádok és dákok nyomaira bukkantak. I. e. 1500-ból származó bronzkori leleteket találtak a mai Czollner téren; Bugacon urnatermeket, ételekkel töltött edényekkel. Földvár nyomaira leltek a város közelében elhelyezkedő Nyíri-erdő területén is. Lásd: Gyárfás István: *A jász-kúnok története I–IV*. Kecskemét, Nyomtatott Sziládi Károlynál 1870–1873., I. kötet 531 o.; *A jász-kúnok története II. kötet* 254. o. (A továbbiakban: Gyárfás)

²⁸ A kutatások során néhány használati tárgy került elő a mélyebb (3–9 méter mély) rétegekből, úgy, mint pl. karám-sövény, itatóvályú. Lásd: Gyárfás. 224. o.

²⁹ 1353. Kecskemét mellett levő Ágasegyháza pusztát – mely jelenben egy tizenkettedrész hiány Kecskemét város, illetőleg itteni egyesek birtokában van – mint lakosok nélkül is királyi rendelkezés alá tartozót, I. Lajos király kún hívének Karla Jánosnak adományozza.

Lásd: Hornyik János: *Kecskemét város története oklevéltárral*. Szilády Károly. Kecskemét, 1860. 197–198.

³⁰ Gyárfás. 1–254. o.

³¹ Gyárfás. 1–254. o. (Ellenőrizhetetlen közlés.)

³² Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral*. I. kötet. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1860. 159–160. o. (Az eredeti oklevél már nem elérhető.)

³³ Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral*. I. kötet. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1860. 161–162. o.

³⁴ Szabó Attila: *Kecskemét adóterhei a XVII. század végétől 1848-ig*. BM XIII. In: *Bács-Kiskun megye múltjából*. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 11. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1995. 5–32. o

³⁵ Balanyi Béla: *A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. Fejezetek Pest megye történetéből* I. Studia Comitatus 7., Szentendre, 1979. 65–66. o.

³⁶ Bánkúti Imre: *Iratok a Rákóczi szabadságharcból* 1. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványa, Kecskemét, 1992. 21. o.

³⁷ Novák László: *Pestis-, himlő és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII-XIX. században*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából* IV. kötet. Kecskemét, 1982. 275–392 o.

³⁸ Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét A főter és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei*. Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét, 2005. 22–26. o. (A továbbiakban: Ifj. Gyergyádesz)

³⁹ Lb: Schulteisz Emil–Tardy Lajos: *A magyarországi járványok történetéből*. A TIT Országos Történelmi Választmányának Közlönye. Budapest, 1964. 111–155. o.

⁴⁰ Somorjai Ferenc: *Kecskemét*. Széchenyi Nyomda Kft., Győr, 2007. 23. o. (A továbbiakban: Somorjai)

⁴¹ Somorjai. 24. o.

⁴² Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Levéltári füzetek II. (Bács-Kiskun megye). Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988. 15. o. (A továbbiakban: Hornyik: A kecskeméti zsidók története.)

⁴³ Balanyi Béla: *Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig*. In: Heltai Nándor (szerk.): *Kecskemét 1368–1968. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről*. Kecskemét, 1968. Lásd: In: bővebben (A továbbiakban: Balanyi)

A kecskeméti vásárról Petőfi is megemlékezik:

*„A tanyákon túl, a puszta mélyén
Áll magányos, dőlt kéményű csárda;
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre mennén a vásárra.”*

Petőfi Sándor: *Az alföld. A magyar költészet kincsestára. Petőfi Sándor összes költeményei I. kötet*. Unikornis Kiadó, Budapest, 1993. 118. o.

⁴⁴ Lásd Balanyi.

- ⁴⁵ Jósa István: *Okos, mint a kecskeméti szélmalom 1000 kecskeméti és Kecskemét környéki szőlás*. Kecskeméti Füzetek 11. Megyes Nyomda, Kecskemét, 2001. 62. o. (A továbbiakban: Jósa.)
- ⁴⁶ Somorjai. 24. o.
- ⁴⁷ Somorjai. 24. o.
- ⁴⁸ Juhász István: *Kecskemét város temetői*. Print 2000, Kecskemét, 1999. 20. o.
- ⁴⁹ Somorjai. 25. o.
- ⁵⁰ Ifj. Bagi László: *Emlékkönyv a kecskeméti honvédemléktábla leleplezése alkalmára*. Kecskemét, 1892. 70-71. o. (A továbbiakban: ifj. Bagi)
- ⁵¹ Somorjai. 25. o.
- ⁵² Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 198. o.
- ⁵³ Barta István: *Kossuth alföldi toborzóköriútja 1848 őszén*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 5–6. o.
- ⁵⁴ Ifj. Bagi. 86. o.
- ⁵⁵ Ifj. Bagi. 5. o.
- ⁵⁶ 1870. XLII. tc. *A köztörvényhatóságok rendezéséről. Az 1870-ik évi törvények gyűjteménye*. Kiadja Róth Mór, Pest, 1870. 297. o.
- ⁵⁷ Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 174. o.
- ⁵⁸ Somorjai. 26. o.
- ⁵⁹ Somorjai. 27. o. (A könyvben ez szerepel.)

⁶⁰ Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1994. 54–56. o. és 70–85. o.

⁶¹ Somorjai. 27. o.

⁶² Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 85. o. (A továbbiakban: Erdei) Az elképzelés lényege, hogy a homokot szárazságtűrő szőlőfajtákkal kötik meg - ilyenek azonban még nem voltak. Csókás József, Katona Zsigmond, Mathiász János és Kocsis Pál az életüket tették fel a szőlőnemesítésre. Lásd: Somorjai. 27. o. 1874-ben Magyarországon is megjelent a filoxéra. Ez egy gyökértetű, amely szerencsére a város agyagos homokjában nem élt meg. A Balaton környéki és hegyvidéki szőlőültetvényeknek azonban közel a felét elpusztította. Lásd: Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelés fejlődéstörténete*. Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása, Kecskemét, 1929. 56–57. o. (A továbbiakban: Bende). Ezek pótlására szőlőtelepeket hoztak létre a környéken, a tönkrement dunántúli gazdákat pedig idetelepítették. Például így jött létre Kecskemét szomszédságában Helvécia. Lásd: Bende. 210–211. o. Ekkor lett igazán értékes az immúnis homok. 1890. és 1892. között több mint 5000 hold földet telepítettek be szőlős- és gyümölcskerteknek. Lásd: Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 53. o.

⁶³ Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 209. o.

⁶⁴ Erdei 1977. 88. o.

⁶⁵ Somorjai. 27. o.

⁶⁶ Bende. 82–85. o.

⁶⁷ Bende. 27. o.

⁶⁸ Somorjai. 27. o.

⁶⁹ A barack Szentpétervártól Berlinig mindenhol elismert terménynek számított. Nem ritkán napi 100 tehervagon hagyta el Kecskemét vasútállomását. Ebben a fellendülésben Kecskeméti Herznek is igen jelentős szerepe volt. Nemcsak gyümölcskereskedéssel, hanem borkereskedéssel és szeszfőzéssel is foglalkozott. Fiai: Miksa, Izidor és Adolf is jeles kereskedők lettek. Lásd: Bende. 242–245. o.

⁷⁰ Működésük alatt megváltozott Kecskemét arculata. Kiépült a belváros, a Rákóczi út, elkészült a Cifrapalota és a város két ékessége: a Katona József Színház és a Városháza. Juhász István: *Kecskemét város építéstörténete*. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége és Tiberius Bt., Kecskemét, 1998. 218. o. Az üléstermet Székely Bertalan freskói díszítik. ifj. Gyergyádesz. 60. o.

⁷¹ Szabó Kálmán: *A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermesztésének múltja*. Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kecskemét, 1983. 79–80. o. (A továbbiakban: Szabó Kálmán)

⁷² Szorgalmazta a város határát behálózó vasúti szárnyvonalak továbbépítését. A város keleti részén újabb gyümölcsösök létesültek az 1897-ben megnyitott Szolnok-Kiskunfélegyháza vonalnak jótékony hatásaként. 1905-ben indult meg a Kecskemét és Lajosmizse közötti vasúti forgalom. Lásd: Szabó Kálmán. 80–81. o. Külföldi tőke alapján épült meg több gyár is, mint az osztrák érdekeltségű konzervgyár, vagy az amerikai tőkén alapuló gépgyár, a zománc- és kádgyár elődje. Kada Elek jelentősen gyarapította a város vagyonát a felértékelődő földek megvásárlásával. Irányítása alatt két, nagy hálózattal rendelkező bank nyitott Kecskeméten fiókot, és két helyi pénzügyintézet is született. Somorjai. 26. o. Ekkor alakult ki a város főterének szecessziós épületegyüttese is, az igényes, új, magán- és középületekkel együtt. Könyvtárat, múzeumot és művésztelepet nyitott Kada Elek, nagyban hozzájárulva ezzel a város kulturális előrehaladásához. Lásd: Somorjai 28–29. o.

⁷³ Jósa. 67. o.

⁷⁴ Somorjai. 29. o.

⁷⁵ Somorjai. 29. o.

⁷⁶ Somorjai. 29. o.

⁷⁷ Somorjai. 29. o.

⁷⁸ *Hét évszázad magyar versei. I. kötet*, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 877. o.

⁷⁹ Bende. 86. o.

⁸⁰ Ekkor épültek a városi gőzmalmok, a körkemencés téglagyár, és gyümölcsfeldolgozók mellé az új konzervgyár, hűtőház, gépgyufa-, cipőgyár és baromfifeldolgozók. Lásd: Somorjai. 29. o. Az infrastruktúra fejlődéséhez a közúthálózat fejlesztése nagyban hozzájárult. Lásd: Tóth László: *Bács-Kiskun megyei utak*. KPM Kecskeméti Közúti Igazgatóság, Kecskemét, 1977. 24-26. 1934-ben átadták a Budapest-Szeged közötti beton útvonalat, majd az 52-es és 44-es utakat is. Kecskemét ezzel az ország gazdasági vérkeringésének középpontjába került. 1928-ra készült el a keskeny vágányú kisvasút, ami Kiskunmajsára vezetett, Bugacon keresztül. Ezekben az években viszonylag keveset változott a városkép, de fontosnak találták a tanyák közigazgatását rendezni. Lásd: Somorjai. 29–30. o.

⁸¹ Ebben az időben már 2–3 heti-, illetve napilapja volt Kecskemétnek. Tóth László haladó szellemiségű nyomdájában jelentették meg írásaikat a magyar irodalom akkori kiemelkedő alakjai: Németh László, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Hont Ferenc. A 'homoki emberek' – az Alföld szülöttei, az országos irodalom és a szociográfia látókörébe kerültek. Sorsukról megrendítő képet fest Darvas József, Erdei Ferenc, Tamási Áron, Nagy Lajos, Lakatos Vince, Féja Géza. Németh László pedig

egyenesen példává emeli a városlakókat Somorjai. 30. o.

⁸² Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*. Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét Monográfia Szerk., Kecskemét, 1990. 67–77. o.

⁸³ Lásd: Bánki Horváth Mihályné. In: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár publikációi (1950–1990.) (BM. Kecskemét) XI (1992) 465–484. o.

⁸⁴ Somorjai. 30. o. 1957-ben egyesült a két konzervüzem, a baromfiüzem gyarapodott tojásfeldolgozóval, hűtőházzal, szociális létesítménnyel. Megtöbbszörözte termelését a Zománc- és Kádgyár. Ekkor alakult ki a város déli iparnegyede is. Külföldi exportra termeltek a Mezőgép üzemében, a Fémmunkás Vállalat könnyűszerkezetes csarnokában, a Szerszám- és Gépelemgyárban és a BRG magnetofonüzemben. A kecskeméti ipar sokszínűségét és fejlődését bizonyította az Alföldi Cipőgyár, a Habselyem, a Kéziszerszám Gyár, az Épület-asztalosipari és Faipari vállalat, valamint a Petőfi Nyomda. Az üzemek fejlesztése nagymértékben hozzájárult a népesség jelentős növekedéséhez. A sokszor kapkodó iparosodás ellenére sem változott meg a fő irányzat, az agrárgazdaság, ami mellett természetesen működtek a korra jellemző nagy állami gazdaságok is. Az agrárgazdasághoz kapcsolódóan jöttek létre a különböző kutatóintézetek, mint a

Zöldségtermesztési Kutató Intézet, Erdészeti Kutató Intézet, valamint a Szőlészeti- és Borászati Kutató Intézet.

⁸⁵ Somorjai. 30. o.

⁸⁶ Somorjai. 30. o.

⁸⁷ A belvárosban főként középületek kaptak helyet, a hozzájuk tartozó lakónegyedekkel. A XIX–XX. század fordulójára a rekonstrukció részben segítette megőrizni Kecskemét hagyományos arculatát, de ugyanakkor helyet kaptak a házgyár lakótelepei is a belváros körül. Somorjai 31–32. o.

⁸⁸ Az Est. 1932. jan. 3. In: Móricz Zsigmond: Riportok 1930-1935, 1958, 155-166. o.

⁸⁹ Somorjai. 32. o.

⁹⁰ Somorjai. 34–35. o. Az 1912. óta működő művésztelep, az 1896-ban felavatott Katona József Színház, az elismert Kodály-intézet és a múzeumok egész sora. Mintegy 6000 hallgató szerez diplomát a Kecskeméti Főiskolán. Három kara van az intézménynek: a Tanítóképző Főiskolai Kar, a Kertészeti Főiskolai Kar, valamint a Gépipari és Automatizálási Műszaki Kar. A főiskolán kívüli felsőoktatási intézmények: a Református Jogakadémia utódja a Károli Gáspár Református Egyetem Jogi Karának Levelező Tagozata, a Közép-Európai Nemzetközi Egyetem Alapítvány keretében a Miskolci Egyetem Gazdasági Karának kihelyezett képzése, a

Gábor Dénes Műszaki Főiskola konzultációs központjában távoktatás keretében informatikus közgazdász, műszaki informatikus, valamint műszaki menedzserképzés folyik. A Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi Számviteli Műszaki Főiskolai Karának kihelyezett tagozatán közgazdász szakmérnök, adó-illeték és vámszakértő, valamint Európai Unió pénzügyi szakértői képzést folytatnak. Ezekon kívül 17 közép- és szakiskola, számos kutatóintézet, könyvtár, studio munkássága segíti a dinamikus kulturális fejlődést. A komolyzenei életet a Kodály Zoltán Énekzenei Általános Iskola és Gimnázium, az M. Bodon Pál Zeneiskola, a Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, a Kecskeméti Szimfonikus Zenekar és az Ars Nova énekegyüttes szervezi. Kecskemét híres szülöttei: Kelemen László (1760–1814) az első magyar színigazgató, Katona József (1791–1830) drámaíró, Gáspár András (1804–1884) honvédtábornok, Hornyik János (1812–1885) történetíró, Lestár Péter (1818–1896) polgármester, Muraközy János (1824-1892) festőművész, Kada Elek (1852–1913) polgármester, Korb Flóris Nándor (1860-1930) építész, Fényes Adolf (1867–1945) festőművész, Kodály Zoltán (1882–1967) zeneszerző, Tóth László (1895-1964) nyomdaigazgató, Latabár Kálmán (1902-1970) színművész, Mezei Mária (1909–1983) színésznő, Bozsó János (1921–1998) festőművész. Kecskeméten több ezer taggal közel száz

sportszervezet működik, mintegy 40 sportággal. Számos olimpikont köszönhetünk városunknak. Kiemelkedő szerepet tölt be Kecskemét a lovassportban. A szabadtéri fesztiválok messze földön híresek, mint pl. az 1934 óta megrendezésre kerülő Hírös Hét Fesztivál.

⁹¹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 12. o. (Az eredeti oklevél már nem elérhető.)

⁹² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 12. o.

⁹³ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 12. o.

⁹⁴ MNL-BKML-IV.1528.e. Az izr. ir. I. 1725. 2. fasc. 12. sz. Uo. sz.n. E fogalom olvasásakor figyelembe kell venni a XVIII. századi közfelfogást, és előítéletet, mely a zsidók ellen irányult. A társadalom perifériájára szorult zsidó tömegeknek vándorlásaik közepette mindent latba kellett vetniük, hogy boldoguljanak, hiszen nekik még kereskedniük sem volt szabad.

⁹⁵ Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna–Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század*. Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996. 38. o. (A továbbiakban: Ö. Kovács)

⁹⁶ A XVIII. század közepén jelentős fejlődésnek indult juhtenyésztés eredményeként 1746-ban a városi tanács ennek a négy óbudai zsidónak engedélyt adott arra, hogy a nyersbőrök felvásárlása céljából állandóan a városban tartózkodhassanak. Ö. Kovács. 38. o.

⁹⁷ Így történt ez 1746-ban is. A kedvezményezett négy óbudai kereskedő figyelemmel kísérte „az állandó gonoszágaik” miatt kirekesztett jövő-menő zsidókat. Ha nem zsidó, vagy tolerált zsidó, nem tolerált zsidót szállásolt el, akkor a szállásadónak 12 Ft-ot kellett fizetnie, az elszállásolt zsidót pedig 12, illetve 24 pálcára ítélték. Ö. Kovács: 52. o.

⁹⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 13–14. o. (Az eredeti oklevél nem elérhető.)

⁹⁹ A zsidóság vallási törvényei szerint a rituális metszést, az állatok levágását végző képzett metsző. Kisebb hitközségekben előfordulhatott, hogy a sachter az előimádkozói és a templomszolga feladatait is elláthatta, sőt, nemegyszer előfordult, hogy maga a rabbi volt egyben a sachter is. שלחן ערוך יורה דעה הלכות ת שחיטה Printed in Israel, 2005.

¹⁰⁰ MNL-BKML-XIV.8; Balla-jegyz. 1. k. Református Egyház Könyvtára, Kecskemét, kelt. nélk. XVIII–XIX. század fordulóján, vegyes ir. 3. 86. 1.sz. 370. o.

¹⁰¹ MNL-BKML-IV.1517.a. Úriszéki jkv. 1777. máj. 5. 218. o.

¹⁰² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 15-16. o.

¹⁰³ MNL-BKML-IV.1517.a. Úriszéki jkv. 1777. május 5.

¹⁰⁴ MNL-BKML-IV.1528.e. Az izraelita iratok. I.

¹⁰⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 16. o.

¹⁰⁶ Az 1794. évi július 10-i tűz alkalmával 913 ház és húsz malom teljesen leégett a városban. A károsodott zsidók neveit is összeírták, mely összeírás szerint a „kompániának” hét háza rongálódott meg, 1943 forint értékben. A hitelezők állandó sürgetését sem tudták elhárítani: tartozásaik összege 7151 forint volt, és hiába kérték ennek hét év alatti törlesztését. A csőd rövidesen bekövetkezett. MNL-BKML-IV.1504.h. Városi hirdetések, 1808. ápr. 3.; MNL-BKML-IV.1504.y. Vegyes ir. 1794. sz. nélk.; MNL-BKML-IV.g. Kérelmek, 1795–1796. 120 sz.

¹⁰⁷ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 16–18. o.

¹⁰⁸ MNL-BKML-IV.1528.c. Hornyik jkv-i másolatai 1796. aug. 26. 86. o.; 1799. december 3. 252–253. o.

¹⁰⁹ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. 1799. évi egyezség sz. n.

¹¹⁰ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izraelita iratok I. 1801. január 12. sz. n.

¹¹¹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 18–19. o.

¹¹² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 19–20. o.

¹¹³ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 19–20. o.

¹¹⁴ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. 1811. E felmérés szerint ekkor összesen 39 családfőt (kb. 135 fő) írtak össze; ez az adat nem vonatkozhat, mivel a feleségeket nem minden esetben tüntették fel.

¹¹⁵ MNL-BKML- IV.1504 b. Közig. ir. 1821. 37. sz.

¹¹⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 21–22. o.

¹¹⁷ A zsidók földesúri támogatást élvező helyzete országosan megfigyelhető jelenség volt. MNL-BKML-IV.1504.b. Közigazgatási iratok 1821. 37. sz.

¹¹⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 25. o.

¹¹⁹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 27. o.

¹²⁰ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 27. o.

¹²¹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 27. o.

¹²² A görögök bevándorlása Kecskemétre 1690 körül kezdődött. 1721. évi szerződésük volt tevékenységük és Kecskeméten tartózkodásuk meghatározó, írásba foglalt szabályozója. Lásd: Petri Edit: *A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. Században*. Cumania Kiadó, Kecskemét, 1975. 17–72. o.

¹²³ 1811. ápr. 20-án ennek a Schwarz Lászlónak engedte meg először a tanács, hogy a heti vásáron árusíthasson, és ezt a lépést a görögök már akkor is sérelmezték. Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 29. o.

¹²⁴ 1840-ben Csillag Márton egy vagyonos kecskeméti izraelita József fiát tímárnak szeretne volna tanítani. A tímár céh azonban elutasította, arra hivatkozva, hogy csak törvényesen bevett vallásúakat engedhet mesterinasul felvenni. Pest megye közgyűlése azonban utasította a céhet Csillag József inasul fogadására, mivel a zsidókat törvény nem korlátozta abban, hogy gyermekeiket keresztény mesteremberek szárnyai alatt képezhessék. A korlátozás csupán arra terjedt ki, hogy

mesterségüket csak saját vallásbeli inasokkal űzhették.

Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 30. o.

¹²⁵ A zsidó mesterek valójában céh elállítására kérték az engedélyt. Erre bizonyítékuul szolgál egy korabeli tanácsi vélemény is: „Egyébiránt ezen Társulatot némely tekintetben úgy is lehet tekinteni, mint czéhet... Lehet úgy is, mint csak egyszerű, és Jóltevő Társulatot.” MNL-BKML-IV.1504.b. 1847. 13. sz.

Az önálló céhszervezet alapítására máshol is kísérletet tettek a zsidó iparosok, de egyetlen zsidó céh sem kapott királyi privilégiumot az országban. Dóka Klára: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1842)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 122. o.

¹²⁶ MNL-BKML-IV.1528.e. (Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye – Az izraelita iratok) I. 1725. 2. fasc. sz. n.

¹²⁷ MNL-BKML-IV.1504.g. Kérelmek, 1814. XIII. fasc. 83. sz.

¹²⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 31–32. o.

¹²⁹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 32. o.

¹³⁰ Klauber János: *A kecskeméti iskola történetéhez*. Bp. 1893. 3–5. o., ill. MNL-BKML-IV.1908. Elegyes iratok 602. sz.

131

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5225>
(letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Pajkossy Gábor

(szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Osiris. Budapest, 2003. 142–143. o.

¹³² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 32–34. o.

¹³³ MNL-BKML-IV.1504.y. Vegyes iratok. 1841. 74. sz. 1844. 40. sz.; MNL-BKML-IV.1528.c. Az izraelita iratok 1823.

¹³⁴ Hornyik János több birtokszerzési esetet is részletesen ismertet a fentebb említett művében, melyből érdemesnek tartom megemlíteni Schweiger Márton esetét, amely 1820-ban történt, amikor is a tanács olajsütőmalom építésére alkalmas telek vásárlási engedélyt adta meg az alábbi feltételek mellett:

„1. Minthogy ezen olajmalom felállítása a helybeni lakosság közhasználatából engedélyeztetik, sohasem leszzen szabad Schweiger Mártonnak, vagy maradékának azt semmiféle más malommá átalakítani, annak tökéletes elkészítésére pedig másfél év engedtetik azon nyilvános feltétel alatt, hogyha ez idő alatt az olajmalom minden kellékeivel együtt közhasználatra készen nem állana, minden kedvezés megszüntetésével azt továbbépíteni szabad nem leszzen, hanem addig tett építkezését a város törvényes becsárban magának fogja megtartani.

3. *Ha az építendő, vagy maradékai ezen olajmalmot eladni szándékoznak, bármely vidékiek kirekesztésével azt csak helybeni lakosnak s a városi tanács előtt teendő jelentés s azt követő engedelem mellett leszzen szabad eladniok.*

4. *Minthogy az országos törvény minden ingatlan birtok megszerzéséből a zsidókat kirekeszti, s az olajmalom*

fundusának tulajdoni joggal való birtokosának, Schweiger Márton nem tekintethetik, annak teljességgel nem is tekintetik, hanem a birtok a várost fogja illetni, ő pedig azt csak mint árendás használandja, és miután előre 20 évi árenda fejében a város pénztárába 1320 frtkat befizetett, ezen összeget a legelsőben megállapított, igen terhes feltételek enyhítéséért önként behagyta, azon összeg neki e többé soha vissza nem fizettetik, s azon fölül még 1820. évi November 1. napjától számítva, mint árendás, azon fundustól évenként 5 species aranyakat tartozik árenda fejében fizetni, azon ez olajmalmot másnak eladnák, vagy az ő megfogyatkozása miatt az más akárki birtokába jutna, ezen következő birtokos is a malom fundusától évenként az 5 arany haszonbért tartozand megfizetni.”

Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 34–35. o.

¹³⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 41. o.
(valószínűleg élő, szóbeli, személyes közlés)

¹³⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 41–42. o.

¹³⁷ Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998. 6. o.
(A továbbiakban: Bernstein)

¹³⁸ Bernstein. 25–26. o.

¹³⁹ Bernstein. 27–28. o.

¹⁴⁰ Bernstein. 27–28. o.

¹⁴¹ Bernstein. 28–29. o.

¹⁴² Bernstein. 29. o.

¹⁴³ Bernstein. 30–33. o.

¹⁴⁴ Bernstein. 30–53. o.

¹⁴⁵ Bernstein. 60–61. o.

¹⁴⁶ Hellsinger Móric kereskedő 21 éves, Hellsinger Sándor 24 éves magyar tímár, Kohn Móric 34 éves kereskedő, Steiner József 40 éves kereskedő, Spitzer Márton 28 éves kereskedő, Valentin Dávid 26 éves kereskedő, Kohut Dávid 34 éves kereskedő, Schweiger Ábrahám 49 éves kereskedő, Politzer Ignác 29 éves kereskedő stb. Nehezen lehet azt elöntení, hogy a listán szereplő személyek valóban elfoglalták helyüket a nemzetőrség berkein belül, vagy csupán összeírták őket. Ellenben arról biztos információval rendelkezünk, hogy Hakker Salamon fiai, a 21 éves Lajos és a 18 éves Ferenc Pesten lettek önkéntesek. MNL-BKML-IV. 73. sz. 5. tized.

Szabó Márton 30 éves, Kohn László 40éves, Dics Adolf, Steiner Fülöp, Schwarz Móric és Goldberger Gábor 19 éves kereskedő a kecskeméti katonaság sorait erősítette. Steinvartz Jakab neve pedig a Pest megyei 16. huszárezred nevére kiállított 111 fő névsorában szerepelt.

MNL-BKML-IV.72., 78.sz.; Kiválog. Ir. V. 1848. november 9.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5290>
(letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Osiris. Budapest, 2003. 250-253. o.

<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20Jogtor%20teNET/magyarazatok/olmutzialkotmany.htm>

(letöltés ideje: 2010. 11. 15.) ill. *Az Olmützi Alkotmány*. In.: Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Osiris. Budapest, 2003. 310-323. o.

¹⁴⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 43. o.

¹⁴⁹ MNL-BKML-IV.1504.h. Szab. Rend. 1850. 53. o.

¹⁵⁰ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 43–44. o.

¹⁵¹ Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870). Történelmi tanulmány*. Egyenlőség. Budapest, 1917. 15. o.

¹⁵² Tétélesen kilenc esetet tudunk felsorolni, amelyek a városi hatóság tudtával történtek:

1. Csillag Ignác 1851. január 2-án Csontos Imrénétől vett hat hold örökföldet 360 pfrtokon.
2. Hellsinger Mórítz 1851. január 11-én a kőrösi közön lévő károli féle szőlőt, melyet még 1847-óta Horváth Döme úr nevének szerzett.
3. Schweiger József és Salamon testvérek Tasi örökösöktől 1851. január 25-én 73 hold csődöri örökföldet vesznek 7008 pftkért.
4. A Schweiger testvérek 1851. február 17-én Tormássy Páltól csődöri földet vesznek 197 pftkon.
5. A Schweiger testvérek 1851. február 17-én Tormási Sándortól csődöri földet vesznek 80 pftkért.

6. A Schweiger testvérek 1851. február 20-án Molnár Páltól négy hold csődöri földet vesznek 1106 F. 30 krért.

7. Csillag Gábor 1851. február 27-én Sárközy Károlytól árverésen megvett hét hold földet, elcseréli Sárközy János csődöri kilenc és $\frac{1}{4}$ földjéért 437 pf. toldással.

8. Schwarz Farkas 1851. április 3-án Cseh Sándornétól $1\frac{1}{2}$ hold földet vesz 100 pftkért.

9. A Schweiger testvérek 1859. április 9-én Páhán örökösöktől $2\frac{1}{2}$ földet vesznek Csődörben 400 vftkért. Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 43–51. o.

¹⁵³ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 52–60. o.

¹⁵⁴ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 61–63. o.

¹⁵⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 64–68. o.

¹⁵⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 52–73. o.

¹⁵⁷ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 68–69. o.

¹⁵⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 71–73. o.

¹⁵⁹ Ö. Kovács. 106. o.

¹⁶⁰ A magyar zsidóság történetéről írt munkáját máig sokan forgatják, de talán kevesebben tudják, hogy Kecskeméten született Venetianer Lajos főrabbi, történész, az Országos Rabbiképző Intézet tanára. Kecskeméti tanulmányai után Budapesten előbb a bölcsészkart, majd a rabbiképzőt végezte el. További fontosabb nevek: Hirsch Mór, Weisz Vilmos, Pollák Salamon és Deutsch Henrik, Berényi Pál, Vámbéry

Ármin, Kecskeméti Lipót, Kecskeméti Ármin, Fekete József. A zsidó oktatásügyről. lb.: Székelyné Kőrösi Ilona: Zsidó iskolaügy Kecskeméten a XIX. században c. művét. In.: Őket siratom én- Zsidóság a Duna-Tisza Közén. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége Közép-Magyarországi Területi Csoportja, Kecskemét, 2004. (Továbbiakban: Székelyné) 27 (esp)

¹⁶¹ Raj Tamás: *Előszó az új kiadáshoz*. In: Venetianer Lajos: a magyar zsidóság története. Könyvtértesítő Vállalat, Budapest, 1986. 10. o. (Továbbiakban: Venetianer)

¹⁶² Venetianer. 242–312. o.

¹⁶³ MNL-BKML-IV.a.1609.b. Közig. ir. 1860. 1277. sz.

¹⁶⁴

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318> (letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Osiris. Budapest, 2003. 495. o.

¹⁶⁵ Schweitzer Gábor: *Gondolatok a magyarországi zsidóság első emancipációjáról*. In: *Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai*. Esztergom, 1991. május 29-31. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata–József Attila Megyei Könyvtár–Egyházak a változó világban c. konferencia Szervezőbizottsága. 59. o. (esp).

- ¹⁶⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 74–76. o.
- ¹⁶⁷ Jakob Katz: *A végzetes szakadás. Ortodox és neológ szétválás a magyar zsidóságban: A szakadás eredete, befolyása és következményei*. In.: *Múlt és Jövő Zsidó Kulturális Folyóirat*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1991. 1991/1. 49–55. o.
- ¹⁶⁸ Kecskeméti Lapok. 1882. Júl. 30. (fotókópia, az oldalszám megállapíthatatlan)
- ¹⁶⁹ Kecskeméti Lapok. 1883. Nov. 4. (fotókópia, oldalszám megállapíthatatlan)
- ¹⁷⁰ Kecskeméti Lapok. 1883. Nov. 4. (fotókópia, az az oldalszám megállapíthatatlan)
- ¹⁷¹ MNL-BKML-V.244.h. Iparügyi ir.; Jászskun kerületi vonatkozásai.
- ¹⁷² MNL-BKML-V.244. h. Iparügyi ir.; Jászskun kerületi vonatkozásai
- ¹⁷³ Székelyné 120. o.
- ¹⁷⁴ Székelyné 121. o.
- ¹⁷⁵ Kecskemét Város főispánjának iratai. MNL-BKML-IV.1901/1940. Székely Jenő olyan tiszteletnek örvendett a város vezetőségének körében, hogy a második zsidótörvény ellenére is vissza akarták helyezni tanári pozíciójába.
- ¹⁷⁶ Székelyné. 122–123. o.; 176. o. 6. táblázat
- ¹⁷⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris kiadó, Budapest, 2003. 134. o. (A továbbiakban: Romsics). A fehérterror Duna–Tisza

közén történt eseményeiről pedig lásd bővebben Kántás Balázs műveit: Kántás Balázs: *A Duna–Tisza közzi dosszié. Három alapvető forrás a Duna–Tisza közzi paramilitáris erőszak történetéhez, 1919–1924.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020; uő: *A különítményesek nyomában. Tanulmány és források Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye tevékenységéről, 1919–1923.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020; uő: *Váry Albert koronaügysz-belyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna-Tisza közén zajlott eseményeiről, 1922.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020; uő: *Konszolidáció kéziigránáttal?: Az Ébredő Magyarok Egyesületének antiszemita indíttatású jászkarajenői merényletéről, 1922,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020; uő: *A csongrádi bombamerénylet. Sajtó- és egyéb források a Horthy-korszak egyik antiszemita terrorcselekményének kontextusához, 1923–1924,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020; uő: *A Csocsó bácsi-féle összeesküvés: Apor Viktor tartalékos honvéd főhadnagy és társai hatalomátvételi terve, 1923,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020; uő: Kántás Balázs: *Árnyékkatonák és árnyékpolitikusok. Újabb dokumentumok a Horthy-korszak első éveinek radikális jobboldali titkos paramilitáris szervezeteinek működéséről, 1923–1926,* Budapest, Horthy-korszak Történetének

Kutatásáért Társaság, 2020; uő: Héjjas Iván *paramilitáris vezető és különítménye szerepe a Duna-Tisza közti fehérterrorban, valamint az ellenük lefolytatott ügyész-i vizsgálat, 1920–1922*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020; uő: Kántás Balázs: *Documenta Paramilitaria Hungarica. Tanulmány és történeti források a Kettőskereszt Vérszövetség titkos irreguláris katonai alakulat tevékenységéről, 1919–1945*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020; uő: *Fehérterror a Duna–Tisza közén: Héjjas Iván főhadnagy és különítménye tevékenysége, 1919–1921. White Terror in the Danube–Tisza Interfluve The Activities of First Lieutenant Iván Héjjas and His Detachment, 1919–1921*. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021; uő: *Milicisták, puccsisták, terrorfiúk*. Budapest, Művészeti és Irodalmi Jelen Kft., 2021; uő: *Rendőrgyilkosság az Oktogonnál: Tanulmány és levéltári források Soltra József rendőr meggyilkolásának körülményeihez és politikai kontextusához, 1920*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021; uő: *Antibolsevizmus, irredentizmus, antiszemitizmus, terrorizmus: A Kovács testvérek irredenta indíttatású bűncselekményei és ellentmondásos kapcsolatuk a magyar állami szervekkel, 1923–1925*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021; uő: *A bombaper. A Horthy-korszak első éveinek egyik legnagyobb büntetőpere és politikai kontextusa, 1922–1926*, Budapest, Horthy-korszak

Történetének Kutatásáért Társaság, 2021; uő: „*Szép napok*” a Britannia Szállóban: *Adatok és levéltári források a magyarországi fehérterror egyik hírhedt irreguláris katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021; uő: *A bombamerényletek kora: Levéltári források a Horthy-korszak első éveinek politikai terrorizmusához, 1922–1924*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021; uő: *A Brief and Fragmented History of Radical Right-Wing Paramilitary Formations in Hungary in the 1920s*. New Delhi, AkiNik Publications, 2021; uő: *The Dream of the White Internationale: Secret Hungarian-German-Austrian Negotiations and Attempts of Military Cooperation, 1919-1923*, New Delhi, AkiNik Publications, 2021; uő: *The Period of Bomb Attacks: Paramilitary Formations and Terrorism in Hungary in the First Years of the Horthy-Era, 1922-1924*, Zittau, Weser Books, 2022; uő: Kántás Balázs: *A Kettőskereszt Vérszövetség: Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarorszáján. The Double Cross Blood Union: A Secret Irregular Military Formation and its Activity in Hungary During the 1920s*. Budapest, Line Design Kiadó, 2022; uő: Kántás Balázs: *Héjjas Iván*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2022.

178

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7440>

(letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény*. 1914–1999. I. Osiris. Budapest, 2000. 157–158. o.

¹⁷⁹ MNL-BKML- IV/1926 32/1922.

¹⁸⁰ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. A Magyar Szent Korona Országainak 1910-1930. évi népszámlálása. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1910–1930. (A továbbiakban: Közlemény)

¹⁸¹ Közlemény.

Kereskedelem és hitel: 1910 – 28,55%, 1920 – 23,12%, 1930 – 18,12%.

Ügyvédek: 1910 – 25%, 1920 – 20,33%, 1930 – 24,19%.

Orvosok: 1910 – 52,63%, 1920 – 48,52%, 1930 – 32,08%.

¹⁸² Kovács Alajos: *Kecskemét város statisztikai megvilágításban*. Horványszky Viktor R.-T. M. Kir. Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1935. 9. o. 4. táblázat.

A zsidók számaránya: 1910 – 3%, 1920 – 2,5%, 1930 – 2,0%.

¹⁸³ Romsics. 51. és 188. o.

1910-ben a zsidók száma: 911.227 fő, 1930-ban: 445,567 fő.

¹⁸⁴ Nagy István: *A zsidókérdés Kecskeméten 1938-1943 között*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából XXII*, Bács-

Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2007. 202. o. (A továbbiakban: Nagy).

¹⁸⁵ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris kiadó, Budapest, 2001. 139. o. (A továbbiakban: Gyurgyák.); ill.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8070> (letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény*. 1914-1999. I. Osiris. Budapest, 2000. 289–291. o.

¹⁸⁶ Nagy. 5. sz. melléklet.

¹⁸⁷ Nagy. 205. o.

¹⁸⁸ *Kecskemét törvényhatósági jogú város Teljes Polgári név- és címtára alapján. Az 1938. közönséges évre IV. teljesen átdolgozott kiadás*. Szerkesztette: dr. Bodócs Gyula. 329. o., ill. 237–238. o. (Továbbiakban: *Kecskemét név- és címtára 1938.*)

¹⁸⁹ Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemizmus*. Helikon kiadó, Budapest, 2001. 86-87. o. (A továbbiakban: Kovács M. Mária)

¹⁹⁰ MNL-BKML-IV.1910.c. Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: MNL-BKML-IV.1910.c.). 23770/1938.

¹⁹¹ A budapesti MONE a kecskeméti fiók létesítése után (1938. április 22.), levélben köszönetet mondott a polgármesternek, hogy jelenlétével emelte az est fénypontját.

MNL-BKML-IV/1910.n. (A polgármester félhivatalos levelezése) 361/1938. (A továbbiakban: MNL-BKML-IV/1910.n).

¹⁹² Mivel az első zsidótörvény nem tartalmazott semmiféle szankciót, így a zsidó közgyűlési tagok a választásokon a helyükön maradtak. Az orvosi kamara országos közgyűlésének tagjaiból mintegy 25%-a volt zsidó, 142-ből 35 ember. Kovács M. Mária. 151. o.

¹⁹³ /Kecskeméti Közlöny/. Politikai napilap. Felelős főszerkesztő: dr. Horváth Ödön. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt. 1938. október. 18. 2. o. (A továbbiakban: Kecskeméti Közlöny). A két zsidó orvos: Dr. Holczer Zsigmond és Dr. Szigeti Mihály

¹⁹⁴ Kecskeméti Közlöny, 1938. április. 17. 2. o. Egy hónappal később újabb antiszemita atrocitások történtek; a röplapokon ezúttal „két beszívárgott arc” mellett „Ezeknek egy fillért sel!” feliratok voltak. Kecskeméti Közlöny, 1938. május. 20. 3. o.

¹⁹⁵ Kecskeméti Közlöny, 1938. április. 29. 2. o.

¹⁹⁶ Kecskeméti Közlöny, 1938. szeptember. 14. o. Gyászjelentés. Dr. Donáth József tisztségei: ügyvéd, a kecskeméti izraelita hitközség elnöke, Kecskemét törvényhatósági város tiszteletbeli tisztii főügyésze és törvényhatósági bizottsági tagja, a Kecskeméti Ügyvédi Kamara választmányi tagja, a Kecskeméti Kereskedői Kaszinó igazgatója.

¹⁹⁷ MNL-BKML-IV.1910 c. 20 874/1938. Kellermann Jenő 1938. év december 27-én kelt levelében nehezményezte, hogy izraelita vallása miatt háttérbe szorították, holott, még kapott közmunkát, addig 12 római katolikussal is együtt dolgozott. Továbbá kérte a polgármestert, hogy „[...] a város a használatban levő írógépek karbantartására tárgyában, méltóztatásuk odabarni, hogy amennyiben az én ajánlatom versenyképes és a Tekintetes T. H. város meg van elégedve az eddigi munkámmal, ajánlatomat olyan kedvező elbírálásban részesítsék, mint bármelyik más becsületes iparostársamét, felekezetre való tekintet nélkül. [...]” MNL-BKML-IV.1910.n. 569/1938.

¹⁹⁸ MNL-BKML- IV.1910/c. 1988/1940.

A hat kereskedő: Aszódi József, Gerő Miksa, Kecskeméti Mihály, Kertész Menyhért, Dr. Schönberger Dezső, Kertész Miksa gyümölcskereskedő. MNL-BKML-IV.1905.

Kecskemét Város Igazoló Választmányának iratai 1939. (A Továbbiakban MNL-BKML-IV.1905.).

¹⁹⁹ Kecskeméti Ellenőr. Független Politikai Napilap. Felelős főszerkesztő: Sándor István. Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat Kecskemét – Dobos János. 1938. december. 4. 2. o. (A továbbiakban: Kecskeméti Ellenőr). 1938-ban nem csak ezt az egy telepet szerezte meg a Hangya. Az 1938-as szövetkezeti közgyűlés jelentése: „az előző évben létesített debreceni telepen kívül a

múlt elején kezdte meg üzemét a kaposvári és a magyarkeresztúri telep. Majd megvásároltuk Wattner cég törökszentmiklósi és a Hartmann szentesi (Élelmiszerkiviteli Rt.), valamint Szegedi telepeit és hosszúléjázatú bérlet alakjában és átvettük a kecskeméti és nagykőrösi Benedek-féle, valamint a kiskunhalasi és békéscsabai Schneider telepeket.”

Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962. 240. o.

²⁰⁰ Kecskeméti Közlöny 1939. szeptember. 12. 5. o.
„[...] a Hangya csak részben tartotta be a zsidótörvény rendelkezéseit és csak kis mértékben voltak elbocsátások, azok is csak néhány idénymunkásra vonatkozhattak”

A kiskunhalasi Schneider céggel kapcsolatban: Végső István: *A zsidótörvények hatása a kiskunhalasi zsidóság életére.* In.: Századok. 2003/1. 187. o.

²⁰¹ 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről 230. §-a. Közérdekű munkaszolgálat.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8096>

(letöltés ideje: 2010-11-15)

²⁰² Gyurgyák. 144. o.

²⁰³ Karsai László: *Holokausz.* Pannónia Kiadó, Budapest, 2001. 218. o. (A továbbiakban: Karsai)

²⁰⁴ Kecskeméti Ellenőr, 1939. május 28. 1. o.

²⁰⁵ Nagy. 210. o.

²⁰⁶ 1941. XIX. tc. A törvényhatósági bizottsági és a községi képviselőtestületi tagsági jogról, továbbá a

gyakorlati közigazgatási vizsgára vonatkozó átmeneti szabályokról. L. Magyar Törvénytar 1941. évi törvénycikkek. [1943] 100-102. – A törvény 2. §. 1. bekezdése szerint, a zsidó törvényhatósági bizottsági és képviselőtestületi tagok, valamint póttagok, továbbá a székesfővárosi kerületi választmányi tagok megbízatása a jelen törvény hatálybalépése napján megszűnik. 1113/1941. B. M. számú rendelet. A törvényhatósági bizottsági és a községi képviselőtestület tagsági jog felülvizsgálásról. A rendelet 2. §-a, az 193. IV. tc. értelmében zsidónak tekintendő személy igazoló választmányi tagságát haladéktalanul megszünteti. Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium. Budapest 1942. 4011–4012. o., továbbá MNL-BKML-IV.1905. 1942.

²⁰⁷ MNL-BKML- IV.1910.c. 25 097/1939.

²⁰⁸ MNL-BKML- IV. 1910.c. 37 509/1943.

²⁰⁹ Pl. a városi szeszfőzde vezetésének lecserélése után, mivel a pénzügyi és jogügyi bizottság elismerte, hogy a kecskeméti barackpálinka Führer Izidor propagandamunkájának köszönhetően lett világszínvonalú, s -hírű, a gyűlés 30.000 pengő kártérítést szavazott meg kárpótlásként. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy két évvel később a belügyminiszter még mindig nem tudta eldönteni, hogy kifizetheti-e ezt a pénzüsszeget, mivel a Reményi-Schneller Lajos, az

akkori pénzügyminiszter ellenezte a kárpótlási díj kifizetését.

Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944.* In.: Századok, 138. évf. 6. szám. 1295. o.

²¹⁰ MNL-BKML-IV.1916. 1141/1943.

²¹¹ Kecskemét név- és címtára 1943-44. Kecskemét. 186–187 o.

²¹² Nagy. 215. o.

²¹³ Kecskeméti Közlöny, 1942. július 9. 2. o.

A lap szerint a város polgármestere meghatározta, hogy a zsidók ettől kezdve nem látogathatták a fürdőt, és a bejáratnál elhelyeztek egy „*zsidóknak tilos a fürdő látogatása*” feliratú táblát. A rendelet sem az 1942-es iktatókönyvben, sem az 1942-es mutatókönyvben nincs feltüntetve. – Érdeemes megjegyezni, hogy az alispán által hozott hasonló tárgyú rendeletet 1941. június 15-én Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter megsemmisítette. *Az Endre-Baky-Jaross per.* Cserépfalvi kiadása, Budapest, 1994. Szerk. *Karsai László–Molnár Judit.* 483. o. – Előfordulhat, hogy Kecskeméten is megsemmisítette ezt a rendeletet a belügyminiszter, ezért csak az újságban található meg a rendeletre való hivatkozás.

²¹⁴ 1939. január 26-án jelentek meg az első táblák Kecskeméten; márciusra már 200 üzleten „díszelgett” a turulmadaras tábla.

Hajnalodik. Az Alföldi Fiatal Értelmiség Nemzetpolitikai Szemléje. Főszerkesztő: dr. Kiss Barnabás. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. – Igazgató Tóth László. Kiadja a Turul Szövetség Kecskeméti Kerülete. 1939. január 26. 26. o. és március 2. 64. o.

²¹⁵ MNL-BKML-IV.1910.c. (Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok) 9087/1941.

²¹⁶ 5777/1941. M. E. számú rendelet 23. §.

²¹⁷ 590/1942. M. E. számú rendelet 7. §.

²¹⁸ MNL-BKML-IV.1910/c. 17 894/1942.

²¹⁹ MNL-BKML-IV.1916. 3/1940.

1941-ben a határozat ellen fellebbezést nyújtott be Brüller Lajos, melyben kérte, hogy a helyi vásárokon és a piacon árusíthasson. A fellebbezést 1943. február 22-én elutasították. MNL-BKML- IV.1910. 27 887/1941.

²²⁰ MNL-BKML-IV.1910.c. 34 631/1940.

²²¹ Kecskeméti Közlöny, 1943. december 4. 9. o.

²²² Kecskemét név- és címtára 1943-44.[1943–1944?] 149. o.

Az igazgatósági tagoknál már új nevek szerepelnek: Apponyi György, Dr. Keblovszky Lajos. Csupán Dr. Halasy Tibor maradt, aki 1943-ban szintén távozásra kényszerült. Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz. 1939-1940. évre I–IV. kötet Szerkeszti: Kallós János

a pesti tőzsde főszerkesztője. A Pesti Tőzsde kiadása, Budapest, 1940. IV. kötet. alapján. 1939. IV. k. 166. o.

²²³ Ezek közül érdemes megemlíteni a Schiffer Cipőgyárat, az Első Kecskeméti Cementgyárat. Nagy. 223. o.

²²⁴ Kecskemét név- és címtára 1940–41.[1940–1941?] 174-175. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ketten, Augner Sándor és Hoffmann Ferenc hiányoznak erről a listáról. Az új nevek: Kecskeméti Miklós, Kenéz István és Szigeti Mihály.

Érdekes módon, eddig a kamara mindent megtett annak érdekében, hogy a zsidókat kizárják a kamarából. Lásd MONE-tagság.

²²⁵ A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 230. §-a. Karsai. 219. o.

²²⁶ MNL-BKML-IV.1910/c. 2316/1940. Az 1916 évj. munkaszolgálatos egyének behívása. A listán 40 név szerepel, amelyből hármat ceruzával kihúztak.

²²⁷ A Mazsihisz honlapja.

²²⁸ Karsai. 226. o.

²²⁹ Gyurgyák. 154. o. A házassági jog módosításáról és védelméről. Magyar Törvénytár 1941. évi törvénycikkek. [1943?] Franklin-Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Kiadása, Budapest, 1943. 56-66. o. 1941. évi XV. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk

kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8168>
(letöltés ideje: 2010-11-15)

²³⁰ Lásd a hivatkozott törvény 1. §-át.

²³¹ Az első alkalommal egy zsidó kézműves mestert a lánya jelentett fel, aki már 10 éve élt külön édesapjától. A megvádolt mesterember 10 éve élt házasságban keresztény feleségével, akitől gyermeke is született. A harmadik zsidótörvény értelmében a házasságot nem lehetett fajgyaláznak tekinteni. Kecskeméti Közlöny. 1941. október 28. 6. o.

A következő években egy-egy újabb eset került napvilágra. 1942. szeptember 4-én Hollandár István zsidó kereskedősegédet vették őrizetbe fajgyalázás vádjával, aki beismerte tettét.

Kecskeméti Közlöny. 1942. szeptember 4. 2. o.

1943. július 14-én Benedek László nagykőrösi kereskedőt „bizalmas értesítés” alapján tartóztatták le, és szállították át a kecskeméti törvényszéki fogházba fajgyalázás vádjával. A vád alapján egy 52 éves kereskedőnél, bizonyos Glükszman Dénes házában követett el fajgyalázást.

Kecskeméti Közlöny. 1943. július 14. 2. o.

²³² MNL-BKML-IV.1928.a. Kimutatások a zsidókról 2.

²³³ Kecskeméti Közlöny, 1941. október 11. 3. o.
Októberig 450 házasság kötött.

²³⁴ 1938-ban 568, 1939-ben 419, 1940-ben 325, 1941-ben 659, 1942-ben 61 vegyes házasság történt, összesen 2032. Zeke Gyula 1990. 197.o.

²³⁵ 1938-ban 8584, 1939-ben 6070, 1940-ben 3545, 1941-ben 3072, 1942-ben 3662 fő hagyta el a zsidó vallást, ez összesen 24. 633. Zeke Gyula, 1990. 195. o.

²³⁶ Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary of Budapest 1877–1977*. Sepher-Hermon Press, New York, 1986.

²³⁷ Élő, szóbeli közlés. (A Kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.)

²³⁸ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz.

²³⁹ MNL-BKML- IV.1528. c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz. (széljegyzet.)

²⁴⁰ MNL-BKML-IV.1528. c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz. (széljegyzet.)

²⁴¹ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz. (széljegyzet.)

²⁴² MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz.

²⁴³ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz.

²⁴⁴ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.

²⁴⁵ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz. (széljegyzet.)

²⁴⁶ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.
(széljegyzet.)

²⁴⁷ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.
(széljegyzet.)

²⁴⁸ MNL-BKML-IV.1528. c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.

²⁴⁹ Ö. Kovács. 102. o.

²⁵⁰ MNL-BKML-IV.1504.y. Vegyes ir. 1841. 115. sz.

²⁵¹ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. II. 1843. IX. 134.

²⁵² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 77-78. o.

²⁵³ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. II. 1843. IX. 134.; A zsinagóga építésére. és Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 77-78. o.

²⁵⁴ 1821-ben a csehországi Miskovitz-ban született Fischmann követte a családi tradíciót, amikor a rabbinikus hivatást választotta, hiszen édesapja is rabbi volt. Tanulmányait Nikolsburgban végezte, majd 25 éves korában a kecskeméti hitközség hívta rabbijának. A főrabbi az 1848-49-es szabadságharc alatt is jelentős szerepet vállalva a haza védelmére buzdította hittársait. A bukás után bebörtönözték, azzal a fő indokkal, hogy akadályozta a Haynau-féle hadisarc kifizetését. Lásd: Galántai László hagyatéka.

²⁵⁵ A hatalmas nagyságú és műszakilag komoly feladatot igénylő építmény kivitelezésére először egy Wechselmann nevű budapesti építésztt bíztak meg Az építkezés azonban nem kezdődött el a hiányos költségvetés miatt. A költségek fedezésére elsőként

1865. január 22-én a hitközség elhatározta, hogy az eddig fizetett, úgynevezett gábáj – גבאי hitközségi adót 50%-kal megnöveli. A felemelt díj természetesen morgolódást váltott ki a hívek körében. A zsinagóga felépítési költségei a tervek szerint 61.458 forintot tettek ki. Eközben rájöttek, hogy Wechselmann elképzelése nem felel meg az igényeiknek, így az ifj. Zitterbrath János pesti műépítész bízta meg az újabb tervek elkészítésével 1863-ban. A zsinagóga épületének stílusát nézve mór romantikus jellemzőket fedezhetünk fel rajta.

A kivitelezés 1864. május 1-én kezdődött egy bizonyos Laib vasúti mérnök műszaki felügyelete mellett. A munka nagy lendületben folyt, mivel ez év november 26-ára már tető állt a hatalmas építményen. De az erős lendület sajnos csak eddig tartott, mert hamarosan elfogyott az építetők pénze és több éven keresztül volt kénytelen állni az építkezés, felállványozva hagyva a templomot.

A felmerülő problémák orvoslására kormányzékai jóváhagyás mellett felvettek az országos izraelita alapból 20 évi törlesztéssel 25.000 forintot. Önkéntes adományokból 13.000 forint folyt be a hitközség pénztárába, majd a helybeli takarékpénztárból is 15.000 forint kölcsönt vettek fel. Az összegyűlt összegen kívül a becslések szerint még 30.000 forintra lett volna szükség, és mivel ezt a pénzt

már nem tudta előteremteni a hitközség, de semmiképp sem akarták az építkezést továbbra is elhalasztani, kiállított kétszáz darab százforintos kölcsönkötvényt, melynek biztosítékául összes vagyonát és közjövödelmét ajánlotta fel. A 200 darab kötvényből 130-at a zsidó hitközség tagjai vásároltak meg, további 20 példány pedig Kecskemét város lakosai között került értékesítésre. A zsinagóga építési költsége a kezdetben is rendelkezésre álló 61.458 forint többszöri kiegészítése után - a kölcsönként felvett 53.000 és a kötvényekből befolyt 15.000 forinttal – 129.458 forintban áll meg.

Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy közben a tervekben is hibát észleltek, ami miatt szinte lehetetlennek tűnt a munka folytatása. 3 éven keresztül semmi sem történt, így végül csak 1871-ben fejeződhetett be az új kecskeméti zsinagóga építése.

Lásd: Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 77–78. o.

²⁵⁶ A tudós hírében is álló Fischmann Simon főrabbi lakása határos volt a régi templom telkével, ami a mai Wesselényi utca 6. szám alatt található. Itt született meg 1867. április 29-én fia, akit a későbbi névmagyarosítás után Fényes Adolf néven ismert meg az ország, mint az alföldi táj és dolgos népének festője, a kritikai realizmus jelentős képviselője.

Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 78. o.

²⁵⁷ Az ún. Zsidó Kongresszus a történelemben egyedülálló módon osztotta két részre a magyarországi zsidóságot, éspedig a neológokra és az ortodoxokra.

²⁵⁸ MNL-BKML-IV.1939. (Kecskeméti egyesületek alapszabályainak gyűjteménye) 78

²⁵⁹ Az ortodox rabbik a következő határozatot hozták (hivatkozás nélkül, dokumentum nincs meg, de a Sulchan Áruch szövegét ülteti át magyarra):

1. *Tilos hallgatni olyan templomi beszédet, amelyet idegen nyelven tartanak, a hívő köteles ezeket a templomokat elhagyni. A rabbik jiddis nyelven beszéljenek, melyet az ország jámborai használnak.*
2. *Tilos olyan templomban imádkozni, ahol a bima nem középen áll.*
3. *Tilos a templomra tornyot építeni.*
4. *Tilos a kántornak és az előimádkozónak ornátusban végezni a szent szolgálatot.*
5. *A női karzatot sűrű ráccsal kell lezárni.*
6. *Tilos a kórus énekét hallgatni, vele együtt imádkozni, és az ilyen imára áment mondani.*
7. *Tilos a kórustemplomba belépni, mert az ilyen templomok a hittagadás házai, és rosszabbak a pogányok templomainál.*
8. *Csak a szabad ég alatt szabad ifjú párt esketni.*
9. *Tilos bármilyen zsidó szokást, vagy az őseitől örökölt szabályt megváltoztatni.* Somodi: *Ortodox* 10. o.

²⁶⁰ Saját templom híján az őszi nagyünnepek alkalmával bérelniük kellett maguknak imahelyet. Választásuk egy merőben meglepő, nem épp hagyományosnak mondható helyre, a Mezei utca 4. szám alatt található *Ét- és Táncterem a Pistához* nevű vendéglátóhelyre esett. A különös esetre a vendéglő jó helyszíni adottsága, központi fekvése adhat magyarázatot, másként nehezen hihető, hogy egy ilyen világi helyet választottak volna a hagyományaikhoz híven ragaszkodó ortodox zsidók.

Az eredetileg vendéglőként üzemelő helyiséget, a későbbi tulajdonos, Loth István építtette 1890-ben. A több mint 20 év táncteremi felhasználás után, az ortodox közösség 1918-as megvételével megkezdődik az épület zsinagógává alakítása. Ez év június 11-én kelt az a jegyzőkönyv, amin Steinherz Adolf a kecskeméti hitközség nevében beadta kérelmét az átépítésre.

Az 1918. június 15-i műszaki vélemény alapján az átalakításhoz megemelték a tetőt, a táncteremben kialakították a három oldalon elhelyezkedő vasbeton női karzatokat, és az udvari részt is átrendezték.

A kivitelezést Kiss Mihály helybeli lakos vezette. A zsinagóga és az utcafront közötti részt üzletekkel építették be, amit a hitközség tagjai használhattak, béreltek.

A belső tér berendezése az egyszerűséget tükrözte fából készült padozatával, a középén

elhelyezett egyszerű fa bima – בימה asztallal. A Frigyszekrény nyomait még ma is fel lehet fedezni a falmélyedésben, ahonnan a Tórákat a háború után Budapestre szállították.

A tető és a karzati födémkonzolok közötti mennyezet festéseit műemlék jellegűnek nyilvánították 1987- ben, a szecessziós freskó megóvása érdekében. A zsinagóga értéke azonban inkább csak történeti.

Az ortodox közösség rendelkezett könyvtárral is, ahol nem csak a hitközségük tagjai, hanem a neológ közösség bármely tagja is olvashatott. Ez a békés, jó viszony bizonyítéka a két hitközség között.

Egy 1922-ben megjelent *Kecskemét Évkönyvé*ből derül ki, hogy az ortodox autonóm hitközség főabbija Rubinstein József volt. A hitközségi elnök a kereskedő Kecskeméty Izidor volt, a pénztárnok tisztségét pedig Steinherz Rudolf látta el. A kántor tisztségét Goldberger Henrik töltötte be.

Az embertelen fasizmus hatalomra törésével az ortodox zsinagóga is más, fájdalmas szerepet kapott. Egy 1944-es körlevél alapján, ez volt az egyik gyűjtőhelye a helyi zsidóknak. A hitközség kegytárgyai, a zsinagóga összes felszerelése Budapestre kerültek. A helyi ortodox zsidóság elhurcolt áldozatainak állít emléket az a márványtábla, ami a mostani épület déli oldalán található.

A háború után majdnem 50 évig volt elhagyatott az időközben eléggé leromlott állapotú zsinagóga.

1987-ben, műemléknek nyilvánítása után vetődött fel először a felújítás lehetősége. Nem volt azonban egyszerű az akkori jogviszonyokon keresztül ezt végigvinni. Első tervként még bábszínházzá szeretnék volna alakítani, azonban ez a hiányzó keretösszeg és az idő sürgetése miatt nem valósult meg. Majd az alapterület felére csökkentésével rendezvényteremmé kívánták alakítani, de a kivitelezés itt a kivitelező hiányán bukott el. Az 1990-es években talált rá a Magyar Fotóművészek Szövetsége az épületre, akik a Bács-megyei Tervezővállalat megbízásával a ma fellelhető irodalmak alapján állították vissza az egykori zsinagóga eredeti állapotát, nem megbontva régi szimbólumait és formai jegyeit. Somodi: Ortodox. 27–32. o., 48–51. o., 45–47. o.

²⁶¹ „Mikor lóos hónap 8-án a két légió befejezte a sáncokat, a Caesar a faltörő kosokat a belső templomudvar nyugati csarnoka ellen vontatta fel. De már ennek előtte a legerősebb faltörő kos hat napi szüntelen döngetés árán sem tett semmi kárt a falban, úgyhogy ezekkel az óriási és erősen egymáshoz illesztett kockakövekkel a most odavontatott gépek sem bírtak. Közben mások aláásták az északi kapu alapfalait, megfeszített munka árán kimosztították a legelső köveket, de a kapu nem dőlt össze, mert a belső kövek támogatták. Most a rómaiak már kételkednek hadigépeik és emelőik hatásosságában, és ezért

létrákat támasztottak az oszlopcsarnokoknak. A zsidók meg sem próbálták megakadályozni őket ebben; de alighogy felértek a rómaiak, máris rájuk rohantak, és egyik részüket letaszították a falról, a másikat pedig odaszorították a mellvédhez, és lekaszabolták. Sokat akkor dőfték le, amikor éppen felérkeztek a létrán, és még nem fedezték magukat pajzsukkal; mások úgy pusztultak el, hogy a zsidók néhány létrát, amikor éppen zsúfolva voltak fegyveresekkel, felülről feldöntöttek. Egyébként a zsidók is rengeteg embert vesztettek. Különösen a zászlótartók küzdöttek életre-halálra a hadijelvényekért, mert ezeknek az elvesztését a legnagyobb szégyennek tartották. Végül a zsidók még a hadijelvényeket is megkaparintották, és aki felmászott a falra, azt mind levágták, úgyhogy a többi római megrémült az elesettek sorsán, és visszahúzódot. A rómaiak oldalán egyetlen ember sem esett el úgy, hogy ne teljesítette volna híven kötelességét; a lázadók közül megint azok tűntek ki bátorságukkal, akik már az előbbi csatározásokban is legjobban vitézkedtek, közülük még Eleázár, Simon unokaöccse. Mikor a Caesar látta, hogy az idegen templom kímélése csak halált és pusztulást hoz katonáira, parancsot adott, hogy gyűjtsák fel a kapukat. Éppen ebben az időben szökött át hozzá az ammausi Anan, Simon legvérszomjasabb cinkosa, és Archetaos, Magaddatos fia; remélték, hogy kegyelmet kapnak, mert olyankor hagyták ott a zsidókat, amikor azok győztek. Titus ezt a hitvány árulást is rovásukra írta, de azt is megtudta, mily gyalázatosan kegyetlenkedtek honfitársaikkal, tehát a legszívesebben kivégeztette volna ezt a két embert; csak a

végő szükség bajtotta őket ide – mondta. – Mivel tehát nem önkéntes elhatározásból jöttek hozzá, nincs jogcímük a kegyelemre, főképpen, mivel miattuk borult lángba szülővárosuk, abonnan most idemenekültek. De a becsület fölébe kerekedett haragjának, és elbocsátotta ezeket az embereket, viszont nem részesítette őket olyan megkülönböztetett bánásmódban, mint a főpapokat. Miközben a katonák már csóvát vetettek a kapukra, és az ezüst mindeniütt megolvadt, utat nyitott a lángoknak a fagerendázathoz, onnan pedig a tűz azonnal tovább kúszott, és belekapott az oszlopcsarnokba. Mikor a zsidók látták, hogy köröskörül minden csupa láng, testi erejükkel együtt összeomlott bátorságuk is; rémületében senki sem mert szembeállni a rómaiakkal, hanem csak álltak, és csak nézték, mintha megbénultak volna. De bár elcsüggesztette őket a pusztulás, most sem tértek észre, hanem mintha már a templom is égne, csak annál jobban fenekeltek a rómaiakra. Egész nap és a rákövetkező egész éjszakán dübögött a tűz, mert a rómaiak az oszlopcsarnokokat nem gyújthatták meg egyszerre csak egyenként. (sic)” Flavius Josephus: *A zsidó háború*. Görögből fordította: Révay József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1958. 415–416. o.

שלא לאכול: כשחרב הבית בשניה רבו פרושים בישראל, שלו
לאכל בשר ושלא לשתות יין. ר' עקיבא אומר כל-העושה ²⁶²
מלאכה בתשעה-באב אינו רואה סמן ברכה לעולם. (תענ' ל:)

Tanították mestereink, amikor elpusztult a Második Szentély, megsokasodtak a farizeusok, hogy ne egyenek húst és ne igyanak bort. (saját fordítás)

Tudnunk kell azt, hogy a Szentély pusztulása alapjaiban rázta meg a korabeli zsidóságot. A hús evése a szombat örömének a része, a bor fogyasztása pedig az ünnepeknek a megszenteléséhez szükséges.

מיום שחרב בית-המקדש אין שחוק לפני הקדוש ברוך-הוא ולא נראה רקיע בטהרתו. אמר ר' אלעזר : מיום שחרב בית-המקדש נפסקה חומת-ברזל בין ישראל ובין אביהם שבשמים.

Azon a napon, amikor elpusztult a Szentek Szentélye, nem volt vígság az Ő–való előtt. És nem láttatta a szárazföldet az ő tisztaságában. Így tanította Rábbi Elázár: azon a napon, amikor elpusztult a Szentély, megszakadt a vasfal Izrael és Égi Atyja között (saját fordítás)

רי פינחס בן-יאיר אומר: מיום שחרב בית-המקדש בושו חכמים ובני חורין וחפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה, וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל, לע מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים

Rabbi Pinhász, Jáir fia így tanította: azon a napon, amikor elpusztult a Szentély, megszégyenültek a bölcsek, és a szabad emberek befedték a fejüket, és

megremegtek az alkotó emberek és az erőszak és a rossz hír hozói erősödtek. S nem volt már, aki kutasson, aki kérdezzen, s aki keressen. Akkor kire támaszkodhatunk ezekben az időkben? Égi Atyánkra. (saját fordítás)

אמר ר' אלעזר: בוא וראה, כמה גדול כחה של בושה, שהרי סיע
הקדוש-ברוך-הוא את-בר-קמצא והחריב את-ביתו ושרף את-היכלו
(גטין נה-נו: ב"ר י: איכיר א: אדר' ג ד, שם ו: ויק"ר כב: קה"ר ה:
ילק"ש האזינו)

Így tanította Rabbi Eliézer: gyere és lásd, milyen nagy ereje van a szégyennek, mert az Ö–való döntése Bár Kámcára pusztította el a Szentélyt és égette föl az Ö–való csarnokát. (saját fordítás)

1. „Jeruzsálem a pusztulás előtt áll, a hatalmas Nebukadnecár közeledik. Az egész ország a végső romlás érzetében támolyog, Jehojáchin király is önbizalmát veszítve, a szentély kulcsait az ég felé nyújtja Istennek: ha nem vagyunk többé méltók bizalmadra, vedd vissza tőlünk e szent kulcsokat. És a kulcsokért egy láthatatlan kéz nyúl alá, hogy a magasba ragadja őket. Ennek a megkapó talmudi legendának motivumát dolgozta fel (..) A.L. Frankel, híres költeményében, melyet Arany János *Az utolsó főpap* címen magyarra is átültetett. A talmud tudós és vitázó stílusa lefakítja a legendáról, melynek szépsége a lélekebe markol, a poézis hímporát és a befejező

motívumát két változatban adja elő. A másik változat szerint a király az ég felé repíti a szent kulcsokat, melyek nem hullanak többé alá.” (...)

2. *„Traján római császár uralma alatt (a II. Század elején) a zsidók már magukhoz tértek a 70.-i szabadságharc borzalmas vérvesszeségéből és több helyen is iparkodtak lerázni a római igát. A harc nem is annyira a Szentföldön, mint inkább kisázsiai római provinciákban dült, egyebek közt Cyprus szigetén. Ezek a harcok, melyeknek folyamán zsidó asszonyok vére elesett férjeik vérével vegyült, a hősiesen küzdő zsidók vereségével végződtek, hisz Róma oldalán volt a túlerő. A talmudi elbeszélés érdekesen adja elő a félreértésen alapuló közvetlen okot, mely a harc kirobbanására vezetett. Ennek az elbeszélésnek egyes motívumai az előbbi szemelvényben Nagy Sándor mondakörébe vannak beleszőve.”*

3. *„ (...) Kamca és Bar Kamca miatt pusztult el Jeruzsálem. (...) Élt Jeruzsálemben egy férfit, kinek Kamca volt a barátja és Bar Kamca volt az ellensége. Ez a férfit egyszer nagy lakomát rendezett és így szólt szolgájához: -Menj, hívd meg Kamcát. A szolgál ment, de tévedésből Bar Kamcát hívta meg. Bar Kamca eljött, leült. Szólt a házigazda: - Te ellenségem vagy! Mit keresel itt? Kelj fel, távozz! - Ha már itt vagyok, - kérlelte a vendég, - hagyj békén, és megadom majd az árát mindannak, amit megesszem és megiszom. -Nem! - keményült meg a gazda. - A lakoma félköltségét megtérítem neked! - kérlelte a vendég. -Nem, - tiltakozott a gazda. -Az egész lakoma költségét megtérítem neked! - Nem! A házigazda*

megfogta a kezénél, felállította, kivезette. Bar Kamca elkeşeredett: - A Mesterek itt űltek (látták szégyenemet) és nem akadályozták meg, - úgy tetszik hát, hogy kedvűkre történt. Megyek és berágalmazom őket a fejedelemmél. Elment a császárhoz és szólt: - A zsidók fellázadnak ellened! - Ki mondja ezt? - Küldj nekik áldozati állatot, - meglátod, bemutatják-e? A császár ment és küldött vele egy kövér borjút. (Bar Kamca) útközben bevágott az állat felsőjékába. Mások így mondják: Hibát ejtett az állat szemén, a fátyolszerű bőrön, s ez az izraeliták szerint hibának tekintetett, a rómaiak szerint nem volt hiba. A Mesterek mégis úgy vélekedtek, hogy a kormánnyal való béke miatt az állatot be kellene mutatni áldozatul, csak Zecharja ben Eukolos emelte fel szavát: - Még mondani fogják, hogy hibás állatokat mutatnak be áldozatul az oltáron. Ekkor úgy vélekedtek, hogy aki az állatot hozta, ki kell végezni, nehogy (Rómába) menjen s feljelentse őket. Zecharja emelt újból szót: - Még mondani fogják, hogy aki áldozati állaton hibát ejt, halállal bünbődik. Rabbi Jochanan mondta: R Zecharja ben Eukolosnak ez az engedelkenysége okozta, hogy a Templomot lerombolták, hogy a Szentélyt feldűlták és hogy országunkból száműzöttünk.”

4. „Mestereink tanították: - A második templom lerombolása után nagyon sokan éltek olyan önmegtartóztatók Izraelben, akik sem hust enni, sem bort inni nem akartak. Ekkor hozzájok ment r. Józsua s így szólt. - Gyermekeim, miért nem esztek hust és miért nem isztok bort? Így feleltek: - Hust egyűnk, amit azelőtt az oltáron áldozni volt szokás,

mikor ez a szokás most megszűnt? Bort igyunk, mint azelőtt az oltárra volt szokás önteni, mikor most e szokás megszűnt? – Ha így gondolkozunk, magyarázta nekik a mester, kenyeret sem volna szabad ennünk, mert hiszen az eledeláldozás is megszűnt. Feleltek: – (Igazad van,) lehetséges ime gyümölcssel (táplálkozunk.). Erre ő: – Gyümölcsöt sem együnk akkor, mert hiszen a zsengek is megszűntek (...). Erre ők: -Ugy van! (...)- Akkor vizet sem kellene innunk, mert hiszen a vízáldozat is megszűnt. Elballgattak. –Gyermekeim, szólt most hozzájuk, jertek, megmondom nektek véleményemet: sehoggyászolni – nem lehetséges, mert erről már megvan a határozat, (...) és kellenél többet gyászolni sem lehetséges, mert nem szabad valamely összesség sorsáról olyat határozni, amit ennek az összességnek a többsége nem tarthat meg (...) Ha elfelejdek rólad, óh Jeruzsálem, bénuljon meg az én jobb kezem! Ragadjon az én nyelvem az inyemhez, ha meg nem emlékezem rólad és ha Jeruzsálemet az én örömöm csúcsára (fejére) nem emelem. (sic)”

5. 1: *A szentély kulcsai.* (Jer. Sekal. VI. 2.); 2: *Traján és Jeruzsálem.* (Jer. Szukkab V. 1.); 3: *Miért pusztult el Jeruzsálem?* (Fol. 55. b.); 4: *A templom lerombolása után* (Fol. 60.b.). In: Dr. Molnár Ernő: *A Talmud könyvei.* IKVA Könyvkiadó, Eger, 1989. 135., 165., 279–281., 396–397. o.

6. „(...) a bibliai kánon lezárulta után a zsidók gyakorlatilag nem művelték többé a történetírást, hozzáátéve, hogy 'Josephus Flavius jelzi a fordulópontot', akinek a 'művei a

zsidók közt egyáltalán nem hagyományozódtak’, s megállapítva, hogy ’úgy tűnik, mintha a történelem feljegyzésére irányuló késztetésének hirtelen magva szakadt volna’, valójában a zsidóságot a második Templom, azaz a kultuszcentrum pusztulásától, saját földjének, nyelvének és politikai hatalmának elvesztésétől kezdődően, tehát az önálló nemzeti lét megszűnését követően már nem a nép történelmének alakulása, hanem a történelmi események olvasata és interpretációja, a folyamatok teológiai és morális reflexiója foglalkoztatta. Számára mintha véget ért volna a történelem, s mintha létezése ettől a pillanattól fogva egy időtlenné vált állapotban, az Ö. való mellé rendelődve, JHWH közvetlen közelségétől kapna új értelmet és jelentést’. Gábor György: *A diadalíven innen és túl*. Akadémiai kiadó, Martonvásár, 2009. 149. o.

²⁶³ „Rabban Johanan ben Zakkai was in Jerusalem at the time of the siege but left before the city fell. Since the Zealots kept guard to prevent all departures, his pupils resorted to subterfuge and smuggled him out in a coffin. The event made a considerable impression on the authors of the Talmudic tradition, and we have various versions of his confrontation with Vespasian and of what the emperor granted him. According to the later tradition of the Babylonian Talmud, he received ‘Jabneh and its sages’ and ‘the succession of Rabban Gamaliel (Gittin 56b). But this tradition largely reflects a later period, when ‘Jabneh and its sages’ was firmly established and headed by Rabban Gamaliel, the son of Simon ben Gamaliel, who laid the foundation of the dynasty of nesi'im who were to follow. According to earlier

Palestinian traditions, it seems that Rabban Johanan was initially a prisoner and was taken against his will to Jabneh, which, along with other towns, such as Ashdod and Gophna, served as a place of detention for those who had surrendered to the Romans. What he succeeded in obtaining from the emperor also appears to have been far more modest according to the Palestinian traditions. One version relates that all he asked for Jabneh in order to 'teach his pupils' or to 'perform the commandments and teach Torah'. Considering the general circumstances and the practice of Vespasian and Titus, the version appearing in the earlier sources, concerning the beginnings of Jabneh, is more likely. Rome would hardly have given permission to establish a national centre, even if only a spiritual one, in Jabneh. But, even if the official permission granted to him was very restricted, in actual fact Rabban Johanan ben Zakkai began, with or without the knowledge of the authorities, to rebuild Jewish life and to fill the void created by the destruction on the Temple. He reconvened the Sanhedrin and began to proclaim New Moons and leap-years from Jabneh." H. H. Ben-Sasson: *A History of the Jewish People*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2002. 319-320. o. (A továbbiakban: History.)

²⁶⁴ „Throughout the Jabneh era, from immediately after the destruction of the Temple until the Revolt of Bar Kabbah (70-132), many steps were taken that were to have a decisive influence on the coherence of the nation under the contemporary conditions. The sages were able to gain control over the different

groups and trends that were competing within the nation. Sects such as the Sadduces or the Essenes were no longer heard of. ... In the Jabneh era regulations were laid down to ensure that to soil of the Land of Israel would remain under Jewish ownership and to protect it against conversion to common pasture for shepherds, whose numbers had increased considerably since the destruction of the Temple. The philosophy of this generation stressed the religious importance of the land and of settling on it; and under the influence of this philosophy halakic rules were laid down to encourage the redemption of the land from gentile ownership.” History 325. o.

²⁶⁵ *Perls Ármin emlékezete.* Kiadja a Pécsi Izr. Hitközség Elüljárósága, Pécs, 1915. 47. o. (A továbbiakban: *Emlékezete.*)

²⁶⁶ A nagykárolyi zsidó hitközség egyike a legrégebbi hitközségeknek. Valószínűleg 1600 táján alakult, bár írott emlékei csak jóval későbből maradtak ránk. Az első adat 1741-ből található, Károly Sándor gróf szabadságlevele, mely megengedi a zsidók ottani lakását, illetve meghosszabbítja a már régebbi keletű engedélyt. Fennmaradt adatok szerint az 1770-es években 56 család élt a településen. 1860-as évekre ez mintegy 300 családra növekedett. 1870. körül a közösség önerőből monumentális zsinagógát építtetett. 1869-ben a hitközség status quo ante alapra helyezkedett. 1881-ben mintegy 60 család ebből kivált, és ortodox hitközséget alapítottak, majd 1901-ben

nagytemplomot építettek. 1929-ben ez az ortodox hitközség 1600 lélekszámmal rendelkezett. Mindeközben a status quo ante hitközség 1922-ben szintén ortodox lett, de a két ortodox hitközség sohasem egyesült. (kivonatolt fordítás) Lásd: הונגריה, ירושלים, דפוס "דף—הן" בע"מ יד ושם. פנקס הקהילות, 1975. 353. o. (A továbbiakban: פנקס)

²⁶⁷ *Emlékezete*. 47. o.

²⁶⁸ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1905. 801–802. o. (Továbbiakban: Szinnyei.)

²⁶⁹ *Emlékezete*. 47. o.

²⁷⁰ A hitközség alapítására vonatkozó pontos időpontjára nincs információnk. Valamikor a XV. században telepedtek le zsidók, amiről a megyei és városi levéltár adatai tanúskodnak. A XVIII. században alakul meg a hitközség, erre utal az 1705-ös alapítású Chevra Kadisa. E mellett az impozáns zsinagóga is a XVIII. század második feléből származik. Az 1880-as években egy kis ortodox közösség is létrejön. 1917-ben tragikus következményű tűzvész söpör végig a városon. A közösség épületei közül több e tűzvész áldozatává válik. 1839-ben létesít elemi iskolát a hitközség. Több kereskedelmi ipari vállalatot és gyárat alapít a gyöngyösi zsidóság és mezőgazdasági téren is nagy szerepet vállalnak. Magánembereknek 3-4000

hold földjük van, amely ebben a korban impozánsnak számított. Kb. 1800 személyből állt a közösség. (kivonatolt fordítás) Lb. ספני. 236–238. o.

²⁷¹ 1865-ig a nyíregyházi hitközség a nagykállói rabbi felügyelete alá tartozó fiókhitközség volt. Ekkor a létszámában megnövekedett közösség önálló hitközséggé alakult Weinberger Ábrahám kisvárdai rabbi engedélyével, illetve a Belügyminisztérium jóváhagyásával, és a város önálló rabbiszékhely lett. A nyíregyházi ortodox zsidók megválasztották első rabbijukat, Friedmann Ignácot, aki 1905-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a posztot. Az ortodox hitközség mellett a városi zsidóság a Szarvas utcai status quo hitközséghez is csatlakozhatott, melynek utolsó főrabbija, a tudós dr. Bernstein Béla volt. A zsinagóga 1944-ben kiegészített, falai leomlottak. Alapjaira a fal maradványaiból emelték az elhurcoltak emlékművét. Az 1953-as államosításkor helyére iskolát építettek és az emlékművet áthelyezték a Kótaji úti zsidó temetőbe. A másik (ortodox) zsinagóga az 1920-as években épült. Ma itt működik a hitközség. A Vészkorszak idején közel 5000 nyíregyházi zsidó személyt írtak össze a hatóságok, és a deportálásokat követően egyesek a város „zsidómentességét” ünnepelték. A felszabadulás után már csak pár százan tértek vissza, akik közül sokan elvándoroltak a későbbiekben. Nagy Ferenc (szerk.): *A nyíregyházi*

zsidóság pusztulása. Forrásközlés. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, (a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai; 33.), Nyíregyháza, 2004. 13–27.; 250–309 o.

²⁷² Szinyei. X. 1905. 802. o.

²⁷³ Kassára feltehetőleg az 1840 évtől telepedtek le zsidók, köszönhetően az ez évi XXIX. tc.-nek. Korábban még büntetést szabtak ki arra, aki az átutazóban a városban tartózkodó zsidótól vásárolt. Feltételezhető, hogy az első letelepedők Rozgony városából kerültek Kassára. A letelepedést követően a lélekszám növekedésével a hitközségi élet is virágzásnak indult, annyira, hogy 1922-re már kongresszusi hitközséget építettek ki. A hitközség a vallás ápolásán kívül jelentős kulturális és szociális tevékenységet fejtett ki. 1881-re készült el az első kassai zsinagóga, ennek helyére került a második templom 1901-ben, ami idővel szűknek bizonyult, így 1925–27-es években új zsinagóga épült. (kivonatolt fordítás) Lásd: פנקס, 8, 105, 107, 112, 127, 158, 238, 274, 313, 341, 458, 511.o.

²⁷⁴ *Emlékezete.* 49. o.

²⁷⁵ *Emlékezete.* 47–49. o.

²⁷⁶ „Látásként a vallási pártszakadás történt a közösség két tábora között, melyek később két különálló szervezeti keretet teremtettek – „templomokat” vagy hitközségeket. Valóban ez történt azokon a helyeken, ahol a külső jogi, politikai és egyéb

tényezők hiányoztak. Példának okáért az Amerikai Egyesült Államokban az állam és az egyház szétválasztása után a zsidó közösségeknek jogukban állt választásuknak megfelelően különféle arculatú és rituáléjú zsinagógák köré szerveződni. (...) Moses Mendelssohn önkéntes keretek között képzelte el a zsidó hitközségeket, melyekben a vallási alapelvekhez és parancsolatokhoz hű hitközségeket, melyekben a vallási alapelvekhez és parancsolatokhoz hű hitközségi tagok is megtalálják lelki kielégülésüket. A zsidó állampolgári jogainak megadása maga után vonta a hitközségen belüli tisztségeké és jogkörök megszorítását, de a hitközséget mint szervezeti keretet, ahová a zsidó vallás minden tagjának tartoznia kellett, nem törölték el. A hitközségekhez való tartozás kötelezettsége nemcsak azokban az országokban maradt érvényben a XIX. század nagy részében, ahol fokozatosan adományozták a zsidóknak polgári jogokat, hanem még Franciaországban is, ahol 1790-1791 folyamán a forradalom teljes állampolgárságot adott a zsidó lakosoknak. (...) Úgy tűnik, hogy a hitközségek sokoldalú működése megmaradt a régi rendszert követő új korszakban is, amikor a hitközség hivatalosan kívül került minden testületen és kizárólag a vallásos közösség szervezeti keretétül szolgált. (...) a hatalom bizonyos polgári közigazgatási feladatokat rótt a hitközségekre, melyek továbbra is fenntartották oktatási és szociális segélyező intézményeiket, melyek célkitűzései nem tekinthetőek a szó szoros értelmében vallásinak. Emellett a hitközség tagjai kisebb egységbe tömörültek a családi kötődések, a szakmák és a hasonló

kulturális háttér alapján. A hatóságok azonban többnyire figyelmen kívül hagyták ezeket a szempontokat és úgy viszonyultak a hitközséghez, mint egy vallásos közösség szervezeti keretéhez, mint a keresztény egyházak egyikéhez. E formális meghatározás révén a hitközség a hatóságok segítségével az adott helység összes zsidóját csatlakozásra kötelezhette. A XIX. század negyvenes éveinek elejéig a hitközséghez való kötelező tartozás feltétele volt az összes zsidó gyerek körülmetélése (...) A későbbiekben a hatóságok felhagytak ennek ellenőrzésével, de a zsidó közösségből csak egy keresztény gyülekezethez való csatlakozással lehetett kiválni. Az állam nem fogadta el a vallástalan embert, (...) Az utóbbi alapelv szigorú betartása azt eredményezte, hogy amikor egy kisebbség reformszertartást vezetett be, a hatóságok megvitatták, hogy e szertartási forma felfogható-e az elismert zsidó vallás legitím változatának. Erre először 1818-ban, a közismert hamburgi Héchal-Szentély alapításakor került sor, és ezzel egy időben Berlinben, ahol Israel Jakobson nyitott meg egy hasonló zsinagógát. Ugyanígy megvitatták azokat az eseteket is, amikor egy szigorúan ortodox kisebbség sajátos vallási szükségleteinek kielégítésére szervezeti függetlenséget követelt magának, és a kérés teljesítése a hatóságok döntésétől függött. (...) Ezekben az esetekben a hatóság képviselőinek azt kellett eldönteniük, hogy a hitközség egy részének kiválását egyfajta szektásodásnak kell-e tekinteni, amit egyik egyház és vallás esetében sem néztek jó szemmel. Az ortodoxia pártszakadása körül folyó elhúzódó nyilvános vita folyamán rabbi Samson Raphael Hirsch

kénytelen volt kijelenteni, hogy az ortodox személy vagy kisebbség sorsa sokkal nehezebb egy reformközösségben, mint a reformokra hajlók helyzete egy ortodox közösségen belül. Az utóbbi esetben csak némi rugalmasságra és alkalmazkodásra van szükség. Ha kívánják, a reformisták is igénybe vehetik a közösség intézményeit, ha nem, lemondhatnak róla. Ezzel szemben a reformkörnyezetben élő ortodox személy vagy kisebbség nemcsak, hogy nem tudja megtartani vallása parancsolatait, hanem még a legalapvetőbb létfeltételi is hiányoznak. Nem csatlakozhat a reformerek imáihoz, nem adhat hitelt rabbijuk kijelentéseinek, nem fogyaszthatja az általuk vágott állatok húsát, és természetesen nem bízhatja oktatóikra gyermekei nevelését. Az érvélsből látszólag ortodox dölyf sugárzik. (...) Mindazonáltal Hirsch kijelentése akkoriban nem volt alaptalan. Igaz, hogy a zsidó társadalom számos rétegében a vallási hagyományoktól való elszakadás folyamata kizárólag negatív formában nyilvánult meg. Az emberek már nem voltak hajlandók alávetni magukat a zsidó vallási parancsolatok nyomán rájuk háruló súlyos korlátozásoknak. A reformok számukra azt jelentették, hogy minden lelkiismeretfurdalás nélkül lerázhadják magukról az igát. Megnyugtató volt nagy tudású és tekintélyes tudósok szájából hallani, hogy az adott körülmények között a hagyomány, amelyben nevelkedtek, érvényét veszítette. E szemlélet követi csupán a régítől szerettek volna megszabadulni, de nem kívántak úja állítani a helyébe. A reformfolyamat másik irányzatát olyan új vallás alapítása fémjelezte, amely a zsidó

vallási a hagyományokban gyökerezik, de nem azonos azzal, s más vallásokhoz hasonlóan következetes, sőt időnként hitbuzgó odaadást követel. A reformfolyamat ezen irányzatának zászlaja alól nem hiányoztak a hívek, de nem voltak sokan. Hirsch ezt nem vette figyelembe, és a két tábor közti ellentétet irányzatuk képviselőinek bemutatásával vázolta fel: a reformer ellenszenv az ortodox vetélytárs módszerei iránt elhanyagolható tényező, míg az ortodox számára teljességgel lehetetlen kiegyezni ellenfele nézeteivel. (...) A vallási hagyományokra minden részeltéhez ragaszkodó zsidók képtelenek voltak alkalmazkodni a reformszellemű környezethez. Ezeknek az embereknek két lehetőségük volt. Megpróbálhatták kivonni magukat a számukra érvénytelen szertartás alól, és amennyire csak lehet, a saját szükségleteikkel törődni, vagy megpróbálhattak szembeszállni a helyi vallási szokásokkal. Mindkét reakcióra felhozhatunk példákat: az elsőre ortodoxia viselkedését Franciaországban és néhány német államban, a másodikra a néhány német hitközségben és főképp Magyarország-szerte végbement eseményeket. (sic!)” Jakov Katz: *Végzetes szakadás. Múlt és Jövő* Kiadó, Budapest, 1999. 15–16. o., 17–19. o.

²⁷⁷ „A kérdés csak az, alkalomszerű, idején való-e már, hogy az egyházi szervezkedés és minden azzal kapcsolatos kérdés végleges megoldásához komolyan hozzájárásunk vagy nem? Lehültek-e már a pártoskodás szenvedélyei és megtisztultak-e már a nézetek annyira, hogy naprendre tűzhetjük a kérdést a magyar zsidóság egységének veszélytetése nélkül? Mert mi nem

pártot akarunk szervezni, hanem a zsidóságot. Ez a végcél, amelyet mindenba követtünk, és nem teszünk le a reményről, hogy idő folytával el is érjük. A központi irodák felosztásával, a kerületi elnökök egybehívásával és a kongresszusi szabályzaton álló községek szervezésével, amint azt a főlebb érintett körözvény reszignáltan javasolja, e céltól még messzebbre visszavetettünk. Eltekintve attól, hogy a kongresszusi kerületek mindenütt sem megalakítva, sem betölve nincsenek, a parciális szervezés az elletetek élesbitését, a szakadás kiszélesítését és szentesítését jelentené, holott mi, még a legnagyobb eredmények árán is, a felekezet unifikációját akarjuk keresztülvinni. (...) Nem sokára megmozdul az orthodoxia és hallani fogják a felindult ellentábor vészkiáltását: Segítség! Izraél veszedelemben forog, pogányok törtek be szentélyébe! Milyen gyönyörű látványt nyújtana ez a szerte züllött, vizzálykodó Izraél! Hogy mulatnának rajtunk a mi szabadelvű polgártásaink! – Ne szaggassuk fel az oly szépen gyógyulásnak indult sebet. Ki tudja, mikor heged be ismét. Várjuk be a seb tökéletes összeforradását. Várjuk be, míg az orthodoxia papjai, szónivői és követői is belátják ez állapot tarthatatlanságát és felekezetök szégyenletes helyzetének tudatára ébrednek; míg ők is belátják, hogy csak a tömör, egybeforrt Izraél fejthet ki elég erélyt a vallása ellen intézett támadások visszaverésére, tekintélye és igazai elismerésének kierőszakolása, valamint a benső hitélet és mindannyiunkan drága tóra fejlesztésére és felvirágoztatására. Addig pedig azt tartom: Annakokáért az eszes ember hallgat akkor, mivelhogy az idő gonosz. (sic)” Perls Ármin: Az orsz.

iroda körlevele. In: Bacher Vilmos és Bánóczi József (szerk.): Magyar–Zsidó Szemle V. 1888 Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája Budapest. 164-167. o. (A továbbiakban: Magyar–Zsidó Szemle.)

²⁷⁸ Dr. Perls Ármin: *Prédikációk.* Nyomtatott Traub B. és Társa Könyvnyomdájában, Szegeden, 1884. 9-15. o. (A továbbiakban: Perls: Prédikációk.)

²⁷⁹ Perls: *Prédikációk. Előszó.*

²⁸⁰ „*Dr. Goldziber memorandumát gyönyörűséggel olvastam. Alapos, velős, tömött, fején találta a szöveget. Nem papokat, hanem zsidó községet kell képezni. A zsidó ifjúságot úgy kell nevelni és művelni, hogy a zsinagóga ügyeit öntudatosan fölkarolni és előbbre vinni, eszményeiért lelkesülni és áldozni tudjon. A baj tehát megvan, az tagadhatatlan. A fővárosban ép úgy és tán jobban is érzik, mint mi vidékiek, a vallástalanság bomlasztó hatásait és megdöbbennek az óriási mérveket öltő közömbösség előtt. Az ifjúságot a felekezet számára meg kell menteni. Nem szabad tétlenül nézni a baj továbbharapódzását. (...) Nem azért, hogy pap legyen belőle, hanem hogy legalább a gimnázium felső osztályait zsidó intézetben, zsidó tanárok vezérlete alatt absorbeálhassa. Ott nyeri a talmud-tórai oktatás, a vallásos kiképzés méltó folytatását és befejezését. Kik a szeminárium-gimnáziumából mennek akár egyetemre, akár egyenesen az életbe, az ilyen ifjak kezébe én nyugodtan tenném le Izrael sorsát.*” Perls Ármin: *Dr. Goldziber memorandumáról.* In. Magyar–Zsidó Szemle. V. (1885.) 616–617., 619., o.

281 (...) „Vajudtak a budai hegyek és születtek egy neveltséges egeret. Majd vigan ugrándozott asztalon, oltáron, templomi szószekeken, majd meg valami ódon könyves szekrényben ütött tanyát, a hol nagy kedvteléssel rágcsálta, szakgatta a talmud és sulchan-áruch penészes foliánsait. Nagy kárt nem tett szegényke, de folyton turás-furása mégis kellemetlen volt. Az uj-pesti zsidók minden áron szabadulni akartak tőle. Hát fogták magukat és vevék az egeret és betevék egy ládába és felvek a szekérre és bocsájták világgá hadd menjen. A szekérvonó ünök meg sem állottak, míg Budapestre nem érkeztek. Ott aztán kinyitják a ládát és kiugrik vala – tán az egér? Nem! Egy ujdonat uj próféta. (...) Ez uj próféta mint reformátor lép föl és ismert mintha szerint a nókhöz fordul. Am hiszük, ennek sem lesz fogantja. Mert a közönség uj prófétákkal szemben nagyon gyanakvó természetű. Előbb a töviskoszorut akarja látni a reformátor homlokán, aztán adja helyébe a babérkoszorut meg a gloriát. A történet legalább azt mutatja, hogy az emberiség előharczosai, vallásos megújítói mind megszenvedték az elismerést és dicsőséget, melylyel a világ utólagosan körüllevé. (...) Mi csak azt mondjuk, hogy a jelen hideg bitű század nem alkalmas, nem fogékony ily nagy szabásu vállalatok iránt. Az afféle kopott frázisokkal, mint ez, hogy a vallás mai formái nem felelnek meg többé a kiképzettebb kedély igényeinek nem megüink messzire. Az itt a kérdés: vannak-e a kiképzettebb kedélyeknél mostan egyáltalában vallásos vágyódásaik, igényeik? (...) A reform izr. egyház, mely megtagadja a talmudot és fejleményeit, hiába beszél történeti folytonosságról. Az vagy

önámitás vagy öntudatos család. A zsidóság történeti fejlődése egy mederben folyt a Krisztus utáni századig. Ott két ágra szakadt. Az egyik rész, mely nem akart megalkudni a pagанизmussal, a talmudban folyt tovább. A másik készségesen megalkudott vele s létesítette kereszténységet. Hol akarják tehát a hagyománynyal teljesen szakító reformátorok a fonalat felvenni? Meddig akarnak visszamenni? Krisztusig? Krisztus nem akarta zsinagógát és rendjét felforgatni. Ő nem törölte el sem a szombatot, sem a bőjtöket sem a circumcisiot. Ő egészen a régi zsinagóga alapján állott és tanított. Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésökre. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy az betöltsem. Mert bizony mondom nektek, inkább fognak ég és föld elmulni, semmint egy jóta a törvényben. Tehát a tarsusi Paulusig? Akkor meg ne habozzanak, ne tétovázzanak. Mondják ki nyíltan és határozottan, mit akarnak. És aztán kövessék meggyőződésüket. Az Istent jelző hé (...) betűnek – a Talmud szerint – két nyílása van. Egyik a belépők, másik a távozók számára. Ezzel azt akarja mondani, hogy a zsinagóga nem ismer és nem alkalmaz vallásos kényszereszközöket. Kiki kövesse szabadon saját meggyőződését. A kit meggyőződése a zsinagógába vonz – mi nem édesgetünk, nem terítgetünk – az jöhet. Az ajtó nyitva. Ki meg el akar pártolni tőle, hátat fordítani neki, azt sem tartóztatjuk. Annak számára is van külön ajtaja. Az urak nem jól érzik magukat – csak tessék: Patet janua, exi!” Perls Ármin: A reformált izr. egyház. In: Magyar–Zsidó Szemle III. (1886.) 120–122. o.

²⁸² Perls Ármin: *Jeremiás Siralmai*. I. fejezet. In.: Magyar–Zsidó Szemle. II. (1889.) 97–100. o.; Perls Ármin: *Zsoltár Fordítás*. XIX. *zsoltár*. In: Magyar–Zsidó Szemle. V. 292. o.; Perls Ármin: *Zsoltár fordítás*. CIV *Zsoltár*. In: Magyar–Zsidó Szemle. V. 347–348. o. Bár Pándera.

²⁸³ „E mű a szorosabb értelemben vett zsidó irodalommal bensőbb összefüggésben nem áll. Ugy tárgya mint célja: visszamenni a kereszténység legrégebb kútforrásaira, az evangéliumi iratokat és kiegészítő hagyományokat, melyeket a szabados bíráló képviselői (...) a minden előfeltétel és célzatosság nélküli kritika jogcímén darabokra téptek, ismét összehordani, egymáshoz illeszteni és belőlük Jézus életét szerves egészzé rekonstruálni; (...) A mi pedig azt a kérdést illeti, miért nem őrizték meg az egykoru talmudisták saját zsidó írójuk tisztaságát, vagy legalább miért nem szólaltak fel a netaláni hamisítások ellen? Hát az a történeti tények teljes ismerését és a zsidó irodalomban való tájékozatlanságot árulja el. Az egykoru írástudók Jézust egyetlen szóval sem említik. Az első híreket Jézusról a III. és IV. században élő talmud tudósoktól vesszük, kikenél azonban az emlékek történeti büsége már egészen elmosódott. Kétségtelen, hogy a rabbinusok Jézus felőli tudósításai csak mesék, miket igazolni nem lehet (...). A felszólalás pedig egyszerűen azért maradt le, mert a zsidók Jos. könyveit nem olvasták, nem ismerték, tán nem is érthették. A X. század végétől fogva a zsidók valami héberül irt történetet olvastak, melyet a valódi, eredeti, zsidók számára irt

Josephusznak tartottak. Zunz azonban kideríté (...), hogy a nevezett munkát nem Josephus Flavius szerzette, hanem valami névtelen 940 körül Itáliában élt író, ki az ő nevét csak bitorolta. (...) E mutatókat a végtelenig lehetne folytatni. Ott van a „Hazzá” 63. és 144. 1., ott van a 282. 1. Ex. 13, 16. versének értelmezése, a hol hártvaszeletekről szól, miket a ”képmutató farizeusok kérdéséből nemcsak balkarjokra fűztek, hanem homlokukra is kötöttek; meg aztán égszín prémről, melyet e képmutató farizeusok, hogy buzgóbbaknak láttassanak, a szokottnál szélesebbet viseltek” stb. De a felhozottak is eléggé világosan mutatják, hogy milyen hiányos nyelv-, történeti – és törvényismerettel fogott szerző „A Messiás” megírásához. (...) vallásos meggyőződésének jöltevé melege mellett sincsen joga kimondani: »A Pentateuchusban nincsen gój, nincsen kagal; sem a zsinagóga tornyainak tetejét nem rendeli egy világömb alakjában feltüntetni a királyi koronával, melyből királyi pálcza emelkedik ki; a mi határozott manifestatiója a világhatalmi követelésnek! (Antisemiták tapsoljatok!) A Pentateuchus szembeszökő ellentéte a talmudnak, mely utóbbi a zsidó hit- és erkölcsstan vezérkönyve.« Ki a talmudhoz nem ért, ne is szóljon róla.” Perls Ármin: *A messiás*. In: Magyar–Zsidó Szemle I. (1884.) 306-307., 309-310. o.

²⁸⁴ „Az ember egyéni életének három főmozgánya van: a születés a házasodás és az elhalás. E mozzanatok mindegyike külön e célra szánt könybe – anyakönyv – íratik, (...) mely (...) „közokiratot” képeznek. Az anyakönyvek vezetésére és

biteles kivonataik kiadására jogosított személyek pedig ezen cselekményekre nézve közhivatalnokoknak tekintetnek; miért is az idézett törvény ezeket, ha hivataluknál fogva az őrizetükre, vagy vezetésükre bizott nyilvános könyveket meghamisítanak, a közokirat hamisítókra szabott szigorú büntetéssel sújtani rendelik. (...) a családok zavartalan biztonsága, az egyének polgári állása, politikai jogaik védelme az anyakönyvek hitelén épülnek. Öröklési kérdésekben az azokból készült kivonatok a legkifogástalanabb jogi bizonyíték erejével bírnak. A hadkötelezettek névsorának összeállítására, a népesedési mozgalom kitüntetésére szolgáló biteles és megbízható adatokat egyedül e forrásokból lehet meríteni. (...) A jeruzsálemi templom romba dőltevel ez okiratok is örökre megsemmisültek. A zsidó vezér férfiak tán tartva a császárok üldözésétől, nem látták jónak - mint azelőtt a háborúk után történni szokott - a veszteséget pótolni és a könyvek vezetését újból megkezdeni. Az öntudatra ébredő és mindinkább izmosodó keresztény egyház méltányolni tudván az ily féle adatok jelentőségét, az anyakönyvek vezetését fogantatba vette. (...) Csak a tridenti zsinat rendelte el legelőször kötelezőleg a könyvek vezetését. A zsidó egyház anyakönyveinek berendezését csak az 1840-es XXIX. Tvcz. rendeli el. Az abszolút kormány uralma alatt, 1851. július 4-én kiadott helytartósági körrendelet pedig a vezetést részletesen szabályozza. E körrendeletet a m.k. vallás és közokt. min. 1871/26,915. számú rendeletének minden tekintetben megerősíti, és csak annyiban változtat rajta, hogy az anyakönyveire ne kötelezőleg és kizárólag német nyelven,

hanem a kebelén szokásos nyelvek valamelyikén vezettessenek.”
Magyar–Zsidó Szemle. III. (1885.) 9., 11–12. o.

²⁸⁵ Lásd: *Emlékezete.*

²⁸⁶ „Jézus egész élete rövid, szerény és zajtalan volt. Tragikus halála sem keltett akkora megdöbbenést, mint a azt a hitrajongó képzelet utólagosan kifesti. Különben merő lebetetlenség volna, hogy a zsidó történetírás és törvényhozás e megrázó jeleneteket hallgatással mellőzze. Pedig még nevét sem említik Jézusnak. A nálánál idősebb, de Claudius császár koráig virágzott Philónak két helyütt lett volna alkalma róla megemlékezni: mikor a palesztinai keresztyénekhez annyira hasonló esszenusok rendjéről szól és mikor a szomorú emlékezetű Pontius Pilatus működését tárgyalja. Csodálkozásunkra ő mind a két alkalmat elszalasztja. Sokkal feltünőbb Josephus hallgatása, ki buzamosan Galileában élt, sőt Jézus működésének egyik színhelyén, Kefár-Nahumban is tartózkodott. Ő, ki keresztlő János és Jézus fivérének, Jakobusnak halálát oly tüzetesen írja le, magáról Jézusról egy szóval sem emlékezik meg. (...) A jeruzsálemi törvényhozás közegeinek, a vallásos élet hivatott őreinek pedig épen nem volt kényszerítő okuk, hogy hatalmukat a Jézus által hirdetet tanok és elvek elnyomása végett latba vessék. Elvégre ő nem tanított újat, a régivel ellenkezőt, ő is csak azon a nyomon haladt, melyen előtte Ben Sziráak, Hillel, Philo és utána is oly sokan haladtak. Szeretetet, türelmességet, alázotasságot, önzetlenséget, kevéssel való beérést, békességet, az erkölcsök megtisztulását, az érzelem és cselekvés összhangzását sürgette, mint rabbitársai legtöbbjei, de soha a mózesi alkotmány

mengdöntésének árán. Isten egyetlenégységét és a felebaráti és a felebaráti szeretetet ő ép úgy tekintette a vallás gyökerének (...) mint előtte Hillel (...) és többen. A szombatot és ünnepeket ő csak úgy ülte meg, a circumcisiót, az étkezési törvényeket, az isteni tiszteletet, a böjtöket ő csak úgy tartotta meg, mint apostol tanítványai és a többi farizeusok mind. Csak egyben helyezkedett merő ellentétbe népének legszentebb meggyőződésével, abban, hogy határozottan és kifejezett képen Isten fiának vallotta magát. Ez a népben ősidők óta meggyökerezett isteni fogalommeghamisítása, megsemmisítése, ez blaszfémia volt, és ezt a theokratia törvényei halállal sújtották. A római helytartó kimondta, végrehajtatta az ítéletet, a megfélemedett tanítványok elszéledtek és ezzel a mozgalomnak vége volt. Aggasztóvá csak akkor vált a helyzet, mikor (...) Paulus lépett a sikra. Ő (...) Tarsusban született és nevelkedett, Jézust (...) nem ismerte és nem hallgatta, egy csapással akarta a judaizmust megdönteni. Engedményeket tett a pogányságnak, hadat üzent a hagyománynak, a mózesi törvényt elavultnak, ártalmasnak, kötelező erejét megszüntnek hirdette, az össze szertartásokat eltörölte és a vallás-erkölcsi cselekvéssel szemben állította a puszta hitet Jézus megváltó nevében és isteni voltában, mely egy maga is elegendő az idvezületre és Isten előtt való igazulásra. Új rendszert állít fel a bűnről, hitről, bocsánatról, Messiásról és mennyországról, (...) behatol a zsinagógákba, predikál, megingatja, eltéríti a hívőket, új közösséget alapít, megbontja a zsidóság egységét és megveti a mai kereszténységnek alapját. Most már lett volna oka a

központi hatalomnak, hogy erélyesen föllépjen és megéreztesse súlyát a merész ujitóval, de már nem volt ideje. Paulus működésének súlypontja az 50–64. közötti évekre esik, mikor a zsidó állami minden eresztekében recsegett, belső villongások és párttusák is emésztették erejét és már-már feltünetedeztek előjelei annak (...) mely Jeruzsálem bukásával és a nép elzüllesztésével végződött. Csak Judaea romjain indult a fiatal kereszténység lendületnek. Az állam megdőltével elszakadt az anyagi érdekek minden köteléke, mely a zsidókat a régi zsinagógához fűzte volt. A nemzet meghalt. A felekezethez való hozzátartozás pedig tisztán kegyelet és vallásos meggyőződés dolga lett, még pedig olyan, melyre csak üldözés és szenvedés nézett. Az ellenfelek tehát szerepet cseréltek. A kereszténység támadott és a zsidóság defensívába szorult. És élt is a védekezés minden eszközzel. Institutiokat teremtett, hogy hitigazságai, és istentisztelete tisztaságát a mindenünnen betóduló idegen elemektől megóvja, az ólálkodó, báránybőrbe öltözött téritőket, a félvérzsidókat leacázza, fölsimertesse, távol tartsa a kereszténység heves támadásait tőle telhetőleg visszaverje. (...) Megmozgatott mindent, hogy az új tant hívei szemében népszerűtlenné tegye. Különösen megalapítóját igyekeztek tisztelői előtt lealacsonyítani. Mindenféle gúnynevekkel illették, (...) Bár-Panderá-nak hívják. (...) A talmudban csakugyan elég sűrűn találkozunk e névvel. (...) de miért éppen Panderának? (...) és mit jelent? (...) Panthera egy római katona volt, ki Máriával bűnös viszonyban élt, e viszony gyümölcse Jézus. (...) Én a következő magyarázatot ajánlanám. Jézus természetfölötti nemzetése csak

az istenember fogalom szükségszerű következése és kiegészítése. (...) a zsidó közvélemény (...) a papság elé idéztette Máriát, és alávetette a procedurának, mely Mózes 4. k. 5. fejezetében van körülírva (...) a keserűség vizéket kellett meginni (...) a nép Mária nevét nyelvére vette és bütlenséggel gyanúsította (...) Máriát elesettnek, fiát törvénytelennek, házasságon kívül születtnak nyilvánították. (...) Mária és fia birnevet meggyalázzák (...) Kifejezésre pedig úgy juttatták szándékukat, hogy Jézust Bar Panderának nevezték, mely azt teszi: a feslett erkölcsű nő fia. (...) Későbbben a Pandera eredeti értelme egészen feledésbe ment. A zsidók szégyen nélkül is gyakran viselték e nevét (...)” Perls Ármin: Jézus nevei a talmudban. In: Magyar–Zsidó Szemle. IV. (1889.) 193–200. o.

²⁸⁷ Lb: Perls Ármin: *Az előadás művészete a régiaknál.* In: *Az országos rabbi egyesület Havi Közlönye.* I. 1908. Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája, Nagykanizsa, 155–156. o. Dr. Neumann Ede (szerk.)

²⁸⁸ Lb: Perls Ármin: *Jámborság és feddhetetlenség.* In: Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga.* Baranya–Mágocs. 1911. 70–75. o.

²⁸⁹ Pécs városában 1692-től a lakosság minden évben fogadalmat tett, hogy zsidók nem telepedhetnek le. 1788-ban a helytartótanács 2 családfőnek megengedte a letelepedést. Ezután további családfők kaptak türelmi jogot. Végül 1803-ban Engel Péter valamilyen jogcímen házat vásárolt, s az egyik szobáját imahelynek

átengedte az akkorra már 10 főre felduzzadt híveknek. Ez a Zrínyi utcai kis ház volt a későbbi nagy hitközség tulajdonképpen alapja. 1841-re már 30 lélekszámra nőtt a zsidó közösség létszáma. Az 1850-es évektől fejlődésnek indult a hitközségi élet – Rofé Cholim Egylet, Nőegylet, iskola, tápintézet. 1868-ra templomépítésbe kezdtek, s 1869. július 22-én avatták fel e zsinagógát. Ez a kétemeletes épület még ma is díszje a városnak. A II. világháborúban a 3000 fős zsidó közösség közel 90%-a sohasem térhetett már vissza. Akik visszatértek, már nem tudták a zsinagógát fenntartani, így az omlásnak indult. Különböző forrásokból igyekeznek renoválni az épületet, ami ma is működik. További érdekesség, hogy itt található meg a világ első Angster-orgonája, amit Angster József, Európa leghíresebb orgonakészítő mestere, a magyar iparművészet kimagasló alakja készített. (kivonatolt fordítás) Lásd: חנקין 432-435. o.; Angster József: *Angster. A pécsi orgonagyár és a család története*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1993. 53–59., 156. o.

²⁹⁰ *Emlékezőte*. 16–18. o.

²⁹¹ Perls Ármin: *Ősök és próféták*. Magyar Zsinagóga. IX. kötet. Baranya-Mágocs. 1908. 209–222. o.

²⁹² Lb: Perls Ármin: *A zsidó kulturvilág*. In: Magyar Izrael Az Országos Rabbiegyesület Közlönye. III. (1910.) Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa. 169–171. o. Dr. Neumann Ede (szerk.)

²⁹³ *Emlékezete*. 18. o.

²⁹⁴ *Emlékezete*. 9-10. o.

²⁹⁵ *Emlékezete*. 10. o.

²⁹⁶ Dr. Perls Ármin. In: *Magyar Izrael Az Országos Rabbiegyesület Közlönye*. VII. (1914.) Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa, 141–143. o. Dr. Neumann Ede (szerk.).

²⁹⁷ *Emlékezete*. 41–42. o.

²⁹⁸ 1806-ban alapítják meg a zsidó hitközséget. Glauber Hers az első rabbi. Ortodox közösség, amely szellemiségében és tartalmával is jeleskedik a halacha megtartásában. Fontos megemlíteni, hogy Jesivát is alapítottak, ahol a jövő Talmud-tudósait képezték. A közösség a XIX. századfordulóra 400 főt számlált. Hédert és népiskolát is működtettek. A XIX. századfordulón, a híres rabbinikus dinasztia leszármazottja, Jungreis Izrael a közösség főabbija. 1925-ben az antiszemizmus hatására megszűnik az elemi iskola.(kivonatolt fordítás) Lásd: טקפ. 376–377. o.

²⁹⁹ Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás– Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft., és a kecskeméti Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1992. 32. o. (A továbbiakban: Életrajz)

³⁰⁰ A *Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1886-86-iki tanévről.* Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája. Budapest, 1886. 74. o.

³⁰¹ Szinyei. 1891. 552–553. o.

³⁰² 1840-ben alapítják meg a hitközséget, sikertelenül. 1848-ban már 23 zsidó családról tudunk, majd 1852-ben végre sikeresen megalapítják a Debreceni Zsidó Hitközséget. Alapítottak hédert és chevra kadisát is. 1875-ben állítják fel a közösség első templomát, amelyben 200 ülőhely van. A városban nem csak a neológia erős, hanem a status quo hitközség is. 1889-től dr. Bárány Józsefet választják meg a hitközségek rabbinikus feladataira. Meghatározó volt a közösség iskolája – 1900-ban járnak ide a legtöbben, 615 diák tanul. Az 1920-as években a hitközségi tagok száma eléri a 2200-at. Lásd: פנקס. 245–251. o.

³⁰³ Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977.* Sepher-Hermon Press, inc., New York, 1986. 304. o.

³⁰⁴ *Életrajz.* 32. o.

³⁰⁵ Bárány József: *Imakönyvek.* Magyar-Zsidó Szemle. III. (1886.) 385., 387., 388-389., 390. o.

³⁰⁶ „*A zsidó vallásbölcészet, mely Száadja „Emúnóth” - jával lép fel először a zsidó történelemben, mint szerves, rendszeres tudomány, Maimuni „Útmutatója” tetőpontját érte el, benne legjellemzőbb kifejezőjére talált. Mert aligha van a zsidó filozófiában munka, mely eredetiségre, a világnézet (eredeti*

szövegben hibás gépelés) nagyságára, a gondolatok mélységére, a dialektika élességére nézve Maimuni „Útmutatójával” vetekedhetnék. De bizonyára nincs egyetlenegy sem, mely a zsidóság gondolkodását, minden részében és irányában, oly híven és találóan, mondhatni oly tipikusan juttatta volna kifejezésre, mint épen Maimuni „Moré”ja. És a raczionálisztikus irány a zsidó vallásból, részben ama szükség, mely az adottat a folyton fejlődővel, a szentírást a tradíciót a korfilozófiával, a gondolkodást az érzelemmel törekedik összbangba hozni – a raczionalizmus, mely ismét Száádja művében nyilatkozik először hatalmasabban, képezi Maimuni elődjeit csak a kényszerűség vitte olykor rá, hogy a szentírás értelmét a görög bölcsészettel kiegyeztessék; úgy ezen eljárás Maimuninál bátor szándék, szándékolt következtetés. A zsidóságnak, Maimuni szerint, sem oka, sem szüksége, hogy a filozófia próbatűzétől rettegen, sem oka, sem szüksége, hogy az ész szigorú logikája elől kitérjen, mert a zsidóság rendületlen igazság, mint maguk a természet törvényei. A zsidó vallás nem állhat ellentétben a filozófiai igazságaival, mert mindkettő – vallás és filozófia – az isteni szellem kifolyásai: a zsidóság, mint az istentől kinyilatkoztatott igazság, a bölcsészet pedig mint eredménye az emberi észnek, nem kevésbé isteni adományúak. (...) Míg tebát Maimuni elődei a zsidóság dogmáit és törvényeit olysvalaminek tekintették melynek igaz voltát bebizonyítani fölösleges, sőt mint adott igazságok, új hipotézisek bebizonyítására alkalmazhatók: addig Maimuni ezen dogmák és törvények forrásait keresi fel és azokat, az ész

megvilágításában megvizsgálva, nem adott, hanem keletkező, folyton fejlődő igazságoknak tekinti, melyek, mint minden igazság, bebizonyításra szorulnak. (...) Közel 27 évvel Maimuni halála után tört ki ama harc, mely évtizedeken át izgalomban tartotta Francia- és Spanyolország, valamint a Provence legnagyobb szellemeit, amely a zsidó hitközségeket; melyek annyira rászorultak az egyetértésre és testvériségre, feldúltak; a szabad kutatás elkeseredett harcra volt az a csökönyös maradiság ellen. A harc a szabadelvük győzelmével végződött. S így kétség kívül igen jótékony befolyással volt a zsidóság szellemi fejlődésére; de tagadhatatlan, hogy igen káros következménye is volt: mert most nyújtottak először alkalmat a világi hatalomnak, hogy a zsidó szellemi termékek fölött ítéletet üljön, s hogy a gyűlölet baltájával nyesege a zsidóság hatalmas szellemi törzsét, mely eddig, menten minden külső káros hatalomtól, szabadon fejlődött és virágzott. (...) így és nem másképp, az igazságot kideríteni akarjuk szabad megítélésünk a harc kezdetét, s csakis ezen szempontból indulunk, fogjuk tiszta képét nyerhetni úgy a harcnak általában, valamint Nachmani álláspontjának a vitában különösen. (sic)” Bárány József: *Maimuni és Nachmáni. Magyar–Zsidó Szemle.* VIII. (1889.) 449-453., 454., 460. o.

³⁰⁷ „Ha figyelemmel és elfogulatlan szemmel vizsgáljuk amaz eszközöket, melyek a reformációt világraszóló eseményné, következményeiben és eredményeiben a világtörténet legnagyobb tüneményévé teszik – akár tekintsük a reformáció okát, hatását, vagy népszerűségét: kénytelenek

leszünk bevallani, hogy a bibliafordítás volt egyik legerősebb és legnemesebb eszköze és hogy elterjedésének, népszerűségének, szóval általános jellegének nem csekély részét éppen ezen eszközének köszönheti. A reformáció a nemzeti irodalmi nyelvek teremtője: a bibliafordítás e teremtőnek a szelleme, mely életet lehel a holt nyelvanyagba. A reformáció az eszmék és gondolatok revolúciója: de bizonyára a bibliafordítás az egyike ama szilárd alapköveknek, melyekre a reform a szabad vizsgálás és gondolkodás, az újkori tudomány és kutatás számára emelte ama hatalmas épületet, melynek a szellemi és politikai világban a neve: szabadság és egyenlőség. (...) Az 1408-iki oxfordi konzilium még a papoknak is bármily bibliai szövegnek nemzeti nyelven birtoklását, csak a püspök beleegyezésével engedte meg. (...) A reformáció a bibliafordítás által éppen ezen oldalról támadta meg a kath. egyházat legkíméletlenebbül és legerősebben. (...) Keletkezik egy új egyházi költészet is nemzeti nyelven. Igaz, az egyház ezen költészete egyelőre csak egy tárgyban önti ki egész érzését: a vallásba; de kifejezésében gazdag, változatos, fenséges. Megszűni végre a világi költészetet; ez átkarolja az egész emberiség érzését és röptében felemelkedik az ihletig. Ilyen beható és átalakító befolyással volt a magyar bibliafordítás is a magyar nép művelődésére, a nemzeti irodalomra és tudományos szellemének fejlődésére egyaránt. Magyarországon a reformáció összeeszik a Mohácsi vésszel. A mohamedán török nem csak Magyarország, de egyszersmind a kereszténység legnagyobb ellensége. (...) Irodalom-történeteink regisztrálnak ugyan néha-néha egy tényt.

említenek mint egy kegyeletből egy pár nevet is; de a jelenségnek fontosságát és befolyását nem vizsgálják, nem említik. Felhozzák ugyan, hogy Pázmány Péter mily páratlan művészettel kezelte a nyelvet, mily genialis tapintattal ragadta meg a nép nyelvét, átgyúrta, feldolgozta, miglen megteremti belőle az irodalmi nyelvet. Ez tény, melyen változtatni nem lehet és nem szabad. (...) Jelen értekezés csak csekély adaléka óhajt lenni a magyar bibliafordítás történetének, és szándéka csak egy bibliafordításnak, mégpedig Nagy-megyeri Besnyei György madari lelkész kéziratos bibliafordításának, mely a debreczeni református kollégium birtoka, helyét kijelölni a magyar bibliafordítások körében, valamint kimutatni, hogy vajon Besnyei eredetiből fordította-e vagy nem? Hogy milyen függésben van a megelőző bibliafordításoktól, és hogy mutatkoznak-e fordításán a zsidó exegézisnek nyomai? Besnyeiről semmiféle biográfiai adatunk nincs; minden amit róla tudunk, bibliafordításának czimlapján foglaltatik, mely azt mondja, hogy madari lelkész, evangélikus, és mátyusföldi senior volt. (...) Károlyi lefordítja a bibliát 1589-ben. De nem az eredeti – melynek nyelvét talán nem is értette – hanem fordítja főképp szó szerint Tremellius latin fordítását, tekintettel nagyritkán Pagninus, Vatablé és Münster latin fordításaira is, de néha a Vulgátára is: fordítása tehát eklektikus. Besnyei jól értette a héber nyelvet: ez kitűnik nem csak azon számtalan helyből, a hol elődeinek szabadabb fordítását mellőzve s szorosán az eredetibez ragaszkodva, a héber kifejezést lehetőleg szó szerinti hűségben iparkodik visszaadni, hanem mutatkozik egész

fordításán is ha gondosan megvizsgáljuk.” Bárány József: *Nagy-megyeri Besnyei György kéziratos bibliafordítása.* Magyar–Zsidó Szemle. V. (1885.) 273., 274., 275., 277., 278., 279., 282., 287., 289. o.

³⁰⁸ „Eltemettük egyik utolsó bajnokát ama hős csapatnak, mely a magyar zsidóság újjászületéséért annyit küzdött és munkálkodott: e bánatos hang, mely a szenvedő lélek százaiból küzdé fel magát, egy néma fájdalmas könny, mely ezrek szemében rezget, volt az utolsó. 'Isten hozzád', mellyel tőle elbúcsuzánk. Elnémult az emberek legnemesebbikeinek egyike, nyugszik, pihen, de a sirhalom, mely szerető szíve fölött domborodik, drága és szent ereklye gyanánt száll majd nemzedékről nemzedékre. Megküzdötte utolsó küzdelmét e széplőtlen lélek, elköltözött oda, ahol az Ö.való a világoosság, melyért harczolt és lelkesedett: de az emlék, melyet hátrahagyott egy örökkön ragyogó tűzoszlop lesz a magyar zsidóság kebelében, mely világoosságot terjeszt, ha elkomorul az emberiség napja és lelkesedésre gyűjt, ha közömbösség dermedtő szellője altalja el a sziveket. Határtalan szeretettel átölelni az eszméket, melyeken egy egész emberiség hevül és buzdul; ihletet lelkesedéssel terjeszteni a szent igazságokat, melyek egész lényünket teszik és alkotják; odaadással szeretni minden teremést, melyet isten saját képmására teremtett: mily nagy, mily magasztos egy rendeltetés! (...) ilyen volt Steinhardt Jakab sorsa is. (...) A gazdagok kegyét nem kereste, de szegény előtt ajtaja soha be nem záródott. A nagyok hatalma előtt meg nem hajolt, de az alacsonyok kérésének szívesen engedelmeskedett. Rágalom és

rosszakarat sziklajellemén megtört és megsemmisült, az üldözés elől a tűrésben keresett enyülést. Nem kereste a küzdelmet, mert béke volt a jelszava, de ki nem tért előle, ha nemes volt a cél. A nemesek szeretetének örvendezett, a rosszak gyűlöletével nem törődött. Gyakorolta a jót, mert szíve úgy akarta, küzdött a nemesért, mert ez volt hivatása. Letörölte a pergő könnyet a szenvedőnek arcáról, istápolta a gyámoltalant erőtlenségében, vigasztalta a bánatos fájdalomában, de csendesen és zugolódás nélkül tűrte a sors kemény csapásait. Szerette felebarátait különbség nélkül, imádta hazáját végső lebeletéig, dicsőítette Istenét mindenekfölött. Elköltözött, ki tudja, mikor jön ismét hozzám hasonló.” Bárány József: Steinhardt Jakab. Magyar-Zsidó szemle. II. (1885.) 230-231., 235. o.

³⁰⁹ „Midőn a világhírű nyelvtudós életét és működését jelen sorokban röviden bemutatni óhajjuk, nem lehet célunk a t. olvasókat e rendkívüli lángész történetével és fejlődésével, korszakalkotó munkáinak alapgondolataival és rendszerével megismertetni. Geigernek, a nagy nyelvtudósnak méltatása, geniális felfedezései a nyelv körül nem rövid és száraz ismertetést, de bő és beható tárgyalást követelnek. Mi a fáradhatatlan buvárban a zsidó vallásos nevelés befolyását, a rendkívüli tudósban a rendületlen hitű zsidót akarjuk bemutatni, mert Geiger Lázár élete legfényesebben czáfolja meg mindazon balvéleményeket és ferde itéleteket, melyeket mai napság olyan határozott önmegelégedéssel és előkelő szakvéleménnyel terjesztenek utzca-hosszat a zsidó szellemről és tudományról, intra et extra muros, semiták és antisemiták egyaránt. (...) A

zsidó vallás – így szól egy modern hitsorsos – valóságos utonállója korunk haladásának és műveltségének. Elavult törvényeivel, túlélt tanáival és túlhaladt álláspontjával valóban nem a korba való, melyben élünk. Századunk egyáltalában nem a vallásosság százada. Egy kor, melyben az exakt tudományok olyan bámulatos haladásnak indultak, melyben az emberi ész oly rendkívüli felfedezéseket tett - biztos kézzel kormányoz láthatatlan régiókban és ereszkedik le feneketlen mélységekbe – ilyen korba vallásos érzületről, vallásos meggyőződésről szólni: valóban inkább szánalmas, mint nevetséges. De mit szóljunk főképp a zsidó vallásról! Ezer meg ezer parancs valósággal megköti az egyéni szabadságot és a józan ész és szabad akarat nyilvánulását; ezer meg ezer ok nélküli tilalom egyenesen megakadályozza, hogy a kor műveltségének színvonalára emelkedjünk, hogy századunk tudományos felfogásának álláspontjára helyezkedjünk. Zsidó vallás és korszerű tudományos szellem, zsidó vallásosság és modern műveltség olyan diszpárat fogalmak, melyeket csak a rövidlátó maradiság nem lát: akik igazán századunk fiai, nyugodt lelkiismerettel emelkednek túl ezen elavult állásponton. (...) Geiger Lázár élete és fejlődése fényesen megcáfolja mindezen állításokat. Azért főképp két vonást akarunk életéből kiemelni, hogy Geiger zsidó maradt a szó őseredeti jelentésében és hogy a zsidó tudománnyal és első sorban a talmuddal való foglalkozás tette Geigert képessé, hogy az legyen, ami lett. (...) Geiger neve a történeté, korszakalkotó munkája a világirodalom egyik remeke, de jámbor és rendületlen vallásos élete a zsidó népnek

díszre-büszkesége. Adja az isten, hogy e szomorú időkben példája minél többeket utánzásra serkentsen és buzdítson!” Bárány József: *Geiger Lászlár*. In. Magyar–Zsidó Szemle. Második évfolyam. 1885. 451., 453–454., 458. o.

³¹⁰ „Legelső, legszentebb kötelessége, tehát minden becsületes és helyes gondolkodású magyarnak, ezennel csak az, hogy az állami boldogságot s közbátorságot fönntartani segítse. Ki jelenleg csak saját egyéni érdekét tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozzá veszélybe, s oly vétkeket követ el az isteni és emberi igazságok ellen egyaránt, miként sem ezen sem pedig a jövő életben, eleget nem lakolhat. (...) Isten szóland a ti ügyeitekben, nemes férfiak ajkaival, ti pedig legyetek béketűrőssel, mondja a sz. írás: Tartsátok föl a békét, belülről, és kívülről. Hogyha pedig hazafiúi érzelmeitek igénybe vétetnek, ezáltal kétszerte lekötölezve érezzétek magatokat, ha néhol szűk kebelüleg visszautasítottok, el ne mulasszátok ti azért kötelességeiteket; ha felebarátaitok jóléte forog fent, feledkezzetek meg minden bántalmakról, minden lenézésről, melyeket tapasztaltatok, s minden emberben csak egyet lássatok, egyet szeressetek – a hazát. Isten, hazá és király, ez legyen jelszavunk. Becsület, és bizalom vezéreljen bennünket minden cselekedeteinkben.” Bárány József: *Kútfők*. In. Magyar–Zsidó Szemle. 1889. 59-60. o.

³¹¹ *Életrajz*. 32. o.

³¹² Eötvös Nagy Imre (szerk.): *Kecskemét th. Város Évkönyve*. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat, Kecskemét, 1922. 210. o.

³¹³ „Bánatos lélekkel koszorúzzuk meg emlékét. Korán kellett neki is elköltöznie. Emberi ítélet szerint: ideje előtt. (...) Akinek sírhalmához most mélyen megilletődött szívvel lépünk, legértékesebb erőink közül való volt. Előkelő, kitűnően fegyelmezett elme, a szónak és a tollnak is mestere és minden ízében eredeti, nivelláló, befolyásoktól érintetlen egyéniség. Régi iskolában vetette meg széles körű theológiai ismereteinek alapjait. És ezeken lángoló buzgalommal épített tovább főiskolánkban. (...) Nesztelen munkával szolgálta hivatását. Erejének és tudásának legjavát a kecskeméti gyülekezetnek szentelte, a melyben Perls Ármin után is gyorsan emelkedett érvényre. (...) Felfogásában és működésében a szabadelvűség híve volt. De liberalizmusa harmonikusan egyesült a hagyomány tiszteletével és nem helyeselt semmiféle törekvést, mely annak tekintélyébe ütközött és szilárdságát megingathatta volna. (...) Jól ismerte az életet, éles szemmel figyelte meg az embereket és viszonyokat és a bölcsnek nyugalmaival, lelki küzdelmekről és rázkódtatásoktól menten járta végig pályáját, melynek korai megszakadása mély fájdalommal tölti el szívünket. Súlyos testi szenvedéseinek szomorú napjaiban meleg együttérzéssel vettü körül korágyát, és most hogy pihenőre tért, megindult lélekkel áldozunk emlékének.” Lásd: *Az országos Rabbiegyesület közlönye*. IX. Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa, (1916.) május 31. Neumann Ede (szerk.): Magyar Izrael. 53–54. o.

³¹⁴ A hitközséget 1780 körül alapították. Ekkor a zsidók még gettóban elkülönítve éltek. Csak 1848. után

vette kezdetét az intenzív közösségi munka. Imaházat építettek, megalapították a Chevra Kadisát, izraelita népiskolát. 1900-ban modern templomot építettek. (kivonatolt fordítás) Lásd: פּוּנְק. 516–517. o.

³¹⁵ Az 1807–1808-ból származó lakossági összeírások említenek először 1 zsidó lakost Szarvason. Az 1850-es évekből rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy 238 fő volt ekkor már a zsidók lélekszáma. Aradról, Pestről, Nyitráról, Pozsonyból települtek be. A Szarvasra betelepülők beilleszkedése a helyi rendbe akadálytalan és gyors volt. 1904-re már zsidók töltötték be az orvosi, bírói, képviselői posztokat. 1945-ben a főispáni hivatal számításai szerint 750 főt hurcoltak el innen. Jelenleg a szarvasi közösség kevesebb, mint 10 főből áll. Lásd: Bényei Krisztina: *Adalékok Békés megyei zsidó hitközségeinek történetéhez*. In: Remény–Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus Kft, Budapest, 2009.

³¹⁶ Nagyatád (Somogy vármegye) 3753 magyar élt ott ebben az időben. A zsidó hitközség alapítására nincs pontos adat, de azt tudjuk, hogy 1780-ban már virágzott a temploma, iskola, rituális fürdő. Sokáig nem volt saját rabbija, hanem az 1820-as évekig, gigei hitközség alá tartozott. Az 1850-es években először választott rabbit (Első Nóbel József). A teljesen önálló hitközséget 1886-ban a Ritscher-, Müncz -, és Berger családok alapították. Ettől az időponttól kezdve

kongresszusi alapon anyakönyvi kerületté vált Nagyatád. 152 családot és 480 lelket számlált a hitközség a 20 század fordulójának elején.(kivonatolt fordítás) Lásd: ספנפ. 365–366. o.

³¹⁷ Borsodi József: *Esketési beszéd.* Magyar Zsinagóga. Lebovits József (szerk.). VII. Baranya-Mágoacs. 1906. 95–98. o.

³¹⁸ Dr. Borsodi József: *Sírköavató.* Magyar Zsinagóga. Lebovits József (szerk.) X. Baranya-Mágoacs, 1909. 243–249. o.

³¹⁹ „*A nagy készültségű és jeles főpásztor ünnepélyes beiktatása 1922. január hava 12-ik napján délután, ünnepélyes isteni tisztelet keretében ment végbe, mely alkalommal a nagyméretű, tágas és díszes zsidótemplomot zsufolásig megtöltötte az ünnepelő közönség, amely nem csupán az izr. Hitközség tagjaiból, hanem a város minden egyéb vallásfelekezetéhez tartozó keresztény lakosaiból is került ki. Meg kell említeniünk, mint a felekezeti béke, türelem, tisztelet és szeretet örökszép és nemes felvilágosodásra valló példáját és utmutatását, hogy a ref. egyház éppen úgy, mint az evang. egyház presbiteriumának igen népes, előkelő küldöttsége, lelkipásztoraik és főgondnokaik vezetése mellett testületileg jelentek meg. (...) az ünnepélyes beiktatáson (...) dr. Kiss Arnold óbudai főrabbi lépett az oltár elé és megtartotta beiktató, ünnepi beszédét a kecskeméti izr. hitközség új lelkipásztorára lépett a szószékre és megtartotta beköszöntő beszédét, amellyel beigazolta, hogy a hitközség jól választott, mert dr. Borsodi Józsefben megtalálta azt a férfit,*

akire ennek a népes gyülekezetnek szüksége van. Az ígérte, hogy egyházának jó pásztora, a hitéletnek és az iskola ügyének hűséges gondviselője, hazájának tántoríthatatlan lelkes, önfeláldozó, hű fia akar és fog lenni, aki minden erejével és képességével óhajt részt venni az országot talpra állítani hivatott nagy nemzeti munkában. És e mellett munkás hű fia és polgára lesz Kecskemétnek. (sic)'' Lb.: Eötvös Nagy Imre (szerk.): Kecskemét th. Város Évkönyve. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat, Kecskemét, 1922. 187–188. o.

³²⁰ „Dr. Borsodi József kecskeméti főrabbi 1943. június 5-én elhunyt. A megboldogult hűséges pásztora volt felekezetünknek. Intézetünk hálás tanítvány és kipróbált barátja volt. Emlékét kegyelettel fogjuk ápolni.” A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága, Budapest, 1943. 21. o.

³²¹ Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság.* Könyvlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1932. és 1933. évfolyamából. Budapest, 1934. 14. o.

³²² „Rabbiképesítő vizsgálatok: A rabbivizsgálatokat január 5, 6, 7 és 8-án tartottuk. Házi dolgozataik és zárthelyi írásbeli vizsgálatuk alapján szóbeli vizsgálatra bocsájtattak dr. Frenkel Andor, dr. Schwarzbart József, dr. Schindler József és dr. Teszler Herman. A vizsgálóbizottság elnöke a néhai dr. Hevesi Simon pesti vezető-főrabbi, a vezérlőbizottság részéről kiküldött tagja dr. Kecskeméti Ármin makói főrabbi, egyetemi m. tanár

volt. *Vizsgáztató tanárok: Guttmann Henrik, dr. Hevesi Ferenc, dr. Löwinger Sámuel és dr. Róth Ernő. A január 10-én megtartott avató-ünnepségen dr. Hevesi Simon avatta fel a jelölteket, akikhez dr. Kecskeméti Ármin intézett beszédet. Nevükben dr. Schindler József mondott magyar és dr. Teszler Herman héber nyelvű hála- és búcsúbeszédet.*” A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága, Budapest, 1943. 20. o.

³²³ Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary of Budapest 1877-1977.* Sepher-Hermon Press, New York, 1986.

³²⁴ Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuni alapján.* Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941. 3–4. o. (Továbbiakban: Schindler: *Arab.*)

³²⁵ Lásd: Schindler: *Arab.* 7–8. o.

³²⁶ Somodi. 104. o.

³²⁷ Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977.* Sepher-Hermon Press, New York, 1986. 316. o.

³²⁸ „*Ma írunk és a mának írunk. Szeretettel kell követniünk minden erőfeszítést, amivel az ember életét jobbá, szebbé akarjuk tenni. Ez tanításunk lényege. A vidéki rabbitestület körlevele csoportosulás, de nem kirekesztő szándékú megmozdulás. Az idők múlásával ugyanazok lesznek a*

módszerek a főváros lelki gondozásában, mint a vidéken. Csak a vidéki, az egyes embert meglátó, eszközökkel lehet majd eredményt elérni. E csoportosulás a Tóráért való megmozdulás.” Kedves Kartársak! In: Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele* I. évf. Szeged, 1954. 2. o.

³²⁹ *Vidéki zsidóságunk. I. fejezet.* In: Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele*. II. évf. MTA, Scheiber gyűjtemény) Szeged, 1955. 29. o.

³³⁰ A kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.

³³¹ A kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.

³³² Kecskeméti Katona Könyvtár Gyűjtemény – Szilády Nyomda. *Aprónyomtatványok. 1870–1909.* (A továbbiakban: *Aprónyomtatványok*.)

³³³ *Aprónyomtatványok.*

³³⁴ *Aprónyomtatványok.*

³³⁵ *Aprónyomtatványok.*

³³⁶ MNL-BKML-IV.1901.b. – Általános iratok 176/1919.

³³⁷ MNL-BKML-IV.1908. 23585/1923.

³³⁸ MNL-BKML-IV.1908. 8558/1925.

³³⁹ MNL-BKML-IV.1910.a. 483/1919.

³⁴⁰ MNL-BKML-IV.1910.n. 6/1935.

³⁴¹ MNL-BKML-IV.1930. 37/1920.

³⁴² MNL-BKML-X.233.2.k. Kereskedelmi Kaszinó Jegyzőkönyv 1922–1923.

³⁴³ MNL-BKML-IV.1939. 96. Alapító tagok közül a közösség elnökségének tagjai voltak. Aszódi család, Schiffer család. Mindkét családdal a dolgozatban találkozunk. A Kereskedői Kaszinó alapítói között és elnökségébe csak olyan emberek kerülhettek bele, akik meghatározó szereppel bírtak Kecskemét város kereskedelmi életében.

³⁴⁴ MNL-BKML-1939. 157.

³⁴⁵ MNL-BKML-IV-1939. 191.

³⁴⁶ MNL-BKML-IV.1939. 192.

³⁴⁷ MNL-BKML-1939. 193.

³⁴⁸ MNL-BKML-X.233.3.k. Kereskedelmi Kaszinó Jegyzőkönyv 1923–27.

³⁴⁹ Kereskedelmi Kaszinó Levelezés. 1924 (A továbbiakban: Levelezés.)

³⁵⁰ Levelezés. 1930

³⁵¹ Levelezés. 1930

³⁵² Kecskeméti Lapok, 1923. február 18. 4. old.

³⁵³ Kecskeméti Közlöny, 1925. január 18. 1. old. (A továbbiakban: Közlöny.)

³⁵⁴ Közlöny. 1932. április 21. 2. old.

³⁵⁵ Közlöny. 1932. április 22. 1. old.

³⁵⁶ Közlöny. 1932. október 12. 2. old.

³⁵⁷ Közlöny. 1934. június 16. 2. old.

³⁵⁸ Közlöny. 1935. február 28. 2. old.

³⁵⁹ Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia*. Makkabi Kiadó Kft., Budapest, 2004. Kohélet, III. fejezet, 2.,5.,7. mondatok. 1035. o. (A továbbiakban: Raj)

³⁶⁰ Raj. 1035. o.

³⁶¹ Nagy. 329.o., illetve 242–243 o.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

MNL-BKML – Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

MNL-BKML-IV.1903.c. – Kisgyűlési jegyzőkönyvek.

MNL-BKML-IV.1904. – Kecskemét Város Központi Választmányának iratai.

MNL-BKML-IV.1905. – Kecskeméti Város Igazoló Választmányának iratai.

MNL-BKML-IV.1907.a. – Kecskemét Város Községi iskolaszékének iratai.

MNL-BKML-IV.1910.c. – Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Iktatott iratok.

MNL-BKML-IV/1916. – I. fokú
Iparhatóság iratai.

MNL-BKML-IV.1926. – Kecskemét Város
Közigazgatási Bizottságának iratai.

MNL-BKML-IV.1928.a. –Kecskemét Város
és a felekezetek közötti viszonyra vonatkozó
iratgyűjtemények.

MNL-BKML-IX.216. – Kecskemét és
Vidéke Ipartestület iratai.

MNL-BKML-IX.235.a. – Kecskeméti
Ügyvédi Kamara iratai.

MNL-BKML-IX.236. – Kecskeméti Orvosi
Kamara iratai.

Szakirodalmi források

Tematikus irodalom

*A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet
Értesítője az 1886-86-iki tanévről.*
Athenaeum. Budapest, 1886.

*A budapesti Ferenc József Országos
Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/ 43.
tanévről.* Kiadja az intézet igazgatósága.
Budapest, 1943.

Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története.*
Faust Imre Kiadó. Budapest, 1944.

Bacher Vilmos–Bánóczy József (szerk.):
Magyar–Zsidó Szemle. Athenaeum. Budapest,
1884, 1885, 1886, 1888, 1889.

Bakonyi Tibor–Kubinszky Mihály: *Lechner
Ödön.* Corvina. Budapest, 1981.

Balanyi Béla: *A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca*. In: *Fejezetek Pest megye történetéből I*. Studia Comitatus 7. Kiadványa. Szentendre, 1979.

Balogh István: *Az alföldi tanyásgazdálkodás az 1830–1840-es években*. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1962/3–4.

Barta István: *Kossuth alföldi toborzókörútja 1848 őszén*. Akadémiai. Budapest, 1952.

Bácskai Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Akadémiai, Budapest, 1988.

Bácskai Vera–Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Akadémiai. Budapest, 1984.

Bálintné Mikes Katalin: *Kecskemét város tanácsa a XV–XIX. században*. In: *Bács-Kiskun Megye Múltjából II*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, Levéltára. Kecskemét, 1979.

Bánkúti Imre: *Iratok a Rákóczi szabadságharcból I.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Bánkúti Imre: *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I.* Pest Megye Monográfia Alapítvány. Budapest, 1996.

Bánkúti Imre: *Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban 1703-1711.* In: *Bács- Kiskun Megye Múltjából XIV.* Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1998.

Bárány József: *A kecskeméti zsidók történetéről.* IMIT. Budapest, 1899.

Bárth János–Csatári Bálint: *Kecskemét Monográfiája I.* Alföldi Tudományos Intézet. Kecskemét, 2002.

Bellon Tibor: *Nagykunság.* Gondolat Kiadó. Budapest, 1979.

Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcstermelés fejlődéstörténete.* Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása, Kecskemét, 1929.

Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók.* Múlt és Jövő. Budapest, 1998.

ח.נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי: ספר האגדה
Dvir, Publishing House. Tel-Aviv, 2000.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* Magvető. Budapest, 1986.

Bleyer Ferenc: *A kecskeméti zsidóság múltjából 1850–1867.* Kézirat, 1927.

Bleyer Ferenc: *A földművelés és kereskedelem múltjából, 1830–1870.* Kézirat, 1932.

Borsi-Kálmán Béla: *Zsidók Temesvárott... ..és széles e világban,* Budapest, Lucidus Kiadó, 2014.

Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pör, 1919-1920*, Budapest, Noran Kiadó, 2006.

Borsi-Kálmán Béla, *Ifj. Niamešny Mihály és a temesvári Levente-pör, 1919–1920*, Budapest, Helikon Kiadó, 2010.

Borsi-Kálmán Béla, *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta pör” története, 1919–1922*, Budapest, Kortárs Kiadó, 2020.

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aha-élményre”. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2022.

Buzinkay Géza: *Forradalom után, kiegyezés előtt*. Gondolat. Budapest, 1988.

Büchler Sándor: *A magyar zsidók viseletéről*. IMIT. Budapest, 1898.

Büchler Sándor: *A zsidók története*

Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig. IMIT.
Budapest, 1901.

Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre:
A magyar bírósági szervezet és perjog története.
Kézirat. Budapest, 1961.

Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary
of Budapest 1877–1977.* Sepher-Hermon Press. New
York, 1986.

Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek
Magyarországon.* Magyar Zsidó Kulturális Egyesület.
Budapest, 2021.

Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás
fejlődése a XVIII. századtól a tanács-rendszer
létrejöttéig.* Akadémiai. Budapest, 1976.

Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848
–49-ben.* Gondolat. Budapest, 1983.

Domán István: *A hagyomány kötelékében.
Tanulmányok a zsidó folklór köréből.*
Akadémiai. Budapest, 1990

Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet. Budapest, 1946.

Entz Géza–Genthon István–Szappanos Jenő: *Kecskemét*. Műszaki. Budapest, 1961.

Eötvös József: *A zsidók emancipációja*. Magvető. Budapest, 1981.

Eötvös Nagy Imre (szerk.): *Kecskemét th. Város Évkönyve*. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat. Kecskemét, 1922.

Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686–1848*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Akadémiai. Budapest, 1977.

Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Akadémiai.

Budapest, 1942.

Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Beemel. Pest, 1847

Flavius, Josephus: *A zsidó háború* (ford. Révay József). Gondolat. Budapest, 1958.

Fónagy Zoltán: *A „csudák évének” hétköznapjai. Változó társadalom 1848–1849-ben*. Beszélő, Budapest, 1998.

Fördős László: *Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén*. Kecskeméti Kiadvány. Kecskemét, 1933–1934.

Fördős László: *Mária Terézia urbáriuma és Kecskemét*. Kecskeméti Kiadvány. Kecskemét, 1933.

Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983.

Gaál László: *A magyar állattenyésztés múltja*.

Akadémiai. Budapest, 1966.

Gaál László: *A magyar növénytermesztés múltja.*
Akadémiai. Budapest, 1978.

Galgóczy Károly: *Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegye mono-gráphiája I-II.* Magvető. Budapest, 1876–1877.

Gazda Anikó: *Magyarországi zsinagógák.*
Műszaki. Budapest, 1989.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek magyarországon. Térképek, rajzok, adatok.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Gábor György: *A diadalíven innen és túl.*
Akadémiai. Budapest, 2009.

Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.*
Magvető. Budapest, 1987.

Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete.*

Szépirodalmi. Budapest, 1990.

Glatz Ferenc: *Polgári fejlődés, nacionalizmus és asszimiláció Magyarországon a XIX. században.* In: Történelmi Szemle, 1974/1–2.

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945.* Századvég. Budapest, 1992.

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története I–V.* Lampel. Budapest, 1894–1898.

Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén 1849–1870.* Egyenlőség. Budapest, 1917.

Grünwald Béla: *A régi Magyarország.* Franklin. Budapest, 1888.

Gyárfás István: *A jász-kúnok története I–IV.* Szilády Károly. Kecskemét 1870–1873.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris. Budapest, 2001.

Hanák Péter: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Gondolat. Budapest, 1984.

Hankó Béla: *A magyar háziállatok története ősidőktől máig*. Művelt Nép. Budapest, 1954.

Heltai Nándor: *Kecskemét*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1998.

Heltai Nándor (szerk.): *Kecskemét 1368 – 1968. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1968.

Heltai Nándor–Juhász István: *Kecskemét*. Panoráma, Budapest, 1972.

Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848)* (ford.: Litván György). Kossuth. Budapest, 1988.

Hornyik János: *Kecskemét város története oklevéltárral*. Szilády Károly. Kecskemét, 1860.

Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988.

Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a három utolsó század alatt*. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest, 1984.

Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Ráth Mór. Pest, 1868.

Ifj. Bagi László (szerk.): *Emlékkönyv a kecskeméti honvédemléktábla leleplezése alkalmára*. Kecskemét, 1892.

Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét: a főtér és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2005.

Iványi-Grünwald Béla: *Magyarország újabbkori történetének forrásai*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1930.

Iványosi-Szabó Tibor: *Adatok a reformkori*

Kecskemét társadalmi ellentéteihez. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XI.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét 1848–49-ben.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1994.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét társadalma 1770 táján.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1987.

Jankovics Marcell–Hoppál Mihály–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár.* Helikon. Budapest, 1990.

Jósa István: *Okos, mint a kecskeméti szélmalom. 1000 kecskeméti és Kecskemét környéki szólás.* In: *Kecskeméti Füzetek 11.* Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét,

2001.

Juhász István: *Kecskemét Város Építéstörténete*. In: Kecskeméti füzetek 8. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 1998.

Juhász István: *Kecskemét város temetői*. Print 2000. Kecskemét, 1999.

Kallós János (szerk.): *Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz 1939–1940. évre I–IV*. Pesti Tőzsde. Budapest, 1939.

Kántás Balázs: *A Duna–Tisza közti dosszié. Három alapvető forrás a Duna–Tisza közti paramilitáris erőszak történetéhez, 1919–1924*. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020.

Kántás Balázs: *A különítményesek nyomában. Tanulmány és források Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye tevékenységéről, 1919–1923*. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020.

Kántás Balázs: *Váry Albert koronaügyész-helyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna-Tisza közén zajlott eseményeiről*, 1922. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Konszolidáció kézigránáttal?: Az Ébredő Magyarok Egyesületének antiszemita indíttatású jászkarajenői merénylettere*, 1922, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *A csongrádi bombamerénylet. Sajtó- és egyéb források a Horthy-korszak egyik antiszemita terrorcselekményének kontextusához*, 1923–1924, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *A Csocsó bácsi-féle összeesküvés: Apor Viktor tartalékos honvéd főhadnagy és társai hatalomátvételi terve*, 1923, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Árnyékkatonák és árnyékpolitikusok. Újabb dokumentumok a Horthy-korszak első éveinek radikális jobboldali titkos paramilitáris szervezeteinek működéséről*, 1923–1926, Budapest, Horthy-korszak

Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye szerepe a Duna-Tisza közti fehérterrorban, valamint az ellenük lefolytatott ügyészi vizsgálat, 1920–1922.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Documenta Paramilitaria Hungarica. Tanulmány és történeti források a Kettőskereszt Vérszövetség titkos irreguláris katonai alakulat tevékenységéről. 1919–1945,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Fehérterror a Duna–Tisza közén: Héjjas Iván főhadnagy és különítménye tevékenysége, 1919–1921. White Terror in the Danube–Tisza Interfluve The Activities of First Lieutenant Iván Héjjas and His Detachment, 1919–1921.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *Milicisták, puccsisták, terrorfiúk.* Budapest, Művészeti és Irodalmi Jelen Kft., 2021.

Kántás Balázs: *Rendőrgyilkosság az Oktogonnál:*

Tanulmány és levéltári források Soltra József rendőr meggyilkolásának körülményeihez és politikai kontextusához, 1920. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *Antibolsevizmus, irredentizmus, antiszemitizmus, terrorizmus: A Kovács testvérek irredenta indíttatású bűncselekményei és ellentmondásos kapcsolataik a magyar állami szervekkel, 1923–1925.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *A bombaper. A Horthy-korszak első éveinek egyik legnagyobb büntetőpere és politikai kontextusa, 1922–1926.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *„Szép napok” a Britannia Szállóban: Adatok és levéltári források a magyarországi fehérterror egyik hírhedt irreguláris katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *A bombamerényletek kora: Levéltári források a Horthy-korszak első éveinek politikai*

terrorizmusáboz, 1922–1924. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *A Brief and Fragmented History of Radical Right-Wing Paramilitary Formations in Hungary in the 1920s.* New Delhi, AkiNik Publications, 2021.

Kántás Balázs: *The Dream of the White Internationale: Secret Hungarian-German-Austrian Negotiations and Attempts of Military Cooperation, 1919-1923.* New Delhi, AkiNik Publications, 2021.

Kántás Balázs: *The Period of Bomb Attacks: Paramilitary Formations and Terrorism in Hungary in the First Years of the Horthy-Era, 1922-1924.* Zittau, Weser Books, 2022.

Kántás Balázs: *A Kettőskereszt Vérszövetség: Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarországon. The Double Cross Blood Union: A Secret Irregular Military Formation and its Activity in Hungary During the 1920s.* Budapest, Line Design Kiadó, Rerum Fides 4., 2022.

Kántás Balázs: *Héjjas Iván*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2022.

Karády Viktor: *A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalom-történetben*. In: *A zsidókérdésről*. Fűzfa Balázs–Szabó Gábor (szerk.). Szombathely, 1989.

Karády Viktor: *Zsidóság a jelenkori Közép-Európában*. In: BUKSZ 1991/1. 86.

Karsai László: *Holokausz*. Pannonica. Budapest, 2001.

Karvalics László (szerk.): *Magyarország városai*. Égisz. Budapest, 1996-2006.

Kasza Sándor (szerk.): *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. CEBA. Budapest, 1997.

Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Múlt és Jövő*. Budapest, 1999.

Káro, Joszef: *Sulchán Áruch*. Izrael.

Jeruzsálem, 2000.

Kicur Sulchan Aruch–A Sulchan Aruch
kivonata. Franklin. Budapest, 1988.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása
Magyarországon*. Szerzői kiadás. Budapest,
1922.

Kovács Alajos: *Kecskemét lakosságának
összetétele*. In: *Kecskemét város statisztikai
megvilágításban*. Magyar Statisztikai Szemle.
Budapest, 1935.

Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus,
antiszemitizmus*. Helikon kiadó, Budapest, 2001.

Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus
Magyarországon: 1875–1890*. Kossuth.
Budapest, 1976.

Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és
vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM,
Budapest, 1999.

Rabbi Lau, Israel Méir: *A zsidó élet törvényei.*
Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe.
Tel-Aviv, 2000.

Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga.*
Baranya-Mágocs, 1906.

Léon, Abram: *Zsidókérdés Kelet- és Közép
Európában.* Eötvös Loránd Tudomány-
egyetem, Budapest, 1985.

Lipótzay Sándor: *Kecskemét th. város
birtokszerzése és a szabad királyi városság
kérdése.* Szeged, 1935.

Lów Lipót: *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője.*
Aigner és Rautmann. Pest, 1868.

Majláth Jolán: *Egy alföldi civisváros
kialakulása. Nagykovács gazdasága és
társadalomtörténete a XVIII. század elejéig.*
Szerzői kiadás. Budapest, 1943.

Magyar Törvénytár. Budapest, 1840–1941.
Franklin = Net Jogtár, Online: www.1000

ev.hu

Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez.* Fraternitas. Kolozsvár, 1941.

Dr. Molnár Ernő (összeáll.): *A Talmud könyvei.* IKVA. Eger, 1989.

Nagy Czirok László: *Száraz és szármolnások élete a Kiskunságban.* Múzeumok Központi Propaganda Irodája. Budapest, 1959.

Nagy Ferenc: *A nyíregyházi zsidóság pusztulása.* In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 33. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2004.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Az Országos Rabbiegyesület havi közlönye. Első évfolyam.* Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája. Nagykanizsa, 1908.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Magyar Izrael. Az országos rabbi egyesület. közlönye.* Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság. Nagykanizsa, 1910.

Niederhauser Emil: *Mária Terézia.* Pannonica. Budapest, 2000.

Novák László: *A három város építésze.* In: Az Arany János Múzeum ismonográfiái 8. Arany János Múzeum. Nagykörös, 1989.

Novák László: In: *Bács-Kiskun megye múltjából IV.* Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1975.

Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna–Tisza közén: Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század.* Kecskeméti füzetek 6. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1996.

Ö. Kovács József: *A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848.* In: Levéltári Szemle 1987/4.

Paládi-Kovács Attila: *A magyarországi állattartó kultúra korszakai.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1993.

Perls Ármin emlékezete. Pécsi Izraelita Hitközség Elöljárósága. Pécs, 1915.

Dr. Perls Ármin: *Prédikációk.* Traub B. és Társa. Szeged, 1884.

Dr. Perls Ármin: *Jámborság és feddhetetlenség.* Lebovits József (szerk.): Magyar Zsinagóga. Baranya-Mágocs, 1911.

Dr. Perls Ármin: *Ősök és próféták.* Magyar Zsinagóga. Baranya-Mágocs, 1908.

Pásthly Károly: *Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben.* Sziládi László Könyvnyomda. Kecskemét, 1899.

Petri Edit: *A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században*. In: Cumania III. Kecskemét, 1975.

Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1992.

Puskás Julianna: *Zsidó haszonbérlők a magyarországi mezőgazdaság folyamatában. (Az 1850-es évektől 1935-ig.)*. In: Századok, 1992, 35–58.

Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia = T' nach*. Makkabi. Budapest, 2004.

Rácz István (szerk.): *Parasztság és magyarság: tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója alkalmából*. Szerzői kiadás. Debrecen, 1989.

Remény. – Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus. Budapest, 2009.

Réthy Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701– 1800.* Akadémiai. Budapest, 1970.

Rév Ilona: *Építészet és enteriőr a magyar századfordulón.* Gondolat. Budapest, 1983.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris. Budapest, 2003.

Ben-Sasson, H. H.: *A History of the Jewish People.* Harvard University. Massachusetts, 2002.

Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuni alapján.* Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körleve.* Szeged, 1955.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele.* Szeged, 1954.

Schultheisz Emil–Tardy Lajos: *A magyarországi járványok történetéből*. A TIT Országos Történelmi Választmányának Közlönye. Budapest, 1964.

Simon László: *Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848). Különös tekintettel a nemzetiségre*. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának közleményei. Debrecen, 1936.

Simon Róbert (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék. Budapest, 1985.

Somodi Henrietta: *A kecskeméti ortodox zsidók és zsinagógájuk története*. Aura. Budapest, 1999.

Somodi Henrietta: *Zsidók Bács-Kiskun megyében*. Makkabi. Budapest, 2001.

Somorjai Ferenc: *Kecskemét – Panoráma – Magyar városok*. Medicina. Budapest, 2007.

Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszüttján*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

Szabó Kálmán: *A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermesztésének múltja*. Bács- Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Kecskemét, 1983.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*. Szerzői kiadás. Budapest, 1986.

Székelyné Kőrösi Ilona: *A zsidó elemi iskola Kecskeméten (1840–1877)*. In: *A zsidó iskolaügy története Magyarországon. Tudományos konferencia Budapesten, 1994*. (szerk: Balogh László). Neveléstörténeti füzetek 14. OPKM. Budapest, 1996. 120–127.

Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti évszázadok: Fejezetek a város múltjából*.

Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1995.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*.
Hornyánszky Viktor császári és királyi
udvar Könyvnyomda. Budapest, 1891–1914.

Thirring Gusztáv: *Kecskemét népessége és
társadalmi viszonyai II. József korában*. In:
Magyar Statisztikai Szemle. 1935/5.

Tóth László: *Bács-Kiskun megyei utak*. KPM
Kecskeméti Közúti Igazgatóság.
Kecskemét, 1977.

Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a
honvédség szervezése 1848 nyarán*.
Európa. Budapest, 1973.

Újvári Péter: *Zsidó Lexikon*. Makkabi.
Budapest, 2000.

Varga János: *A forradalom és a parasztság*.
In: *A negyvennyolcas forradalom kérdései*.
Akadémiai. Budapest, 1976.

Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története.* Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986.

Wenzel Gusztáv: *1848 előtti magánjog, tekintettel újabb átalakítására.* Szerzői kiadás. Budapest, 1885.

Zeke Gyula: *Statisztikai mellékletek.* In. *Hét évtized a hazai zsidóság életéből.* I. rész. MTA Filozófiai Intézet. Budapest, 1990.

Zsoldos Jenő: *1848–49 a magyar zsidóság életében.* A pesti izr. hitközség leánygimnáziumának és ipari leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága. Budapest, 1948.

Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1932. és 1933. évfolyamából.* Budapest, 1934.

Általános irodalom

A magyar költészet kincsestára. Petőfi Sándor

összes költeményei I. kötet. Unikornis.
Budapest, 1993.

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet.
Atlantisz. Budapest, 2004.

Ben-Sasson, H. H.: *A History of the Jewish People.* Harvard University. Massachusetts, 2002.

Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. Akadémia. Budapest, 1981 -82.

Benoschofsky Imre: *Zsidóságunk tanításai.* Makkabi. Budapest, 1997.

Berger, D.: *The Jewish- Christian Debate in The High Middle Ages.* The Jewish Publication Society of America. Philadelphia, 1979.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* Magvető. Budapest 1986-1990.

Binyamin, Ben-Zion: „*Birkat ha-Minim*” and

the Ein Gedi Inscription. In: Immanuel: a Journal of Religious Thought and Research in Israel 21. 1987.

Bloedhorn, H.–Hüttenmeister, G.: *The Synagogue.* In: *The Cambridge History of Judaism III. The Early Roman Period.* (szerk. W. Horbury–W. D. Davies–J. Sturdy). Cambridge University. 1999.

Bowersock, G. W.: *The Greek Moses: Confusion of Ethnic and Cultural Components in Later Roman and Early Byzantine Palestine.* In: *Religious and Ethnic Communities in Later Roman Palestine.* Maryland, 1998.

Buber, Martin: *A próféták hite.* Atlantisz. Budapest, 1998.

Cohen, Shaye J. D.: *The Temple and the Synagogue. The Temple in Antiquity.* (szerk. Truman G. Madsen). Brigham Young University. Utah, 1984.

Csősz László–Kádár Gábor–Vági Zoltán: *The*

Holocaust in Hungary: Evolution of a Genocide, Lanham, AltaMira Press, 2013.

Csősz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások: Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében*, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltára, 2014.

Csősz László: *Drop in the Ocean: A Hungarian Policeman in the Holocaust: the Story of Dezső Magyar*, Budapest, Interpress, 2015.

Di Segni, L. C.: *Sefer Ashkelon*. Tel-Aviv University. Tel-Aviv, 1990.

Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun megyei levéltárból. szerk. Ságvári Ágnes. Magyar Auschwitz Alapítvány–Holocaust Dokumentációs Központ. Budapest, 1994.

Donin, Hayim Halevy: *Zsidónak lenni*. Sylvester-Print Kft. Szombathely, 1991.

Elena, R. C.–Uriel, M. K.: *A zsidók és*

Európa. Corvina. Budapest, 1994.

Eliade, Mircea: *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Európa. Budapest, 1987.

Eliade, Mircea: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok. Összehasonlító vallástörténeti tanulmányok*. Osiris. Budapest, 2002.

Ettinger, Smoel: *A zsidó nép története: a modern kor. A 17. századtól napjainkig* (ford. Bányai László, Zalotay Melinda). Osiris. Budapest, 1992.

Ferrero, Guglielmo: *The Principles of Power*. G. P. Putnam & Sons. New York, 1942.

Fine, Steven (szerk.): *Jews, Christians and Polytheists in the Ancient Synagogue. Cultural Interaction During the Greco-Roman Period*. Routledge. London–New York, 1999.

Flusser, David: *A judaizmus és a kereszténység eredete. Múlt és Jövő*. Budapest, 2000.

Friedmann, Benjamin: *A zsidó vallás törvényei*. Bné Brák. Izrael, 1988.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon*. MTA Judaisztika Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Gerő László: *Magyarországi zsinagógák*. Corvina. Budapest, 1986.

Goodman, M.: *Jews and Judaism in the Mediterranean Diaspora in the Late-Roman Period: the Limitations of Evidence*. Tel Aviv University. Tel Aviv, 1994.

Goldziher Ignác: *A zsidóság lényege és fejlődése*. Múlt és Jövő. Budapest, 2000.

Hachlili, R.: *Ancient Jewish Art and Archeology in the Diaspora*. Brill. Leiden, 1998.

Hahn István: *A próféták forradalma. Vallástörténeti és történelmi tanulmányok*. Múlt és Jövő. Budapest, 1998.

Hahn István: *A zsidó nép története. A kezdetektől napjainkig.* Makkabi. Budapest, 1996.

Hajnal István: *Az újkor története.* Révai. Budapest, 1936.

Haraszti György: *Két világ határán. Múlt és Jövő.* Budapest, 1999.

Haraszti György: *Magyar zsidó levéltári repertórium I–II.* MTA Judaisztika Kutatócsoport. Budapest, 1993.

Hét évszázad magyar versei I. kötet. (szerk. Király István). Szépirodalmi. Budapest, 1978.

Izrael fohásza. A zsidó újév imarendje. Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület. Budapest, 1997.

Jólesz Károly: *Zsidó hitéleti kislexikon.* Korona, Budapest, 1987.

Kántás Balázs: *A magába zárt vers: Paul Celan költészete körül*. Budapest, Napkút Kiadó, 2010.

Kántás Balázs: *A lélegzetkristály feltörése: Olvasói kommentár Paul Celan Atemkristall című versciklusához*. Budapest, Uránusz Kiadó, 2010.

Kántás Balázs: *Túl a médiumokon: Paul Celan költészetének mediális aspektusai*. Budapest, Uránusz Kiadó, 2012.

Kántás Balázs: *Nyelv/Rács/Törés: Közelítések Paul Celan költészetéhez*. Fialat Írók Szövetsége, Budapest, 2013.

Kántás Balázs: *„Vannak még dalok túl az emberen”: Írások Paul Celan költészetéről, líraesztétikájáról és recepciójáról*. Budapest, Napkút Kiadó, 2015.

Kántás Balázs: *Message in the Bottle: Essays around Paul Celan's Poetry*. Budapest, Napkút

Kiadó, 2016.

Kántás Balázs: A megolvadt nyelvrács: Paul Celan költészete és líraesztétikája. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Bereshit*. Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Smot*. Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Vajikra*. Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Bamidbar*. Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Dvarim*. Haomanim. Jerusalem, 1998.

Levine, Lee I. (szerk.): *The Synagogue in Late Antiquity*. American Schools of Oriental Research. Philadelphia, 1987.

Meimaris, Y.: *Sacred Names, Saints, Martyrs and Church Officials in the Greek Inscriptions and Papyri Pertaining to the Christian Church of Palestine*. Athens: Kentron Hellenikeskai Romaikes Archaio tetos Ethnik Hydryma Ereun, Paris, Diffusion de Boccard, Paris, 1986.

Moskovits, Jechiél Cvi: *A Biblia hagyományos kommentárjai*. Göncöl. Budapest, 2001.

Nagy J. Endre: *Eszme és valóság: magyar szociológiatörténeti tanulmányok*. Pesti Szalon–Savaria University Press. Budapest–Szombathely, 1993.

Novák László: *Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I–II*. Pende Print Kft. Nagykőrös, 2002.

Ö. Kovács József: *A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848*. In: Levéltári Szemle 1987/4.

Pakuda, ibn Bachya Ben Joseph: *The Book of Direction to the Duties of the Heart*. ford. Menachem Mansoor. Alden. Oxford, 1973.

Pál József–Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár*. Balassi. Budapest, 2001.

Schweitzer József (szerk.): *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve 1992–1995*. Országos Rabbiképző Intézet. Budapest, 1995.

Schőner Alfréd: *Mérleg. Válogatott beszédek, cikkek, tanulmányok*. Tipográfia Stúdió Bt. Budapest, 2001.

Schőner Alfréd: *Te érted*. Bookmaker. Budapest, 2004.

Schőner Alfréd: *Égszínkéék. Válogatott beszédek, tanulmányok*. Budapest, Gabbiano Print Kft., 2008.

Schőner Alfréd: *Az irgalom kapuja. Négy évtized a szószéken. 1970–2010*, Budapest,

Gabbiano Print Kft., 2011.

Schőner Alfréd: *Izrael kapuinak őrzője*.
Budapest, Gabbiano Print Kft., 2014.

Singer, Isaac Bashevis: *Mesüge* (ford.: N. Kiss Zsuzsa). Park. Budapest, 1996.

Smirat Sabat Köhilbata. Béjt Midras Halacha.
Moria. Jerusalem, 1998.

Strauss, Leo: *Az üldöztetés és az írás művészete*.
Atlantisz. Budapest, 1994.

Szabó Mária: *Válogatott fejezetek az Ószövetségből. Fordítás, szószeredet és nyelvi magyarázat. Segédkönyv az exegézishez*. Kézirat.
Szeged, 1998.

Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*,
Budapest, MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, 2014.

Urbach, E. E.: *The Rabbinical Laws of Idolatry in the Second and Third Centuries in the Light of Archaeological and Historical Facts*. Alden. Oxford, 1959.

White, L. M.: *Building God's House in the Roman World: Architectural Adaptation Among Pagans, Jews, and Christians*. The John Hopkins University. Baltimore, 1990.

Internetes források

<http://www.mazsihisz.com/zsinagogak.phtml?id=2&v=9>

<http://www.mazsihisz.hu/index.php?fpid=106>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5225>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5290>

<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/olmutzialkotmany.htm>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8168>

Summary

Thirty centuries ago, the ruler of a long forgotten empire put some thoughts down on paper. Even after nearly three millennia, his thoughts still provide spiritual support and teach the modern man wisdom. During the ages, an adjective describing a human quality was added to the king's name.

The **מדרש** (Midrash) has a story explaining this quality. When a young prince is born, Archangel Gavriel descends to the child to carry out the will of the G- d Almighty, Creator of the World, and asks him what he would choose, if the choice was offered: might and riches or wisdom. According to the legend, King Solomon, who later becomes a great ruler, chooses wisdom. The story ends by telling us that the All-Creator awards him not only with wisdom, but also with might and riches, since he made an insightful and astute choice befitting a ruler.

The first citation in my essay is based on 'Wisdom of Solomon'. The summary is also quoted from the T'nach, the Holy Book.

'A time to be born, and a time to die;

A time to cast away stones, and a time to gather stones together;

...a time to keep silence, and a time to speak...'

Reading through the previous pages, one could review the historical ages of the Kecskemét Jewry, the system of their society, organisation, divisions, life – and their perishing.

In order to have a future, we need to be aware of the past. This striving has been a quality of the thinking man ever since the dawn of time.

During the past decades, the religious and cultural life of the Hungarian Jewry has become more and more concentrated in the capital, Budapest.

From the 1980s on, we can barely find a dozen bigger towns in the countryside with an active Jewish community.

In the 1990s, after the political system change, religions enter an era of neo- renaissance, while provincial Judaism keeps stagnating and even disappears from many settlements in regions overall the country – in the Great Plains, North Hungary, West and East Hungary.

I have been in service as rabbi of the community for over twenty years now, and during this time, I have come to realise that all the way till 1944, Hungarian Jewish life meant provincial, rural communities. The heart and soul of Judaism had been mostly or even decisively outside of the capital. Provincial communities, called 'Shtetl' had their own customs and traditions, which made Hungarian Jewish communities strong, colourful and versatile.

Breathing a new spiritual soul into the tired body of the provincial Jewry is an enormous task. Today, a Jewish community in the countryside counts no

more than 50 to 80 people. Still, looking at the demographic data we can see that in a bigger provincial town – such as Kecskemét, which counts as many as 150.000 inhabitants with its suburbs, and about a thousand of them have ties to the Jewish traditions – there is a basis for long-term community building.

Decades are needed to get these people once again involved in everyday Jewish life. The work has already begun, but progress is slow, as everything has to be started anew; both secular and religious Jewish aspects of the community need to be re-organised. We need to find the new members of the congregation, just as they need to find their synagogue. The Hungarian Jewry cannot reach their past intellectual and spiritual heights without a complete renewal of provincial Judaism.

In the provincial towns where Hungarian Jewish culture was an important factor, there hasn't been anyone in the past more than sixty years to reach out to the others, to teach and shape future

generations.

But the wheels of time keep spinning: ages come and go, and our new dawn shows the way ahead of us with a bright new ray of light.

King Solomon wrote that everything had its own time. There is a time to be born, and a time to die; a time to cast away stones, and a time to gather stones together. There is a time to keep silence, and a time to teach – a time to hear loud and clear words of wisdom both within the walls of the synagogue, and also outside of them...

**ZSIDÓ VALLÁSTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK**

A bizonyosság ládája¹

Bevezetés

Az elveszett Frigyláda sokakat foglalkoztat. Sokféle elképzelés létezik nemcsak holléte felől, de a szerepéről is eltérnek a teológusok, archeológusok, és még a laikus olvasók véleményei is.

E tanulmány célja, hogy bemutassa I–ten Ládájának leírását úgy, ahogy a Szentírásban és a Szóbeli Tanban előfordul. Emellett természetesen rövid kitérőt szántam ama kérdésnek is, hogy ma hol található a Láda, hogy bizonyos keresztény felekezetek hogyan látják a Bizonyosság Ládájának szerepét.

Amiért pedig eme téma felette áll a száraz tényyszerűségnek, annak egyszerű magyarázata, hogy a Szentéllyyel, a Ládával kapcsolatban a mai olvasó – ha betekint a szöveg mögé – olyan tanulságokat talál, amelyek élő erővel bírnak.

A láda kinézete és tartozékai

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évköny, 2007, 319–340.

Mózes második könyvének 25. fejezete ad legpontosabb leírást a Szentély tartozékai kapcsán. Bár több bibliakritikus véleménye az, hogy a Szentélyben valamely egyiptomi szentély mózesi útmutatását kell látunk, a szent szöveg az alábbi útmutatást nyújtja:

„Mindenben annak a hajléknak és a hozzá tartozó eszközöknek a mintájára, amelyet majd mutatok neked. A következőképpen csináljátok.”²

Az Ö–való rendelése alapján kellett hát Mózesnek, illetve közvetlenül Böcalélnak, Oliábnak és a többi mesterembernek készítenie. Ezt az álláspontot támasztja alá az Újszövetség is a zsidókhoz írt levélben,³ ahol a Szentély és tartozékai úgy jelennek meg, mint úgymond a mennyei Szentély földi hasonmásai, valamiféle előképei az eljövendő Örökkévalóságnak. Vagyis a Szentírás egésze elzárkózik attól az állásponttól, hogy a Szentély vagy berendezései egyiptomi hatás eredményeként jöttek létre, ezzel szemben a

² 2. Mózes 25:9.

³ Zsid. 8:5; 9:24.

Szentírás eredetüket és szerepüket szorosan a Transzcendenshez köti.

Ennélfogva, ha a Frigyláda méreteit, anyagát és kinézetét tekintjük, nem találunk utalást Egyiptom monumentális, díszes stílusára, sőt, a sátor a mai olvasó szemében külsőleg inkább puritánnak tűnhet. Mindez nem azt jelenti, hogy szegény volt a nép, hiszen Egyiptomból hoztak magukkal aranyat és ezüstöt, és nem is azt jelzi, hogy az Ö–való alacsonyabb rendű, rangú lett volna az ókori hitvilág más istenségeihez képest. Viszont már ebből megtanulhatjuk azt, hogy az Ő nagysága, hatalma nem a külső pompában nyilvánul meg, szentsége nem az eszközöktől függ. A szakrális eszközök sem hozzáadni, sem elvenni nem tudnak az Ö–való nagyságából, mégis kifejeződik bennük szentsége, mivel az Ő szolgálatában állnak, Őrá utalnak, ezért bizonyos mértékben jellemének egyes darabjait tartalmazzák.

A láda mérete Mózes második könyve 25. fejezetének beszámolója alapján: „két és fél könyöknyi legyen a hossza, másfél könyöknyi a

szélsősége, és ugyancsak másfél könyöknyi a magassága.”⁴

A ma használt mértékegységek szerint ez körülbelül 100 x 60 x 60 centiméter. Anyagát tekintve sittyimfából, akácból készült, amelyet arannyal kellett bevonni: „ezt aztán vond be színarannyal belülről, kívülről, és helyezz rá köröskörül aranszegélyt.”⁵

Hogy milyen jelentősége van minden egyes részletnek, arról tanúskodik a következő idézet:

„Csak a legtisztább és legértékesebb fémeket használták a láda díszítésére. A láda éppúgy arannyal volt bevonva belülről, ahol ember emberi szem nem láthatta, mtn kívülről, ahol látható volt; ez azt tanítja, hogy az embernek épp oly tisztának kell lennie lélekben és szívben, amilyen tisztának mutatkozik kívülről, modorban és viselkedésben. Különösen a tudósok kötelessége bölcsseink szerint belül olyannak lenni, mint amilyenek kívülről látszani akarnak (Jóma 72b).”⁶

⁴ 2. Móz. 25: 10.

⁵ 2. Móz. 25:11.

⁶ Mózes öt könyve és a haftarták – szerk. Dr. Hertz J. H. /elektronikus/, magyarázat a frigyládához címszó.

„Önts ezen kívül négy aranykarikát, és illeszd a láda négy sarkára: két karika legyen az egyik oldalon, és kettő a másikon. Azután készíts rudakat akácfaából, vond be azokat arannyal, és dugd be őket a láda oldalain levő karikákba, hogy hordozni lehessen velük a ládát. Ezek legyenek mindig a karikában, sose húzd ki onnan azokat. Ebbe a ládába tedd majd azt a bizonyosságot, amelyet adni fogok neked.”⁷

Mint hogy a rudakat nem volt szabad kihúzni a karikából, kifejezi, hogy az Ö–valót nem lehet helyhez kötni, szabadsága emberek által nem korlátozható. Állandó mozgásban van, nem olyan, mint a többi istenség, melyek bizonyos értelemben az ember és az idő birtokába vannak zárva. Az Ö–való jelenlétét kifejező felhőoszlop és tűzoszlop, mikor elindult, a tábornak is indulnia kellett, és mikor megállt, megállt az egész tábor. Innen kitűnik, hogy milyen helytelen úgy gondolni a szentélyre, tárgyaira, melyek segítségével az Ö–valótól „csoda” varázsolható ki. A parancs, hogy mindig legyen útra kész a Láda, és vele együtt a nép, kifejez még egy fontos dolgot, mégpedig azt,

⁷ 2. Móz. 25:12.

hogy Izrael, mint kiválasztott nép, az Ő tulajdona, Ő igazgatja, és gondoskodik róla, mint szülő a gyermekéről, és ahová Ő megy, oda viszi gyermekét is. Illetve benne rejlik a „bolygó zsidó” formula is, melyet évezredek történelmi bizonyít, vagyis hogy az igazi otthon csak a HaOlam HaBaba, a messiási korban lesz a zsidó nép számára.

A láda fedelét különös módon kellett kialakítania: a Chapporetet és a rajta levő két Cherubot egy darabból kellett elkészítenie a mestereknek. A Talmud szerint tenyérnyi vastagságú volt ez a fedél (Szukka 5a). Mivel az Írás nem említi külön szárnyakon kívül, hogy hogyan is néztek ki a Cherubok, szintén a szóbeli hagyományhoz kell fordulnunk, mely szerint a cherubimoknak gyermekarca volt (Szukka 5B). Hertz kommentárja ehhez még hozzáfűzi: „A bibliai költészetben a kerúbim a jelképe I-ten közeleségének az emberhez. Így a Zsoltáros azt mondja I-tenről: „aki trónol a kerúbimon” (Zsolt. 80:2), amidőn könyörög hozzá, hogy segítse meg népét: azaz Ő sincs távolt az egekben, és nem

képtelen arra, hogy segítsen, hanem jelenlevő segítő a szerencsétlenség és baj idején.”⁸

Meg kell jegyezni, hogy bár a második parancsolat tilalmának látszólag ellentmondani látszik a Cherubok ábrázolása, ebben az esetben ez az Ö–való egyértelműen parancsára készült.

A láda tartalma századok óta vita tárgya. E kérdés vizsgálatánál természetesen figyelembe kell venni a láda történetét, mely magában foglal 40 évnyi vándorlást, harcokat (pl. a filiszteusokkal), fogságot. A Tanach beszámolója szerint feltételezhető, hogy csak a törvénytáblák voltak a Ládában.

„Betette továbbá a bizonyosságot a ládába.”⁹

„Erre megfordultam, lejöttem a hegyről, s beletettem a táblákat abba a ládába, amelyet csináltam, ott is vannak mostanáig, amint az Úr parancsolta nekem.”¹⁰

⁸ Mózes öt könyve és a haftarták – szerk. Dr. Hertz J. H. /elektronikus/, magyarázat a frigyládához címszó.

⁹ 2. Móz 40:20.

¹⁰ 5. Móz 10:5.

„Azt mondta azért Mózes Áronnak: 'Végy egy edényt, tégy bele egy ómernyi mannat, és tedd az Úr elé, hogy őrizzék meg nemzedékeitek számára!' Amint az Úr parancsolta Mózesnek, Áron be is tette a szent sátorba, hogy őrizzék meg.’”¹¹

„Vegyétek ezt a könyvet, és tegyétek az Úr, a ti Istenetek szövetségládája mellé, hogy ott bizonyossággal szolgáljon ellened.”¹²

„A ládában nem volt semmi egyéb, mint két kőtábla, amelyeket Mózes tett bele a Hórebnél, amikor az Úr szövetséget kötött Izrael fiaival, amikor kijöttek Egyiptom földjéről.”¹³

Ezzel ellentmondani látszik az Újszövetség beszámolója A zsidókhöz írott levélben:

„Amelyben az arany tömjénező és a szövetség szekrénye volt, minden oldalán arannyal borítva, ebben a mannat

¹¹ 2. Móz. 16:33–34.

¹² 5. Móz. 31:26.

¹³ 1. Kir. 8:9.

tartalmazó aranyveder, Áron kivirágzott vesszője, és a szövetség táblái.”¹⁴

Ha összevetjük a Tanach és a Talmud beszámolóit, bár különböző midrások léteznek, de így még valószínűbb, hogy csak a Tízparancsolat tábláit tartalmazza az Ö–való Ládája.

A képnélküli legbelső Láda állandó jelképe volt I–ten szellemiségének. Az a tudat, hogy a szentély legszentebb részében semmi sem volt, csak az eredeti Törvénytáblák, örökre lelkébe véste az izraelitáknak azt a gondolatot, hogy az azokba vésett erkölcsi törvények az I–ten és Izrael közötti szövetség feltételeit tartalmazzák.

A Talmud pontosan megadja a törvénytáblák méretét is: hosszuk hat tefách (tenyér, kb. 8 cm), szélességük hat tefách, vastagságuk három tefách volt (Bává Bátrá 14a). Már ebből a leírásból is arra következtethetünk, hogy a törvénytáblák alja is, teteje is szögletes (6 x 6 tefách). A Talmud azt is leírja, hogy a törvénytáblák 12 (6 + 6) tefáchnyi helyet foglaltak el a Frigylárában, melyben őrizték őket, és teljesen

¹⁴ Zsid. 9:4.

kitöltötték a Frigyláda belsejét, vagyis nem volt abban „kihasználatlan” tér. Ha a törvénytáblák felső része lekerekített lett volna, nem töltötték volna ki teljesen a Frigyládát. Az Ö–valónál nincs semmi felesleges, ha szertenézünk a teremtett világban, azt láthatjuk, hogy mindennek célja van, és semmi sincs önmagáért. Ez a tény jelképezi azt, hogy az ember életében ugyanúgy nincsenek felesleges pillanatok, és minden percnak sajátos szerepe van életünk értékessé válása céljából.

A Midrás eltérő beszámolókat tár elénk, ám egy közös van bennük, mégpedig az, hogy a Frigyládaiban nem volt más, mint a Tízparancsolat első táblái, amelyeket Mózes összetört, és a második táblák, amelyek épen maradtak, ezeket tárolták a Ládában (Bává Bátrá 14b).

A Frigyláda szerepe

Jogos a kérdés, milyen célból áll egy Láda a Szentély központjában. Miért egy Láda az, ami által az Ö–való népével lakozik? A Frigyláda nem csupán egy egyszerű tárolóeszköz volt, hanem több helyen úgy szerepel, mint az Ö–való trónusa, amelyet nem láthatott meg akárki. A Szent Sátor

legszentebb részébe csak a főpap léphetett be évente egyszer, Jóm Kippurkor.

„És azt parancsolta: 'Szólj bátyádnak, Áronnak, hogy ne menjen be bármikor a függönyön belül levő szent helyre, a ládát fedő engesztelőhely elé, hogy meg ne haljon.'”¹⁵

Ha valaki úgy tekintett a Frigyládára, mint szimpla szakrális berendezésre, az a személy könnyen az életével fizetett. Ezt láthatjuk a később tárgyalt történetekben is.

A Szentélyben a Láda I–ten fizikai jelenlétének manifesztációja volt (Shekina). Amikor pedig Mózesrel beszél, akkor a kerubok közül szól. Ha pedig Mózes bement a Szövetség Sátrába, hogy tanácsot kérjen, hallotta a hangot, amellyel az Úr a Bizonyosság Ládáján levő engesztelőhelyről, két kerub közül szólt hozzá, és onnan beszélt vele.¹⁶

A Shekina szó jelentése: lakni, nyugodni, vagyis röviden: a Shekina lényegében a világunkban megnyilvánuló i-teni jelenlét. Egy másik kép szerint ez az úgynevezett i-teni dicsőség, amely az

¹⁵ 3. Móz. 16:2:

¹⁶ 4. Móz. 7:89.

általános felfogás alapján egyfajta fényességet jelez: „dicsőségétől felragyogott a föld”.¹⁷ Amikor Mózes fent volt Szináj-hegyen, látni kívánta ezt a dicsőséget, vagyis magát az Ö–valót.

„Mózes azt mondta: 'Mutasd meg nekem dicsőségedet!' Az Ö–való erre így szólt: 'Megmutatom neked egész jószágomat, és kijelentem az Ö–való nevében, sé kegyelmezek, akinek kegyelmezek, könyörülök, akin könyörülök.’”¹⁸

De mit is látott tehát Mózes? Nem csupán fényjelenségnek volt szemtanúja. Amikor lejön a hegyről, ragyog az arca, mert az Istentől kapott Tórában megpillanthatta azt a gyönyörűséget, ami az Ö–való jellemét írja le. Így ma is, mikor valaki szemléli a Tóra szavait, ugyanúgy felragyog az arca.

A Shekina fontos szerepet játszik a kabbalisztikus és haszid zsidó vallási irodalomban, miközben a zsidó filozófia viszonylag keveset tárgyalja. Ahogyan a két modern zsidó filozófus, Martin Buber és Franz Rosenzweig is, akik bizonyos fokú kabbalista befolyás alatt álltak.

¹⁷ Ezékiel 43:2.

¹⁸ 2. Móz. 33:18.

Buber beszél I–tenről, mint az immanens és transzcendens születéséről, a kabbalisztikus terminológia alkalmazásával, és a Shekina szerinte olyan, mint I–ten „burka” és „szikrája” (*On Judaism*, 1967, 6, 27). A Shekina az i–teni jelenlét, amely szimbolizálja a zsidó embert, aki nincs magára hagyva annak a szégyennek és lealacsonyításnak ellenére sem, amelyet elszenved. Rosenzweig még inkább szókimondó, ő úgy hiszi, hogy Shekina olyan, mint egy híd „I–ten, a mi atyánk” és „Izrael maradéka” között (*Der Stern der Erlösung*, 1953, 192–194).¹⁹

Ám nem csupán arról olvasunk, hogy a Láda a Szentélyben foglalt helyet. A pusztai vándorlás alkalmával, sőt, az Ígéret Földjének elfoglalásánál is igen fontos szerepet töltött be. Minden esetben azt olvassuk, hogy a nép előtt haladt, hol kisebb, hol nagyobb távolságra.

De miért is volt szükség egy ilyen eszközre?

„Elindultak tehát az Úr hegyétől és megtettek háromnapos utat, mert az Úr szövetségének ládája három napig haladt előttük, helyet keresve a tábornak. Nappal az Úr felhője is

¹⁹ Enclicopedia Judaica CD-ROM. Shekina címszó.

felettük volt, mialatt vonultak. Valahányszor pedig felemelték a Ládát, ezt mondta Mózes: 'Kelj fel, Uram, hadd széledjenek szét ellenségeid, s hadd futamodjanak meg színed elől, akik gyűlölnek Téged'. Amikor pedig letették, ezt mondta: 'Térj vissza, Uram, Izrael seregének sokaságához.'"²⁰

Egy midrás szerint meg kellett tisztítania a területet a nép előtt a tüzes kígyóktól, a skorpióktól és a tövistől két lángsugárral, amely az alsó részéről jött (Va Yakhel, 7); egy másik midrás azt mondta, hogy egy hüvelyknyivel vitték a föld felett a hordozók, a Láda cselekedett (Szotá 35a). Amikor az izraeliták háborúba mentek a sivatagban, és Kánaán meghódítása során, a Láda kísérte őket; vajon ez szimbolikus megjelenés, jelenlét volt, hogy motiválja a zsidókat, vagy valóságos segélyben részesítette őket a csatában? Bár itt is megoszlik a kommentárok véleménye, annyi bizonyos, amiről több helyen olvashatunk, hogy I–ten darazsakat küldött előőrsként Kánaán földjére: „*Darazsakat*

²⁰ 2. Móz. 10:33–36.

*küldök előtted, hogy űzzék ki a hivvitákat, a kánaánitákat és a hettitákat, mielőtt bevonulsz.*²¹

Látszólag tehát úgy tűnik, mintha a Láda egyfajta varázseszköz, mágikus fegyver lett volna, mégsem erről van szó. Az Ö–való jelenlétét, gondoskodását jelképezi, és vetíti a nép elé. Olyan tanítás ez, mely minden időre szól. A szentség ugyanis nem az anyagban van. A hagyomány szerint a pusztai Szentély Frigyládájában a Mózes által összetört kőtáblákat is elhelyezték, mert nem a kő volt szent, hanem a rávéssett betűk, a Tízparancsolat szelleme. Legenda meséli, hogy mikor Hadrianus császár i. sz. 135-ben kivégeztetett tíz zsidó vezetőt, köztük R. Cháninát, az agg tudós Tóra-tekercekre csavarva így kiáltott fel: „*A pergamen elég, de a betűk elszállnak.*” Vagyis nem a pergamen szent, hanem a ráírott, örökérvényű Tóra-részletek. Ez vonatkozik a mezuzára, és minden egyéb szentséget képviselő anyagra is. Az anyag csupán tartója, hordozója a szentségnek, de nem a szentség maga.²²

²¹ 2. Móz. 23:28. Lásd még: 5. Móz. 7:20 és az Apokrif Bölcsesség 12:8.

²² <http://or-zse.hu/hit/hitelet1.html>

A Frigyláda mindig elől haladt, mint a pásztor, aki „füves legelőkre” tereli az Ő bányait. Meg kell látnunk a Frigylárában rejlő tanácsot, az Ő–való nemcsak a múltban vezette népét, hanem ma is, nemcsak a múltban gondoskodott róla, hanem ma is. A mi szerepünk az, hogy engedjük Őt vezetni. Ezt a vezetést kéri minden reggel a hívő ember, aki egy lépést sem tesz, míg el nem hangzik ajkáról a Smá. Amilyen csodákkal és jelekkel vezette be Izraelt az országba, úgy cselekszik azoknak életében is, akik alárendelik magukat hatalmának. Természetesen nemcsak ilyen jelképes szerepe volt a nép előtt haladó Bizonyosságnak, hanem a valóságos erő is megmutatkozott. A továbbiakban három történetet idézek fel röviden, melyekből kiderül, hogy valójában milyen erő is nyilvánult meg a Láda által.

Jerikó ostroma

Az első kánaáni város bevételenek története jól kifejezi már a feljebb is tárgyalt i–teni jelenlét, a „Sekhina”²³ megnyilvánulását a zsidó

²³ A Sekhináról, Isten megnyilvánuló jelenlétéről lásd bővebben: Kántás Balázs: *A magába zárt vers: Paul Celan költészete körül.* Budapest, Napkút Kiadó, 2010.; uő: *A lélegzetkristály feltörése:*

történelemben. A Frigyláda szempontjából is fontos ez a leírás, mely Józsué könyvének 6. fejezetében található. Az ezt megelőző leírásokból megtudhatjuk azt, ahogy a nép száraz lábbal kelt át a Jordánon, akár csak a Vörös-tengeren negyven évvel azelőtt. Majd rövid pihenő után Gilgálból elindultak Jerikó felé. Még az indulás előtt olvassuk, hogy az Ö–való megerősíti, és megújítja a szövetségét a néppel a körülmetélés és a Pészach ünnepe által. Az ostrom nem emberi elgondolás, tervezgetés alapján, és emberi erőfeszítés által folyik. Az Ö–való követje találkozik Józsuéval, és elmondja a mennyei haditervet, amelyet Józsuénak és a népnek követnie kell.

Olasói kommentár Paul Celan Atemkristall című versciklusához. Budapest, Uránusz Kiadó, 2010; uő: *Túl a médiumokon: Paul Celan költészetének mediális aspektusai.* Budapest, Uránusz Kiadó, 2012; uő: *Nyelv/Rács/Törés: Közéltések Paul Celan költészetéhez.* Fiala Írók Szövetsége, Budapest, 2013; uő: „Vannak még dalok túl az emberen”: *Írások Paul Celan költészetéről, líraesztétikájáról és recepciójáról.* Budapest, Napkút Kiadó, 2015; uő: *Message in the Bottle: Essays around Paul Celan's Poetry.* Budapest, Napkút Kiadó, 2016; uő: *A megolvadt nyelvrács: Paul Celan költészete és líraesztétikája.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

„Amikor Józsué ott állt a város előtt, felemelte szemeit, és íme, egy férfi állt előtte kivont karddal a kezében, és odament hozzá Józsué, és megkérdezte: 'Közénk tartozol, vagy az ellenséghez?' És mondta neki: 'Én az Ö–való seregének fejedelme vagyok, és most jöttem'. Józsué leesett a földre, leborulva mondta neki: 'Mi mondanivalója van Uramnak szolgáláshoz?' És mondta az Ö–való seregének fejedelme Józsuééak: 'Vedd le sarudat lábadról, mert a hely, amelyen állsz, szent.' És Józsué úgy tett.”²⁴

Több kérdést is felvethet e rövid idézet, mint például azt, ki is volt ez a különös követ? Ám mindenképp eszünkbe kell, hogy jusson Mózes elhívása a csipkebokornál, ahol ugyanezeket a szavakat intézi hozzá az Ö–való. Vagyis itt történik meg igazából Józsué I–ten általi elhívása, felhatalmazása a honfoglaló szerepre.

Az ostromnál megjelenik a Frigyláda is. A hét minden napján körüljárták a papok a nép kíséretében a várost a „Ládával”, a hetedik napon hétszer tették meg ugyanezt. Itt nem a Láda halad elöl, hanem kürtölők, akiket fegyveresek követtek, és csak azután jött a Láda és a tömeg. A hetedik

²⁴ Józsué 5:13–16.

napon, a város hetedik megkerülése után pedig leomlottak a falak, csak az a rész maradt meg, ahol Ráháb lakott, aki a kémlelő kémeknek menedéket nyújtott. De miért is omlottak le Jerikó falai? Nem olvasunk ostromgépekről, és nem a kürtök és a nép zajának hatását kell érteni az eseményben. Amit itt tapasztalunk, az az Ö–való hatalma, és kétségtelen, hogy ugyanezt ma is tapasztalhatjuk, amikor a Tóra szavai körülfogják valakinek az életét, annak szíve kőfalai leomlanak, ahogy Ezékielnél olvashatjuk: „*Elvesztem testetekből a kőszívet, és hússzívet adok belétek.*”²⁵

A Frigyláda benne a Tórával olyan erő, szentséget képvisel, amely előtt a legbüszkébb embernek is meg kell hajolnia. Amikor szombaton a Tóra-tekercest körbehordozzuk, az valamelyest hasonlít Jerikó ostromára, jelképes értelemben. Jerikó városát egészen az Ö–valónak kellett szentelni – a várost, és ami benne volt, felégették. Milyen jól példázza ez az eseményt azt, ahogy a zsinagógában a Tóra által I–ten szeretné teljes birtokba venni értelmünket és érzéseinket. A visszatérés, közérthetően megtérés által életünket a

²⁵ Ezékiel 36:26.

Tóra irányítása alá helyezzük. Ám nem valami aszketikus élet következik. Jerikóban csak az „értéktelen” dolgok pusztultak el, az arany, az ezüst, a réztárgyak, a vas az Ö–való kincstárába került, Ráháb és családja pedig I–ten népének családjába. A Tóra nem a földi dolgok tagadása, mint azt többen gondolják. I–ten szava felszólít a rossz, a bűn elhagyására és a kegyesség gyakorlására, amelyet nem egy, a világtól elzárt szubkultúrában kell megélni, hanem ott, ahová Ő állít bennünket.

A Frigyláda a filiszteusoknál és Oza halála

A honfoglalás után a Szentély, és természetesen minden berendezése, így a Láda is Silóban kapott helyet egészen az Első Templom felépítéséig és felszenteléséig. Ebben az időszakban a filiszteusok harcra gyülekeztek Afekben. Sámuel könyvének 4. fejezetében úgy olvassuk, hogy Izrael meghátrál, majd a vének felteszik a kérdést: *„Miért vert meg minket ma az Úr a filiszteusok előtt? Hozzáák el magunkhoz Silóból az Úr Szövetségének Ládáját, jöjjön közénk, hogy megszabadítson ellenségeink kezéből.”*²⁶

²⁶ 1. Sámuel 4:3.

Ezzel mintegy úgy gondolták, kikényszeríthetik az Ö–való segítségét, s bár a rivalgásuk hangjára megrémültek a filiszteusok, a harcot végül is elvesztették, sőt, meghalt Éli két fia is, Fineász és Ofni, majd ezt a hírt meghallva meghalt maga Éli és a menyé, ezen kívül a Láda is az ellenség kezébe került. Joggal mondhatjuk, hogy ez a nap vált Izrael egyik legszomorúbb napjává. Éli menyé, aki várandós volt, férje halálhírének hallatán megszülte gyermekét, aki az Ikávod nevet kapta, amely annyit tesz: *hol a dicsőség?* Nem a harc kimenetele, vagy a férj elvesztése a dicsőség elvesztése, hanem annak a mennyei dicsőségnek, isteni jelenlétnek, a Shekinának az elvesztése az, amit már a harc előtt elvesztett a nép... Mint már tárgyaltuk, a dicsőség nem az anyagban rejlik, tehát valójában az ellenség nem a dicsőséget, a Shekinát vette el, csak egy szent eszközt, mint az Ö–való jelenlétének egyik médiumát, melyen keresztül megnyilatkozott az Ő jelenléte és hatalma. A filiszteusok úgy kezelték a Frigyládát, mint valami bálványszobrot, mintha az anyag maga lenne Izrael I–tene. Annak ellenére, hogy tudjuk, ennek a pogány elgondolásnak bálványimádó gyökerei vannak, mégis jogosan merül fel a kérdés, sőt, talán

még inkább el kell gondolkoznunk azon: miért engedte az Ö–való, hogy az ellenség kezébe kerüljön az Ő ládája? Milyen tanulságokat rejt ez a tragikus leírás?

Amit megtudunk az Ö–valóról, az az, hogy nem lehet Őt saját akaratunk szerint irányítani, manipulálni. Másodszor: nincs szüksége emberi segítsége, hogy megvédje magát, vagy azt, ami az Ő tulajdona. A filiszteusok Dágon istenség templomába helyezik a Ládát, azonban Dágon szobra minden reggelre leesik a földre, ezután daganatok jelennek meg az Adsód városában élő embereken; ezután elküldték Gáthba, de ott is fekélyes kelések borították be az embereket. Vagyis a Láda megmenekülése egyedül I–ten hatalmának az eredménye. Harmadik nagy értéke e beszámolónak, hogy hű képet ad I–ten kegyelméről. Ugyanis nem olvasunk arról, hogy a filiszteusok közül bárki is meghalt volna, amikor a Frigyládát vitték, megfogták, még talán bele is tekintettek. Az Ö–való nem követel meg olyat, amiről nincs ismeretünk, szemben a mai ítélkezéssel, mely szerint a törvény nem ismerete nem mentesít a büntetés elszenvedése alól. Viszont amiről tudomásunk van, az az, hogy az Ö–való

számonkéri, és éppen ezért nemcsak, mint kegyelmes, de igazságos I–tenként is szerepel a Frigyláda visszatéréséről szóló beszámolóban. Vagyis a Frigyláda valóban I–ten valódi jellemét képviselte, ahogy már a teremtéshez fűződő midrásban is olvashatjuk:

„Ha a világot csak az irgalmasság jegyében teremtem, elterjed a bűn. Ha pedig csak a törvény szigorát alkalmazom, és a szigorú mércéjével kormányozom, a világ nem lesz képes fennállni. Tehát mindkét elemmel fogom teremteni, mind az irgalom, mind az igazság jegyében.”
(Midrás Rabba)²⁷

És az Ö–valónak Ládája hat hónapig volt a filiszteusok földjén.

„Akkor szólíták a filiszteusok a papokat és jövendőmondókat, mondván: ’mit tegyünk az I–ten Ládájával? Mondjátok meg nékünk, mi módon küldjük hazá?’ Azok pedig felelének: ’Ha elkülditek Izrael I–tenének ládáját, ne küldjétek az üresen, hanem hozzatok néki vétékért való áldozatot; akkor meggyógyultok, és

²⁷ Naftali Kraus: Ősi forrás. 15. o.

megtudjátok, miért nem távozik el az ő keze rólatok'. És mondának: 'Micsoda az a vétékért való áldozat, melyet hoznunk kell néki?' Azok pedig felelének: 'A filiszteusok fejedelmeinek száma szerint fekélyforma arany és öt aranyegér, mert ugyanazon csapás van mindeneken, a ti fejedelmeiteken is. Csináljátok meg azért fekélyeitek képmását és egereitek képmását, melyek pusztítják a földet, és így Izrael I–tenének dicsőséget, talán megkönnyebbedik az ő keze rajtatok, és a ti i–teneteken és földeteken.'"²⁸

Amikor a Ládát a filiszteusok elbocsátották egy ökrös szekérral, az Bét Semes felé tartott, Sámuel könyvének beszámolója szerint:

„Megverte azonban az Úr a bétsemesi emberek egy részét, mert megtekintették az Úr ládáját: hetven embert vert meg a népből és ötvenezret a tömegeből.”²⁹

De mi is volt a bétsemesi nép bűne? Hogyhogy ők ilyen súlyos csapásban részesültek egy kis „nézelődés” miatt, míg a filiszteusok egy-két daganattal túléltek? I–ten számonkérte rajtuk azt,

²⁸ 1. Sámuel 6:1–5.

²⁹ 1. Sámuel 6:19.

amit nagyon jól tudtak, hogy az Ö–való Ládája nem látványosság, amelyet bárki megtekinthet.

Hasonló eset Oza története. Dávid néhány évvel később felvitette a Szövetség Ládáját Jeruzsálembe.

„Amikor azonban Nákon szérijébeꜛ értek, Oza kinyújtotta kezét az I–ten Ládájára, és elkapta, mert a marhák kirúgták, és csaknem lefordították. Erre az Ö–való haragra gerjedt Oza ellen, s megverte őt vakmerőségéért, úgyhogy ott halt meg az I–ten Ládája mellett.”³⁰

A Ládát nem vihette akárki, nem érinthette meg, aki csak akarta. Ebből az esetből is világossá válik, hogy I–ten dolgaiban nem a klasszikus görög, sem pedig a mai értelemben vett demokrácia elvei nem valósulnak meg. Gondoljunk bele, ma mennyien vesznének el, akik komolytalanul kezelik az I–ten dolgait, akik elbagatellizálják a szakrális tárgyak, jelképek, szimbólumok, cselekedetek jelentőségét. Oza bűne, hogy alábecsülte Izrael I–tenét, vakmerően és könnyelműen megérintette a Ládát, gondolva, hogy besegíthet az Úrnak. A Bírák

³⁰ 2. Sámuel 6:6–7.

könyve egyik beszámolójában a nép nagy részének hitehagyását és bűnét látja abban a narrátor, hogy „...ebben az időben nem volt király Izraelben, hanem ki-ki azt cselekedte, amit jónak látott”.³¹

A szabad akaratnak nagy szerepe van, de ez nem jogosít fel a szabadosságra. A hívő ember csak bizonyos mértékig szabad ember, mivel egy felső hatalom alá tartozónak vallja magát. Sokan ezt az alávetettséget hátránynak tüntetik fel, de az Ö- valót tekintve helyesen úgy mondjuk, hogy ez a Gondviselés. Amikor felteszi valaki a kipát a fejére, kifejezi, hogy nem a maga ura, hanem felveszi a szolga szerepét.³²

Ezt látva a nép és Dávid is megrémült, és a Frigyláda Gitteus Obed Edom házába került, akit megáldott az Ö- való. Majd csak három hónap múlva vitték tovább a Ládát Jeruzsálembe, ahol a Salamon idejében elkészült, úgynevezett Első Templomba került, és ott is maradt eltűnéséig...

A Frigyláda szerepe a keresztény teológiai hagyományban

³¹ Bírák 17:6.

³² Zsidó hagyományok lexikona / fejfedő címszó.

A Láda jelentősége és szerepe, hogy közvetítse Izrael felé, hogy az Ö–való az I–tenük, aki közöttük lakik. Fontos megjegyezni, hogy nem az szerepel a Tórában, hogy I–ten a Sátorban lakik, hanem hogy a nép között. Lényeges, hogy miként tekintenek az egyházatyák a Frigyládra.

„A katolikus hagyományban a vezető egyházatyák úgy vélték, hogy a Frigyláda egyike a legtisztább és leggazdagabb szimóblumnak, a valóságnak az Új Parancsolatból. Ezt jelezi első helye Isten szavának megtestesülése. Az, hogy a láda egyszerű sítimfából készült, úgy Jézus is egyszerű emberi testben jelent meg. A Láda be volt vonva teljesen arannyal, mert Jézus telve volt bölcsességgel és könyörülettel, amit az arany jelképez. A Ládában volt egy aranykorsó, ami jelzi a manna képében Jézus lelkét, amellyel a teljes szentséghez és Istenséghez kapcsolódott. Így volt Áron vesszeje is, amely előremutatott Jézus papságára. Végül a Törvénytáblák kőből, amelyek kitöltötték a Ládát, jelenti, hogy Jézus a törvény szerzője. Ennél a pontnál érintjük az Angyali Iskolát, mely hozzáteszi Jézus feltámadását és mennybemenetelét, miután győzött a halál és a bűn felett, ezt jelezte, amikor a Láda feljött Sionba. Szent Bonaventura az eucharisztia misztikus reprezentációját látta a Ládában. Hasonló

módon a Láda hatalmához különös tisztelet övezi a Szűz alakját, akít az Egyház a Szövetség Ládájának nevez.”³³

Emellett megemlíthetjük még az egyik protestáns felekezet nézetét is:

„Semmit sem lehet eltörölni a két kőtáblára írottakból. A törvény becses feljegyzéseit a bizonyágtétel szekrényébe helyezték, s még most is ott van, biztonságban elrejtve az emberek elől. I–ten kijelölt időpontjában mégis elő fogja hozni e két kőtáblát, hogy bizonyosság legyen az egész világ számára, parancsolatainak semmibevétele és a hamis szombat bálványimádó tisztelése ellen.

Bőséges bizonyíték áll rendelkezésre I–ten törvényének örökérvényű volta felől. I–ten ujjá azért írta le azt, hogy soha ki ne lehessen törölni, soha el ne lehessen pusztítani. I–ten elrejtette e a két kőtáblát, hogy az ítélet nagy napján pontosan úgy hozza elő, ahogyan leírta.

...úgy állítja majd a világ elé, mint az igaz élet, vagyis az igaz jellem mércéjét.”³⁴

Hol van ma a Láda?

³³ <http://www.newadvent.org/cathen/01721a.html> – Faederis Arca.

³⁴ Ellen G. White: *A Te Igéd igazság.* 21. o.

A Szentírás nem beszél a Láda sorsáról. Amikor Nabukadneccar elfoglalta Jeruzsálemet, i. e. 586-ban, arról tudunk, hogy a Templom edényeit magával vitte, de arról nem, hogy a Láda is köztük lett volna.

Bár haladva a hagyományban találunk egy megvilágítást Ezsdrás Apokalipszisében, ez utóbbi szerint a Szövetség Ládáját a győztes sereg szerezte meg, és csupán ezért tudta lerombolni Jeruzsálemet.³⁵ Ez bizonyosan lehetséges, ám ha többet tanulmányozzuk a Királyok második könyve 25-ik fejezetét, ahol a babiloni seregek elviszik a Templomból azt, ami bronz, ezüst és arany, ebben az esetben lehetséges, hogy a Láda az egyéb értékekkel együtt az ellenség kezébe került.

Ezzel kapcsolatban még több ellentmondásos hagyomány, midrás és régészeti elképzelés létezik. Íme, ezek közül néhány:

„...nem beszélnek többé az Úr Szövetségének Ládájáról, és nem jut eszébe senkinek; nem emlékeznek rá, nem keresik, és nem is készítik el többé.”³⁶

³⁵ 4. Ezsd. 10:22.

³⁶ Jeremiás 3:16.

Ez az egyetlen olyan szöveghely, ahol a fogság előtt megjelenik a Frigyláda. Mivel prófétai iratról van szó, figyelembe kell venni azt is, hogy a leírtak nemcsak szó szerint értelmezhetők. Ugyanakkor a szöveg sejteni engedi, hogy a próféta korában még a Templomban volt a Láda, és valóban csak a fogságot megelőző időben került el onnan. Így az axumi legenda eléggé kérdésessé válik. Ezt egyébként a Makkabeusok könyvének beszámolója még inkább kétségessé teszi:

„Benne volt abban az írásban is, hogy a kapott i–teni intésre a próféta maga után vitette a Szent Sásra és a Frigyládát, amikor felment a hegyre, amelyre Mózes is felment, hogy lássa I–ten örökrészét. Amikor Jeremiás odaért, barlangszerű üreget talált ott. Bevitte abba a Szent Sásrat, a Frigyládát meg az illatáldozat oltárát, és elzárta a bejáratot. Kísérői közül néhányan elmentek ugyan együtt oda, hogy megjelöljék maguknak a helyet, de már nem tudtak rátalálni. Amikor Jeremiás megtudta ezt, megfeddte őket, és azt mondta, hogy az a hely titokban marad

mindaddig, amíg Isten egybe nem gyűjti a népet, és irgalmas nem lesz.”³⁷

Egy bizonyos vélekedés szerint egy etiópii közösségben, Axumban a Sion Szent Máriájának templomában egy szerzetes őrzi a láda hollétének titkát, ám mindez erősen megkérdőjelezhető. Főleg, hogy e hagyomány szerint a Láda Salamon uralkodása alatt került Etiópiába, amikor Salamon fia, Menelik – akinek Sába volt egyébként az édesanyja – ellopta azt, amikor egy alkalommal Jeruzsálemben járt.

Egy midrás szerint Jósiás király még a Nabukadneccar vezette babiloni invázió előtt elrejtette a Ládát a Templomhegyen, egy fából készült raktár vagy faskamra padlója alatt, amely végül elégett az ostrom során.³⁸

Egy másik leírás szerint Salamon előre látta a Templom jövőbeni lerombolását, ezért a Holt-tenger melletti egyik barlangba rejtette, oda, ahol Jósiás király is elrejtette a Ládát.³⁹

³⁷ 2 Makkabeus 2:4–8.

³⁸ Jóna 53b.

³⁹ Maimonides: Laws of the Temple 4:1.

A Qumranban előkerült tekercsek között a bronztekercs is megad néhány helyet, ahol a templom kincsei lehetnek:

„A valódi vagy képzeletbeli kincsek lelőhelyeit felsoroló iratra két darabban találtak rá a 3-as számú barlangban. Az alapanyag erősen oxidálódott állapotban volt, így a tekercset egyáltalán nem lehetett szétnyitni. H. W. Baker a tekercset hosszanti irányú csíkokra vágta fel, a szöveget pedig J. T. Milik és J. M. Allegro fejtette meg. A posztbiblikus (misnai) héber nyelven íródott tekercs hatvannégy rejték helyet sorol fel, amelyek aranyat, ezüstöt, a Templomnak felajánlott ajándékokat és kéziratokat őriznek. Az elrejtett kincs óriási mennyiségéről Milik arra következtetett, hogy itt képzeletbeli kincsekről van szó csupán. Egy másik elmélet szerint azonban ezek a kincsek vagy a közösség tulajdonát alkották, vagy pedig a Jeruzsálemi Templomból származtak, ahonnan a város zelóta védői elhozták, és a júdeai sivatagban rejtették el azokat.”⁴⁰

⁴⁰ Vermes Géza: A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története. 121. o.

Leen Ritmeyer archeológus úgy véli, hogy a Frigyláda ma is Jeruzsálemben, a sziklamecset alatt, a Templomhegy gyomrában található. Ám mivel ásatási engedélyek hiányában csak néhány előkerült fogság korabeli cseréptöredékre és egyéb hasonló leletre épül a teóriája, így ebben az esetben sem tudunk határozottan állást foglalni a Frigyláda hollétének kérdésében.⁴¹ Vagyis teljes bizonytalanság és homály fedi mind a mai napig I–ten Ládájának helyét.

Befejezés

A sok tényyszerű és száraznak tűnő leírás közül igyekeztem levonni néhány olyan tanulságot, melyet az Ö–való a Frigyláda által megtanított a pusztában vándorló Izrael népének, és rajtuk és a kezünkben levő Tórán keresztül nekünk is, annak ellenére, hogy ma nincs birtokukban maga a Szövetség Ládája.

Amit végső konklúzióként levonhatunk: a Frigyláda önmagában nem bírt semmiféle erővel. Az Ö–való felhasználta hatalmának és igazságának

⁴¹ L. Ritmeyer: *The Ark of the Covenant. Where it Stood in Solomon's Temple?*, 1996.

kinyilvánítására, ily módon pedig minden tárgy és minden teremtmény eszköz lehet I–ten kezében, hogy neki szolgálva szentté, vagyis kiválasztottá váljon.

A Frigyláda természetesen csak jelképesen volt I–ten trónja, onnan szólt a néphez, Izraelhez, és a Ládában lévő két tábla, rajtuk a változtathatatlan az Ő szerető voltának és örök szövetségének lenyomatai.

Bár a Frigyláda helyét nem tudjuk pontosan, ha kinyitjuk a Tórát, olyan, mintha a Szentélyben állnánk, és az Ö–való szól a szívünkhöz ma is.

Rabbi Slomó Jicháki – Rási (1040–1105)

A Pársándátá⁴²

PÁ

A „Pársándátá” szó eufémizmus, az univerzális, mindenki által elismert tudós elnevezése. A kifejezés összetett szó: *Pársán dátá – a törvény (vallás) értelmezője*. Ibn Ezra nevezte így Rásit.

Rási, rabbi Slomó Jiccháki 1040-ben született Troyes champagne-i városban. Egy legenda szerint (melyet sokan elvetnek, és valószínűtlennek tartanak) abban az évben született, melyben Rabbénu Gerson, a Gálut Fényessége (מאור הגולה) elhalálozott, s így beteljesült az Írás: „a naplementével újra feltűnt a nap.” Rási a leghíresebb askenázi jesívákban, előbb Mainzban, majd Wormsban végezte tanulmányait. A diaszpóra minden országában a Biblia és a Talmud legnagyobb magyarázójaként ismerik el. Alig van olyan Talmud- vagy Biblia-kiadás, melyhez nem csatolják az ő kommentárját. Az első nyomtatott héber könyv, amely az olaszországi

⁴² A tanulmány eredeti megjelenési helye: Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2015, 77–80.

Reggio di Calabriában jelent meg 1475-ben, Rási kommentárja a Tórához. Azokkal a betűkkel nyomták, melyeket máig Rási-betűnek hívunk. Több mint 200 magyarázatot fűztek az évszázadok folyamán Rási Tóra-kommentárjához, és van, aki többet is számol. Mindez a felületes szemlélő számára is megmutatja Rási életművének fontosságát és érdemét. A **פירוש רש"י על התורה, הוצ' מוסד הרב קוק תשמ"ג** címet viselő könyve bevezetésében Ch. D. Schewell vallástörténész megjegyzi, hogy voltaképpen nem volt Rási előtt szóba jöhető, héber nyelven író Tóra-magyarázó, tekintve, hogy Rászág arabul írta kommentárját, ez a nyelv pedig idegen volt Rási számára, Rabbénu Chánánél kommentárja pedig még nem került kezébe, így hát azokból a „téglákból” kellett felépítenie művét, melyeket az előző korok bölcsei hagytak hátra. Ami a Talmudot illeti, arra nézve voltak mestereitől származó jegyzetei (Kuntresz).

A Rási nyomában járó kommentátorok közül, akik őt a Tóra megvilágításának központi tényezőjévé tették, a következőket kell megemlíteni:

1. Rabbi Jozsef ben Simon Kára (XII. század), Rási ifjabb kortársa, aki kommentárjait mestere elé vitte, s az jóváhagyta azokat.
2. „Chezkuni”, Rabbi Chizkija ben Manoách, aki a toszafisták kora végén élt. Schewell könyve bevezetőjében megjegyzi, hogy benne lehet látni a Rási Tóra-kommentárjában való növekvő elmélyedés pionírját.
3. Rabbi Jesájahu di Trani (RID), aki a XIII. században élt és több ellenvetést fogalmazott meg Rási szavaival szemben, mint Chezkuni.

Mindezek fölé emelkedik Náchmánidész (Rámbán), aki 1194-ben született. Chezkuni és RID csak felületesen érintették a témát, míg Rámbán széleskörűen foglalkozott nagy elődjével, és elmélyedt annak mind a halacha, mind az agada terén írt magyarázataiban. A későbbi korokból említendő még a REÉM, Rabbi Élijáhu Mizráchi (XV. század), aki szembeállítja Rási és Rámbán véleményét és általában Rási javára dönt.

Mindezekon kívül fontos e helyen írni a *Gur Árje* szerzőjéről, Rabbi Jehuda Lówról, vagyis a prágai Máhárálról, aki a XVI–XVII. században élt;

Rabbi Mordecháj Joffe-ról, a *Levush Malkhot* szerzőjéről, aki a XVI. században élt (utóbbi néha Rási, néha Rámbán oldalán állt), valamint a prágai Rabbi Sábbátáj Bass-ról (1641-ben született), a *Szifté Cháchámim* szerzőjéről.

Ezzel ugyan nem merítettük ki Rási utódjainak hosszú névsorát, csak azokat említettük meg írásunkban, akiknek magyarázatai a *Mikráot Gdolat* kiadásában láttak napvilágot, s így könnyen hozzáférhetőek.

A *Mikráot Gdolat* egyes kiadásában a Chumás minden egyes könyve után van egy toldalék *Szabályok Rási szavaihoz* címmel, mely hét szabályt tartalmaz Rásinak a fordításokhoz való viszonyát illetőleg. E szabályok csak Onkelos fordításával foglalkoznak, és még ott is messze vannak a téma kimerítésétől.

A tény, hogy Rási kommentárjában többször utal Onkelosra, mint Midrás-forrásokra, világosan bizonyítja, mily nagyra tartotta Rási Onkelost mint szentírás-kommentátort.

A fentiekből az is kitűnik, hogy a legtöbb esetben Rási pozitívan viszonyul Onkelos fordításához, s ha fenntartással is él irányában, azt sem korlátlanul teszi. A *Tárgum* oly fontos Rásinak,

hogy még a helyes és eredeti olvasatot is igyekszik tisztázni, és ha ugyanazt a héber szót a *Tárgum* kétféleképpen fordítja, Rási szükség esetén annak okát is megvilágítja.

Mikor Rási talmudi és midrási forrásokat idéz, nem szó szerint veszi azokat, hanem saját feldolgozásában, megjegyzései kíséretében. A *Talmud*hoz írott kommentárjában viszont nem így jár el. Lehet, hogy ezért nem nevezi meg pontosan a forrást. Érdekes, hogy halachikus műveiben Rámbám sem tünteti fel a forrásait.

Nagy fontossággal bír fordítói tevékenysége is, hiszen több szót le kellett fordítania a XI. század tanházaiban használt francia nyelvre. Rási ezeket a fordításokat a **לשון לועזית**, vagyis **בלע"ז**, (idegen nyelv) jelzővel látta el. A szó egyébként a Zsoltárok könyve 114:1-ből – **מעם לועז** – ered. A franciaországi zsidók egyfajta zsargonban beszéltek egymás között, mely azóta eltűnt, s amely latin eredetű és a francia nyelv különböző dialektusaiból vett szavakat is tartalmazott. Francia filológusoknak és kutatóknak sokszor segített munkájukban Rási ilyen irányú tevékenysége. Rási maga egyébként olyan szótárfélékből meríthette

tudását, melyeket kisgyermekek tanítói készítettek taneszközként.

Rási az egész *Bibliát* kommentálta, kivéve a *Krónikák könyvét*, melynek kommentárját tanítványa, a Rajna-vidéken élő Rabbi Száádjá írta. *Jób könyvét* sem fejezte be (a 25. fejezettől kezdve), hanem, úgy látszik, a tanítványa, Rásbám, vagy Rabbi J. Kára írta meg a kommentárt. Ezra és Nechemia könyveit is tanítványai dolgozták át. A *Beresit Rábbához* írt kommentárt ugyan Rásinak tulajdonítják, de ez nem az ő stílusában íródott, és a magyarázatok sokszor ellentétben állnak Rási szemléletével.

Rási jelentőségére mutat, hogy a Sulchán Áruch 16. századi zsidó szertartásgyűjtemény szerint, aki a zsidó vallás gyakorlása során a heti szidrát Rásival olvassa ahelyett, hogy a szöveget (kétszer) és annak *Tárgumját* (שנים מקרא ואחד תרגום) venné át, az teljesítette minden ilyen irányú kötelezettségét.

A rajongó tisztelet, amellyel az utókor a tanító nevét körülvette, annak műveit közkincsnek tekintette, sok részletet hozzárakott, ennek nyomát a szövegkiadásokban azonban ma alig látjuk. Sok helyütt hiányoznak a jelek, melyekből a

hozzátételeket felismerhetnénk. Nem lehet eldönteni egyértelműen azt a kérdést, vajon Rasi mint Talmud-, vagy mint szentírásmagyarázó nagyobb-e.

Az utókor szempontjából a Talmud-kommentár általános szükségletet pótol és a Talmud tanulmányozását nélküle alig képzelhetjük el, míg a Szentírás megértésére tagadhatatlanul jobb segédeszközeink állnak a rendelkezésünkre, mint Rasi írásmagyarázatai.

Mindemellett Rasi gyökerei sokkal mélyebben rejlenek a zsidóság talajában, semhogy külső hatások, a légkör, melyben élt, a haza, a társadalom sajátos nemzeti jelleggel ruháznák fel. Rási népszerűségét a könnyen értelmezhető, népnyelven írott kommentárjainak köszönheti. Tóra-magyarázatai úgymond népkönyvvé váltak, mely hangjával, tartalmával elsősorban az ember kedélyre hat. Önálló mértékkal nem mérhető, ezért a tudományos bírálat alól kivonja magát. Az érzelmi momentumok nem egyformán nyilvánulnak meg a különböző életkorú embereknél, akik olvassák. A gyermek, akit az ő magyarázata vezetett be a Szentírásba, más szemmel olvassa a szöveget, mint egy fiatal férfi,

vagy mint egy nagypapa. A keleti ember erős hite a nyugati ember higgadt mérsékletével párosulva eredményezi ezt a harmóniát, a végletek kerülését, a bántó fény és a kétes homály között az alkony csöndes, merengő világosságát Rási, a Pársándátá szövegeiben.

Felhasznált irodalom

Dr. J. H. Hertz: *Zsidó Biblia*, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 1996.

Naftali Kraus: *Mózes öt könyve* (Ősi forrás sorozat 5.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

Naftali Kraus: *Zsidó morál és etika* (Ősi forrás sorozat 7.), Piremon Nyomda, Budapest, 1998.

Naftali Kraus: *Az ősi forrás*, Fórum Rt. Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Jechiél Cvi Moskovits: *A Biblia hagyományos kommentárjai*, Göncöl Kiadó, Budapest,

Daat Mikra, Copyright by Mosad ha Rav Kook, Jerusalem, 2001.

Dr. Wellesz Gyula: *Rási élete és működése*, Izraeli Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1906.

Enciklopedica Judaica, CD-ROM.

Bacher Vilmos: *Szentírás és zsidó tudomány*, Múlt és Jövő Kiadó, Gyoma, 1998

Izrael állama 1963 és 1967 között – A hatnapos háború és előtörténete⁴³

A modernkori Izrael államának legdinamikusabban fejlődő időszaka 1963-tól 1966 végéig tartott. Ebben a négy évben az izraeli társadalmat két politikai ügy rázta meg, melyek a múltban gyökereztek, de az igazságra ezen évek alatt derült fény. Az egyik a Kasztner-gyilkosság, a másik pedig az 1956-os szuezi válság idején az izraeli védelmi miniszter nemzetközi politikai botránya, az ügynevezet a Lavon-ügy volt.

Az 1963-as év elején az izraeli hírszerzés, a Moszad információt kapott arról, hogy Egyiptomban német tudósok új, nagy hatótávolságú, ballisztikus rakétákkal kísérleteznek. Ám pár hónappal később kiderült, hogy ez az információ valótlan, s tartalma csak annyiban volt igaz, hogy német tudósok valóban kísérleteket folytattak. Simon Peresz egykori államelnök – aki

⁴³ A tanulmány eredeti megjelenési helye: az Országos Rabbiképző –Zsidó Egyetem honlapja:
<https://www.or-zse.hu/resp/hallgatoi/ronatamas-hatnapos2003.htm> 2003. november 20.

egészen közelmúltbeli haláláig az izraeli politikai élet egyik legbefolyásosabb alakja volt – politikai pályafutása is az 1963-as évben kezdett el emelkedni, ekkor a védelminiszter-helyettesi pozíciót töltötte be a kormányban. Ugyanebben az időszakban az egyik legnagyobb izraeli város, Jaffó, csodálatos változáson ment keresztül – míg 1948-ban 65.000 arab lakosa volt a városnak, alig 15 évvel később már 100.000 zsidó élt ugyanitt, és 5000 arab.

1963. július 13-án David Ben Gurion izraeli miniszterelnök lemondott. Lemondásának okát nem indokolta, de az izraeli hadsereg vezérkara és az akkori vezérkari főnök, Jichák Rabbín személyesen kereste fel az akkori Beer-Shevá melletti kibucban lakó Ben Guriont, és megkérték, hogy vonja vissza lemondását. A volt államfő azonban hajthatatlan maradt, és nem indokolta döntését.

Történelmi érdekesség, hogy 1962 nyarán Placido Domingo, világhírű tenorista is a Tel Aviv-i Operaházban kezdte el karrierjét.

1964 nyarán, Szíria csúcstalálkozóra hívta Irak, Jordánia, Egyiptom és Libanon vezetői politikusait, ahol egy új jelenséggel szembesítette az

arab világot: a palesztin menekültekkel, akik közül ekkoriban már 75.000 él Szíriában. Ekkor alakult meg Palesztinai Felszabadítási Szervezet. A szír vezetés úgy döntött, hogy a Jordánt, mely Izrael legnagyobb vízhozamáért felelős folyam, eltereli. A Jordánt két szíriai forrás táplálja: a Házbáni és a Baniasz források. Mindkét forrás a Golán fennsíkon helyezkedett el, mely még akkor Szíriához tartozott. Az izraeli határ kevesebb, mint egy kilométerre volt a forrásoktól, és mikor elkezdődtek a munkálatok a szír területeken, Lévi Eskol, az akkori izraeli miniszterelnök magához hívatta hivatalába Jichák Rabbint, valamint Hajim Bár Lévet, a hadműveleti főnököt, Dávid Elázárt, az északi határokon szolgálatot teljesítő katonai alakulatok parancsnokát, és Izrael Tált, a páncélos fegyvernem tábornokát. A hadsereg azt a parancsot kapja, hogy lője ki a dózergépeket, így Szíriának nem sikerült elterelnie a Jordánt a medréből. Az incidenst követően Szíria háborút hirdetett Izrael ellen, ám az egyiptomi diktátor, Nasszer, csillapítani igyekezett a szír vezetést.

1965. január 1-jén Abu Ammar megalapította a Fatachot. Ammar egyszerre lett a vezetője a Fatachnak és a PFSZ-nek. A palesztin

politikus később Jasszer Arafat néven vált ismertté. 1965. február 28-án a Fatach két robbantást követett el a jordáni-izraeli határ mentén, két izraeli mosávbán. Szerencsére egyik sem követelt halálos áldozatokat.

1965 májusában Izrael állama az államiság egy alapvető oszlopával gyarapodott: az Izraeli Nemzeti Múzeummal. A létesítmény megszületése két ember munkájának köszönhető: Gerson Ágronnak, a későbbi jeruzsálemi főpolgármesternek, és Jigáel Jaddinnak, a volt vezérkari főnöknek, és egyúttal zseniális régész-professzornak.

1965. május 18-án az izraeli társadalom alapjaiban rendült meg. Az emberek kivonultak lakásaikból az utcákra, és gyertyákat gyújtottak. Damaszkuszban ugyanis ezen a napon felakasztották Éli Kohent, az akkor már három éve ott élő világhírű izraeli kémét. Ez volt az a politikatörténeti pillanat, amikor Ben Gurion kilépett a Mapáj pártból, és új pártot alapított, a RÁFI-t – Resimát Poalé Israel (Izraeli Munkáslista). Az új pártba rögtön beléptek olyan ismert izraeli politikusok Mose Dáján, Simon Peresz, Jichák Návon, Chájim Herzog. Az izraeli

hadsereg, a CÁHÁL – Cvá HaHagana LeJiszrael (Izraeli Védelmi Erők) ebben az időben napról napra erősödött. A hadseregnek ugyanis két olyan alakulata volt, mely nem csak zsidókból áll. Az egyik a határőrség, amelynek tagjai nagyrészt drúzok voltak, míg a felderítő alakulatoknál számos beduin szolgált. Korának legközismertebb izraeli beduin katonája Abd al-Majid Khader volt, aki később izraeli nevet vett fel, az Ámmosz Járkoni-t. 1967 nyarától ő lett a Közép-Szinai-félsziget első kormányzója.

1966-ban Smuel Ágnon izraeli író, irodalmi Nóbel-díjat kapott.

Időközben a környező arab országok katonai csapatösszevonásai a határ mentén egyre gyakoribb jelenséggé váltak. Az izraeli politika nagy megdöbbenésére az addig szövetséges Franciaország nézőpontot változtatott, és inkább az arab világgal kezdett el szimpatizálni Charles de Gaulle elnök vezetésével. Lyndon B. Johnson amerikai elnök viszont továbbra is támogatta Izraelt. Angliában először jutott hatalomra a Munkáspárt, és az akkori brit miniszterelnök, Harold Willson is támogatónak viszonyult Izrael felé. A szíriai és a jordán határon egyre sűrűbbé

válnak a Fatach által szervezett és kivitelezett támadások. 1966. október 12-én Jordániában szövetséget kötött Jordánia és Szovjetunió, a szovjetek pedig vállalták, hogy megvédik Szíriát, ha Izrael megtámadja. Az 1966-os év második felében Szíria megerősítette a Golán-fennsíkon található állásait.

1966. október végén Jordániából, Gázából, Libanonból és Szíriából egyre több terrorcselekmény indult ki. 1966. november 16-án az izraeli politikai és katonai vezetés úgy döntött, hogy megelőző csapást mér a Jordániában található Szamua (arabul: As-Samu) falura, amely a Fatach központja volt, és az izraeli határtól alig 3 km-re helyezkedett el. Egy ejtőernyős zászlóalj és 10 könnyű harckocsit dobtak le, ám a jordán hadsereg információt szerzett arról, hogy az izraeli hadsereg Jatta városát készül megostromolni. A Jatta városa felé vezető út Szamua falun ment keresztül, így az izraeli hadseregnek vissza kellett vonulnia.

Ugyanezen év végéig Izrael a terrorcselekmények miatt 17-szer nyújtott be kérelmet az ENSZ elé, hogy ítélje el a cselekményeket, ez egyszer sem történik meg. Szamua falu megtámadása után Jordánia ugyancsak

beterjesztett az ENSZ-hez egy Izraelt elítélő kiáltványt, ezt pedig azonnal el is fogadták...

1967. április 7-én Szíria a Golán fennsíkról tűz alá vette a Bnot Jákob hidat. Ez volt az első olyan alkalom, hogy az izraeli és a szíriai légierő összecsapott. Szíria MIG 21-es vadászgépeket, míg Izrael Mirage-okat vetett be. A szírek hat repülőgépet veszítettek, és visszavonultak.

1967. május 13-án az egyiptomi haderő bevonult a Színi-félsziget demilitarizált övezetébe. Izrael, hogy tovább ne fokozza a háborús készültségeket a környező országokban, az izraeli függetlenségi napja már megszokott katonai felvonulása alkalmával nem vonultatta fel az ország hadseregének nehézfegyverzetét.

1967. május 16-án Nasszer egyiptomi elnök felszólította az ENSZ-t, hogy vonuljanak ki a demilitarizált övezetből. U Thant, az akkori ENSZ-főtitkár elfogadta a kérést, és visszahívta a 3400 ENSZ-békefenntartót. 1967. május 19-e hajnalán az utolsó ENSZ-katona is elhagyta a félszigetet.

1967. május 20-án az izraeli hadsereg behívta az összes tartalékosát, 1967. május 23-án válságtanácsot hívott össze Lévi Eskol

miniszterelnök, amelyen részt vesz Aba Ebán, Menáchem Begin, Jichák Rabbin, Ezer Weizmann, hadműveleti főnök, és Aharon Jariv, a katonai elhárítás tábornoka. Az amerikai kormány 48 óra haladékot kért Izraeltől, hogy megpróbálja rendezni a lehetséges háborús konfliktust. 1967. május 24-én Kuvaitból Kairóba érkezett egy páncélozott iraki dandár. Eisenhower volt amerikai elnök azt nyilatkozta, hogy meg kell nyitni a Tirániszorost, és megerősítette az 1957-es ENSZ nyilatkozatot.

1967. május 25-én a csatornán egyiptomi páncélos egységek hajóztak át, május 28-án pedig Johnson elnök bejelentette egy nemzetközi flottilla felállítását, mely ellenőrző feladatokat volt hivatott ellátni. A hajókat az USA, Anglia, Kanada és Hollandia adták. Izraelben megszületett az egységes kormány. A kormány 18 minisztere szavazott a háború vagy béke kérdésében, a szavazás végén az állás 9–9 volt, azaz döntetlen.

1967. május 29-től kezdetét vette a hámtáná időszaka, melynek jelentése: várakozás.

1967. június 1-én Dean Rusk amerikai külügyminiszter Izraelbe érkezett, és hivatalosan bejelentette, hogy Amerika nem gátolja Izraelt a

háborúban. Mose Dajan tábornokot kinevezték védelmi miniszterré, és egyúttal az ország déli részén állomásozó csapatok főparancsnokává. Menachem Begin, aki Cherut ellenzéki párt vezetője, tárca nélküli miniszteri kinevezést kapott. Az Egyesült Arab Hadsereg a következő erőket vonultatta fel:

Egyiptomi Front: 100.000 katona, 900 tank, + tartalékos: 140.000 ember, 300 tank.

Szíria: 75.000 ember, 400 tank.

Jordánia: 32.000 ember, 300 tank.

Irak: 150 tank, 750 repülőgép.

Izrael ezzel szemben 264.000 katonát, 800 harckocsit és 300 repülőgépet vonultatott fel. Mose Dáján 1967. június 3-án, szombaton összehívta a katonai vezérkart és a Nemzeti Egységkormányt az úgynevezett Gödörbe, amely az izraeli hadsereg irányítóközpontjának fedőneve volt.

1967. június 5-én 7:45-kor Izrael támadott. Négy órával később Mordecháj Hod, a légierő főparancsnoka bejelentette, hogy 400 ellenséges repülőt semmisítettek meg. Közben Izrael

diplomáciai úton megpróbálta meggyőzni Jordániát, hogy ne lépjen be a háborúba. A tárgyalások három csatornán keresztül folytak: a fegyverszüneti bizottságon, az ENSZ-en és az Egyesült Államokon keresztül. Nasszer egyiptomi elnök közben felhívta Husszein királyt, a Jordán uralkodót, és közölte vele, hogy Egyiptom megsemmisítette az izraeli légierőt. Ennek hatására végül Jordánia is belépett a háborúba.

Az első nap végén Izrael légi győzelmet aratott, és elindult a harc Jeruzsálemért. Az izraeli hadsereg bekerítő hadmozdulatokba kezdett, hogy két stratégiai pontot megszerezzen: délen a kormánypalotát, északon pedig a Francia-dombot, és az azon lévő jordán erődöt. Így próbálták elvágni a jordán utánpótlási vonalakat, közben az izraeli légierő elkezdte bombázni a Jerikó felé vezető utat. Nasszer elnök ismét blöffölt, és június 6-án, reggel 6:00-kor bejelentette, hogy Izrael csak angol és amerikai katonai segítséggel tudott előnyhöz jutni. Izrael Tál tábornok közben elvágta Gázát az egyiptomi csapatoktól. Mose Dajan védelmi miniszter nem akart egy északi frontot is nyitni a háborúban, miközben már Oroszország is erősen sürgette a fegyverszünet megkötését.

Június 7-én éjjel Izrael elfoglalta Sharmes Shejket, a Tiráni-szoros ismét nyitva állt. Ezen a napon az ENSZ felszólította a feleket a tűzszünet megkötésére. Ugyanezen a napon Jeruzsálem óvárosát és a Siratófalat elfoglalták az izraeli ejtőernyősök. Jeruzsálem ismét egységes város lett. Közben egy északkelet-egyiptomi város, El-Aris partjai közelében, a nemzetközi vizeken felbukkant egy be nem azonosított hajó.

Az izraeli légierő tűz alá vette a hajót, és csak később derül ki, hogy az Amerikai Egyesült Államok 6. Flottájának Liberty nevű felderítő hajója volt az. Motta Gur tábornok csapatai bevették az Olajfák hegyét, s hetedikén este 10 órától től életbe lépett a tűzszünet. Ám Dávid Elázár tábornokhoz már későn érkezett a parancs, ezzel pedig kezdetét vette a hatnapos háború leggyilkosabb csatája. Kilencedikére az egész Golán-fennsík izraeli ellenőrzés alá került.

1967. június 10-én reggel végül befejeződött a hatnapos háború. Közben 15.000 zsidót menekítettek ki Damaszkusból, Szíria fővárosából. A háború során mintegy 780 izraeli katona lelte halálát, Izrael viszont megmutatta hadserege erejét.

Felhasznált irodalom

Sébastien Boussois: *Izrael, szembeítve a múlttal. Tanulmány az „új történelem” hatásáról*, Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2013.

Smoel Ettinger: *A zsidó nép története*. Osiris Kiadó Budapest, 2002

Martin Gilbert: *Izrael Története*, Pannonica Kiadó, 2002.

David J. Goldberg: *To the Promised Land. A History of Zionist Thought from Its Origins to the Modern State of Israel*, Penguin Books, London, 1996.

Dán Ofry: *Izrael győztes hat napja*, Budapest, 1998.

Neil Asher Siberman: *A Prophet for Amongst You. The Life of Yigael Yadin. Scholar and Mythmaker of Modern Israel*, Addison–Wesley, Reading, Massachusetts, 1993.

Ronald W. Zweig: *David Ben-Gurion. Politics and Leadership in Israel*, Frank Cass, London, and Yad Izhak Ben-Zvi, Jerusalem, 1991.

Ima Jeruzsálem újjáépítéséért⁴⁴

Történelmi háttér 1. – Az első Szentély

Jeruzsálem Dávid király uralkodása alatt vált a zsidó nép politikai és szellemi központjává. Dávid i. e. 1003-ban foglalja el Jeruzsálemet a jebuszi néptől, és utána legyőzi a környező országokat is (Arám, Moáb és Edom). Az ország határát egészen a Vörös tengerig kiterjeszti. A Szentélyt viszont nem építheti fel, mert vér tapad a kezéhez. Ezt a nemes feladatot fiának és utódjának, Salamonnak kell végrehajtania. Az első Szentély i. e. 970 körül épül fel, amely teljes szellemi és vallási megújulást vált ki Izraelben. Salamon ideje alatt az ország aranykorát élhette mind kulturálisan és gazdaságilag. Salamon halála után azonban az ország kettészakadt Izraelre és Judára, és hanyatlásnak indult. A déli királyságban, Judában, a nép a jeruzsálemi Szentély légkörében élte tovább életét. Azonban i. e. 597-ben Babilónia királya, Nabukodonozor beveszi Jeruzsálemet, a zsidó

⁴⁴ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Terézvárosi Vallásközi Évkönyv, 2016, 67–72.

lakosokat túszként deportálja Babilóniába, majd i. e. 587 (más források szerint 586) nyarán, Áv hónap 9-én felégeti az első Szentélyt, ezzel is jelképezve a Babiloni isten győzelmét a zsidók I–tene fölött. Ekkor kezdődik meg a zsidó nép babiloni fogsága.

Történelmi háttér 2. – A Második Szentély

A babiloni fogságból i. e. 539-ben szabadult meg a zsidó nép mikor Kóres fiatal perzsa király elfoglalta Babilóniát. Ez után felszabadította a zsidókat és megengedte, hogy visszatérjenek hazájukba, Erec Jiszraélbe azok, akik akarnak. A hazatérő zsidók rövid időn belül nekifogtak a Második Szentély felépítéséhez és i. e. 516 Peszachján fel is avatták, pontosan 70 évvel az első Szentély pusztulása után.

Később Heródes valóságos műremekké alakította át ezt a Szentélyt. Később a római-zsidó háború alatt a rómaiak hosszas harcok után bevették Jeruzsálemet. Végül már csak a Szentély és a fellegrvár tartotta magát, de i. sz. 70-bn, Áv hó 9-én egy római katona tűzcsóvát dobott a Szentély faraktárába és a gyorsan terjedő tűzben a Templom hamar elhamvadt és a földdel lett egyenlővé. Napjainkra Heródes templomából mindössze a

nyugati fal maradt meg, amely a zsidók számára a földkerekség legszentebb helye. A két szentély pusztulásának napjára mély gyásszal és böjttel emlékezik a zsidóság (Tisa-Be-Áv).⁴⁵

Szimbolikus jelentés/jelentőség – Város és templom

A város maga a káosztól való elhatárolódást, a „fallal védett kozmoszt” szimbolizálja.⁴⁶ A város emberi kéz munkája, egy közösség kialakulása és a városalapítás szimbolikusan a világteremtés megismétlése. Tehát a káoszi állapotból való kilépés, a tohú ellentéte, mely a „lakott terület, a megművelt föld ellentéte.”⁴⁷

A templom a város középpontjában helyezkedik el, ezzel szimbolizálva az abszolút centrumot, a tökéletességet, a világ középpontját.⁴⁸ Következésképp a templom központi

⁴⁵ Tanulmányom történelmi háttérének bemutatásához Hahn István *A zsidó nép története* című könyvét használtam: Hahn István: *A zsidó nép története*, Budapest, Makkabi Kiadó, 1996.

⁴⁶ Pál József és Újvári Edit szerk., *Szimbólumtár* (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 501.

⁴⁷ Szabó Mária, *Válogatott fejezetek az Ószövetségből*. Fordítás, szöszedet és nyelvi magyarázat.,(Szeged, 1998), 6.

⁴⁸ Pál és Újvári, *Szimbólumtár*, 501.

elhelyezkedése a városban megmutatja a vallás és a hit jelentőségét az emberek életében, és hogy „az archaikus ember számára a világban való létezésének vallási értéke volt.”⁴⁹ Ha az ember élete vallási értékeken nyugszik, akkor számára a tér nem homogén, hanem feloszlik szent és profán térré. A szent tér számára az a tér, amely kizárólag „valóságos (és) valóságosan létező tér”. Ezzel szemben a profán tér a „formátlan tágasság”,⁵⁰ mely a szent teret veszi körül. Más szóval a szent tér, a rend, a kozmosz helye a káosszal, a profán térrel ellentétben. A templom pedig a „szent épület” mely közvetítőként szerepel a „transzcendens és az evilági szféra között.”⁵¹

Ilyen közvetítő szerepet figyelhetünk meg Jákob álmában is:

„És álmodott: íme létra fölállítva a földön, csúcsa pedig az égbe nyúl; s íme Isten angyalai fel és alá járnak rajta, (é)s íme az Ö–való áll fölötte és mondta...”

⁴⁹ Mircea Eliade, *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*, udapest: Osiris Kiadó, 2002), 32.

⁵⁰ Mircea Eliade: *A szent és a profán*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987, 15.

⁵¹ Szimbólumtár, 468. o.

(1Mózes 28,12–13)

Következésképp a létra összeköti a transzcendens és a földi létet, ezzel kijelölve a középpontot, a szent teret a káoszban, a kaput a transzcendens világhoz. Jákob felébredvén veszi a követ, mely a feje alatt volt a különleges álom közben, és oszlopot emel belőle. Utána olajat önt rá és elnevezi a helyet Béth-Élnek, azaz I–ten házának. A hagyomány szerint ez a kő lesz később a jeruzsálemi Szentély alapköve és egyben a zsidóság legszentebb városának, Jeruzsálemnek az alapköve is. Ezen a példán tehát láthatjuk, hogy hogyan alakul ki a kozmosz a káoszból, és hogy a városalapítás hogyan szimbolizálja a világteremtést, a kozmikus rend kialakulását.

Azonban a példám nem nevezhető általánosnak mivel Jeruzsálemet valóban a világ közepének, köldökének (tabur ha-olám) tekintik és mitőbb a „jeruzsálemi Templom alapköve a világ alapítását jelképezi.”⁵² Tehát Jeruzsálem, a Szent

⁵² Mircea Eliade: *Okkultizmus, Boszorkányság és kulturális divatok*, 39.

város, a kezdetek kezdetének a helye, és nem véletlen, hogy 3 monoteista világvallás kialakulása kapcsolódik ahhoz a helyhez, ahol a Jákob álmában megjelenő létra mind a mai napig érzékelhető kapcsolatot kínál a földi emberek számára a transzcendentális világgal. Josephus Flavius Szentély-leírásában is láthatjuk, hogy maga a Szentély épülete is ezt az égi kaput szimbolizálta:

„(a) szentély kapuján (...) nem voltak ajtószárnyak, azért, mert ez a véghetetlen nyílt menny jelképe.”⁵³

Jeruzsálem és a Szentély jelentősége

Tanulmányom történelmi háttérrel ismeretető fejezetében már említettem, hogy mikor és milyen körülmények között pusztult el a második jeruzsálemi Szentély. Most szeretnék részletesebben foglalkozni azzal, hogy mit is jelentett a zsidó népnek a Szentély pusztulása, és mit jelent azóta is a Szentély hiánya a zsidóságnak.

Szimbolikus elemzésemben kifejtettem, hogy Jeruzsálem és maga a város az archaikus

⁵³ Josephus Flavius: *A zsidó háború*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990, 359.

ember számára a világrendet jelentette, és maga a Templom alapköve a világ alapításának a szimbóluma. Következésképp a Szentély pusztulása a zsidóság számára nemcsak abban volt tragikus, hogy az egyetlen templomuk leégett, hanem szimbolikusan a rend, a kozmosz felbomlását is jelentette. A Szentély „a zsidó nép nemzeti létének és vallási életének középpontja (volt), egységének kötőanyaga, függetlenségének jele.”⁵⁴ A Templom megszűnésével a zsidóság számára eltűnt a „kötőanyag”, szétszórattak az egész világban. Mi az, ami mégis összeköti a világ zsidóságát?

A Szentély a zsidó vallásgyakorlat központi helye volt, „kizárólag ott lehetett bemutatni az egyéni és közösségi áldozatokat, ott gyűlt össze a nép évente háromszor (...) ünnepi zarándoklata alkalmával.”⁵⁵ A Templom pusztulásával számos micva megszűnt gyakorlati értéként funkcionálni, mivel a Szentély hiányában azokat képtelenség betartani. Ilyenek az áldozatokra vonatkozó parancsok. Azonban a zsidó nép összetartó erejét

⁵⁴ Jean-Christophe Attias–Esther Benbassa, *A zsidó kultúra lexikona*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 315.

⁵⁵ Uo.

mutatja meg az, hogy az igazi szentély helyett kialakultak az úgynevezett „pótlólagos templomok.” Ezek a bét hakneszet (a zsinagóga), az ima, a közös ima és a törvény. Ezek a dolgok azok, amelyek összekötik a világ zsidóságát és megtartotta őket Izrael népévé az évezredek szétszóratások és üldöztetések ellenére is. Ennél a pontnál szeretnék hangot adni véleményemnek, miszerint a Szentély fizikai „nemléte” egyáltalán nem azt jelenti, hogy a Szentély nem létezik. A fentebb említett pótlólagos templomok életben tartják a Templom szellemi létét, és ez a szellemi lét az, ami összeköti, és egy néppé tartja meg évezredek óta a világ zsidóságát. Tehát a Szentély fizikai nemléte annak szellemi létét erősíti meg a zsidóságban, és ez segít az összetartásban.

Jeruzsálem, a szent város tisztelete és az utána való vágyódás sűrűn átszövi a zsidó liturgiát és a vallási hagyományt. Miként a *Zsidó lexikonban* olvashatjuk:

„A diaszpóra évezredek alatt Jeruzsálem a jobb jövőnek mindig eleven szimbóluma volt a zsidóság számára,

*mely sohasem adta fel a reményt, hogy visszatérhet ismét a majdan régi fényében tündöklő Jeruzsálembe.*⁵⁶

A szent város újjáépítésére kifejezett remény mindennap felhangzik a *Tízennyolc áldás* (smone eszré) tizennegyedik áldásaként:

*„Térj vissza irgalmadban városodba, Jeruzsálembe, s lakozz ott, amint ígérted! Építsd fel azt hamarosan, napjainkban, hogy örökké álljon, Dávid trónját is helyezd oda egyhamar! Áldott vagy Te, Ö–való, Jeruzsálem újjáépítője!”*⁵⁷

Alkalmi áldásként is szerepel *Ima Jeruzsálem újjáépítéséért* címmel. Ezen kívül a remény és emlékezés gyakran felhangzik zsidó dalokban. A zsidó házasságkötési szertartásban az üvegpohár eltörése is arra emlékezteti a népet, hogy „a rómaiak i. sz. 70-ben lerombolták a jeruzsálemi Templomot”.⁵⁸

⁵⁶ *Zsidó Lexikon*, Budapest, 1987, 411. o.

⁵⁷ Sámuel imája. *Zsidó imakönyv*, Budapest, 1996, 64. o.

⁵⁸ Hayim Halevy Donin: *Zsidónak lenni*, Szombathely, Sylvester-Print Kft., 1991, 262. o.

Jeruzsálem szeretetét és állandó emlékezetben való tartását még az is igen híven kifejezi, hogy „(m)inden zsinagóga kelet felé néz, mert bizonyos imákat csak Jeruzsálem felé tekintve lehet elmondani.”⁵⁹ A reménykedés megható artikulációit találhatjuk a „Haggadában (jövő évre Jeruzsálemben) és a Zsoltárookban (száradjon el a jobbom, ha valaha elfelejtelek, Jeruzsálem)”⁶⁰ is. Úgy gondolom, e példák jól illusztrálják Jeruzsálem központi szerepét a zsidó vallási életben. Visszakanyarodván tanulmányom azon részéhez, ahol Jeruzsálemről, mint szimbólumról beszélek, úgy gondolom, hogy a zsidó nép reménye és áhítózása Jeruzsálem után egyben a rend és a kozmosz megteremtésének a vágya is a diaszpórikus zsidóságban.

A jövőkép

A helyreállítás messianisztikus reménye szintén hangsúlyozottan jelen van a liturgiában. A zsidó nép általános eszméjévé vált, „hogy a Templom csak akkor épül majd fel, ha eljön a Messiás.”

⁵⁹ <http://www.zsidó.hu/synagogue/zsinag.htm>. Hozzáférés időpontja: 2004. 11. 20.

⁶⁰ Zsidó lexikon, 411. o.

Ezzel párhuzamosan a világszerte szétszóródott zsidó diaszpóra⁶¹ is egybegyűjtődik majd. Tehát a Templom újjáépítésének a reménye szorosan összeszőődött a Messiás-várással, és a Messiás által újraegyesített zsidó nép képével. Így Jeruzsálem és a Szentély az imákban hermeneutikusan kifejezi a Messiás-varást is és az újraegyesülést egy új kozmoszban:

„Mihamarabb, még napjainkban, építsd újjá Jeruzsálem szent városát! Áldott vagy, Te, Ö–való, aki irgalmában felépíti Jeruzsálemet! Ámén!”⁶²

⁶¹ <http://www.zsido.hu/vallas/messias.htm>. Hozzáférés időpontja: 2004. 11. 20

⁶² Sámuel imája, 115. o.

Tel-Aviv: város az idő fogságában⁶³

A modernkori Izrael talán egyik legszínesebb városa 2009-ben ünnepelte jubileumi évfordulóját, megalapításának századik esztendejét. E város fennállásától kezdve a történelem tükrében sok mindent látott és átélt. A város az emberi élet két meghatározó és domináns oszlopát foglalja magába. Az egyik a Földközi-tenger partja, a másik az állandó napsütés, a fény, amely körülöleli a települést. A víz az életet, a fény a folyamatos fejlődést jelenti.

A gondolkodó ember mindig keresi a mérteket. Amikor valami nagyszerű dolgot vizsgálunk, feltételezhetjük, hogy az valójában egy főnixmadár. Tehát a hamvak alatt – ha az időben utazni tudnánk – újabb és újabb főnixmadarak születnének. Az örök Tel-Aviv jelentése a „tavasz dombja”. Ez a fogalom már az ókorban megszületik, s ahhoz, hogy megértsük, meg kell, hogy ismerjük, hogyan válhatott azzá ez a

⁶³ A tanulmány eredeti megjelenési helye: <https://www.or-zse.hu/hirdetes/mtud2009/mtud2009-ronatamas.html>

modernkori metropolisz, ahogyan napjainkban ismerjük.

Képzelnék el egy időszivárványt, melynek napjainkban az egyik lába a mai Tel-Aviv városában áll, s e szivárvány hídja átnyúlik az időn, és a polgári időszámítás szerinti második évszázad magasságába, a kiinduló ponttal megegyező földrajzi helyre tér vissza. Olyan, mintha egy szivárvány-kört képzelnénk el.

A zsidó hagyomány fókuszpontjában a szellemi központok álltak és állnak. Az ókori Júdea területén találhatunk több, a korban meghatározó jesivákat, azaz tanházakat. A *Babilóniai Talmud Szánhedrin traktátusa* sorolja fel, hogy a korban melyek voltak a legelismertebb tanházak.⁶⁴

⁶⁴ A Talmud Szánhedrin traktátusában (32b) felsorolja, hol voltak a híres jesivák, és kik voltak a vezetőik: Rabbi Eliezeré Lodban (Izraelben, a mai Tel Aviv közelében), Rábbán Jochánán ben Zákkájé Bror Chájlban (Jávne közelében), Rabbi Jehosuáé Peki'inben (Jávne és Lod között), Rábbán Gámliléé Jávneban (Dél-Judeában), Rabbi Akiváé Bné Brákbán (a mai Tel Aviv mellett), Rabbi Mátjá ben Heresé Rómában, Rabbi Chanina ben Tradjoné Szichninben (Galileában Jotapától1 északra), Rabbi Józsuáé Szeфорiszban (Felső-Galileában), Rabbi Jehuda ben Bötéráé Növicinben (Niszibisz, Mezopotámia), Rabbi Jehosuáé Golában (Pumbédita, Babilónia), Rabbié Bét Seárimban

A jesívák közül a legnagyobbat Rabbi Eliezer alapította Lodban. Ez a kisváros közvetlenül a mai Tel-Aviv mellett volt található. Amikor egy ilyen jesivát képzelünk el, a talmudi kommentárok alapján viszonylag pontos képet kapunk arról, hogy e tanházak hogyan működtek. Talán a leginkább jellemző vonása e létesítményeknek, hogy a nap majdnem minden órájában – ami 24 órát jelent – volt tanulás és tanítás a falai között. Bárki, aki tanulni akart, lehetőséget kapott, hogy a mindennapi munka és a különböző nehézségek mellett is tudjon tanulni, tudja magát fejleszteni.

Az ókori települések, melyek helyt adtak e nagy tanházaknak, olyanná váltak, mint ma egy úgynevezett egyetemi város. A hallgatóság pontos számát nem lehetett meghatározni, de a nagy iskolákba sok ezer ember fordult meg.

A második legjelentősebb Rábbán Jochánán ben Zákkáj alapításával jött létre Bror Chájilban,

(Szeפורisz közelében, Felső-Galileában), a Bölcsék (a Nagy Szánhedrin tagjait értik ez alatt) pedig a Jeruzsálemi Templom kincstári termében ülészttek. Adir Steinzalcz (*szerk.*): *Babilóniai Talmud. Szánhedrin traktátus 32b.* The Israel Institute for Talmudic Publications, Jerusalem, 1994.

amely Jávne közelében volt található. Rábbán Jochánán ben Zákkáj volt a főpap a Második Szentély pusztulása idejében, s ő kéri a római császárt, Titust, hogy adja neki Jávne városának bölcseit, s hogy a zsidó hagyomány legalább a tanházak falain belül megmaradhasson. Bár időben ez az első jesiva, mégis nagyságát tekintve a második. Rabbi Jehosuá Pákiinban, Jávne és Lod között alapított tanházat, ami a harmadik legnagyobb lett.

Rábbán Gámliél Jávneban állította fel saját tanházát, ami a negyedik legismertebb volt.

E tanházak mentén érjük el azt a pontot, amely e szivárvány-hídnak az ókori pillére lesz, s ez az oszlop nem más, mint Rábbi Ákivá, aki a polgári időszámítás szerinti második évszázad elején Bnej-Brák városában – ami a mai Tel-Aviv helyén feküdt – megalapítja saját iskoláját. Ez az első fizikai kötődési pont, ami azt jelzi, hogy már az ókorban is ezen a helyen tanház állt, s minthogy a jelenkorunkban is Tel-Aviv híres pezsgő szellemi életéről, úgy ennek prefigurációját itt találjuk meg az ókorban.

A második évszázad első három évtizedének legmeghatározóbb személyisége Rábbi Ákivá volt.

Az ő életében több olyan dolgot találunk, ami messze nem volt megszokott a saját korában, de ha ma ugyanezek a dolgok a modernkori Tel-Aviv városában történének, teljesen hétköznapi esetekként kezelnénk azokat. Ez a második kötődési pont, ami az ókori települést összeköti napjaink Tavasz-dombjával.

S most jöjjenek a források, amit a talmudikus hagyomány Rabbi Ákivá életéből feljegyzett:

„Ráchel – Rabbi Akivá felesége, Ráchel bát Kálbá-Szávuá – egy dúsgazdag jeruzsálemi nábob leánya volt. A második Szentély pusztulását megelőző zűrzavaros időkben apja Jeruzsálem három leggazdagabb családjá egyikének feje volt. Furcsa nevét, melynek értelme „egy jóllakott kutya”, a Talmud úgy magyarázta, hogy a család sok jótékonytságot gyakorolt, és aki bement a házukba „mint egy éhes kutya”, az jóllakottan jött ki onnan.

Ez az elkényeztetett, egyetlen leánygyerek beleszeretett apja nyájának egyik pástorába, a negyvenéves Akivába, aki egy egyszerű, tanulatlan ember volt, a talmud nyelvén ám háárec, aki még olvasni sem tudott. Nem tudjuk, kik voltak szülei, állítólag apja betért a zsidóságba. Ráchel - meséli a Talmud - látta, hogy Akiva

szerény és kiváló ember, megtetszett neki, és házasságot ajánlott a pásztornak, egy feltétellel: ha elmegy Tórát tanulni.

Titokban eljegyezték egymást, de amikor Kálbá Szávuá, a jeruzsálemi nábob, tudomást szerzett a dologról, elkergette a pásztort, és kitagadta egyetlen lányát.

Az ifjú pár egy pajtában lakott, nem volt semmijük csak egy halom szalmájuk. Reggelenként Akiva szedegette felesége hajából a beleragadt töreket. Egyszer azt mondta neki: Meglátod, Ráchel, ha gazdag leszek, veszek neked egy aranyból készült homlokdíszet, amelyre Jeruzsálem látképe van kivésve. Egyszer jött egy ember, és kért tőlük egy kis szalmát, mert a felesége szült, és még szalmájuk sincs, amire feküldhetne. Látod – mondta Akiva Ráchelnek –, vannak nálunk szegényebbek is...”

A talmudi források igencsak szűkszavúan írnak Akiva házasságáról, és arról, ami azt megelőzte. Negyvenéves korában ismerjük meg, amikor van már egy kisfia korán elhalt első feleségétől.

„Azonban Ráchel nem tágított:

– Ha eljegyzem magam veled, elmész a Tanházba tanulni?

– kérdezte Ráchel.

– Hát képes vagyok én tanulni, most, negyvenéves koromban?

Akiva sokat töprengtetett a dolgon. Eleinte nem vette komolyan Ráchel szavait, de a lány nagyon szép volt, és a pásztor látta eltökéltségét. Ekkor – meséli a Talmud – látott a kút kávján egy mélyedést.

– Honnan ered ez a mélyedés, ki vájta ki? – kérdezte a pásztor társaitól.

Azok elmagyarázták neki, hogy az éveken keresztül oda csöpögő víz vájta ki a gránitkövön a mélyedést. Akiva elgondolkozott, majd azt mondta magában: „Ha a víz ki tudja vájni a követ, talán a Tóra szavai is nyomot tudnak hagyni a szívemben”. Kézén fogta kisleányát, és elment vele a tanházba. Mindketten egy tábláról tanulták a héber ábécét: Alef, bét, gimel..., mígnem Akiva megtanult olvasni. Közben felesége háztartási cselédként tartotta el magát és férjét. A csökönyös papa kitagadó fogadalma érvényben volt.

Ekkor Akiva engedélyt kért feleségétől, és elment rabbi Eliézer és rabbi Jósua tanházába. Tízencét évig volt ott, és ezalatt felesége, mint egy szegény elhagyott asszony („élő özvegy”) tengette életét. Amikor hazajött, hallotta, hogy egy idős ember azt mondja a feleségének: – Hogy lehet az, hogy a férjed elhagyott téged? Ráchel nyugodtan válaszolta: – Ha engem kérdezne és rám hallgatna, ott

maradna még tízenkét évig, és tanulná a Tórát. Ezt hallván, felesége beleegyezésének birtokában, Akiva sarkon fordult, és visszament a tanházba.

Huszonnégy év elteltével Akiva visszajött, immár sok ezer tanítvány élén. Híre messze megelőzte, mint az egyik nagy Talmud-bölcs volt közismert, és az egész város elébe ment fogadására. Gazdag apósa, aki egyetlen lányával együtt kitagadta, szintén ott volt.

Felesége is hallott jöttéről, és ő is kiment elébe. Olyan szegény volt, hogy rongyokban járt, a szomszédasszonyok mondták is neki, hogy kérjen kölcsön valami ruhát, ne fogadja férjét rongyokban, de ő csak annyit mondott, hogy férje ismeri őt eléggé, és nincs szüksége idegen ruhákban ékeskedni.

Amikor megjött Akiva, felesége a lábai elé vetette magát. A sámesza el akarta tessékelni a rongyos asszonyt, de Akiba leintette: Mindenem, amim van, és ami nektek van - az az övé, vagyis az ő érdeme.

Apósa, Kálbá Szávuá is odatolakodott a vendégtudós elé, mivel szerette volna feloldatni a kitagadási fogadalmát. A tudósban persze nem ismerte fel pásztor vejét. Kérdezte tőle Akiva: – Ha olyan lenne a vejed mint én, akkor is kitagadtad volna?! – Isten őrizze – mondta a nábob –, ha csak egy fejezetet, egy Misnát tudna...

Erre Akiva felfedte azonosságát, és Kálbá Szávuá neki adta fél vagyonát.

A Talmud elmondja (uo.), hogy rabbi Akiva egyik lánya ugyanezt tette ben Ázájjal, amit édesanyja Akivával: eljegyezte magát vele, azzal a feltétellel, hogy elmegy tanulni. Az azonban annyira belemélyedt a tanulásba, hogy a végén nem vette el, hanem nőtlen maradt, mivel „beleszeretett a Tórába”. Ettől fogva Ráchel és Akiva jómódban éltek. Egyes források szerint öt gyerekük született.

Akiva betartotta ígéretét, és csináltatott feleségének egy aranyból készült homlokékszert, ami felkeltette a kollégák, tanítványok feleségeinek irigységét. Állítólag Rábbán Gámliél, a fejedelem is szemrehányást kapott ezért a feleségétől. De ő azt válaszolta: – Te megtetted volna nekem, amit Ráchel tett Akivának, amikor eladta a hajfonatát, hogy a pénzből támogathassa férjét, amikor az tanult?”⁶⁵

A fent említett történetek közül többet ismertünk már. Amit ki szeretnék emelni, az Rábbi Ákivá és második felesége, Ráchel viszonya. A talmudikus

⁶⁵ Talmud, *Ktubot traktátus, 63a*. Adir Steinzalcz (szerk.): *Babilóniai Talmud, Szándhedrin traktátus, 32b*. The Israel Institute for Talmudic Publications, Jerusalem, 1994.

világlátásban igen nehezen elképzelhető, hogy egy nő választ magának férjet. A társadalom berendezkedésében igazán ritkán találhatunk ehhez fogható esetet. Mégis e kor egyik legnagyobb gondolkodóját így választja ki második felesége, aki fiatalabb nála, és – olvassuk – Rábbi Ákivá már 40 éves, és előző házasságából, elhalt feleségétől egy kislánya is van. Ha ezt az esetet látnánk napjaink Tel-Avivjában, bizonyosan nem csodálkoznánk, hogy a két szerelmes egymásra talált. Ellenben az ókori Bnéj-brákban ez a történet nagy vihart kavart, mint ahogy azt a Talmud történeteiből hallhattuk is.

Összefoglalva tehát a modernkori Tel-Aviv ókori előképét két pontban kötjük össze egy hídgyanánt. Az első a szellemi pezsgés, amely jelen van most, s jelen volt az ókori Bnéj-brák városában, az ott működő tanházában. Míg a második, az ember, aki e város utcáin járt, aki építette azt. Rábbi Ákivá története napjaink Tel-Avivjába illik. Így érkezünk el a Közel-Kelet legüdébb, pezsgő és színpompás városába, a ma már több mint 110 éves Tel-Avivba.

Egy-két rövid gondolat az elmúlt több mint száz évből:

1909-ben alapították a várost, a jaffai zsidó negyedben élő zsidó telepesek.

1948. május 14-én ez lett a főváros (egészen 1967-ig, amikor is Jeruzsálem vette át ezt a szerepet).

1949 októberében kormánydöntés született Tel-Aviv és Jaffó egyesítéséről. Az elképzelés az volt, hogy üdülő kertváros lesz, de évtizedek alatt világvárossá nőtte ki magát, melynek teljes lakossága Gush-dan külső városnegyedekkel együtt 3.040.400 fő, míg belső Tel-Aviv lakossága 382.500 fő, a területe pedig 50,6 km².

Az UNESCO a várost a Világörökség részének nyilvánította Bauhaus építészete miatt. Izrael legnagyobb városa, az ország gazdasági központja. Itt működik a legtöbb ország diplomáciai képviselete, mert Jeruzsálemet az országok többsége nem ismeri el Izrael fővárosaként.

Tel-Aviv

Az Allenby utcától délnyugatra található a „Neve Tzedek” negyed, ez a legrégebbi városrész, kicsi, szűk utcákkal és alacsony házakkal. A „Neve Tzedek” felépítésében nagy szerepe volt Eliezer Rokáhnak és testvérének, Simon Rokáhnak, akik

1887-ben kezdték el felépíttetni ezt a városnegyedat.

Itt található az első mozi, amelyett Izraelben építettek. Az Éden Mozi 1913 és 1975 között működött, és az első polgármester, Meir Dizengoff hivatali idejében nyitotta meg kapuit.

A török uralom és a brit megszállás (1920–1948) után, 1948. május 14-én Dávid Ben Gurion Tel-Aviv első polgármestere, Meir Dizengoff egykori házában kiáltotta ki Izrael Állam függetlenségét.

1913-ban a cionista mozgalom vezetője, Artur Rupin (1876–1943) úgy gondolta, hogy földet kell vásárolni az ottani gazdag orosz zsidók segítségével. 1000 rubelért felvásárolták a Kármel utcát és környékét. 1917-ben orosz menekültek érkeztek Tel-Avivba. Szegények és nincstelenek voltak. A Kármel utcába és környékére költöztek, de nem volt munkájuk. 1920-ban úgy gondolták, hogy piacot alakítanak ki a Kármel utcában, így munkához juthatnak. Engedélyt kértek az építkezéshez, és felépítették a Kármel Piacot, amely a mai napig is üzemel.

Jaffo

E városrész története már az ókorban elkezdődik. Ante XVIII–XVI. századból való Hükszosz-korabeli falakat tártak fel a régészek, valamint előkerült egy kőajtó, amelyen II. Ramszesz fáraó neve olvasható, an. 1200 táján filiszteusok éltek itt, an. 1000-ben pedig Dávid király foglalta el a várost. Salamon, mint új uralkodó, cédrusfát hozatott Libanonból, amelyet Jaffo kikötőjében rakodtak át, s onnan szállították tovább Jeruzsálembe a Templom építéséhez.

Jaffo Péter apostol idejében keresztény püspöki székhely volt. A középkori virágkorát a VII–VIII. században, Omajjád és Abbaszida kalifák idejében élte. 1099-ben a keresztiesek feldúlták a települést, ezután új városfalakat építettek, és Jaffo a jeruzsálemi zarándokok kikötője lett.

1251-ben megerősítették a városfalakat, majd a mamelukok Bajbarsz szultán vezetésével elfoglalták várost. Az ezt követő évszázadok eseménytelenül teltek török uralom alatt.

A ferences rendi szerzetesek 1650-ben templomot és zarándokszállást építettek.

Érdekesség, hogy 1799-ben Napóleon Egyiptomból Akkóba menet Jaffoban szállt meg.

A török uralom ideje alatt a franciák kórházakat, templomokat építettek, 1892-ben megépítették a Jeruzsálembé vezető vasútvonalat

Egyetemes kitekintése is van a városnak, a görög mitológiában Androméda⁶⁶ története, illetve a Szent-írásban Jónás története.⁶⁷

A Szentírás tanítása szerint az özönvíz után Noé fia, Jáfet alapította meg Jaffót. A görög mitológia a várost Joppára, Aiolosz szélisten egyik lányára vezeti vissza. A kikötő előtt a tengerben fekvő egyik sziklát Andromédáról nevezték el. Ő Joppe lánya volt, akit a sziklához láncoltak, amíg a hős Perszeusz, Zeusz fia szabadította ki.

A Szentírásban találjuk Jónás könyvét, amely ante VIII. századra tehető próféta történet. Ninive, a bűnös város pusztulásának hírnökeként kell a városba érkeznie, ám ő az elhívást megtagadja, tengerre száll, ahol nagy viharban

⁶⁶ Robert Graves: *Görög mítoszok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 79.o

⁶⁷ Lásd: Raj Tamás (szerk.): *T'nach*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1994. 573–579. o

elnyeli őt egy cethal, amely itt, Tel-Aviv-Jaffo
partjainál veti ki...

A mészászekolás, avagy a halottmosdatás törvényei⁶⁸

A zsidó hagyomány azt tanítja, hogy a lövájá, vagyis a temetés a legnagyobb micva, s minden ehhez kötődő fogalom és gondolatkör ide tartozik. Mivel bármilyen jót cselekszünk embertársainkkal, ő képes kifejezni érte a háláját, kivéve ebben az esetben, mikor szegény már nem tudja megköszönni. Az utolsó útra való kísérésnek egyik végső állomása a halott mosdatás rituáléja, héberül: *din hatachrichin vöhátöhára*.

Az a szokás, hogy a halotti ruhákhoz, vagyis a kitlihez fehér vásznat vásárolnak, hogy szépek legyenek, annak jelzésére, hogy hisznek a holtak feltámadásában. Mert azt mondta Ráb Hiá, Jozsef fia (Ketubot, 111/b): a jámborok valamikor ruháikban fognak feltámadni. A vallási törvény azt tanácsolja, hogy ennek anyaga lenvászonból készüljön. Ám azt is megjegyzi, hogy ne legyenek a kelleténél drágábbak, mert ilyet tilos használni.

⁶⁸ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2016, 206–208.

Nem szabad a halott ruháira sem szegélyt, sem semmiféle csomót, sem a fonalakat, melyekkel azt varrták, az öltöztetés alkalmával rávarrni, vagy ezeket kibontani. A férfit táliszába, imaköpenyébe temetik, melyen a cicisz rojtok rajta vannak, s a ciciszen lévő csomókat kibontják, mivel rá a 613 parancsolat már nem vonatkozik.

Áskenázi szokás, hogy a négy cicisz rojtból csak az egyiket bontják ki, teszik pószullá, alkalmatlanná. Ha szép tálisa volt, melyben életében imádkozott, nem szabad azt halála után egy másik kevésbé szép tálisszal felcserélni, mert jobb az embernek, ha abban a táliszban temetik el, amelyben életében imádkozott. Mikor a halottat felöltöztetik, arra kell gondolni, hogy miként felöltöztetik testét, úgy öltöztessék lelkét is az Éden kertjében szellemi ruhákba.

A mosdatás sorrendje: a mosdató felfekteti a holttestet egy kőből készült asztalra, kesztyűt húz, s először meleg vízzel átmossa a fejétől a lábáig a testet, majd a második mosdatásnál sampont és szappant is használ.

Aztán harmadszorra még egyszer meleg vízzel lemossa a testet. A mosdatás nagyon alapos, a testet megtisztítják mindenütt: láb- és a kezujjak

közötti részeket, majd megfésülik, s ha kell, lenyírják a haját, ha nagyon hosszú. Levágják kezeinek, s lábainak a körmeit, ám egyes áskénáz közösségekben ezt nem szokták megtenni. Ügyelni kell arra, hogy ne fordítsák arcára a halottat, ez megalázó volna, hanem fordítsák először az egyik, majd a másik oldalára. Miután már letisztították, s lemosdatták, 9 káb hideg vizet kell a testre önteni. Ilyenkor már felállítják a halottat, vagy a földre, vagy szalmára, s ráöntik a vizet a fejére, hogy az végig folyjék az egész testén.

A 9 káb mértéket illetőleg különbözőek a vélemények. Vegyenek kb. 24 lengyel kvartot, nem szükséges, hogy minden víz egy vödörben legyen. Egybe lehet számolni két vagy három edényi vizet, ám csakis úgy, hogy a másodikat már önteni kezdi, mielőtt az első edény vizet kiöntötte, s ugyanígy a harmadikat, mielőtt a másodikat abbahagyná. Ha egy edényből önti is, nem szabad megszakítani a vízöntést. Négy edény vizét, ha egyszerre öntik is, már nem vonhatják egybe.

Miután a mosdatás véget ért, vesznek egy tojást, s ezt összekeverik borral. A tojást még héjában keverik bele a borba, annak szimbólumaként, hogy kerek az ember sorsa,

forogdó, visszatér önmagába. (Ott, ahol bor nem kapható, vehetnek vizet helyette.) Ezzel bekenik a halott fejét.

Némely közösségnek különleges szokása, hogy a jelenlévők mindegyike vesz belőle egy keveset az ujjára, s rácsepegteti a halottra. Ám ez nem helyes. Ezt a szokást meg kell szüntetni, mivel hasonlít egyes bálványimádó kultúrák halottbúcsúztató szokásaihoz.

Ügyelni kell arra, hogy a halott kezeit össze ne fogassák, ám néhány közösségnek az a szokása, hogy összefogják a halott ujjait. Ez sem helyes. Még egy szokás kapcsolódik ehhez a gondolathoz, hogy a test kezeibe kis vesszőcskéket helyeznek, azért, hogy a feltámadáskor könnyebben keljen ki koporsójából. Ám ez hiábavalóság, de ha az adott közösségben ez a szokás, akkor tegyék melléje.

Miután megmosták a halottat, ne hagyják ott, azon a helyen, ahol megmosták, hanem fektessék egy külön szobába, az ajtóval szembe. Ha a halottat deszkán mosták, akkor ezt a deszkát ne fordítsák meg, mivel veszélyes.

Ne csókolja meg az ember halott gyermekét, mert az nagyon veszélyes. Még kevésbé fogja meg a halott kezét, s mondja, hogy vigye magával. Ha

kiviszik a házból a halottat, vigyázzanak, hogy senki se menjen előtte ki az ajtón, de ha azok közül, kik vele foglalkoznak, hogy kivigyék, lép ki valaki előtte, az nem számít.

Azt, aki magától összeesett és meghalt, megnézik, van-e sérülés a testén, melyből vér folyt ki, mert ha feltehető, hogy élete vére a ruháiba, cipőibe hatolt, emiatt nem szabad megmosni, hanem ruháival, és cipőivel együtt temessék el. Ruháit burkolják be egy lepedőbe, melyet héberül szovév-nek, burkolatnak nevezünk. Szokás azt a helyet a földön, ahol elesett, és annak környékét felásni. Ha volt ott vér, eltemetik vele a föld minden porát, melyben a vére volt. De csak azokat a ruháit temetik el vele, amelyek rajta voltak, amikor elesett. Ám ha egyéb ruhákra cseppent véreből, amely nem volt rajta, vagy bármilyen tárgyra, például párnára, vánkosra, amikor még vér folyt belőle, azokat nem kell eltemetni vele együtt, hanem mossák ki jól vízben, amíg a vérnek nyomát jól el nem tüntetik, s a mosáshoz használt vizet öntsék a sírra. Ha nem jött belőle vér, levetik ruháit; leggyakrabban elégetik azokat.

Aki vízbe fulladt, arról levetik ruháit, s a szabály ugyanaz, mint mindenki másnál. Némely közösségben a vízbe merülteket is abban a ruhában temetik el, melyben megtalálták a testüket. Ahol ez a szokás, ott a szokás a mérvadó. Ha jön is vér a testből, de elállt a vérzés, és levetették ruháit, s utána még él néhány napig, s csak aztán hal meg, végezzenek rajta táhára mosdatást, s csináljanak neki halotti ruhát. Ha foltos lett is ruhája attól a vértől, amikor a halálos sérülést szerezte, ám mégis meg kell mosni, mert nem kell tekintettel lenni arra a vérre, mely még életében távozott belőle, hanem csak annál a vérnél, mely halála órájában távozott belőle, kell attól tartanunk, hogy hátha az élete vére, avagy talán az élete vérével keveredett az.

A szülés következtében elhunyt betegágyas asszonyra ugyanaz a szabály áll, mint a megölt emberre. Ha tudják, hogy sok vére ment el, nem végzik el rajta a táhára mosdatást. De ha már előbb megszűnt vérzése, s csak aztán halt meg, és nem kétséges, hogy nem volt élete vére, meg kell tenni vele mindazt, mint más halottakkal. Sok közösségben el szokták végezni a táhára mosdatást minden szülő asszonyon, ám van még több, más szokás is a szülő asszony esetében.

Mindenhol a helyi szokás mérvadó. A pogányok által meggyilkolt embert, – ha nem is jött semmi vér belőle, például ha megfojtották –, úgy temetik el, ahogy megtalálták, hogy ezzel is felkeltsék az Ö–való haragját az elkövetők ellen.

A halottból, akár zsidó, akár nem zsidó, illetve annak halotti ruháiból tilos bármilyen hasznát is élvezni. A halott testére kötött dísznek, avagy a hajába kötött vagy font idegen hajnak bármily hasznát élvezni tilos. Ugyanígy, ha beültetett foga volt, azt is vele együtt kell eltemetni. De a testére nem kötött díszítéseket már szabad hasznosítani. Tehát, amelyek nem tartoztak szorosan testéhez: ékszerek, ruhák.

A mosdatáshoz külön imaegységek vannak, melyeket a mosdató onnantól kezdve, hogy átveszi a testet, a mosdatás minden egyes fázisában elmond. Minden Chevrá Kádisa – Szent Egylet nagyon figyel arra, hogy a mosdatás helyszíne tiszta és szép legyen. A mosdatást általában egy bölcs Talmud cháchám szokta végezni.

Csak azokat a férfiakat lehet zsidó temetőben eltemetni, akik körül vannak metélve. Ha a mosdatás során kiderül az, hogy a férfi nem lett felvéve Ábrahám szövetségébe, akkor egy éles

kődarabbal távolítják el előbőrét. A kitlit, avagy a halotti ruhát egy övvel – amelyet az elhunyt derekára kötnek – kötik át, így választják el a test alsó és felső részét. Az ösztönt és a szellemet.

A zsidó lélek és a böjtök⁶⁹

„A böjt arra való, hogy felrázza a szíveket, hogy kitérüljenek a magunkba tekintés kapui, hogy ráeszméljünk rossz cselekedeteinkre és őseink hibáira, melyek okozói voltak az e napokon bekövetkezett bajnak is. Az emlékezés odairányít bennünket, hogy mi jól cselekedjünk.”

/Rambam/

Előszó

E tanulmányt olyan gyakorlati jellegű vallástudományi értekezésnek szántam, mely megpróbálja összefoglalni zsidóságunk böjtnapjait, az ezekkel kapcsolatos vallási törvényeket, történelmi háttereit, hagyományokat, illetve szokásokat, melyek kapcsolódnak a böjthöz.

Rendszereztem, két nagy csoportra osztottam böjtjeinket. Az első részben közösségekkel, a második részben pedig az egyéniekkel foglalkozom a dolgozat keretében. Két

⁶⁹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2008, 225–246.

fontos vezérelvet tűztem ki, mikor nekifogtam ennek az esszének. Elsősorban, hogy a művön belül fellelhető és használható forrásmunkákkal és exegézissel mutassam be zsidóságunk és mindennapi életünk eme nagyon fontos sarkkövét úgy, hogy ez által bepillantást nyerhessünk a zsidó lélek mélységeibe, misztériumába. Másodsorban pedig minden érdeklődő, aki meg akarja ismerni zsidóságunk böjtjeit, s ez által el akar mélyedni a zsidó tudományokban és vallásetikában, e mű keretében magához veheti ezt a tudást.

Nagyon fontos ugyanis, hogy a XXI. század küszöbén a zsidóságról – amely a mindenkori emberiségnek alappillére – a hétköznapi ember számára is elérhetővé váljanak az ismeretek.

Bevezetés

A bölcsek úgy látták, hogy önmagában a böjt nem szabadít meg a bajtól és a veszélytől, hanem csak az igazi, őszinte megtérés, a jó és önzetlen cselekedetek együttléve. Éppen ezért úgy döntöttek, hogy böjtölni kell minden, a közösséget sújtó csapás miatt mindaddig, amíg az Ö–való meg nem könyörül a zsidókon.

A Tóra parancsa segítséget kiáltani, és sófárt fújni minden csapás miatt, amely a közösséget éri. A sófárfúvás célja tudatosítani az emberekben, hogy a helyzetük gonosz cselekedeteik miatt romlott meg, s egyúttal bűnbánatra szólítani fel őket, mert csak a megtérés szüntetheti meg a csapást.

A *Kicur Sulchan Aruch* egy teljes fejezete foglalkozik a közösségi bűjtökkel, azok előírásaival:

„A próféták szavaiból kapott, parancs, hogy azokon a napokon, melyeken csapások érték őseinket, bűjtölni kell; a bűjtölés célja felserkenteni a szíveket, hogy keressék és meglássák a megtérés utjait, és hogy emlékeztessen a mi gonosz cselekedeteinkre és atyáink tetteire, amelyek olyanok voltak, mint a mi tetteink mostan, amiglen okozták nekik és nekünk mind e csapásokat. S e dolgokra emlékezve térjünk vissza bűnbánattal, hogy megjavuljunk, mint a tóra mondja (M. II. 26. 40.): 'és bevallják bűnüket és atyáik bűnét.' Azért tartozik minden ember ezeken a napokon magába szállani, a tetteit megvizsgálni és rossz tetteit szánva-bánva megszüntetni. Nem a bűjtölés maga a lényeg... a bűjt nem más, mint felkészülés a megtérésre.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXI.1./

A biblikus időkben a böjt kezdetét sófárfújással jelezték, a böjtölők a földön ültek, zsákból (durva anyagból) készült ruhát öltöttek, illetve port és hamut hintettek fejükre.

A Talmud előtti időkben már összeállították a böjtök lajstromát, s ezzel egy külön könyv, a *Megilát táánit* (Böjtök tekerése) foglalkozik.

A Talmud egy teljes traktátusban tárgyalja a böjtöket: pontosan leírja a böjt szabályait, azt, hogy mikor és hogyan kell böjtölni. E szerint például böjtölni kellett: földrengés, sáskajárás, árvíz, dögvész esetén.

A középkorban az eluralkodó aszketikus szellem miatt megszorodtak a böjtök. A diaszpórában – értelemszerűen – megszűntek a mezőgazdasági jellegű, az Izrael földjéhez kötődő közösségi böjtök, és az egyéni böjtök kerültek előtérbe. Szokásban volt és van némely zsidó közösségben böjtölni például: rossz álom esetén, várható nehéz szülésnél, azért, hogy Tóra-tudós fiú szülessen, járzeitkor, valamely fogadalom következtében, a vőlegénynek és a menyasszonynak esküvőjük napján, s a Shoára emlékeztén.

A zsinagógákban tíz böjtölő esetén a Tórából felolvassák Mózes második könyvének XXXII, 11–14 és XXXIV, 1–10 verseit, melyek Mózes könyörgését és az Ö–való megbocsájtását írják le.

A böjt megkezdése előtt szokás a könnyen emészthető ételek fogyasztása. Aki bőségesen étkezik, olyan mintha két napon át böjtölt volna – mondták bölcseink.

A böjt alatt sem ételt, sem italt nem fogyasztunk.

A böjt elmúltával pedig egy pohárka pálinkával, likőrrel készítjük elő gyomrunkat az étkezéshez.

Közösségi böjtök – táánit cibur

Jom Kippur Kátán – Kis Jom Kippur (1)

Nisszán, sziván, támmuz, áv, elul, valamint kiszlév, svát, ádar (első és második) hónapok újhold napjait (Ros Hódes) megelőző napokat nevezzük Jom kippur kátánnak.

E böjt arra emlékeztet, hogy a sivatagi, illetve a jeruzsálemi Szentélyben az újholdak

napján külön áldozatokat mutattak be vezeklésül az elmúlt hónapban elkövetett bűnökért.

A Szentély idejében az áldozatok bemutatása hozott engesztelést az elkövetett bűnökre, míg napjainkban – Szentély már nem lévén – a böjtölés és az imák helyettesítik az áldozatok bemutatását, illetve hozzák el az Ö–való bocsánatát bűneinkre.

A böjtölést – mely az étkezés és italfogyasztás tilalmát foglalja magában – napkeltekor kezdjük. Először a mincha ima után étkezünk.

Jom Ha Kippurim – Az engesztelés napja (2)

„Legyen nektek örök törvényül: a hetedik hónapban, a hónap tizedikén sanyargassátok lelkeiteket és semmi munkát ne végezzetek, a honos és a jövevény, a ki tartózkodik köztetek; mert e napon engesztelést szereznek számotokra, hogy megtisztítsanak benneteket: mind a ti véteitektől az Ö–való színe előtt megtisztultok. Szombat nyugalma az nektek és sanyargassátok lelkeiteket, örök törvényül.”

/Mózes III. XVI, 29–32./

Ez az a nap az évben, mikor szabad, sőt a Tóra előírása szerint kötelesség böjtölni.

Jom Ha Kippurim – magyarul gyakran Jankipernek mondják – a zsidóság nagy lehetősége. Abban a vallásban, amely nem ismeri a vétekezés-gyónás-vezeklés-vétekezés végtelen körforgását, egyetlen egyszer egy évben megadatik a bűnbánatot követő engesztelés lehetősége.

A Tóra leírja a Jom Ha Kippuri-i Szentélyszolgálat kötelező áldozatait, szám szerint tizenötöt, amelyeket Áháron főpap és utódai, a mindenkori főpapok mutattak be, hogy engesztelést nyerjenek „*maguknak, házuk népének és Izrael közösségének*” /Mózes III. könyve XVI. 16/.

Az áldozatok között szerepelt – egyebek mellett – két kecskebak, melyek közül egyiket I-tenek áldozták fel, ez volt a „*bűnbak*”, a másikat pedig a pusztaságba küldték el, hogy „*magával vigye Izrael minden vétkét*” /Mózes III. könyve XVI. 22./.

A szertartások szimbolikus jelentésével kommentátorok sora foglalkozott.

Jom Ha Kippurim volt az év egyetlen napja, amikor a Szentek Szentélyébe – ezt a Szentélyben

egy külön elzárt rész képezte – a főpap beléphetett, és ott bűnvallomást tett a maga és az egész nép nevében. Amikor aztán épségben visszatért a hívek közé, nagy volt az öröm, mivel ez azt jelentette számukra, hogy a főpap által bűnbocsánatot nyertek.

Jom Ha Kippurimot hosszúnapnak is nevezik, mivel ekkor – 25 órán át – a zsidó ember nem eszik, nem iszik, és még a száját sem nedvesíti be. E napon a zsidó vallás hászid irányzatához tartozók is éppúgy böjtölnek, mint minden más zsidó, de ők nem az önsanyargatást tartják a legfontosabbnak.

Jom Ha Kippurimkor bölcseink a böjtön kívül még további megszorításokat írnak elő erre a napra: nem szabad bőrből készült cipőt húzni; nem szabad tisztálkodni; nem szabad a test kenése illatos kenőcsökkel, és tilos a házaset is. Maga a böjt rendkívül szigorú, mert még a száj nedvesítése is tilos.

Férfiaknál a 13. év, nőknél a 12. év felett kötelező a böjtölés, de csak és kizárólag egészséges emberek esetében. Ennél fiatalabbak is szoktak néhány órát böjtölni, hogy fokozatosan

hozzáedződjenek a vallási szokásokhoz, a Nap hangulatához.

Kol nidré

A hagyomány úgy tartja, hogy a Kol nidré, az Engesztelés Napjának előestéjén tartandó istentesztelet bevezető szövege a spanyol inkvizíció idején keletkezett. Arról szól, hogy a kényszerítő körülmények miatt tett fogadalmak alól felmentve érezhessük magunkat, és tisztán állhassunk az Ő-
való ítélőszéke elé. A dallama szintén ekkor született, érződik benne a marannus zsidóság minden fájdalma.

A bűnvallomással kapcsolatban jegyezte meg egyszer reb Lévi Jichák, a berdicsevi cádik, hogy *„a mai nemzedék – higgyék el nekem – jobb, mint az előző korok nemzedékei. Azok ugyanis még Jom Kippur szent napján a templomban is rendületlenül hazudtak. Verték a mellüket és mondták: vétkezünk, raboltunk, csaltunk (ásámnu, bágádnú...). Pedig ebből egy szó sem volt igaz. Olyan vétkeket vallottak be, amelyeket soha nem követtek el.*

Ezzel szemben mi igazat beszélünk, amikor a viduj (bűnvallomás) szavait mondjuk. Valóban elkövettük azokat kivétel nélkül. Mi nem hazudunk a jó I-tennek,

már csak azért is megérdemeljük, hogy megbocsásson nekünk.”

A muszáf áldozat keretében a főpap ekkor ejtette ki vallomásában azt a kimondhatatlan négybetűs I–ten nevet, amelyet zsidó ember nem ejt ki, és nem ír le soha, és a főpap is csak ezen a napon mondotta ki. Amikor a Szentélyben a gyülekezet ezt meghallotta, mindnyájan arca borultak és felkiáltottak: *„Áldott legyen a Neve, akinek dicső királysága örökkön örökké tart.”*

A Szentély pusztulása után az áldozati kultusz helyét az imák foglalták el. Ez utóbbi hangos kijelentést jelképezi a muszáf ima alatti magatartásunk, amikor is több ízben leborulunk.

Amennyiben valakinek az orvosa megtöltja, hogy böjtöljön, akkor is köteles enni, ha maga úgy is érzi, hogy képes kiböjtölni.

A böjt végét – a Neilá ima végeztével – egy hosszú sófárfúvás jelzi.

Com Gedáljá – Gedáljá böjtje (3)

Tisri hónap harmadik napján (közvetlenül Ros HáSáná után) tartják a közösségek Gedáljá böjtjét. Ekkor Gedáljá ben Achikam meggyilkolásának emlékére böjtölünk.

„És volt a hetedik hónapban, eljött Jismaél, Netanja, Elisámá fiának fia... ...és tíz ember ő vele, Gedaljáhuhoz, Achikám fiához Micpában. És fölkel Jismaél, Netanja fia meg a tíz ember, a kik vele voltak és karddal leütötték Gedaljáhút... ...és megölte őt, a kit Babel királya az ország fölé rendelt.”

/Jeremiás könyve XLI. 1–3./

Gedáljá ben Achikam volt az a férfiú, kit a jeruzsálemi Szentély – a Salamon építtette első Szentély – pusztulása (ante 586) után a Júdában maradt lakosság fölé Nebukadonozor babilóniai uralkodó helytartóvá kinevezett. Ő a békesség híve volt, próbálta menteni a még menthetőt, de a lázadáspártiak, a Babilónia elleni lázadók a királyi családból származó Jismaél vezetésével megölték Gedálját (ante 582), és fellázdak. Ezek után a babilóniaiak véres megtorlása következett, a maradék függetlenség utolsó látszata is szertefoszlott hosszú-hosszú évtizedekig. Júdea maradék lakosságát fogságba hurcolták, egy része pedig Egyiptomba menekült a babilóniai megtorlás

elől. A hagyomány szerint Jeremiás próféta is itt lelte halálát.

Zakariás próféta ezt a böjtot a „hetetedik böjt”-nek nevezi, mivel tisri hónapra esik, az pedig a hetedig hónap nisszántól számítva.

A böjt napkeltével kezdődik, és a Nap lenyugvásával ér véget. „...szabad az egész előző éjjelen, egész hajnalhasadtáig enni.” – áll a Kicur Sulchan Aruch 692. oldalán. A böjt kezdetétől már tilos az étel és az ital fogyasztása

A böjt alól természetesen felmentést kapnak a várandós és szoptatós nők, valamint a betegek is, még ha nincsenek is veszélyben. A kiskorúaknak – bár nem kell böjtölniük –, de ha már megértik a gyász jelentőségét, akkor a böjtre való szoktatás végett csak kenyeret és vizet (a legegyszerűbb eledeleket) szabad nekik adni, hogy a közösséggel együtt gyászoljanak.

Mint minden böjtre, erre is fennáll:

„Mivakötelessége Izrael egész gyülekezetének, hogy közös szenvedés, csapás idején - mely ne jöjjön ránk többé! - böjtöljön és imádkozzék... ..ám ha az idő nem alkalmas böjtre, pl. üldözöttek, kiknek nem szabad böjtölniük, hogy meg ne gyengítsék erejüket, vállalják magukra, hogy ennyi

meg ennyi napot böjtölnek, a miután majd megmenekültek, akkor olybá számít nekik, mintha most böjtöltek volna.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXI. 11./

E böjtre mondták bölcseink:

„A tanulság az, hogy az igaz emberek halála olyan (szomorú esemény) mint a Szentély felégetése.”

/Talmud, Ros HáSáná 18a/

Ászará betévét – Tévét hónap tizedike (4)

Tévét hónap tizedikén böjtölni szokás a zsidó közösségekben. Ezt a böjtöt mindig megtartjuk, nem halasztjuk el akkor sem, ha péntekre esik.

A böjt történelmi háttéréről olvashatunk a Királyok második könyvének 25. fejezetében:

„És volt uralkodásának kilencedik évében, a tizedik hónapban, a hónap tizedikén, jött Nabúkadnecczár, Babel királya, ő meg egész hadserege Jeruzsálem alá és táborozott ellene; és építettek ellene ostrom-tornyokat köröskörül. És az ötödik hónapban, a hónap hetedikén (...) eljött Nebúzarádán, a testőrök nagya, Babel királyának

szolgája Jeruzsálembé. Elégette az Ö-velő házáát és a király házáát; meg Jeruzsálem házáait mind és minden nagy házáat elégetett tűzben. Jeruzsálem falait pedig körös-körül lerombolta a kaldeusok egész hadserege, mely a testőrök nagyjával volt.”

/Királyok II. könyve XXV. 1–10./

Nebukadonozor/Nebukadnecár babilóniai ralkodó ante 605-ben legyőzte a Nékó fáraó vezette egyiptomi seregeket, s így Júdea országa Babilónia hűbérese lett. Egy ideig engedelmes alattvaló is volt Júdea királya, de újból Egyiptomba vetette bizalmát, és ismét csalódnia kellett. Nebukadnecár büntetőhadjáratot indított Júdea ellen, megtámadta Jeruzsálemet, és ante 597-ben elfoglalta a várost. A királyt, Jojákint és az ország főtisztviselőit Babilóniába hurcolta, és királynak Cidkijáhut nevezte ki.

Az otthonmaradottak egy ideig túrték az idegen uralmat, de erősebbnek bizonyult a függetlenség utáni vágy, és fellázadtak. A válasz nem sokat késett, mert a babilóniai csapatok ante 587-ben, tévét hónap tizedik napján ostrom alá vették Jeruzsálemet, és elkezdődött a vég előjátéka.

Az ország, a Szentély pusztulásának, a babilóniai fogságnak e nap a kezdete.

Izraelben, a zsinagógákban eredetileg ekkor emlékeztek meg a Shoá áldozatairól is a főrabbinátus rendeletére, ám ma már kijelöltek számára egy másik napot: Nisszán hó 27-ét.

Béjn ha Mecorim – A gyászos Háromhét (5)

A Támmuz hó 17-e és Áv hó 9-e közötti három hetet „Gyászos Háromhét”-nek hívják a „szorongattatás idején” vagy a „nehéz idők” Jeremiás verse alapján:

„...mind az üldözői utólérték őt a szorosok közepette.”

/Jeremiás Siralmi I. 3./

Gyász-szokások vannak érvényben, egyre súlyosabbak, amint közeledik Tisá BeÁv, mégpedig három lépésben, három szakaszban:

1. Támmuz 17-étől Áv hó Ros Chodes napjáig: nem vágatunk hajtat, nem borotválkozunk, nem rendezünk vigasságokat. Mi askenáz zsidók

házasságkötést sem tartunk egészen áv hó 10-ének délutánjáig, mert addig állt lángokban a Szentély.

2. Ros Chodes Áv hó, azaz Áv hó 1-jétől Tisá BeÁv másnapjáig – ez a Kilenc Nap, jiddisül Nájnteg. Továbbra is tilos a nyiratkozás, borotválkozás, szórakozás, mennyegzőtartás, ezen kívül tilos húst enni és bort inni, mert a Churbán, a Szentély pusztulása következtében nem áldozhatunk húst és nincs italáldozat.

3. Azon a héten, amelyre Tisá BeÁv esik, a szombat kimenetelétől – az askenáz szokás szerint Áv hó első napjától – kezdve újabb tilalmak csatlakoznak az előzőekhez: tilos kedvetlésből fürdőzni, s az egész gyászhangulat is nyomasztóbb. Nem költözünk be új lakásba, nem vásárolunk új ruhaneműt, mert mindez örömet szerez.

Bár a hústalan Kilenc Napokban vagyunk, szombaton kivételesen eszünk húst, és iszunk bort, de azért nem függesztjük fel egészen a gyászt: új ruhát például nem öltünk. Mocé-Sábátkor Hávdálát tartunk borral, de nem isszuk meg, hanem egy kisgyermeknek adjuk oda azt.

Siváászár beTámmuz – Támmuz hónap tizenhetedike (6)

Támmuz hónap tizenhetedik napjához a zsidóság sok szomorú eseményt kapcsol, kiemelve gyászos mivoltát. A Misna, Táánit negyedik fejezete foglalkozik többek között eme gyásznappal:

*„Öt dolog történt atyáinkkal siváászár betámmuzkor...
(...) ...siváászár betámmuzkor törtek össze a kőtáblák, és megszűnt az állandó, és áttörték a várost, és Aposzthemosz elégette a Tórát, és bálványt állítottak a Szentélybe.”*

/Misna Böjt traktátus, IV. 1–2./

Mózes sziván hó hetedikén ment fel a hegyre, hogy átvegye a kőtáblákat, melyeken a Tízparancsolat állt. A Tórában így olvashatjuk:

„A harmadik hónapban, miután kivonultak Izraél fiai Egyiptom országából...”

/Mózes II. könyve XIX. 1./

A harmadik hónap Sziván hava, s e hónap hetedik napján ment fel Mózes Színáj hegyére, s maradt ott 40 napon és 40 éjjelen át, hogy a nép megkapja az Ö–való parancsolatait, melyet kőtáblára vésett számukra.

„...hadd adjam neked a kőtáblákat, meg a tant és a parancsolatot, melyeket írtam, hogy tanítsam őket... és fölment Mózes Isten hegyére.”

„...és szólította Mózes a hetedik napon... ...és volt Mózes a hegyen negyven nap és negyven éjjel.”

/Mózes II. könyve XXIV. 12., 15., 18./

Mózes a hegyen maradt Támmuz tizenhatodikán estig, és lejött onnan támmuz tizenhetedikén, s ekkor látta az aranyborjú körül táncoló embereket:
„...akkor föllobbant Mózes haragja, levetette kezeiből a táblákat és összetörte azokat a hegy alján.”

/Mózes II. könyve XXXII. 19./

A következő gondolat, mellyel a Misna foglalkozik:
„megszünt az állandó”. Jeruzsálem ostromának idején

ezen a napon szűnt meg az állandó áldozat (korbán támid), mert nem volt már bárányuk, amit feláldozhattak volna. RAMBAM szerint ez az első Szentély idején történt, azaz ante 586-ban. Voltak olyan bölcsek, kik úgy vélekedtek, hogy ez a második Szentély ostromának idejében történt, 70-ben. Az első Szentélyt még Nabukodonozor babilóniai uralkodó seregei másfél éves harc árán Áv hónap kilencedikén (tisá beáv) foglalták el, véget vetve az önálló zsidó államiságnak.

„... és áttörték a várost...” – írja a Misna. A rómaiak ekkor törték át Jeruzsálem falait a második Szentély idejében, 70-ben.

(Az első Szentély pusztulása idején a városfalakat Támmuz kilencedikén törték át: „*A negyedik hónapban, a hónap kelenczedikén... ...attöretett a város...*” /Jeremiás LII. 6–7./)

Júdeában a rómaiak elleni harcok Néro uralma idejében, 66-ban kezdődtek, ki a legjobb hadvezérét, Vespasianust – a későbbi császárt – küldte a rebellió megfékezésére. A hősie ellenállás dacára a római légiók győzelmesen vonultak az ország belseje felé és elkezdtek Jeruzsálem ostromát. Az új fővezér, Titus – Vespasianus fia és a későbbi utóda a császári trónon – légiói

hódították meg végül is Jeruzsálemet. Az ostrom idején sikerült kijutnia a városból Rábbán Johánán ben Zákkájnak, és létrehoznia Javne városában a zsidóság fennmaradását, továbbélését biztosító tanházát, iskoláját.

„...és *Aposzthemosz elégette a Tórást...*” – a Gemará bölcsei azt írják, hogy ezt a tényt hagyományként kapták elődeiktől. Feltehetőleg ez is ante II. században történhetett.

„...és *bálványt állítottak a Szentélybe.*” A hagyomány szerint ugyanaz az Aposzthemosz tette, a Második Szentély napjaiban (feltehetőleg Antiochus Epiphanes uralkodása idején).

Valószínűleg ez a Makkabeusok felkelését megelőzően az ante II. században történt, mások szerint ez az első Szentély idejében, Menáse király uralkodása alatt (ante 686–642) történhetett.

Támmuz tizenhetedikével kezdődik a három gyászhét (bén hámcárim – ezen napok emlékeztetnek minket az első Szentély közelgő pusztulására, valamint arra, hogy a római légiók 70-ben, Támmuz tizenhetedikén áttörték Jeruzsálem városfalát és az idő előrehaladtával egyre közelebb kerültek a Szentélyhez, egyre közeledett a vég, a pusztulás, a zsidó államiság megsemmisülése.)

E napon napkeltétől böjtölünk a csillagok feljöveteleig; ez idő alatt tilos az étkezés és az italfogyasztás.

Tisá beáv – Áv hónap kilencedike (7)

Áv hónap kilencedike a zsidóság legnagyobb gyásznapja. A hagyomány szerint e nap mindig szerencsétlen nap volt, sok tragikus esemény történt áv kilencedikén. A Misna Táánit traktátusában ezt olvashatjuk:

„Öt dolog történt atyáinkkal... tisá beávkor.” „Tisá beávkor rendeltetett el atyáinknak, hogy nem mehetnek be az országba, és lerombolták a Szentélyt először és másodszor, és elfoglalták Betárt, és felszántották a várost.”

/Misna Böjt traktátus, IV. 1.,3./

„Tisá beávkor rendeltetett el atyáinknak, hogy nem mehetnek be az országba...” – vagyis Erec Jisraelebe.

Bölcseink szerint ekkor határozta el az Ö–való, hogy nem mehetnek be Kánaán földjére az Egyiptomból kivonult zsidók. Negyven évig kell a sivatagban vándorolniuk, míg megszületik és felnő egy új generáció, akik elfoglalhatják a nekik ígért

országot. Ez volt a büntetésük, mert kételkedtek az Ö–való ígéretében.

„Bizony mindazon férfiak, a kik látták dicsőségemet és jeleimet, melyeket míveltem Egyiptomban és a pusztában, de megkísértettek engem immár tízszer és nem hallgattak szavamra, nem fogják látni az országot, a melyről megesküdtem őseiknek; s mind a gyalázóim nem fogják látni. Nem fogtok ti bemenni az országba... de gyermekeitek... azokat beviszem, hogy megismerjék az országot, melyet ti megvetettetek. S fiaitok barangolók lesznek a pusztában negyven évig... míg végkép ott maradnak hulláitok a pusztában. ...erre kifakadt az egész nép, s fölemelték hangjukat és sírt a nép azon éjjel.”

/Mózes IV. könyve XIV. 1., 22., 23., 30., 31., 32., 33./

A Gemara hozzáfűzi, hogy akkor határozta el I., hogy a Szentély ugyanazon a napon, év hó kilencedikén fog elpusztulni. *„Így szólt az Ö–való: Ok nélkül sírtatok ma, és én állandósítom nektek a sírást ezen a napon, nemzedékeiteken át.”* – olvashatjuk a Talmud, Táánit 29a lapján.

A hagyomány szerint e napon került Egyiptomba rabszolgának József is. Nemsokára követték őt családtagjai, és rövid időn belül megkezdődött az egyiptomi rabszolgaság.

„*És lerombolták a Szentélyt először és másodszor*”
– Nabukodonozor seregei ante 586-ban ezen a napon gyújtották fel a Salamon építtette jeruzsálemi Első Szentélyt, miután elfoglalták a várost. A Királyok könyvében olvashatunk erről:

„*És az ötödik hónapban, a hónap hetedikén... eljött... Babel királyának szolgája Jeruzsálembe. Elégette az Övaló házát és a király házát; meg Jeruzsálem házait mind és minden nagy házat elégetett tűzben.*”

/Királyok II. könyve XXV.8–9./

Egy berajtában úgy áll, hogy nem lehet azt mondani, hogy hetedikén, mert másutt azt olvassuk, hogy tizedikén. És nem lehet azt mondani, hogy tizedikén, mert másutt azt olvassuk, hetedikén. Mikor történt hát? A pogányok hetedikén bementek a Szentélybe, ahol mulatoztak és romboltak. És kilencedikén estefelé felgyújtották a Szentélyt, és az égett tizedikén egész nap.

A „másodsor” arra a gyászos eseményre utal, hogy szintén e napon gyűjtötták fel a babilóniai fogságból hazatértek által felépített és Heródes uralkodása alatt átépített második Szentélyt, a Titus vezette légiók 70-ben.⁷⁰

„...és elfoglalták Bétert...” A Bár Kohba-felkelés végén (ante 135) e napon foglalták el a rómaiak Betér (Bétár, Bét-tér) várát, a felkelők utolsó erősségét.

„...és felszántották a várost.” E napon rombolták le Jeruzsálemet, és szántották fel helyét Turnus Rufus, Júdea tartomány helytartójának utasítására a Bar Kohba-felkelés után. A város új neve Aelia Capitolia lett, és zsidók nem lakhattak Jeruzsálemben.

Áv hónap kilencedike – hasonlóan Jom HaKippurimhoz – teljes böjtnap, napnyugtától a másnapi csillagok feljöveteléig – 25 óra) tart, és a szokásos szombati munkatilalmak, valamint a következő tilalmak érvényesek: tilos az étkezés és az italfogyasztás; nem viselhetünk bőrcipőt, mely a

⁷⁰ Vö. Flavius Josephus: *A zsidó háború*. Görögből fordította: Révay József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1958. 415–416. o.

régi időkben a kényelem és gazdagság jele volt; a tisztasági mosdáson kívül tilos fürdeni, mosakodni; s tilos a házasélet.

A böjt előtti utolsó étkezésnél (áruchá máfszeket) szokás gyümölcsöket és hamuval meghintett tojást enni.

A tojás a gyász jelképe, a néma fájdalomé a sors forgandóságáé.

A zsinagógába vászoncipőben, papucsban megyünk. Csak egy gyertya ég az előimádkozó asztalán, félhomály van, a frigyszekrényen nincs díszes parochet, mindenki megfordított széken, padon vagy a földön ül, és fojtott, kántáló hangon olvassuk Jeremiás siralmait. A felolvasás után gyászénekeket (kinot) olvasunk, majd köszönés nélkül halkán távozunk. Reggel az imákhoz nem öltünk fel tálitot, nem légolunk tfilint sem, mert ez dísz és ezen a napon a zsidóság díszé, ékessége a Szentély elpusztult.

E napon nem szokás kezet fogni, egymást üdvözölni. Tórát sem tanulunk, mert az megörvendeztetni a szívet. Volt olyan szokás néhol, hogy a gyerekek Jeremiás siralmainak olvasása és a kinotok mondása közben bogáncsot, szárártövist dobáltak a kegyelettevők közé.

A szomorú nap után, áv hónap tizedikén délig szokás még, hogy nem eszünk húst és nem iszunk bort, mert a hagyomány szerint a Szentély egészen addig égett.

Tisa BeÁv után megváltozik a hónap elnevezése: menáhem áv, vagyis vigasztaló áv lesz a neve. Egy régi legenda szerint Napóleon éppen tisa beáv napján ment el egy zsinagóga előtt, s csodálkozva hallgatta, hogy milyen hangosan kiabálnak, jajveszékelnek odabenn. Megkérdezte tőlük, hogy mi ennek az oka, s elmondták, hogy az országukat, Jeruzsálemet, és a Szentélyt 1800 évvel ezelőtt rombolták le. Napóleon mélyen megindulva mondotta:

„Az a nép, amely hazájának elvesztését még 1800 év elteltével is siratja, és nem felejtí el, az a nép soha nem pusztul el. Az a nép biztos lehet abban, hogy egyszer vissza fog térni hazájába.”

Táánit Eszter – Eszter böjtje (8)

Purim előtti napon, vagyis ádar hónap tizenharmadik napján tartják a zsidó közösségek tagjai ezt a böjtöt.

A böjtöt arra való emlékezésül rendelték el bölcseink, hogy Perzsiában Áhásvéros (uralkodott ante 485–465 közt) király uralkodása alatt főminisztere, Hámán elhatározta, hogy elpusztítja a birodalomban élő összes zsidó embert. Mikor ez a terv Eszter királyné tudomására jutott, elrendelte a Susánban (Szúza, a Perzsa Birodalom egyik központja) élő összes zsidónak, hogy:

„...ne egyetek és ne igyatok három napig, éjjel-nappal: én is, meg leányzóim azonképen böjtölni fogok...”

/Megilát Eszter IV. 16./

A böjt pirkadatkor veszi kezdetét, és napnyugtával ér véget. Tilos az étkezés és az italfogyasztás.

Káf sziván – Sziván hónap huszadika (9)

Sziván hónap huszadikán több szomorú esemény történt, ezért e napot a hagyományhű zsidóság böjt- és gyásznapként tartja meg, köztük a magyarországi ortodox zsidóság is.

1171. sziván 20-án halt mártírhalált a franciaországi Blois város zsidó közössége, mert egy keresztény gyermek rituális meggyilkolásának

hamis vádjától felbőszült tömeg rájuk gyűjtotta az épületet, ahová menekültek. Rábbénu Tám (RÁSI egyik unokája) rendelte el a franciaországi közösségeknek először az e napról történő megemlékezését.

Az 1648–49-es lengyelországi és ukrainai pogromokra emlékezvén a lengyel zsidóság számára is böjt és gyásznapi ez a nap.

A magyarországi és az innét elszármazott ortodox zsidóság ekkor emlékezik meg az európai, köztük a magyarországi zsidóság hatmilliónyi áldozatáról.

Aki nem tudja mártír-hozzá tartozójának pontos halálozási napját, az ekkor emlékezik meg kegyelettel róla.

A közösségek tagjai napkeltétől napnyugtáig böjtölnek; tilos az étkezés és az italfogyasztás.

Táanit séni-hámisi-vséni – Hétfő-csütörtök-hétfő böjt (10)

Némely közösségekben szokás böjtölni ezeken a napokon Ijár és Chesván hónapok második hetében.

Ijár hónap a Pészách ünnepét, Chesván hónap pedig Szukot ünnepét követi. Az ünnepi

örömben, vígasságban előfordulhatott, hogy valaki többet evett, ivott a kelleténél, lazábban vette a vallási előírásokat, s így akarva-akaratlanul vétkezhetett.

Ezek a napok hivatottak ezen vétkek jóvátételére. A hétfői és a csütörtöki napok a hagyomány szerint különösen alkalmasak a böjtölésre, mert ezek a kegyelem napjai. A bálványimádás (aranyborjú) esete után Mózes a második kőtáblákért csütörtöki napon ment fel a Színáj-hegyre és negyven nap múlva, azaz hétfőn jött le meghozva a megbocsátást.

A Misna szerint Chesván hónapban azért kell böjtölni, hogy adjon az Ő–való elég esőt a földeknek. Az ijjár havi böjt célja pedig az, hogy ne legyen eső, mert az aratás idejében már nem áldás (Misna, Táánit traktátus I.4.).

A böjt napfelkeltétől a mincha ima elmondásáig tart. Ekkor is tilos az étel és az ital fogyasztása.

„Elérkezett Márcesván 17-e és még nem esett az eső. Ez az utolsó időpont, ameddig az őszi esőzéseknek meg kell kezdődnie Erec Israelben. Az esős időszak három fontos időpontja Rabbi Meir szerint márcesván 3-a - esős

időszak kezdete, 7-e – ez az 'adj harmatot és esőt' mondásának kezdete, és 17-e. Az egyedülállóak (a tanult emberek) elkezdték a háromszori böjtölést, böjtöltek hétfőn csütörtökön és a rákövetkező hétfőn. Sötétedéstől esznek és isznak, azaz a böjtölő hajnalhasadtáig ehet és ihat, de csak akkor, ha előtte nem aludt. Ha pedig aludt egy órát folyamatosan nem kezdhet újra enni, mégha éjszaka is van.”

/Misna, Táánit traktátus I. 4./

„Elérkezett Kiszlév a hónapok sorában Nisszántól számítva a kilencedik hónap - és még nem esett az eső, vagyis a tanult emberek befejeződött böjte nem járult eredménnyel, a Bész Din, a zsidó vallási bíróság, három böjtöt rendelt el a közösségnek: hétfőre, csütörtökre és a rákövetkező hétfőre.”

/Misna, Táánit traktátus I. 5./

„Elmúltak ezek az első három közösségi böjt és nem találtak meghallgatásra, azaz nem kezdett esni az eső, a Bész Din három újabb böjtöt rendelt el a közösségnek

hétfőre, csütörtökre, és a rákövetkező hétfőre. Ezeken a napokon már tilos volt mindenféle munkavégzés. Mosdás, tilos az egész testet meleg vízben megmosni. Tilos a test kenése, a szándál viselése és a nemi érintkezés és bezárják a fürdőket. Elmúltak ezek a második három szigorított közösségi böjt, és nem találtak meghallgatásra, azaz még mindig nem esett az eső, a Bész Din még hetet rendelt el nekik, a közösségnek -, három egymást követő hét hétfőjére és csütörtökére, és a negyedik hét hétfőjére ami 13 közösségi böjt az előző hattal együtt... Ezek a hét utóbbi böjt szigorúbbak mint az elsők, mert ezekben riadót fújtak, megfújják a sófárokat, és bezárják a boltokat...Hétfőn sötétedéskor elfordítják, vagyis estefele kicsit kinyitják az ételmezeerboltok ajtaját, hogy a böjt befejeztére szükséges ételmezeereket meg tudják venni és csütörtökön megengedett egész napra kinyitni az ételmezeerboltokat a szombat tisztelete miatt, hogy meg lehessen venni a szombatra szükséges ételmezeereket.”

/Misna, Taanit traktátus I. 6./

„Elmúltak ezek az utolsó hét közösségi böjtök, és nem találtak meghallgatásra, azaz nem esett az eső, nem rendeltek el újabb közösségi böjtöket...”

/Misna, Taanit traktátus I. 7./

„Kiviszik a ládát a város utcáira, a Tóraszekerényt a Tórákkal együtt kiviszik az utcákra, hogy ezzel jelképezzék, hogy „segítségért kiálltunk bezárkózva és nem kaptunk választ. Most nyilvánosság előtt imádkozunk ezzel alázva meg magunkat.”...Hamut hintenek a ládára, mivel a Tóraszekerény az Ö–való képviselője, ezzel a szimbólikus szertartással jelzik, hogy az Ö–való is részese a bánatuknak. A fejedelem - a város polgári vezetője – fejére és a Bész Din vezetőjének, a város szellemi vezetője – fejére, valaki a népből vesz a hamuból és ráhinti a fejükre, oda, ahova a tfilint, az imaszíjat szokták helyezni... és mindenki hint a saját fejére. A vén aki velük van – egy tapasztalt és tanult ember – serkentő beszédet mond előttük.”

/Misna, Taanit traktátus II. 1./

„Az első három böjtöt, azok, melyeket a bész din eső miatt rendelt el a közösségnek - az őrség tagjai - az adott hét őrségének tagjai - böjtölik és nem fejezik be: nem böjtölnek estig, mert lehet, hogy túl nehéz lesz a szolgálat az adott

böjt nap apai házának és akkor az egész őrségnek segítenie kell. Ha pedig egész nap böjtölnek, már nem marad erejük dolgozni. A böjtnek ezt a fajtáját hívják pár órás böjtnek – táánit saot. – s az apai ház tagjai - az adott böjtnapon a Szentélyben szolgálatot végző főpapok - nem böjtölnek egyáltalán...”

/Misna, Taanit traktátus II. 6./

„Ugyanígy az a város amelyben, dögvész van pestis, vagy más súlyos fertőző betegség, vagy rom - földrengés döntötte romba a város házait...ez a város böjtöl és riadót fúj; s az egész környéke böjtöl és nem fúj riadót.”

/Taanit traktátus III. 4./

„Ezekre fújnak mindenütt riadót – az alább felsorolt csapások esetén böjtölnek és megfújják a sófárokat – az aszályra és a gabonarozs-dára, mely a zöldellő gabona betegsége, amittől megsárgul és elfonnyad –, a sáskákra és a chaszillra, amelyek felfalják a gabonát és a gyümölcsöket, a vadállatra és a kardra – hadoszlopok, amelyek egyik helyről a másikra vonulnak letaposva gabonát, elpusztítva

termést... merttovaterjedő csapás - olyan csapás, amely átterjedhet egyik helyről a másikra, így országos veszélyt hordozva magában.”

/Taanit traktátus III. 5./

Egyéni böjtök – táanit jáhid

„Ahogyan a közösségnek parancskötelessége, hogy böjtöljön és imádkozzék minden bajban, ugyanígy kötelessége minden egyes embernek a böjt. Ha egyes ember akar böjtölni, azt már az előző napi minchában (délutáni ima) kell magára vállalnia. Ha több egymást követő napon akar böjtölni, habár a közöttük való éjeleken eszik és iszik, elég azok egyszeri vállalása. Ha pedig nem egymás után következő napok után akar böjtölni pl. hétfő-csütörtök-hétfő, akkor minden böjtöt előző nap mincha imájában külön kell vállalni. Az egyéni böjtön szabad reggel a szájat kimosni.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXVII. 1–13./

Böjt rossz álom esetén

„Ha valaki valamely álma miatt akar böjtölni, annak sem kell előre vállalnia böjtöt. A mincha főimádságában, a Smá Kolénu szakaszában elmondja az Ánénu imát. Ez is 12 órás böjt, vagyis napkeltétől a minchá ima utánig tart.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXVII. 14., 15./

A házasulandó felek böjtje

Az ifjú párnak a chüpe szertartás utánig kell böjtölni, aznap Napkeltétől. Ha túl későre tették a házasságkötést, akkor ehetnek valamit a csillagok feljövetele után. Nem böjtölnek Ros Chodeskor – ha arra esik az esküvő, Áv hó 15-én, Sávuot másnapján, Svát hó 15-én, és Purim másnapján, kivéve Nisszán hó újhaldját, mert akkor kötelező a böjt.

Tévét hónap nyolcadika

Eme böjt nem közösségi, hanem egyéni böjt, ezen belül is a jámborok böjtje (táánit cádikim) közé tartozik, melyet csak néhány közösségben tartanak.

A hagyomány szerint ezen a napon fejezték be a T'nach lefordítását héberről görög nyelvre a Második Szentély fennállásának idejében, II. Ptolemaios Philadelphos (ante 285–246) egyiptomi uralkodó utasítására, Pharos szigetén. E mű az úgynevezett *Hetvenes-fordítás* vagy *Septuaginta*.

A böjtölők e napon napkeltétől a mincha ima utánig nem étkeznek, és nem fogyasztanak folyadékot.

Tévét hónap kilencedike

Tévét hónap nyolcadikához hasonlóan az e napon tartott böjt sem közösségi, hanem egyéni böjt, s ezen belül is a táánit cádikok böjtje.

A hagyomány szerint ekkor halt meg Ezra és Nehemia az ante V. században. Mint ismeretes, ők ketten voltak a babilóni száműzetésből visszatért zsidók vezetői, az ő tevékenységük nyomán indult meg az élet a pusztává lett Júdeában, s épült újjá a Szentély és Jeruzsálem városa.

A böjtölők szintén napkeltétől a minchá ima utánig tartózkodnak az étel- és italfogyasztástól.

Táánit bhorim – Az elsőszülöttek böjtje

Pészach ünnepe előtt – nisszán hónap tizennegyedik napján:

„a férfi elsőszülöttek, akár csak az apának az elsőszülötte, akár csak az anyának elsőszülötte, böjtölnek erev peszachkor az esetben is, ha az erev sabboszra (péntekre) esik. Annak is böjtölnie kell, aki koraszülött, (ill. 30

napot nem élt) elsőszülött után született. Mindaddig míg az elsőszülött kiskorú (még nincs 13 éves és 1 napos) az apa böjtöl helyette.”

/Kicur Sulchan Aruch; Pp. 647./

Azért böjtölnek, hogy visszaemlékezzenek az egyiptomi elsőszülöttek halálára és a zsidó elsőszülöttek csodálatos megmenekülésére.

A Tóra több helyütt említi, hogy minden elsőszülött fiút az Ö–valónak kell szentelni.

„Mert enyém minden elsőszülött; a mely napon megvettem minden elsőszülöttet Egyiptom országában, megszenteltem magamnak minden elsőszülöttet Izraelben, embertől baromig: enyéim legyenek. Én vagyok az Ö–való.”

/Mózes IV. könyve III. 13./

Ellentétben a környező népek szokásaival, a zsidó elsőszülött fiúkat nem kell feláldozni, megölni, hiszen az emberi élet a zsidó vallás szerint szent dolog, magától I-tentől ered, de mindig emlékezni kell erre a különleges kapcsolatra.

A böjt napkeltével veszi kezdetét és egészen napnyugtáig tart. Tilos az étel és az ital fogyasztása. A böjt utáni első étkezés az elsősülöttek számára a széder esti vacsora.

„Hogy ezeknek valamely pl. a talmud egy traktusa befejezésének örömére rendezett micvalakomán szabad-enniük, az a helyi szokástól függ.”

/Kicur Sulhan Aruch; Pp. 647./

A bölcsek rendelkezése szerint ezt a böjtöt „meg lehet váltani” valamely örömteli vallási eseményen való részvétellel. Ilyen például: egy talmudi traktátus tanulásának a befejezésekor tartott lakoma (szijum), körülmetélési szertartás (brit milá), házavatás (hánukát hábájit).

Ilyenkor úgy rendezik a dolgokat, hogy a zsinagógákban éppen Erev-Pészachra essen egy maszechet befejezése. A sachrit után tartják az utolsó órát a maszechet magyarázatából, az elsősülöttek részt vesznek rajta és az azt követő lakomán is. Így az elsősülöttek tanulással váltják meg a böjtöt, és a micva-lakomán való részvétel miatt már egész nap ehetnek.

Szlichtot – Bocsánatkérő böjtök

Áv hónap 15-étől már egy lelki felkészülés, amely szorosan összefügg az elul havi böjtökkel.

Elul hónapban, Ros HáSánát megelőző vasárnaptól kezdve egészen újévig szokásban van böjtölni, mert az újév és az engesztelés napja közötti tíz napon, a tíz búbánó napon (ászeret jómé tsuvá) sokan böjtölnek, de a teljes tíz napból hiányzik négy nap. E négy nap: Ros HáSáná két napja, a közbeeső szombat (sábát suvá) és Jom Kippur előtti nap, mikor is tilos böjtölni.

Ezért e napok helyett – ezeket megelőzően – négy napot böjtölnek. Vannak közösségek, hol az újévet megelőző vasárnaptól kezdve az összes napokon böjtölnek napkeltétől minchá ima végéig. Van, ahol csak négy napon; az első napon (vasárnap), az újév előtti napon (záhor brit), és a közbeeső hét második (hétfő) és ötödik (csütörtök) napján. Vannak olyan közösségek, ahol hétfőn és csütörtökön estig (napnyugtáig) böjtölnek.

Az étkezés és az ital fogyasztása ekkor tilos.

Sovvim tát – Betegségelhárító böjt

Minden szökőévben – tehát mikor az év egy hónappal hosszabb – az év telén, rendszerint tévét, svát és ádár hónapokban, azon nyolc hét csütörtöki napjain, mikor a következő hetiszakaszokat olvassuk a Tórából: Smot, Váera, Bo, Bösálách, Jitro, Mispátim, Trumá, Tcáve (Mózes II. I. 1. XXX. 11.) böjtnöni szokás némely közösségekben. Ezen hetiszakaszok kezdőbetűi adják a „sovim tát” nevet. A bölcsek rendelkezése szerint ilyen hosszú évben, mikor a hétfő-csütörtök-hétfő böjtnapok is messze esnek egymástól, a terhes anyák egészségéért és a gyermekbetegségek elkerüléséért nyilvános könyörgéssel, imákkal összekötött böjttöt kell tartani.

Másik magyarázat szerint a sovim szó huncut, pajkos gyermekeket is jelent, míg a két táv betű a táánit, a böjt szó eleje és vége, így a névben rejlik a böjt tartalma.

Más vélemény szerint Jób könyvéből következik a böjt megtartása, mert itt olvassuk:

„...hátha vétkeztek fiaim és káromolták Istent szívükben.”

/Jób könyve I. 5./

Ugyanis mikor Jób gyermekei hét napon át vigadoztak, aggodalmában kiáltott fel így az apa, és áldozatot mutatott be vélt vétkekért. Az áldozatok bemutatását napjainkban az imák helyettesítik, a vétkekre pedig a test sanyrgatásával (böjttel) emlékezünk.

A csütörtöki (ötödik) nap azért is jó különösen ezen alkalomra, mert az Ö–való e napon teremtette a halakat. A halak pedig a szaporodás, sokasodás, a gyermekáldás ősi szimbólumai.

Tilos az étkezés és italfogyasztás napkeltétől a minchá ima utánig.

Felhasznált irodalom

Benoschofsky Imre: *Zsidóságunk tanításai*, Makkabi Kiadó, Budapest, 1997.

Bibliai nevek és fogalmak, Evangélium Kiadó, Budapest, 1998.

Deutsch Gábor: *Ajtónyitás. Deutsch Gábor válogatott írásai*, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, 2002.

Smoel Ettinger: *A zsidó nép története*, Osiris Kiadó, Budapest, 1992.

David Flusser: *A judaizmus és a kereszténység eredete*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000.

Friedmann Benjámin: *A zsidó vallás törvényei*, Friedmann L. Könyvnyomdája, Bné Brák, 1988.

Goldziher Ignác: *A zsidóság lényege és fejlődése*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000.

Hahn István: *A próféták forradalma*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998.

Haraszi György: *Két világ határán*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1999.

Izrael fohászja. A zsidó újév imarendje, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület–Akadémiai Nyomda, Budapest, 1997.

Jólesz Károly: *Zsidó hitéleti kislexikon*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1987.

Kicur Sulchan Aruch – A Sulchan Aruch kivonata, Franklin Nyomda, Budapest, 1988.

Rabbi Israel Méir Lau: *A zsidó élet törvényei*, Tel-Aviv, 2000.

Naftali Kraus: *Dávid zsoldára*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1999.

Naftali Kraus: *Zsidó ünnepek a haszid legenda tükrében*, Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 1994.

Naftali Kraus: *Az ősi forrás*, Fórum Rt. Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Naftali Kraus: *Zsidó morál és etika*, Pieremon Nyomda, Debrecen, 1998.

Nehama Leibowitz: *Studies in Bereshit*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehema Leibowitz: *Studies in Smot*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehema Leibowitz: *Studies in Vajikera*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehema Leibowitz: *Studies in Bamidbar*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehema Leibowitz: *Studies in Dvarim*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Misna: Böjt Traktátus, Machon Bet Peretz kiadása, Jeruzsálem, 1993–1994.

Jechiél Cvi Moskovits: *A Biblia hagyományos kommentárjai*, Göncöl Kiadó, Budapest, 2001.

Oláh János: *Judaisztika I.*, Országos Rabbiképző Intézet, Budapest, 1999.

Isaac Bashevis Singer: *Mesüge*, Park Kiadó, Budapest, 1996.

Smirat Sabat Köhilbata Béjt Midras Halacha 'Moria',
Jerusalem, 1998.

Leo Strauss: *Az üldöztetés és az írás művészete*,
Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994.

The Holy Scriptures Hebrew and English, The Society
for Distributing Hebrew Scriptures, London.

T'nach – Biblia, szerk. Raj Tamás, Makkabi Kiadói
Kft., Budapest, 1997.

Alan Unterman: *Zsidó hagyományok lexikona*,
Helikon Kiadó, Budapest, 1990.

Tolerancia⁷¹

„*Báruch há gever áser jivtách báádojnoj*”

Ez a mondat Jeremiás könyvéből való, a Szentírás egyik azon gondolata, mely támasztékot nyújthat az időben, az egyetemességben.

A tolerancia fogalmi rendszere – úgy hiszem –, hogy a Szentírásba már bele lett foglalva. Amikor olvassuk a mózesi könyveket, s eljutunk Mózes második könyvében ahhoz a részhez, amely az egyiptomi rabszolgaságból való megszabadulást írja le, találni fogunk egy mondatot, egy olyan mondatot, amely különleges szellemi erővel ruházza fel e sorok olvasóját. Egy mondatot, amely az egymás elfogadására, kölcsönös tiszteletére mutat rá, s a saját múltunkból merít. A szent nyelven, héberül így hangzik ez a mondat: „*ki géer hájiti beerec nohriá – mert jövevény voltam idegen földön*”. Ez két dologra utal: az első, hogy a zsidóság történetének kezdetén lehetőségünk volt

⁷¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2011, 207–210.

megtapasztalni, hogy milyen elnyomásban –, a gondolat és a szellemi szabadságtól megfosztva élni és létezni. De ez a mondat egyben előre is mutat a jövőbe. Lehetőségünk volt megtanulni, és tanítani innentől kezdve, hogy bárhová kerülsz az élet során, mindenkit fogadj úgy, ahogy azt saját magadnak kívánnád. Mindenkit fogadj úgy, hogy a te hazádban otthonra leljen.

Úgy hiszem, hogy a tolerancia a közös gondolkodásban a kezdő lépés. Ezen túl egy igen hosszú út veszi kezdetét. Ám ehhez az úthoz van kapaszkodónk és segítségünk. Mert nem elég a másik elfogadása – ahogy Salamon király, a Világ Alkotója parancsára elkezdi felépíteni a Szentek Szentélyét Jeruzsálemben, minden népek örök fővárosában, megkötik Salamon kezét, méghozzá a Jói–ten egyik törvénye, hogy semmilyen olyan eszközt nem használhat a Szentély köveinek megmunkálására, mely fémből készült, s mely eszköze lehet a háborúnak. Ezért a Világ Alkotója megteremti a samir nevezetű élőlényt, egy bogarat, melynek olyan kemény volt a teste, hogy még a legellenállóbb kararai márványt is úgy vágta át, mint kés a vaját, s úgy tartja a zsidó hagyományos irodalom, hogy ezzel a csodálatos piciny élőlényel

metszették, alkották a Szentek Szentjét. Ez a kicsi élőlény nem más, mint a tudás. Az a tudás, amely alakítja a követ, alakítja a társunkat, de úgy, hogy fájdalmat, bánatot és sebet nem okoz. Épp ellenkezőleg: emeli őt és emel minket.

3000 év távlatából ezt jelenti az egymás mellett élés. S hogy a számok bűvkörében maradjunk még, ha összeszámolnánk, hogy hányszor szerepel az említett héber mondat a mózesi könyvben, hogy idegen voltál idegen országban, 36-szor találnánk meg ezt a mondatot. A zsidó gondolkodásban a számoknak is nagy jelentősége van. A szóbeli Szentírásban a Misnában olvassuk, hogy a Világ Alkotója 36 igaz emberre helyezi a világ állandó létezését. Ám ez a 36 ember nem tudja magáról, hogy ők a teremtés oszlopai – merthogy ők 36-an a fenntartói – mondja a zsidó hagyomány – az egész világunknak.

Amikor a zsidóságról beszélünk a Szentírás alapján, talán három olyan jól ismert nevet tudunk felsorolni, melyek meghatároznak minket. A hébereket, Izraelt és jehudim, azaz a zsidókat.

Nagyon fontos, hogy tudjuk, mind a három név, mely három fogalom, meghatározza és definiálja a zsidóságot, még hozzá szentírási

értelemben. Közülük a harmadikról szeretnék beszélni, a jehudimról.

Jól ismerjük József történetét a Tórából. Egy olyan ember élete pereg le a szemünk előtt, aki gyermekkorától kezdve piedesztán áll édesapja szemében, s aki el van kényeztetve. S ez lesz az az ok, mely kiváltja a testvérek irigységét, s ennek következménye lesz az, hogy Egyiptomba kerül, s ott a mindenség ura segítségével az ókori birodalmak legnagyobbikának lesz alkirálya, azért, hogy meg tudja menteni az éhínségtől az akkori ismert világot. Ugye a történet úgy folytatódik, hogy a testvéreket Jákob, azaz Izrael elküldi Egyiptomba, hogy vásároljanak élelmiszert. Persze József felismeri őket, s azt kéri tőlük, hogy menjenek haza, s térjenek vissza úgy, hogy a legkisebb testvérüket, Benjámint is magukkal hozzák. S ez így is történik. S amikor visszatérnek a legkisebb testvérrel, Benjáminnal, s megkapják a gabonát, amelyet kérnek, s már távozóban vannak, eközben József elhelyezi a híres ezüstkelyhét Benjámin zsákjában. Miután hazaindulnának a testvérei, utánuk küldi a katonáit, hogy próbára tegye őket, és hát magától értetődően megtalálják Benjámin zsákjában az alfáraó ezüstjét. S ebben a

korban, ebben az időben az uralkodó törvénye nem volt más, mint aki lopott tőle, annak a büntetése azonnal végrehajtandó halál.

Képzeld el, hogy ott állnak a testvérek valamennyien az akkori világ második leghatalmasabb ura előtt, s tudják azt is, hogy el fogják veszíteni Benjámint, a testvérüket. Ez az a perc, ez az a pillanat, mikor a csendnek súlya van. S ők ott állnak az arannyal, elefántcsonttal ékesített trónterem közepén, és várják az ítéletet. S ebben a pillanatban – így írja a Tóra – Júda előrelép, hogy védőbeszédet mondjon, úgy, hogy tisztában van azzal, hogy az uralkodó engedélye nélkül, ha bárki megszólal, az az életét teszi kockára. Ennek ellenére kilép, hogy akár a saját élete árán, de megmentse drága testvérét, Benjámint, azzal a lelkiismeret furdalással, hogy egyszer már kudarcot vallott Józsefnél, s ez még egyszer nem történhet meg.

Ez az a tett, amellyel az ő neve egyé válik népével. S így születik meg az a fogalom, hogy *zsidó*, mely emelkedett, s olyan tartalmat rejt, ami minden ember számára érték.

Ha egy kicsit körülnézünk Magyarországon, vagy kitekintünk Európába, vagy szerte a világra,

azt fogjuk látni, hogy a mindenkori papság egy vergiliusi feladatot lát el. S e feladat két nagy részből áll. Az első: a latin teológiai fogalmi rendszeren belül van egy csodálatos kifejezés a főpap személyére, ez úgy hangzik, hogy pontifex maximus, azaz hídépítő mester. Az egymás megismerése, elfogadása és tisztelete elképzelhetetlen hidak nélkül. Ezek azok a hidak, melyek társadalmakat, kultúrákat, vallásokat összekovácsolhatnak. Nagy feladat ez.

Míg a második gondolat a Talmud fóliánsain található. Ugyancsak a hétköznapi problémáját mutatja be allegorikus formában. Képzeljünk el egy erdőt, ahol sötét van. S ebben az erdőben bolyongunk mi is. Nem találjuk a helyes ösvényt. S az erdő igen-igen nagy, akár valaki egy életet is eltölthet bolyongással, hogy nem talál kivezető utat. Azt írja ez a kétezeréves gondolat, hogy ennek az erdőnek a közepén áll egy vak ember. S a kezében egy fáklya van. S kérdezi a Talmud, hogy mit keres az éjszaka az erdő közepén ez az ember? Először idézem a szent nyelven, héberül a választ, s fordítom: *Ád se ávuká bájádi bnéj ádam roim oti* – ameddig magasan, fennen tudom tartani ennek a fáklyának a lángját, addig minden ember utat fog

találni a legsötétebb éjszakában is. Ennek a fáklyának a tüze nem más, mint a Szentírás. S ameddig vannak tanítómestereink, tanítóink, s a Jói-ten tanításának, addig e hagyomány töretlen, s még a legnehezebb történelmi korokban is ott leszünk, hogy a tudás a hit, és az emberszeretet fényét magasba tartsuk.

A próféta szavaival búcsúzom hát: *ásziré hatikva* – azaz valamennyien a reménység rabjai vagyunk.

Te végtelen vagy, és éveid is végtelenek⁷²

Az Engesztelő Nap és a Ki Onu Amecho ima
Tanulmányomban az Engesztelő Nap és a Ki Onu Amecho imádság időszerű voltát mutatom be, az első részben a Jom Kipur történeti hátterét ismertetve, majd a pjitirodalomról szólok, imádságokról, ahogyan a főbb ünnepekhez kötődik a Szombat.

Első rész: Jom Kipur

Tishri hónap első tíz napját a Bűnbánat Tíz Napjának nevezi a zsidó hagyomány. Ezt a tíz napot Ros Hasana és Jom Kippur foglalja keretbe. Ros Hasanakor I-ten megnyitja az „Élet Könyvé”-t, és Jom Kipurkor pecsétet tesz rá. A közbülső napokon alkalom nyílik bűneink, be nem tartott ígéreteink megvallására, a megbántottak kiengesztelésére, hogy „tisztá lappal” induljon életünk következő ciklusa.

⁷² A tanulmány eredeti megjelenési helye: Tokics Imre–Róna Tamás (szerk.). *Isten nagykövete: Szigeti Jenő emlékkötet*. Pécel, Adventista Teológiai Főiskola. 2021. 142–154.

Jom Kipur történeti háttére

Jom Kipur a héber naptár Tisri hónapjának (7. hónap) 10. napján, a világi naptár szerint szeptemberben vagy október elején ünnepeljük. Ez a zsidóság legszentebb ünnepe. Az első ünnepre akkor került sor, amikor Mózes visszatért második sinai útjáról a másodszer is megkapott kőtáblákkal, rajtuk a Tízparancsolattal. Az elsőket Ő, Mózes, összetörte, amikor visszatérve a hegyről látta, hogy Izrael fiai egy aranyborjút imádnak az Ő–való helyett, aki kimenekítette őket Egyiptomból.

Mózes szerencsésen és ügyesen érvelt népe érdekében I–ten előtt és így Elul hónap elsején elindulhatott fel a hegyre, hogy immár másodszer is megkapja a táblákat. A hátrahagyott nép böjtölt reggeltől estig.

Mózes elhagyta a hegyet, az újra megkapott táblákkal, Tishri tizedikén és leérkezve igazi megbánást látott a nép körében és kijelentette, I–ten megbocsátott nekik. Továbbá ez a nap – Tishri 10-e – minden következő generáció számára a vezeklés napja legyen. Jom Kipur jelentése: Engesztelő Nap.

„És legyen ez nektek örök törvényül: a hetedik hónapban, a hónap tizedik napján, sanyargassátok lelketeket és semmi munkát, ne végezzetek, se a bennszülött, se a jövevény, aki köztetek, tartózkodik, mert ezen a napon engesztelést szereznek számotokra, hogy megtisztítsanak benneteket: az Ö–való színe előtt minden vétketektől megtisztultok. Szombat nyugalma az nektek és sanyargassátok lelketeket: örök törvény ez.”

(Vájikrá 16:29–31).

A későbbiekben, miután felépítették a sivatagi Szentélyt (mishkan) a hordozható Frigyláda számára, Mózes, az Ö–valótól kapott instrukciók alapján rendelkezett, hogy a rituálék és tisztelet szolgálatok, hogyan történjenek. Idővel ezek a szolgálatok lettek a papi teendők az első és a második templom idején.

A mai időkben ezek a templomi szolgálatok szimbolikusan újjászülettek az istentiszteletekben, az imákban és a tradicionális zsidó életvitelben. Az aranyborjúval történő bűnbeesést követően Izrael fiai, sivatagi vándorlásaik közepette és később, a mai napig megtanulták, megtapasztalták, hogy a minden évben megtartott Jom Kipur mennyire

segített az év közben felgyülemlett bűnöktől való megtisztulásban és a bűnbocsánat elnyerése érdekében mutatott őszinte megbánásban.

Jom Kipur spiritualitása

Mi az oka annak, hogy Jom Kipurkor, a „szombatok szombatján”, a világ zsidósága – beleértve a szekuláris réteget is – ki kevesebb, ki több időt tölt a Zsinagógában és tudásához mértén imádkozik, vagy csak elmélyed magában, miközben erre a napra felfüggeszt minden egyéb tevékenységet? Mi ennek a napnak a rendkívüli spirituális üzenete?

Talán a meg(el)ítéltetéstől való félelem? Talán az a felismerés, hogy ezen a napon adódik alkalom az „isteni megbocsátásra”? Talán a megváltás (megváltozás) reménye? Talán a „tsuvá” a „megtérés”, visszatérés reménye?

Ilyenkor megvalljuk bűneinket, bárhogy, bárkivel szemben is követtük el azokat, és ezekre a bűnökre bűnbocsánatot kérünk. És meg is kapjuk a bűnbocsánatot.

De nem mindenki és nem minden esetben.

E nap spirituális velejárója a „tsuvá”: a megtérés, visszatérés I-tenhez. A bűnbánatnak

őszintének kell lennie. Ha ezt az őszinte „megtérést” konkrét, a megbántottaktól történő tényleges bocsánatkérés is kíséri, akkor nem csak megváltoztunk egy kicsit, hanem új emberként, megújulva folytathatjuk életünket.

Elkövetett bűneink okozta lelki nyugtalanságtól megszabadulva, mindent megteszünk, hogy jellemünkből a bűnökre sarkalló tulajdonságokat kiirtsuk, s ez által literálisan újrateremtjük önmagunkat.

Szívünk, lelkünk, tudatunk mélyén hiszünk a megmérettetésben, és szeretnénk tisztán, hófehéren állni az ítélőszék előtt. Jom Kipur emlékeztet minket arra, hogy amit az igényeink kielégítéséért, saját boldogulásunkért, előbbre jutásunkért teszünk, és elérünk, annak semmi köze I-ten előtti megítéltetésünkhöz. I-ten előtt mindenki egyenlő. Az egyetlen, ami számít, az az, hogyan viselkedünk a társunkkal, a szüleinkkel, a gyermekeinkkel, a barátainkkal és a környezetünkkel. A velük szembeni büntelen (vagy elkövetett, de megbánt) és az I-tennek tetsző, helyes viselkedés többet nyom a latban a „végső elszámolásnál”, mint bármekkora vagyon vagy hatalom elérése.

Jom Kipur az az alkalom, amikor az elkövetett (akarattal vagy a nélkül) bűnökért őszinte, teljes szívű megbánást mutassunk és bocsánatot kérjünk. És ha megbánásunk őszinte, mint ahogy ez az első Jom Kipur alkalmával történt, Isten megbocsát. És mi is magunknak.

Jom Kipur otthon és a Zsinagógában

„Semmi munkát ne végezzetek (ezen a napon): örök törvény ez nemzedékeiteken át minden lakbelyetek. Szombat nyugalma legyen ez nektek és sanyargassátok lelketeket: a hónap kilencedikén este, estétől estig üljétek ünnepeketet.”

(Vájjikrá 23:31–32)

A bibliai parancsot: „sanyargassátok magatokat” böjtöléssel teljesítjük, elkezdve napnyugta előtt, befejezve másnap a csillagok feljövetelekor. Ezért „hosszú” ez a nap, körülbelül 25 óra.

A Szóbeli Tóra tanítása, a „sanyargatás”, az evés és ivás tilalma mellett egyéb tilalmakat is tartalmaz erre a napra: tilalmas a (a kellemes közérzet érdekében végzett) mosdás, tilalom alá esik a test kenése (szépítő célzattal), tiltott a bőr

lábbeli viselése, valamint a szexuális érintkezés ezen a napon.

A munkával kapcsolatban, minden, ami szombaton tiltott, az tiltott Jom Kipurkor is tiltott. Az életveszéllyel járó kivételek itt is hasonlóak a szombatra vonatkozó törvényekhez.

Szokás az ünnep bejövetele előtt, késő délután, bőségesen étkezni családi körben, egyrészt a böjt hossza miatt, másrészt lévén az utolsó alkalom (miután ezt a kívülállókkal már megtettük), hogy családjukban az egymás ellen (akár akaratlanul is) elkövetett sértésekért, bánatkozásokért bocsánatot kérjünk. A sértettnek meg kell bocsátania, ha nem teszi, ő követ el bűnt I–ten szemében.

Gyertyát gyújtunk, eltávozott szeretteink emlékére és áldást mondunk (Engesztelés Nap, majd Shechejónut,) de a Kiddush most elmarad, tekintve, hogy ezen a komoly napon nem iszunk bort, az öröm jelképét.

Egy nem egyértelműnek ítélt, és ma már nem igazán követett szokás a Kaparot, (vezeklés). Ez a ceremónia a „bűnbak” fogalmának kabalisztikus utánérzése. Abból áll, hogy egy nappal az Engesztelés Napja előtt egy élő kakast

(férfinél), vagy tyúkot (nő esetén) a fejük felett vagy gyermekeik feje felett megforgatják, hogy az állatra testálják bűneiket, amelyek így az állat kimúlásával együtt elmúlnak, bűntelen évet biztosítva a ceremóniát végzőknek. Néhány helyen szokás egy kendőbe pénzt tenni, és azt megforgatni a fejek felett.

A családfő megáldja a gyermekeket, felölti a fehér imaruhát és sapkát (kittli, kittel), – bizonyos értelmezésben a gyász és a tisztaság jelképe a fehér, a bűnöktől történő megtisztulásé.

A kittel viselése csak házas férfiakra vonatkozik.

Jom Kipur, az Engesztelő Nap ünnepi imarendjét a Jom kipuri Machzorban találjuk.

A *machzor* szó ciklust jelent héberül. A Judaizmus tanítása szerint az év egy ismétlődő ciklus, amelyben ismétlődnek a „szentségek” hetente és évente. Az év minden szombatja például ugyanolyan áldott, mint a teremtés első szombatja, minden egyes Engesztelő Nap ugyanolyan szent és magasztos, mint a legelső, 3300 évvel ezelőtt volt. Eredetileg a ciklus (machzor) magába foglalta a teljes évet és magába foglalta az év során a mindennapi imákat, halachikus rendet és a

gyászgondolatokat. A későbbiekben alakult ki, az ünnepek során elmondandó imák kiemelésével és külön imarendbe szedésével az ünnepi machzor, majd csak simán Machzor, az egyes ünnepek imakönyve.

A Jom Kippur alkalmával elmondott imák sok vonatkozásban eltérnek az év többi imájától. Az Engesztelő Nap vagy a „Második Esély Ünnepe” egyik alapgondolata, hogy az egész nap az „Ima Napja”-vá a „Jom Tefilá”-vá lényegüljön át. Az év minden napján három fő imafüzért imádkozunk. A bibliai ünnepeken négyet. Jom Kipur imarendje öt imacsokrot tartalmaz.

Az este, Erev Jom Kipur, a Kol Nidrével kezdődik, amelynél még naplemente előtt mondunk. Ezt a felemelő és megindító dallamú imát, amelynek első két szava után az egész estét, „Kol Nidré-esté”nek nevezzük, s ami azt jelenti, „Minden fogadalmunk” – háromszor mondjuk.

A Kol Nidré felold minden köteléket, amit az előző évben fogadalom vagy ígéret formájában tettünk és nem tudtuk vagy nem tudjuk teljesíteni. Ez a feloldás „csak” az I–tennek tett és be nem tartott ígéretek s fogadalmak feloldására

vonatkozik, embertársaink felé nem. Azt egymás között kell elintézni.

Ezt követi a Mááriv, ami kismértékben eltér a hétköznapi változattól. Ezen estének még az is a jellegzetesége, hogy a férfiak táliszban – imasál – imádkoznak, ami az év többi napján csak nappal szokás, este nem.

Az esti i–tentsztelel befejezése után a férfiak a kitlit és a táliszt a helyükön hagyják összehajtatlanul, készen a másnapi viseletre. Másnap kora reggel Sáčhriszt mondunk. Itt is találunk az ünnepre tekintettel eltérést a hétköznapiótól.

A Sáčhrisz után, de a Muszaf előtt a gyászolók Mázkir imája hangzik el, azok, akiknek mindkét szülőjük él, nem vesznek ebben részt, valamint adományokra vonatkozó fogadalmak, mely adományokat (cedoko) az elhunyt szeretteink emlékére ajánljuk fel.

A Sáčhriszt követi a Muszaf istentsztelel. Muszaf azt jeleni: hozzáadott. Minden zsidó nagyünnepnek megvan a saját Muszaf-verziója. A Jom Kipur-i Muszaf főleg a bűnbánat-bűnbocsánat fogalomkörével foglalkozik.

A következő rész a Mincha, amit a Sächriszhoz hasonlóan, szintén mindennap mondunk, de a Jom Kipuri természetesen eltér a hétköznaptól.

Az ötödik befejező rész, amit az egész évben csak ezen a napon mondunk a Neila.

A szó, neila azt jelenti: zárás, a kapuk bezárása. Azok a bizonyos kapuk (a mennyek kapui), Rosh Hasana alkalmával nyílnak meg, lehetőséget adva nekünk bűneink megvallására. A Neilaalatt a Tóraszekrény is nyitva van – ezért állunk fel –, azt szimbolizálva, hogy a mennyek kapui is nyitva állnak még bűneink – ezen utolsó lehetőségként – megvallása előtt, kérve I-tent, hogy pecsételje be jó sorsunkat az év egészére az *Élet Könyvébe*. A Neila – és az engesztelőnap bűnmegvallás – a sófár hangjával ér véget.

A Jom Kipuri Muszaf istentisztelet

A Muszaf Amida. Az Amida mind a négy istentisztelet központi imája. Maga a szó azt jelenti: „állva”, mivel állva mondjuk. De úgy is ismert, mint Smoné Eszré aminek a jelentése: tizennyolc. Eredetileg ez az ima tizennyolc áldást tartalmazott.

Fontosságában a „Sömá” után közvetlenül következik.

A Jom Kipurkor mondott minden Amida hét áldásból áll. Az erre a napra vonatkozó eredeti áldozatbemutatás helyett mondjuk, mivel ma már nincsen mód áldozatot bemutatni a Szentélyben.

„Bűneink miatt elűztünk országunkból, földünkötől messzire vetődtünk, nem teljesíthetjük kötelezettségeinket Választott Házadban, a Te nevedről elnevezett nagy Szentélyben, mert kezet emeltek Szentélyedre.”⁷³

Az Amidát a Vidujjal, a Bűnvallomással folytatjuk.

A bűnbocsánat, az engesztelés alapvető feltétele, hogy ismerjük és bevalljuk vétkeinket, ezeket a vétkeket sorolja fel a Viduj, betűrendben.

A Muszaf Amida megismérlésének két fő eleme van. Az egyik az Avodá, a „Szentélyszolgálat” az Engesztelés Napján, mely során elmondjuk az I–ten tiszteletére szolgáló rítus rendjét és eseményeit, ahogy azt a második Templom idején végezték.

⁷³ Rabbi Israel Meir Lau: *A zsidó élet törvényei*. 2. kiad. Tel-Aviv, 2000.

Ez az ima magát a Szolgálatot van hivatva helyettesíteni, mivel ma (2000 éve) nincs Szentély, nincs Főpap, és nincs áldozás sem. A Szolgálat és vonatkozó rendelkezések leírását a Talmud Jóma traktátusában találjuk.⁷⁴

„Így volt mindez, míg a Szentély helyén állt, a Szentek Szentélye az alapzatán, a főpapvégezte szolgálatát és kortársai örömmel szemlélhették.”⁷⁵

Muszaf Amida megisméltésének másik fő eleme a tíz vértanú története.

(Modern felfogású Machzorok itt megemlítik a Holokauszt áldozatait is, hogy emléküik örökké éljen).

Az abc-sorrendbe írt versszakok a római uralom tíz mártírjának a történetét mesélik el.

⁷⁴ A traktátus címe: Jóma, jelentése a nap, amely alatt az engesztelés napja értendő. A traktátus az e napra vonatkozó rendelkezéseket adja elő, különösen a második templom korabeli rendelkezéseket. Forrás: *A Tamud Könyvei*. Dr. Molnár Ernő (ford.) Budapest, 1921–1923.

⁷⁵ Samson fohása, Jom Kipur Machzor, Nuszách Áskenáz, kiad. Chabad. Muszaf Amida ismétlése, /Kol Éle./.

Rabbi Akiva, Raban Simon ben Gamáliel, rabbi Jismael történetei emlékeztetnek minket azokra, akik feláldozták életüket a Tóra tanításáért és mártíromságukkal jelképei lettek a kiválasztottság eszmeiségének.

A Kohénok áldása (Düchenolás)⁷⁶ után a Muszaf-ot a következő költeménnyel zárjuk:

*„Ma erősíts meg minket,
Ma áldj meg minket,
Ma tégy naggyá minket”⁷⁷*

Második rész: A pijut

⁷⁶ A Templom lerombolása, i. sz. 70 után a kohániták feladata idejétmúlttá vált. A vallási vezetésre való alkalmasságot inkább az iskolázottság és a személyes érdemek határozták meg, semmint a születés joga. A kohénok ettől kezdve a többi zsidóval egyenértékű szerepet töltöttek be a vallási vezetésben. Ezután is voltak azonban bizonyos szertartások, amelyeket csak a kohén végezhetett. Egyetlen „idegen”, még a legnagyobb zsidó tudós és szent sem merészelt a kohánita feladatát betölteni, s ezzel megszegni a Tóra törvényét. Így az elsőszülöttek megváltása és a papi áldás adása, a düchenolás a mai napig is a kohén előjoga. Lásd: Rabbi Hayim Halevy Donin: *Zsidónak lenni*. (Ford. Mikes Katalin.) Interart Stúdió, Budapest, 1991.

⁷⁷ Muszaf Amida Ismétlése, /Hájom Tóámcénú/

A szó görög eredetű /poiétés/, jelentése vers, költemény, lírai kompozíció.⁷⁸

Célja, hogy kiegészítse, díszítse az imát és egyfajta emelkedett hangulatot adjon az imaszövegnek vagy a liturgiának, teret biztosítson a változó korok álalkodásainak, könnyörgéseinek, fájdalmainak, legyen az alkalom ünnepnap vagy magán esemény. Természetesen a Pijut irodalom zöme a főbb ünnepekhez kötődik, de találunk Szombat-köszöntő, böjt-napi, sőt, hétköznapi alkalmakra írt pijutokat, valamint a brisz, az esküvő és a gyász alkalmaira készült kompozíciókat is.

A korai időkben a pijut írója a pajtan – általában maga az előimádkozó, a chazan /kántor/ – illesztette be a Szent Gyülekezet által előírt imák sorába, hogy ezzel is emelje az esemény fenségét, az I–ten tiszteletét.

A költemények témájának forrása a Babiloni- vagy a Jeruzsálemi Talmud és a Midrások voltak.

A korai pijutok Izrael földjén születtek a talmudi időkben, a második Templom pusztulása

⁷⁸ *A feliratoktól a felvilágosodásig. Kétezzer év zsidó irodalma Scheiber Sándor válogatásában és magyarázataival.* Múlt és Jövő Lap- és Könyviadó, Budapest, 2013, 122.

előtt, csakúgy, mint az imák, és ezek a korai kompozíciók még beépültek a kötelező liturgiába. Felismerhetőségüket emelkedett stílusuk és az ekkor még nem használatos rímet helyettesítő ritmusuk adják. Ebben az időszakban még nem ismerjük a pijut íróját. Dr. Daniel Goldschmidt a Machzorról szóló tanulmányában említi a korai pijutok kialakulásáról elterjedt véleményt, miszerint a zsidóknak betiltott nyilvános ima és istentisztelet volt a versek születésének fő oka, de csak idézi, és rögtön hozzáteszi, hogy nem ért egyet ezzel a nézettel.⁷⁹

A legkorábbi ismert pajtan-szerző Joszi ben Joszi volt, aki Izraelben élt és dolgozott a VI. században, vagy még korábban. Költeményei még a korai pijut formát mutatják, de a sorok végén már egymáshoz hasonló szavakat használt, még ha ezek nem is voltak rímnek nevezhetők. Ő nyitotta meg a ma ismert költők sorát, akik mind Izraelben dolgoztak, még bizonyítottan az ország arab megszállása előtt (I. e. 636).

Jannáj, Eleézár ben Kallir, Josua Hakohén, Haduta ben Ábrahám és Joszef ben Niszán voltak

⁷⁹ Naftali Kraus: *Jegyzetek*. Jom Kipur Machzor. 18.

a legkiemelkedőbb költők Izrael földjén, és az ő munkájuk során születtek meg a klasszikus pijutköltészet karakterjegyei és később is használatos formulái. Az arab győzelem után idegenben, bár még mindig Keleten folytatódott, sőt teljesebben ki a pijutköltészet olyan alkotók révén, mint Amr al Sanjari, Nissi al Nahrawani, Jozef al Bardani, vagy a legnevesebb, Szádja gáon. Ennek az időszaknak a vége felé az alkotók zöme áttelepült Észak-Afrikába, létrehozva a 10. és a 11. századi jelentős keleti pijutirodalmat.

Ennek a keleti pijut irodalomnak folytatását és kiteljesedését Spanyolországban találjuk, ahol a 10. és a 11. században nagy költő generációk működtek. Közülük is kiemelkedők: Jozef ibn Abitur, Solomon ibn Gabirol, Izak ibn Ghajat, Mozes ibn Ezra, Judah Halevi és Abraham ibn Ezra.

Dacára annak, hogy a pijutirodalom folyamatosan bővült, egészen a felvilágosodás kezdetéig, az aranykor mégis a 13. századdal zárult le.

A költeményeket különböző csoportokba oszthatjuk, annak függvényében, hogy milyen

alkalomra íródtak, vagy a tartalmuk, vagy a keletkezésük ideje szerint.

Bizonyos pijutokat beillesztettek az Amidába, másokat a Smát keretezendő, a reggeli Sáčhrisz liturgiájába vagy ugyan e célból az esti Máárivba.

A pijutok nyelvezete és stílusa koronként és a költő iskolájaként is változott. A korai, névtelen periódusban a költemények az imák stílusát és nyelvezetét követték. Főképp biblikus, és később talmudi vagy a Midrásban előforduló szavakat használtak. Ekkor a szóhasználat tiszta, világos, lényegre törő, száraz szójátékoktól és metaforikus képivilágtól mentes volt.

Jannáj az, akinél a szent költészet kiteljesedik mind a szóhasználatot, mind a költői képeket illetően. A keleti pajtánok már saját szavakat és kifejezéseket is kreáltak, hogy minél egyedibb karaktert adjanak költeményeiknek. Jannáj tanítványa Eleazar Kallir (VIII. század) volt, aki kialakította a későbbi lírai pijut nyelvezetét és formáját. Ő volt az első, aki rímet használt, képi metaforákkal és természetleírásokkal színesítette verseit. Verselésével iskolát teremt, ez az úgynevezett Kallir Iskola.

A korabeli pajtánok versei egyre inkább új szavakat, kifejezéseket tartalmaztak, amelyeket nem mindenki értett. Később egész irodalom alakult ki ezeknek a verseknek a magyarázatára. A Spanyolországban virágzó pijutköltészet létrehozta a már nem csak szakrális, liturgikus, hanem világi költemények irodalmát is. Egyik legnagyobb alakja ennek az irodalomnak Jehuda Halévi (1075–1141). Közel 800 költeménye maradt ránk, amelyek egy része világi, míg a többi vallási, „szent” költemény.

Minden főbb ünnepre írt pijut során előszeretettel választottak bibliai témákat, például az egyiptomi kivonulást, a *Száműzetés dalai* címmel. Az Izrael földje iránti sóvárgást, *Cion dalai* című költeményével vezeti be a középkor költészetébe.⁸⁰

Nem mindenki értett egyet a pijutirodalom liturgiába való beemelésével. Maimonidesz, Rabbi Josef Karo, még Abraham ibn Ezra, aki pajtan volt maga is, ellenezte a pijutok imakönyvbe iktatását. A kor nagyjai közül többen foglaltak állást a pijutmondás mellett: Rási (Rabbi Slomo ben Jichák), Nachmanidesz és még mások. Dacára

⁸⁰ Günter Stemberger: *A zsidó irodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 127.

ennek a vitának a pijut divatja és rendeltetése nem csökkent majd ezer éven keresztül.

Israel Davidson végül összeállította a legnagyobb pijutgyűjteményt, és 1924. és 1933. között jegyzékbe vette az összes fellelhető szerzeményt 1740-ig bezárólag. 2840 költő 35.000 költeménye található meg munkájában.⁸¹

Az idő előrehaladtával új szokások alakultak ki. Van, ahol nem mondják végig a költeményt, csak bizonyos részeit, mások kihagyják az egészet, és van, ahol közösen éneklük az előimádkozóval, vagy csak a befejező részt mondja a gyülekezet, vagy a refrént éneklük közösen.

A Jom Kipuri Machzor bővelkedik gyönyörű pijutokban. Az egyik ilyen gyöngyszem a Muszaf Amida ismétlésekor beiktatott *Ki Onu Amecho* kezdetű pijut.⁸²

Szerzője és a Machzorba kerülésének az ideje ismeretlen. Az imafüzérbeni helye is érdekes. Befejezzük az ókori mártírok történetének

⁸¹ *A feliratoktól a felvilágosodásig. Kétezer év zsidó irodalma Scheiber Sándor válogatásában és magyarázataival.* Múlt és Jövő Lap- és Könyviadó, Budapest, 2013, 122.

⁸² *Samson fohásza, Jom Kipur Machzor, Nuszách Áskenáz,* kiad. Chabad. Simon Sároni (ford.).

felsorolásával, ahol is a történetek, szakaszok között, okozatként élve meg a mártírok halálát, bevalljuk, hogy:

„Bűnöztünk, bocsáss meg nekünk, Teremtőnk”

És még mielőtt a Vidujhoz – a Konfesszióhoz, a betűrendbe szedett, hosszabb bűnbevalláshoz érnének, van néhány kérésünk az Ö–valóhoz:

Azt kérjük, hogy:

„Emlékezz meg javunkra...”

„Töröld el hűtlenségünket...”

„Nyisd meg szívünket...”

„Hallgass szavunkra...”

Mindezt nyitott Tóraszekrény előtt mondjuk, hogy még egy zárt ajtó se legyen köztünk...

Végül így mondjuk:

„Istenünk, őseink istene, mindezt bocsásd meg nekünk, nézd el nekünk, engedd el nekünk”

Valamikor – talán a gáoni időkben – valakinek feltűnhetett, hogy a sok-sok bűnbevallás, bocsánatkérés és egyéb kérésözönben valami hiányzik. A kérés teljesítésének (a bűnbocsánat megadásának) az indoka.

Miért bocsásson meg nekünk az Ö–való? Miért vagyunk mi méltók, sőt várományosai a megbocsátásnak? Hát azért, mert... Na jó, de hogy jövünk mi ahhoz...? Arról nem is beszélve, hogy az Ö–való nem felejt. Persze, persze. No, de, mi van, ha mégis...? No, jól van, akkor egy ici-picit, csak úgy szőrmentén, emlékeztessük:

„Mert mi vagyunk a néped, s Te vagy az Istenünk.”

Ennyi elég is. Most már felejtjük el a szinte követelésszerű „mert”-et, csak úgy, simán konstatáljuk, hogy:

„Mi vagyunk gyermekeid, s Te vagy Atyánk.

Mi vagyunk szolgálóid, és Te vagy Urunk.

Mi vagyunk közösséged, és Te vagy örökrészünk.

Mi vagyunk birtokod, s Te vagy az osztályrészünk.”

Ezután a pajtan egyre jobban felhevül és a száraz

rokoni, majd közgazdasági fogalmak helyett egyre szebb metaforákat használ, igaz, nem restel Salamonhoz fordulni egy kisemelkedettségért és az *Énekek Énekéből* vett sorokkal, és szavakkal így folytatja:⁸³

*„Mi vagyunk a nyájad, és Te a pásztorunk.
Mi vagyunk a szőlősöd, és Te vagy az őrüink.
Mi vagyunk az alkotásod, és Te vagy az alkotónk.
Mi vagyunk a hitvesed és, Te vagy a jegyesünk.”*

Elérkeztünk itt egy olyan részhez, ami a zsidó liturgiai irodalomban olyan jellegzetes, hogy csak az elemzésének könyvtárnyi irodalma van. Ez Izrael (fiainak) szimbolikus „szerelembe” átcsapó szeretete az Ö–való iránt. Izrael fiai nem félik Istent, hanem szeretik. Igaz, feltétel nélküli szeretettel, ezért van csak egy félénk „mert” az elején, amelyet a világi életben ember az ember iránt már szerelemlélekmént él meg.

„Mi vagyunk választottjaid, és Te vagy az Isteniünk.

⁸³ *Énekek Éneke* 1,6. vers: „megtettek szőlőkertbe őrzőnek”, 4,7 vers: „mindened szép jegyesem, s hiba benned nincsen”.

Mi vagyunk a néped, és Te vagy a Királyunk.

Mi felmagasztalunk Téged, és Te magasra emelsz minket”

A következő részt a gyülekezet előbb mondja és csak utánuk az előimádkozó. (Egyesült hang messzebb jut. A közös hang erősebb.)

„Mi arcátlanok vagyunk, Te meg irgalmas, kegyelmes.

Mi makacsok vagyunk, Te meg hosszan tűrő.

Mi csupa véték vagyunk, Te meg irgalommal teli.

A mi napjaink olyanok mint a tűnő árnyék,

Te végtelen vagy, és éveid végtelenek”

Az első sor első szava az a bizonyos „mert” nem ismétlődik meg egyszer sem. Felesleges. Ott van a sorok között. Nyelvi szempontból sincs rá szükség. Sőt. A „mi” és a „Te” ritmikus párba állításával és ismétlésével az első 11 sor zártsága, koppanó, doboló üteme belső feszültséget okoz. Olyan, mint a természeti népeknél a ritmikusan ismétlődő dob hangja. A cél is ugyanaz. Segít átlendülni, felemelkedni egy olyan metafizikai létbe, ahol ennek a „könyörgésnek” talaja van, és a megszólítotthoz sokal közelebb kerülünk. A „mi

vagyunk, 'Te vagy' is ezt a célt szolgálja. Fontos ebben a 11 sorban a szóhasználat is:

*„néped”,
„gyermekeid,
„szolgáid”,
„közösséged”,
„birtokod”,
„nyájad”,
„szőlősöd”,
„alkotásod”,
„hitvesed”,
„választottjaid”,
„néped”.*

Ha egymás után mondjuk ezeket a szavakat, olyan érzetünk támad, mintha egyre inkább felfelé mennénk. A létrán felfelé. A kevesebbtől a több felé. Mint egy hangskála a mélyből a magas hang felé, mintha egy halk szólóhangszer fokozatosan a zenekari crescendóba lendülne át. Miközben a 11 megnevezést az első és az utolsó „néped”, az egyetlen szóismétlés foglalja keretbe. A sorok másik oldala szintén hasonló, azzal a kis különbséggel, hogy ott az első és a tizedik sorban

használt megnevezés, „Istenünk”, foglalja keretbe a többi nevet. Nagyon fontosnak tartotta költő a szavak hosszát. A rövid és hosszú szavak váltakozása majdnem hogy dallamot ad a versnek. Rímeiket a későbbi klasszikus értelemben még nem használ a szerző, de a szóvégek hasonlóak. Nem csak az osztja két részre a pójutot, hogy a „*Mi arcátlanok vagyunk...*” kezdetű sortól megfordul a sorrend, tehát a gyülekezet mondja, előbb és az előimádkozó csak követi a „kórust”, hanem a „versszakok” utolsó sorai, melyek elütnek az előttük levő soroktól, hosszabbak, mint az előző sorok, nyelvtanilag és tartalmilag mások. Lazítanak az előző sorok feszességén, „*a mi vagyunk, Te vagy*” ritmikáját felváltja a „*mi teszünk, Te teszel*” cselekvő alak, mintegy konklúziójaként az előző soroknak.

A második résznek is hasonló a struktúrája. A befejező mondat jóval hosszabb, mint az előzőek, levezeti, elvezeti a feszültséget, s a végén, mint az elhalkuló zenekari mű, lecsendesedik az Ö–való fogalmának a körülírásával:

„Te végtelen vagy, és éveid végtelenek.”

Az Örökös éjszakáján⁸⁴

„Ez a sanyarúság kenyere, amelyet őseink egyiptomi földön ettek. Mindazok, akik éhesek, jöjjenek enni. Mindenkinek, aki szűkölködik, ünnepelje velünk a Pészáchot. Most itt vagyunk, jövőre Izrael földjén. Ebben az évben rabszolgák vagyunk, jövőre szabadok leszünk.”
(Hágádá)

Professzor Fodor Ferenc Nagytiszteletű Úr munkásságának tisztelőjévé akkor váltam, amikor Nagykőrösön kezdődött rabbinikus szolgálatom. A Nagykőrösi Református Gyülekezet mindig is országos hírvű volt. Közösségének ereje megmutatkozott a hitélet kályhája körül kialakuló intézményekben, szervezetekben. A Hit fákláját mindig fenn, magasan tartotta, és tartja a közösség által választott lelkész, Fodor Ferenc Nagytiszteletű Úr, aki nemcsak a közösség

⁸⁴ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Csorba Dávid–Lapis József (szerk.) „...Így szól az én uram, az Úr...”: *Tisztelő írások Fodor Ferenc professzor úr 65. születésnapjára*. Sárospatak, Hernád Kiadó–Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2021. 189–196.

szervezéséhez ért az emberek nyelvét beszélve, meghallgatva fájdalmaikat, örömeiket, hol vigasztalva, hol pedig biztatva, ám mindezekén túl egy kiválóan képzett teológus professzort ismerhettem meg az ő személyében, aki nagy jártassággal mozog a görög, a latin és a héber textusokban egyaránt. Miután felkértek e tanulmány megírására, amely eredetileg a Fodor Ferenc Professor Úr 65-ik születésnapjára szánt ünnepi tanulmánykötetben jelent meg, az időpont egyben megadta a témaválasztásomat. Ez pedig nem más, mint az oly gyakran egybeeső húsvét és peszach ünnepe. Fodor Ferenc Professor Úr kiemelkedő születésnapja alkalmából szeretettel ajánlom hát gondolataimat az olvasók figyelmébe.

A háború utáni generációk számára sosem látott ünnepre készülünk. Hosszú évtizedek óta ez lesz a magyarországi neológiának a második olyan széder estéje, ahol nem közösségi ünnep keretében emlékezünk meg a kivonulásról. Szobáink négy fala között hogyan tudjuk igazán átélni a szabadság ünnepét, amely a fizikai szabadságot jelenti? Az egyiptomi rabság jelentését ezekben a pillanatokban könnyebben átérzhetjük. A kivonulást Izrael népe egységesen cselekedte meg.

Az Órködés Éjszakájaként is ismert a Széder este. Ehhez viszont örre van szükség. S mi a feladata az örnek, mi a célja? Hogy megőrizze a kivonulás jelentőségét.

Ez a történelmi lecke biztosítja Izrael népének folytatólagosságát és jövőjét. Ezért a Széder egyik micvája részleteiben elmeséli a kivonulás történetét, apáról fiúra, generációkon át, ahogy a Misna is azt írja, hogy minden nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát, mintha ő maga jött volna ki Egyiptomból, amint mondatott:

„és beszélj el fiadnak azon a napon, szólván: ezért tette azt nekem az Ő–való, mikor kijöttem Egyiptomból”

(Móz. II. 13, 8).

Nemcsak őseinket váltotta meg a Szent – áldott legyen Ő – hanem minket is velük együtt, amint megmondattott:

„Minket pedig kihozott onnan, hogy elvigyen és nekünk adja azt az országot, amelyet esküvel ígért őseinknek. Ezért kell hálálkodnunk, dicsérnünk, dicsőítenünk,

zengenünk, magasztalnunk, elismernünk, áldanunk, hirdetniünk, megénekelnünk azt, aki ezeket a csodákat tette őseinkkel és mivéliünk. Kivezetett a szolgaságból a szabadságra, bánatból örömmre, gyászból ünnepnapra, homályból nagy fényességre és leigázottságból megváltásra. Mondjunk hát előtte új éneket, hallelúja!”

(Babiloni Talmud, Pészachi traktátus, Maimonidész haHamec maca törvények VII. fej. I. Háláhá.)

Az elbeszélés fontosságáról tanúskodnak Maimonidész szavai, melyek szerint nagy bölcsek is kötelesek az egyiptomi kivonulásról mesélni, és legyen áldott az, aki sokat beszél a kivonulás részleteiről (Maimonidész haHamec maca törvények VII. fej. I. háláhá.).

Ez az a cél, amit szüleink hagyományát követve teljesíteni kívánunk. Mi kell hozzá? Mire van szükségünk?

Gámliél rabbi ezt szokta mondani:

„Aki a széder estén nem beszél erről a három dologról: a pászka, Pészách-áldozat és a keserűfű, az nem tett eleget kötelezettségének.”

(Babilóniai Talmud Pszáchim 10 f. 5m)

Ahhoz, hogy képesek legyünk elkészíteni a saját kovásztalan kenyereinket, és leülni amellé az asztal mellé, ahova mindenkit meghívunk kortól, nemtől, vallástól függetlenül, ahol el kívánjuk fogyasztani a szegénység kenyerét – most még rabszolgaként, de jövőre már szabad emberként; ehhez álmokra van szükség.

A korbán Pészach, a pészachi áldozat nem más, mint a tizedik csapás: elkerülje a zsidóság lakta otthonokat; ennek feltétele a tisztánlátás.

A keserűfű két jelentéssel bír: az egyik a már ismert keserű, a másik egy tiszteletteljes elnevezés, úr, uraság. Jó és rossz együtt. Melyik lehet az a szimbólumunk, amely a zsidóság korai történetéből kezdve napjainkig felcsendül, ha nagyon rossz dolog történik velünk, vagy ha nagyon jó? A sófár.

Álmok

Az álmoknak mindig nagy szerepük volt a zsidóság történetében. Már Jákob is – akitől, mi utódok az Izrael nevet örököltük – legnehezebb korszakában, egyedül a pusztában, kiteve a vadállatok és a

gonosz emberek támadásának, csak az álomban talál vigaszt és bátorítást, hogy az Ö–való meg fogja segíteni. Fiát, Józsefet ugyancsak az álmok segítik ki a szörnyű rabságból. Salamon király álmokból merít tudást, hogy államát vezetni tudja.

A Talmud viszont úgy ítéli meg Bráchtot traktátusban (55/b), hogy álmainkat a saját gondolataink diktálják. Ez a vélemény teljesen megegyezik Sigmund Freud nézetével, aki azt hirdette, hogy álmaink azok a gondolatok, amelyeket nappal a tudatalattink régióiba kényszerítünk, de éjjel előjönnek, és szimbolikusan megvalósulnak. Ugyancsak a Talmudban olvasható olyan vélemény is, amely Ráv Hiszda megfogalmazásában kiemeli, hogy *„sem a jó, sem a rossz álm nem valósul meg teljesen”*.

Ha alaposabban megvizsgáljuk a különböző vallási véleményeket, akkor rájöhethetünk arra, hogy nincs ellentmondás a szentírási és a talmudi álmok között. A szentírási álmok álmodói nem bénulnak meg helyzetük kilátástalanságától, és nem rettennek meg kezdeti tapasztalatlanságuk miatt, hanem minden erejüket, tudásukat, kitartásukat latba vetve indulnak a küzdelembe, hogy

változtassanak a sorsukon, és a tehetségüket az emberiség szolgálatába állítsák.

Vigyük magunkkal a zsidó hagyomány eme gondolati ékkövét Pészach ünnepére. A kivonuláshoz, kivonulásunkhoz elengedhetetlen, hogy legyenek álmaink, és azokat merjük megvalósítani.

Tisztánlátás

Meg kell, hogy értsük, hogy mit jelent a kivonulás, hogy kinek szól, és hogy mi a szabaddá válás folyamata. A széder este központi olvasmánya a Hágádá. Az egyiptomi kivonulás történetét meséljük el gyermekeinknek.

„Amikor ezt a mondatot hallom, beszélj el fiaidnak, vösinántám lövánébá: ne úgy mondd fiaidnak, hanem gyermekeidnek, tehát beszélj el az utókornak mindezt.”

(Vájikrá rábá)

Rabszolgák voltunk Egyiptomban... Kezdjük évről évre olvasni a Széder esti történetet, de végigolvasva az egész Hágádát sem kapunk

egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy pontosan mikor is ér véget szolgáságunk.

Tudjuk, hogy a kivonulás közben eleink elérték a tengert, messze maguk mögött hagyva a szenvedés földjét, de mégsem szabadultak meg, és hiába nyitotta meg előttük az Ö–való a Sás-tengert, s veszejtette vízbe a fáraó hadseregét, hiába tettek meg a kivonulók több száz kilométert a sivatagban, szabadságuk mégsem érkezett el. Mindez azért volt, mert eleink szolgásága – miként a miénk is – lelki természetű volt. Mindaddig szabadok vagyunk, hiába őriznek munkafelügyelők vagy fegyveresek, amíg lelkünkben nem fogadjuk el a rabszolgáságot, és hiába jutunk el a szabadság földjére, ahol már nincsenek őrök, a szolgáság bennünk marad, ha saját lelkünket nem tudjuk felszabadítani.

Ekként vagyunk a mai napokban is, elsősorban saját magunkba kell néznünk, s megszabadítani lelkünket és gondolatainkat a szolgáság minden reflexétől, hogy szabadon és nyíltan nézhessünk a világba.

A Széder esti lakoma első lépéseként főtt tojást fogyasztunk, emlékezve az Első és Második

Szentély pusztulására. Közben nem szabad elfelejtenünk, hogy a római korból ránk maradt textusokból tudjuk, hogy a római polgárok által rendezett nagy lakomák mindig főtt tojás elfogyasztásával kezdődtek, és a lakoma végén egy almát kapott mindenki. (Egyébként Josephus Flavius *Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról* című könyvéből is tudhatjuk mindezt.)

Nem véletlen, hogy Széder este például könyökölve étkezünk. Ez is a korabeli hellén kultúrában a szabad ember védjegye volt. Ám az eredeti tartalomból jótányit sem engedünk. Ahhoz pedig, hogy ezt megértsük, a sófár szimbólumát kell magunk elé emelnünk. A sófár, amely Izsák feláldozásának története óta a hangjával kéri a Világ Alkotóját, ahogy egykor Ábrahám fiát mentette meg, Izsákot, úgy őrizzen meg bennünket a saját korunkban. A harmadik és egyben utolsó összetevő, a sokszínűségeen belül az egy.

Sófár

Élijáhu próféta pohara a Messiás eljövetelének hírnökét köszönti mindig a széder estén. Amikor csapás éri Izraelt vagy nagy öröm, akkor mindig megszólalt a sófár hangja. Most egyszerre van jelen

az életünkben mindkét összetevő. A világiárvány végett a csapás, a nehézség, Pészach ünnepe végett pedig a felszabadult öröm. A sófár jelenléte a legkülönlegesebb helyeken is megjelenik.

A szepphóriszi zsinagógamozaik az elmúlt évtizedben különleges szerepet töltötte be az ókori zsinagógák kutatásában. A 2000-ben kiadott, *From Dura to Sepphoris: Studies in Jewish Art and Society in Late Antiquity* című tanulmánykötetnek már a címe is mutatja: a kutatók a mozaik jelentőségét az 1917-ben felfedezett Dura Europosz-i falfestményekével tartják egyenrangúnak. Csakúgy, mint a nevezetes durai freskók esetében, a többség itt is megegyezik abban, hogy a mozaik programmatikus olvasattal rendelkezik, sőt ez „*a legösszetettebb és legkifinomultabb program, amely izraeli zsinagógában maradt fenn*”.⁸⁵

A Galileában fekvő Szepphórisz (Cippori) nemcsak a nevét változtatta meg több ízben az idők során, hanem lakossága is többször kicserélődött. Mikor a 3. században Rabbi Juda haNászi fejedelmi székhelyévé tette, már

⁸⁵ Grüll Tibor: *A szepphóriszi zsinagógamozaik programmatikus olvasata.* <https://www.or-zse.hu/resp/grulltibor/grulltibor-szepph%C3%B3riszi2008.htm>

Diocaesareának (vagyis „Zeusz és a császár városának”) hívták. Ennek ellenére a zsidók visszakapták a város feletti ellenőrzés jogát, sőt pénzt is verethettek „Barátság és Szövetség a Szent Tanács és a Római Nép Senatusa Között” felirattal.⁸⁶

Juda haNászi összesen tizenhét évet töltött a városban, s a hagyomány szerint itt fejezte be a Misna összeállítását. A talmudikus források szerint a város a 2–4. század között a zsidó tudományosság fellegrájának számított. Olyan neves rabbik működtek itt, mint rabbi Halafta és fia, rabbi Jozsé, továbbá rabbi Eleázár ben Azarjá, rabbi Jochanán, Rés Lákis, rabbi József ben Rabbi Bun, egyike az utolsó amoráknak. A 351-ben kirobbant, Gallus Caesar elleni felkelést egy szepphóriszi zsidó, bizonyos Patricius vezette. Más források szerint a várost a rómaiak földdel tették egyenlővé, bár a régészeti kutatások ezt egyelőre nem erősítették meg. A települést a 363-as földrengés súlyosan megrongálta, de hamarosan

⁸⁶ Grüll Tibor: i. m.

helyreállították, s az a 4. század végére másodvirágzását élte.⁸⁷

A régészeket először akkor érte meglepetés, mikor hosszú ideig a judaizmus központjának számító Szepphóriszban egy római színház, valamint görög motívumokkal (pl. Odüsszeia-, Dionüszosz- és Nílus-jelenet) gazdagon díszített lakóépületeket találtak. (Eddig több mint 40 mozaik került elő a városban a 3–5. század közötti időből, köztük a nevezetes „galileai Mona Lisa”.)

A jeruzsálemi Talmud szerint Juda haNászi halálakor nem kevesebb mint tizennyolc zsinagóga és számos tanház (bét-midrás) működött a városban (Kilaim IX.4. 32b). Az eddig egyetlen feltárt zsinagóga maradványai 1993-ban kerültek elő Ze'ev Weiss és Ehud Netzer ásatásán. A város északi szélén fekvő zsinagóga egy 20,7 x 8 méteres épület, melynek központi hajóját (16 x 5,6 m) egy pazar mozaik díszíti. A zsinagógát az 5. század első felében építették, és a bizánci kor végén rombolták le, az tehát időben a Hammat Tiberias-i (4. század)

⁸⁷ Grüll Tibor: i. m.

és a Bét Alfa-i (6. század) zsinagógák között helyezhető el.⁸⁸

A 13,5 x 4,5 méteres mozaikpadló hét sávban elrendezett tizennégy panelből (a görög dedikációk szövegében tabula) áll, ikonográfiája hasonló a Bét Seánban, Hammat-Tiberiásban és Uszfijében korábban talált mozaikokéhoz. A paneleken három nyelven szerepelnek feliratok: héberül az ábrákhoz kapcsolódó „címkéket” írták; arámiul és görögül pedig a rendkívül egyszerű, formuláris dedikációkat jegyezték le, amelyek függetlenek az ábrázolásoktól.⁸⁹

A kosszarv, vagyis a sófár az ókori Júdeában a második leggyakrabban előforduló zsidó motívum. (A diaszpórában a menóra, a luláv és az etrog után csak a negyedik helyen áll a népszerűségi listán.) A hurbán utáni liturgiában elsősorban a Kürtharsogás ünnepéhez (Rós hásáná) kapcsolódott, amelynek egyik imaciklusa is a Kosszarvak (Sófárót) nevet viseli. Ez az ima arra helyezi a hangsúlyt, hogy milyen kulcsszerepet játszik a sófár Izrael történetében. Az Ö–való a Szináj-hegyén „folyamatos és erős sófárzengés”

⁸⁸ Grüll Tibor: i. m.

⁸⁹ Grüll Tibor: i. m.

közepette jelent meg (Smot, 19. 18–20.), de az idők végén újra meg fog jelenni tűzben és a sófár zengésének kíséretében (Zach. 9:14).⁹⁰

A Misna születése, amely a szóbeli szentírás alapja, és Juda haNaszi, aki kodifikálja és kánonba foglalja a hat rendjét a misnának, Cippori városában él és alkot, miközben a körülötte lévő tér sokszínű. A történelemnek folyamatosan mozgó és változó elemei veszik körbe. Azon a helyen, abban a korban mégis megszületik a Misna hat rendje. Higgyük el, hogy ez egy elképesztő vállalkozás volt. Mindig látni a célt, ami felé haladni kívánunk.

Nézzünk körbe, és ne csak a négy falat lássuk. Érezzük és érzékeljük, hogy a zsidó hagyomány megérint és megszólít bennünket. Lássunk túl a falakon. S miközben emlékezünk a Hágádá gondolatára, arra is emlékezzünk, hogy nem csak nekünk van humorérzékünk, hanem ősinknek is volt.

A Hágádában találkozunk a 4 fiúval – az első a bölcs, a második a rossz, a harmadik az együgyű, a negyedik, aki kérdezni sem tud.

⁹⁰ Grüll Tibor: i. m.

„Minek nektek ez az egész szolgálat?” – kérdezi a második fiú, a rossz. – A rabbinikus irodalom szarkazmussal válaszol erre a kérdésre: „*Ha olyanok lettünk volna, mint te, még mindig Egyiptomban lennénk.*” A négy fiúé közül ez a kérdés fogja meg az ünnep lényegét. Hogy miért is kell ez az ünnep.

Az egykori hitközségeink hagyományából a régmúlt homályból egy szép hagyomány történetét mesélem el nektek végezetül.

A legkisebb gyermek, akinek a feladata volt a Má nistánó négy kérdésének a feltevése, aki aztán az afikajmon keresést vezette, az ő feladata széder este előtt már elkezdődik a takarítás során. Megkéri a nagymama és a nagypapa, hogy menjen ki a ház kapuján, és keressen egy pár szép kavicsot. Ezeket a kavicsokat összegyűjtve, hazaérkezvén beletették egy felhevített rézmozsárba, ahol aprólékosan összezúzták. Az így keletkezett kövecskék felhevülve szolgálták azt a célt, hogy alkalmassá, azaz kóserré tegyék velük a környezetet.

Most lelkeink tüzeivel, melyben a szabadság utáni vágy ég, tesszük alkalmassá az otthonainkat, Pészachra, a kivonulás ünnepére, s hogy együtt, egymást buzdítva hangozzon el:

Lösónó habó böJerusalajim!

Eruszin, kidusin, neuszin – eljegyzés, megszentelés, házasság a zsidó vallásban⁹¹

A zsidó vallási törvények négy általános érvényű parancsolatot kötnek a címben jelölt fogalmi egységhez, közülük kettő tevőleges, kettő pedig tiltó jellegű micva:

1. A nőt el lehet venni pénz fejében, s ez által megszentelődik.
2. Szaporodnia, sokasodnia kell.
3. Nem vonhatja meg a házastársi jussát.
4. A férfi nem uralkodik a nőn sem pénzzel, sem megszenteléssel.

A középkori zsidó Szentírás-kommentátorok legnagyobbika, Rabbi Mosa ben Majmon, görögös nevén Maimonidész a Misné Tórában azt tanítja, hogy a Tóra-adás

⁹¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Örsi Julianna (szerk.): *Középpontban a család*, Szolnok–Túrkeve, MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, 2012, 219–223.

előtt, ha egy férfi egy nővel találkozott a piacon, s megtetszett a férfinak a nő, akkor elvette feleségül. Úgy, hogy bevitte a házába, és elhálta őt magának, és lett ezek után a felesége. Miután megtörtént a Tóradás, megparancsoltatott egész Izraelnek, hogy ha egy férfi el akar venni feleségül egy nőt, akkor két tanúnak ezt tanúsítania kell.

A nő három módon vétethetik meg a férjnek:

- pénzért,
- okirattal,
- elhálással.

Ha a hároból az egyik bekövetkezik, a felek eljegyeztetnek, illetve összeházasíttatnak.

A nő kétféleképpen oldhatja fel házasságát: gettel, és ha meghal a férje. Ám ha utóbbi bekövetkezik, rögtön életbe lép a jibum, azaz a sógorházasság, melynek lényege, hogy az elhalt fivér valamelyik testvérének kötelessége feleségül venni a nőt. Ennek egyedüli útja az elhálás.

Rabbi Gersom – akit másképpen a diaszpóra fényeként is ismerünk – a

keresztes hadjáratoknak köszönhetően megszüntette a jibun rendeletét.

A Talmud két nagy bölcse, akik saját iskoláikat alapították – a hilléli, illetve a sámmáji iskolák ezek –, vitatkoztak, hogy mennyit is ér a keszef, a pénz, amely a legelső módja a nő megvételének. Sámmáj ennek az értékét egy dinárban határozta meg, vagy egy ennek megfelelő értékben. A hilléli iskola pedig egy prutában állapította meg, vagy egy prutának az egyenértékében.

A Mászechet Kidusin Perek Alef Misna Alefjében elhangzik ez a kérdés, hogy mennyit is ér egy pruta? A válasz: $1/8$ olasz iszárt. Ennek jelképe a mai napig megfigyelhető a zsidó esküvői rituálékon, mégpedig a vőlegény által adott aranygyűrűben, amelyet a közösség tagjai a menyasszonynak való átadás előtt kézről-kézre adnak, és azt mondják rá: sové pruta, azaz ennek az ára megegyezik egy pruta értékével.

Hogyan lehet azt elérni, hogy a nőt ne szenteljék meg a prutánál kevesebb összegért? RÁMBÁM azt tanítja, hogy a

férfi ezt mondja: „háré át mekudeset li” – így magamnak szentellek, vagy magamnak jegyezlek el, vagy te leszel a feleségem. S ezek után átadja az összeget két tanú előtt, a tanúk pedig tanúsítják, hogy az átadás megtörtént.

Az ókori zsidó hagyomány szerint nő nem tud házasságot kezdeményezni, tehát nem tudja magának megszentelni, sem eljegyezni a férfit. Azt sem mondhatja, hogy szentelj engem magadnak. Ám az ókor egyik legelképezhetőbb szociális érzékenységének bizonyítéka, hogy a nőnek ennek ellenére joga volt visszautasítania a férfit.

A második útja a házasságnak az okirat, héberül stár.

Ez készülhet papírból, agyagból, bőrből, s mindenféle olyan anyagból, amely alkalmas a szöveg rögzítésére. Ennek a házassági szerződésnek a neve ketuba, amely hajadon hölgyek esetében 100 zuz összeget, elvált, özvegy és a zsidó vallásba betért asszonyok esetében kétszer 50 zuzt tesz kifizetendővé. Az okirat átadásánál is két tanúnak kell jelen lennie.

A házasság harmadik módja az elhálás, héberül bia.

Ekkor a férfi azt mondja a nőnek: „háré at meuszeret li – magamnak jegyezek el ezzel az elhálással”, vagy „háré at leisa beila – feleségül leszel nekem, mert uralomra jutottam feletted.” A házasulandók akkor lesznek férj és feleség, ha az elhálás beteljesedik, vagyis elmagzik mindkét fél, de két tanú ehhez is szükséges, azaz a régi időkben előfordult, hogy a házasulandók tanúk előtt hálták el a nászéjszakát.

Ha a házasság három módjából bármelyik bekövetkezik, a házasság érvényes. Tehát ha az okiraton feltüntetett összeg nem ér egy prutát, de két kóser tanú előtt adják át, a házasság akkor is érvényes. Le kell írni a nő minden ismert nevét, hogy ne merüljön fel semmi kétség.

A Chüpe Kidusin fogalma a Talmudban szerepel, eszerint az ifjú párnak a Chüpe alatt kell egymásnak örök fogadalmat tennie, de bármekkora az öröm, a jeruzsálemi Szentély pusztulására fizikailag is emlékeznek. Az egyik ilyen jel a vőlegény

fején levő hamu, a másik, hogy a ceremónia végén a férj eltör egy poharat.

A feleséget, mielőtt bevezetik a szertartásra, lefátyolozzák, bedekkolják, majd hétszer körbevezetik a vőlegény körül a Chüp alatt, ezzel fejezvé ki azt, hogy az eddigi külön-külön életüket befejezték, és együtt indulnak tovább az élet útján.

A férfi az esküvője napján vesz fel először halotti ruhát, azaz kitilit.

A menyasszonynak az esküvő előtt mikvébe kell mennie.

Az esküvő előtt a házasulandó felek mindketten 12 órás böjtöt tartanak.

Hét áldást mondanak az ifjú párra, s a ketubát arámi, valamint a közösség által ismert nyelven is felolvassák.

Az esküvői rituálé időtartama hét nap.

Az eljegyzéskor tányért törnek.

**TANÍTÁSOK, EMLÉKBESZÉDEK,
KISEBB VALLÁSI TÁRGYÚ CIKKEK**

Beszéd a Holokauszt szolnoki mártírjainak emlékére⁹²

שלוש הוא מספר הדברים המוקצים לכוז הרצון האנושי .
הראשונה היא מעשי היד, השנייה היא הרגל, והשלישית היא
הדרך בה אנו הולכים.

*„Három azon dolog száma, mely az emberi akaratereőhöz
van rendelve. Az első a kéz alkotásai, második a láb, a
harmadik pedig az út, amelyen járunk.”*

Tisztelt emlékező, gyászoló gyülekezet!

Az 1940-es évek során számtalan tragédia érte a zsidóságot, a zsidó hagyományt. Próbáltuk felfogni a felfoghatatlant, megérteni a megérthetetlen. Kerestük a szavakat, és végül egy görög elnevezés születik meg a nemzetközi térben, amelyről a mai napig mindenki tudja, mit is jelent. Holokauszt.⁹³

⁹² Az emlékbeszéd eredeti megjelenési helye:
<https://zsima.hu/2022/07/10/a-szolnoki-martirokra-emlekezunk/>

⁹³ A magyarországi Holokauszt vidéki történéseiről bővebben lásd: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, főszerk.

Annyit jelent: teljesen eléggő áldozat. Azt jelenti, csak a hamvak maradnak, és a feltámadó könnyű szél a hamvakat is felkapja, és a világ négy égtája felé szórja szét azokat. Nem marad az itt maradtaknak semmi sem a kezükbe. Mintha mindazok, akiket az emberi gyűlölet és gonoszság elpusztított, nem léteztek volna. A zsidó hagyomány hosszan gondolkodott azon, hogy létezik-e egyáltalán olyan kifejezés, amely értelmezhetővé teheti a XX. század legnagyobb borzalmát: a tudatos, tömeges gyilkosságot.

A rabbinikus irodalom úgy gondolkodik, hogy a legnagyobb tragédia, ami a zsidóságot érte i. e. 587-ben, a kor nagy birodalma Babilónia és annak uralkodója, Nebukadneccár elpusztítja a zsidóság szellemi, lelki és szakrális központját, a Jeruzsálemi Szentélyt. A helyet, ahova bárki el tudott látogatni, hogy megtapasztalja az Ö–valót, a menóra fényét. Szimbolikus jelentősége, hogy ennek a fénye a mindenkori sötétséget eloszlatja. Ezt a traumát a zsidó vallástudomány,

Randolph L. Braham, Budapest, Park Kiadó, 2007.; Csősz László–Kádár Gábor–Vági Zoltán: *The Holocaust in Hungary. Evolution of a Genocide*, Lanham, AltaMira Press, 2013.

jogtudomány, irodalom egy különleges kifejezéssel illeti: tohorá, azaz tisztulás.

Eltelik 650, év és egy új birodalom emelkedik fel, Róma. Ennek a császára Vespasianus és hadvezére, Titus ugyancsak háborút viselnek az ókori zsidó országgal szemben.⁹⁴ I. sz. 70-ben Titus imperátor elpusztítja a Második Szentélyt.⁹⁵ Ez a fájdalom olyan erős, mint az Első Szentély pusztulásának fájdalma. A Holokauszt tragédiáját évekkel később a rabbinikus irodalom úgy fogalmazza meg, hogy valójában a Harmadik Szentély kövei nem voltak mások, mint hatmillió lélek, kőköcka, akik együtt alkották a Harmadik Szentélyt, azonban elpusztította őket az emberi gyűlölet.⁹⁶

Három azon dolgok száma, melyek az emberi akaraterőhöz van rendelve. Az első a kéz alkotásai! A szolnoki zsidó hitközség 1840-től nagy

⁹⁴ Flavius, Josephus: *A zsidó háború*. Görögből fordította: Révay József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1958. 415–416. o.

⁹⁵ Lásd bővebben: Róna Tamás: *Ima Jeruzsálem újjáépítéséért*, Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2016, 67–72.

⁹⁶ Vö. Rabbi Amy R. Perlin: *What is the Third Temple?*

<https://www.tbs-online.org/rabbi-perlins-study/third-temple-shabbat-tisha-bav-observance-8814/>

Letöltés ideje: 2022. május 25.

odaadással építette a várost,⁹⁷ majd 1896-ban felépítették a nagy zsinagógát⁹⁸ Baumhorn Lipót⁹⁹ építész tervei alapján. Amikor elérkeznek a sötét napok, akkor a kétezer főt számláló egykori közösségből nyolcszázan nem térnek vissza.¹⁰⁰

És milyenek kell lenni a második alkotóelemnek, a lábnek?

Mezei András¹⁰¹ egyik írását hozom példának, *A csodatevő* című regényéből egy részletet:

⁹⁷ Varga Béla: *A szolnoki zsidóság története*, Szolnok, Damjanich János Múzeum, 1994.; Papp Zsolt: *A szolnoki izraelita hitközség története a kezdetektől napjainkig*, Szolnok, Fotogruppe Kft., 2005.; Uő: *A szolnoki zsidóság emlékkönyve*, Szolnok, Szerzői kiadás, 2008.

⁹⁸ A szolnoki zsinagógáról lásd bővebben:

<https://magyarmuzeumok.hu/cikk/muzeumtrip-18-szolnoki-galeria-az-egykori-zsinagoga-ma-kepzumuveszeti-kiallitasoknak-ad-otthont>

Letöltés ideje: 2022. május 31.

⁹⁹ Baumhorn Lipót (1860–1932), jelentős magyar zsidó építész, számos magyarországi vidéki zsinagóga és zsidó hitélettel kapcsolatos egyéb épület alkotója. Életművéről bővebben lásd: Oszkó Ágnes Ivett: *Baumhorn Lipót*. Budapest, Holnap Kiadó, 2020.

¹⁰⁰ Csósz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások: Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében*, Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltára, 2014.

¹⁰¹ Mezei András (1930–2008), költő, író, Székely Magda férje. Pályáját az 1960-as években kezdte, a Tűz-tánc költői

„Ne árusítsd ki a szenvedéseidet fiam. Úgysem könnyíthetsz már a szavaidon. Az embereket ne emlékeztess, ne tarts elébük tükröt könnyelműen és kirívóan, mert még fölróják neked. Ne tárd ki a lelked, mint ablakszárnyak tavasszal az első csalóka hideg napsugárnak, mert összenevethetnek a hátad mögött, kicsúfolják benned a szenvedéseiket. Ha kérhetnék, hogy beszélj, mit is mondhatnál midazokról, amiken keresztül mentél. Szánalmas próbálkozás, méltatlan kísérlet maradna, mert az emberek sohasem tudnák megérteni.”¹⁰²

Az út! Ez az utolsó fogalomhoz van emelve! Ti, akik itt vagytok, legyetek őrizői az emlékeznetnek, mely élő, lüktető, fájdalmas és magasztos! Mert a

csoportosulásához tartozott, közéletiség jellemezte verseit. A De profundis című négy hangra írt rapszódiában az akkori közelmúlt lírai értelmezését kísérli meg. Az Újhold és az „elvonatárgyiasság” hatott lírájára. Verseiben az ókori kultúrák iránti vonzódás számtalan jelét tapasztaljuk. Verseskötetei mellett regényeket is írt. *Szerencsés Dániel* című regényéből 1983-ban nagy sikerű tévéfilm készült. Polemikus, szenvedélyes hangú közírói munkáit kötetekbe gyűjtötte, esettanulmányai a magyar valóság kényes területeire irányítják a figyelmet. 2008-ban, 77 éves korában hunyt el.

¹⁰² Mezei András: *A csodatevő*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.

mi feladatunk, hogy az ő elkezdett feladatukat tovább vigyük, és legyünk reménysege a jövőnek, ahogy egykoron ők voltak nekünk. És ebben a pillanatban egymás felé fordulva, egymás kezét megszorítva, az ég magasságát fürkésszük, bátran mondjuk az ígéretünket.

„Ám Izráel háj – Izrael népe él!”

Beszéd a Holokauszt nagykőrösi mártírjainak emlékére¹⁰³

„Én, az Ő–való hívtalak igazsággal téged, és megfogtam kezedet, Izráel, és őriztelek és tettelek népek szövetségéül, hogy légy nemzetek világossága!”¹⁰⁴

A nagykőrösi zsidó közösség minden tagja Jésája próféta¹⁰⁵ iránymutató gondolatait hordozta szívében és lelkében, így építve a közösséget. És

¹⁰³ Az emlékbeszéd eredeti megjelenési helye: <https://zsima.hu/2022/06/29/a-nagykorosi-martirokra-emlekeztunk/> 2022. július 29.

¹⁰⁴ Jésája 42, 6.

¹⁰⁵ Ézsaiás vagy Isaiás vagy Izajás vagy Jesajá (héber יְהֵשָׁעִי שְׂטֵנֵר; sztenderd: Yəša‘yáhu, tiberiaszi Yəša‘āyāhû; görög: Ἰσαΐας, Észaiasz; arab اشعيا, Asíja). Az időszámításunk előtti 8. században élt júdeai próféta, a bibliai Ézsaiás könyve fő alakja, akit hagyományosan a könyv szerzőjének tartanak. Több mint négy évtizeden keresztül hirdette I–ten szavát Jeruzsálemben időszámítás előtt 740–700 körül, és az utókorra nagy hatást gyakorolt. Az 1947-ben megtalált, Krisztus előtt keletkezett holt-tengeri tekercsek közt megtalálták a teljes Jesájá–könyvet is, amely nem mutatott lényeges eltéréseket a későbbi másolatokban (a keresztény és a zsidó Bibliában egyaránt) fennmaradt szöveghez képest.

most itt állunk a nagykőrösi zsinagógában. Az idő homokát szítálva borítja be a XX. század legnagyobb tragédiájával a szereteteink emlékét. Itt állunk árván, veszteséggel a szívünkben. Itt állunk együtt, egymás kezét megszorítva. Itt állunk a tekintetünket a Magasságos felé emelve. Máig, 78 éve a Holokauszt tragédiájának az emlékével élnek atyáink, szüleink, és mi is.¹⁰⁶

Felvetődik a kérdés: hogyan lehet, és hogyan tudjuk nemzedékek hiányát átlépni? Az irányt kereső, érző lelkű ember saját példaképet keres, akihez érdemes és méltó felnőni. Csiszolódni, építeni és képezni önmagunkat!

És újra szól a próféta:

„Én most hívlak téged magamhoz igazsággal azért, hogy megerősítsem a kezedet.”

Mit is jelentett a nagykőrösi közösség életében, hogy az Ö–való fényes jelenléte óvóan vigyázta a

¹⁰⁶ A magyarországi Holokauszt vidéki történéseiről bővebben lásd: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, főszerk. Randolph L. Braham, Budapest, Park Kiadó, 2007.; Csósz László–Kádár Gábor–Vági Zoltán: *The Holocaust in Hungary. Evolution of a Genocide*, Lanham, AltaMira Press, 2013.

közösséget hosszú-hosszú évtizedeken keresztül? 1817-ben Nagykőrösön hangzik el először zsinagógában magyar nyelvű prédikáció Krakauer Salamon¹⁰⁷ rabbi által. Tudjuk azt is, hogy élt itt számos jeles család, akik aktívan és a mai napig láthatóan építették a várost, annak híres épületeit, főtereit. Ilyen például a Rosenfeld család, akik gyümölcsfeldolgozót működtettek Nagykőrösön. A Molnár család, akik téglagyárat működtettek, illetve Benedek József és fia, akiknek köszönhetően az Alföld termékei híressé váltak.¹⁰⁸

Amikor elkezdődött a vészkorszak, a családok nem hitték el, hogy a nemzet, melynek részei, a város, melynek építő lakói, odaadó munkásai voltak, ellenük fordult. Egyszer csak

¹⁰⁷ Krakauer Salamon, a 19. században élt nagykőrösi rabbi, aki először tartott magyar nyelvű prédikációt a nagykőrösi zsinagógában. A prédikáció szövege könyvben is megjelent: Krakauer Simon: *Prédikáció, mely tartatott ujonnan épült templomnak felszentelésének alkalmosságával Nagy-Kőrösön... szept. 7. 1817. Pest, 1818.* (Magyar és német szöveggel.)

¹⁰⁸ A nagykőrösi zsidóság történetéről lásd bővebben: Novák László Ferenc: *A zsidóság Nagykőrösön*, Nagykőrös, Pest Megyei Múzeum, 2001. A magyarországi vidéki zsidóság történetéről bővebben lásd: Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon*, Budapest, Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, 2021.

rádöbbsentek arra, hogy a zsidó fájdalom nem fájdalom, hogy a zsidó vér nem piros, és a zsidó élet nem élet. Így a 471 főből álló nagykőrösi zsidó közösségből 430 hitközségi tagot deportáltak, akik közül nem jött vissza senki.¹⁰⁹ Így szól Jésája proféta:

„*Megóvlak téged, és a nép szövetségéül adlak.*”¹¹⁰

1948-ban a Magyarországról elszármazott zsidóság¹¹¹ részéről két gondolat került bele az izraeli függetlenségi nyilatkozat szövegébe.¹¹²

¹⁰⁹ Vö. pl. Botos János (összeáll.): Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei levéltárból. Budapest, Magyar Auschwitz Alapítvány–Holocaust Dokumentációs Központ, 1994.; illetve: Vági Zoltán – Végső István: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, in *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, főszerk. Randolph L. Brahm, Budapest, Park Kiadó, 2007, 808–889.

¹¹⁰ Jésája 42, 6.

¹¹¹ Az izraeli függetlenségi nyilatkozatot aláíró politikusok közül David Zvi-Pinkas (1895–1952) magyar születésű volt, Sopronban látta meg a napvilágot. 1951-től 1952-ben bekövetkezett korai haláláig Izrael közlekedési minisztere volt.

¹¹² Izrael állam függetlenségi nyilatkozatát magyar nyelven lásd: <http://oneg.club.hu/Izraeli%20F%FCggetlens%E9gi%20Nyilatkozat.txt> Letöltés ideje: 2022. május 27.

1. A zsidó nép Izrael földjén kelt életre. Ezen a földön formálódott szellemi, vallási és politikai egyénisége, a nemzeti létét innét adta a világnak.¹¹³

2. Az országából erőszakkal történt elűldözés után a szétszórattatásban is hű maradt a nép hazájához. Hosszú távon soha nem szűnt meg az ajkán az ima, és szívében hitte, hogy visszaszerzi a függetlenségét.

Végezetül azt írja a próféta: „Nemzetek világosságává váljon a fény...”¹¹⁴

Ez a fény mintha eltávolodott volna azokban a borzalmas időkben, amikor a humánus mintha megszűnt volna létezni Magyarországon. Azon kevesek, akik visszajöttek, megpróbálták szavakba formálni a lélek veszteségét. Egyikük, a remek magyar zsidó költő így vélekedett:

¹¹³ Izrael állam megalakulásának történetéről lásd bővebben: Sébastien Boussois: *Izrael, szembeítve a múlttal. Tanulmány az „új történelem” hatásáról*, Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2013.

¹¹⁴ Jesájá 49, 6.

Székely Magda: Az ítélet¹¹⁵

*Nem enyhülhetek, mert helyettük élek,
akikben többé nem kelhet bocsánat.
Ők nem változnak. Mint föld a követ,
úgy viselik a mozdulatlan vádat.*

*Tavaszdodik. Én eszem és növekszem.
Az eleven hús élőbőz hajolna,
kapaszkodnék a létező világhoz,
mint növény a karóra,*

*de úgy kell élnem, könyörtelenül
és enyhületlen, ahogy ők halottak.
Meg kell maradnom, mint földön a kő,
igazságukban meg nem ingatottnak.*

Heged a föld, kihalított helyük

¹¹⁵ Székely Magda (1936–2007), Kossuth-díjas költő, műfordító, Budapesten született asszimilált zsidó családban. Nyolcéves volt (1944), amikor édesanyját a szeme láttára elhurcolták a nyilasok. Ritkán és keveset publikált, verseiben Pilinszky János költészetéhez hasonlóan gyakoriak a vallási utalások. Életének utolsó két évtizedében visszavonultan élt a Nagybányai úti lakásban. 2007. április 30-án halt meg.

*a születőkkel lassan megtelik,
minden nyomukat benövi az élet.
Magam vagyok az utolsó ítélet.*

Végezetül emlékezzünk azokra, akikről a korabeli sajtó dicshimnuszokat zengett, akik arcuk verejtékével keresték a család számára a betevő falatot. Emlékezzünk zseniális tudósokra, az egyszerű emberekre, szülőkre, édesapákra, édesanyákra, akiket a karjukon bélyegeztek meg. Ezeket a számokat mi, a kései generáció, a szívünkben hordjuk. Ez a feladat csak akkor lehet folytonos és teljes, ha nem csak átvesszük az emlékezés lángjait, hanem át is adjuk az utat.

Beszéd a Holokauszt ceglédi mártírjainak emlékére¹¹⁶

Zakariás könyve negyedik fejezetének hatodik verse:

”הַ דְּבַר-יְהוָה אֶל-זְרַבְבָּדֶל לְאמֹר : לֹא בְחַיִּל וְלֹא בְכֹחַ--
כִּי אִם-בְּרוּחִי.”

azaz:

„Így szólt az Ö–való Zerubbábelhez: Ne katonasággal, ne fegyverrel, ne erőszakkal, hanem az én szellememben”¹¹⁷

Cegléd nagy múltú történelmében tudnunk kell,¹¹⁸ hogy 1840-ben érkezik meg az a zsidó közösség, amely még ugyanebben az évben megalapítja a

¹¹⁶ A beszéd eredeti megjelenési helye: <https://zsima.hu/2022/06/24/cegledi-martirokra-emlekezett-a-zsido-kozosseg/> 2022. július 4.

¹¹⁷ Zakariás könyve 4:6

¹¹⁸ Cegléd helytörténetéről bővebben lásd: *Cegléd története*, szerk. Ikvai Nándor, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1982.

hitközséget.¹¹⁹ 1855-ben felépül az első kis imaterem, a kis zsinagóga, majd 1906-ban Baumhorn Lipót¹²⁰ tervei alapján megszületik a nagy zsinagóga, amely a városnak is ékköve lesz.¹²¹

Az itt élő zsidó közösség teljes szívével, akaratából és elkötelezettségből építi, ápolja a várost. A harmincas években sötét fellegek érkeznek, amely megdermesztik az együttérzést, az emberséget és elkezdik kirekeszteni a ceglédi zsidó polgárokat a város életéből, mert a vallásuk más.¹²² Emlékezzünk arra az 540 mártír áldozatra, akiket

¹¹⁹ Vö. Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon*, Budapest, Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, 2021.

¹²⁰ Baumhorn Lipót (1860–1932), jelentős magyar zsidó építész, számos magyarországi vidéki zsinagóga és zsidó hitélettel kapcsolatos egyéb épület alkotója. Életművéről bővebben lásd: Oszkó Ágnes Ivett: *Baumhorn Lipót*. Budapest, Holnap Kiadó, 2020.

¹²¹ A ceglédi zsinagóga történetéről lásd: Magyar László: *Zsinagóga volt...*, <https://ceglédipanorama.hu/2019-10-29/zsinagoga-volt/> Letöltés ideje: 2022. június 18.

¹²² Lásd: Végső István: *Ceglédi zsidók sorsa a vérszékelyekben*, in *A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, szerk. Molnár Judit, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 479–496.

június 25. és 27-e között a vasutak Auschwitz-Birkenau halál- és munkatáborába vittek!¹²³

Emlékezünk édesapákra és édesanyákra, nagypapákra, nagymamákra, gyermekekre!

*„Nem a sugár veszíki el,
ha a Nap leszállott,
csak mi veszítjük el
a világosságot” (Tóth Ernő)*

Emlékszünk az igazakra, akik az életük veszélyeztetésével próbálták megmenteni a társaikat!

Meg kell említeni Maximilian Kolbe atyát,¹²⁴ akinek a tettei után a világ legnagyobb Holokauszt-

¹²³ A magyarországi Holokauszt vidéki történéseiről bővebben lásd: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, főszerk. Randolph L. Braham, Budapest, Park Kiadó, 2007.; Csósz László–Kádár Gábor–Vági Zoltán: *The Holocaust in Hungary. Evolution of a Genocide*, Lanham, AltaMira Press, 2013.

¹²⁴ Szent Maximilian Kolbe (1894–1941), szentté avatott lengyel ferences minorita szerzetes, vértanú. A németek 1941-ben letartóztatták, és az auschwitzi koncentrációs táborba deportálták. Augusztus 1-jén a tábor 14-es barakkjából, ahol Maximilian Kolbe is élt, megszökött egy rab. A tábor parancsnoka bosszúból a barakk tíz lakóját éhhalálra ítélte. Ekkor

múzeumában egy fa hirdeti az Igazak tettét. Ő is közülük való!

Emlékezzünk egy olyan korra, amikor keresztények és zsidók együtt, egy városért dolgoztak. Így tekintettek akkoriban a ceglédi polgárok a zsidóságra: máriási zsidónak nevezték a közösség számos tagját. Ez kultúrtörténetileg és néprajzilag is kiemelkedő elismerésnek számított Prof. dr. Schweitzer József főrabbi úr kutatásai alapján.¹²⁵

Hangozzék el a fohász, a Kohelet, a Prédikátor könyvének idézete:

Kolbe atya önként vállalta a halált egy kétgyermekes családapá, Franciszek Gajowniczek helyett. A németek a tíz foglyot egy félig földbe ásott bunkerbe zárták össze, hogy lassú éhhalál végezzen velük. A bunkerből mindvégig hallatszott az imádság és az ének, amit Kolbe atya vezetett a halálraítéltek között. 1971-ben VI. Pál pápa boldoggá, 1982-ben II. János Pál Pápa szentté avatta. Írásai magyarul megjelent válogatását lásd: *A széplőtelen lovagja. Válogatás Szent Maximilian Kolbe írásaiból és gondolataiból*; szerk. Tóth Tünde–Vizler Tibor, ford. Kálmán Judit, Budapest, Etalon Kiadó, 2019

¹²⁵ Lásd bővebben: Schweitzer József: *A zsidóság a magyar művelődés századaiban*, Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, Természet- és Társadalomtudományi Kar, Társadalom- és Gazdaságtudományi Intézet, 1994.

„Ideje van a születésnek, és ideje van az elmúlásnak. Ideje van a kövek elbordásának, és ideje van a kövek összegyűjtésének. Ideje van a hallgatásnak, és ideje van a beszédnek.”¹²⁶

A világ gondviselő Alkotójának kegyelme teremtette az embert. Ez az életet adó burok felfeslik az emberi kicsinyesség indulataitól. Ha végig tekintünk ezen a gyönyörű szöveten, sok helyen találhatunk szakadékot, felfeslett részeket. Az idő, az odaadás, a szeretet cérnájával próbáljuk javítani.

Harminc évszázaddal ezelőtt egy régen feledésbe merült birodalom uralkodója olyan gondolatokat vetett papírra, melyek lassan három évezred távlatából is szellemi támasz a napjainkban élő ember számára, és életre szóló bölcsességet ad. Az elmúlt korok során egy emberi jelző került a király neve mellé: a bölcsesség. Imádságunk kezdősora tehát Salamon király könyvéből származik.

Napjaink tragédiái ma is megmozgatják a vízfelszín alatti rejtett mélységeket. A hit és a

¹²⁶ A Prédikátor könyve 3:2–8.

fohász szavaiba besűrűsödnek az ember érzései, lelkünk kívánságai. A gondviselés kegyelme ölelje körül a közösségünket, és adjon erőt, szilárd kitartást, hogy a homokszemekből üveg lehessen, és a bennünk dúló indulatokat, feszültségeket helyes irányba tudjuk terelni. A világ Alkotóját kérjük, hogy mindezeket a lelki gyengeségeket hűsítő esővé változtathassa.

Ismernünk kell a múltat, hogy legyen jövő. E törekvés a gondolkodó embernek sajátja, a teremtésünk hajnalától fogva. Annak, hogy a magyarországi zsidóság újra elfoglalja a neki járó szellemi és spirituális magasságot, záloga a vidéki a zsidóság. A generációk láncolata összekapcsolódik. Ha egy nemzedék eltűnik úgy, hogy nem hagy maga után kellő nyomot, a mi feladatunk és örökségünk, hogy a nyomaikat pótoljuk az Ö–való által teremtett úton.

A tanító szó újra zengjen a zsinagógáink falai között, és azokon kívül!

Beszéd az A Szentírási közös úton című vallástudományi konferencián¹²⁷

Főtisztelendő urak!

Tisztelt hallgatóság!

Szép Ernő:¹²⁸ *Imádság* (részlet)

*„Ki ülsz az égben a vihar felettén,
Istenem hallgass meg most engemet.*

*Hozzád megy szívem, ajkam csak dadog,
hazámért reszketek, magyar vagyok!*

A népekkel, ha haragod vagyon,

¹²⁷ Az előadás eredeti megjelenési helye:
<https://zsima.hu/2022/05/24/a-szentirasi-kozos-uton-prof-dr-rona-tamas-forabbi-beszede/> 2022. május 24.

¹²⁸ Szép Ernő (1894–1958), született Schön Ezékiel, magyar zsidó író, költő, drámaíró, a 20. század első fele magyar irodalmának jelentős alkotója. Életéről és munkásságáról lásd bővebben: Vida Lajos: *Szép Ernő élet- és pályarajza*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2007.

a magyarra ne haragudj nagyon.

Ne haragudj rá, bűnét ne keresd.

Bocsátsd meg neki, sajnáld és szeresd."¹²⁹

Ez a mai nap ünnepnap! Azért, mert együtt vagyunk, és a gondolatainkat megosztva, egymást erősítve haladunk a szentírási közös úton. Ezekben a napokban és hetekben, két év után lassan szabadulva a koronavírus-járvány elválasztó súlyától, a szentírási ige az, ami erőt ad és iránymutatást. Van egy különleges fogalom a zsidó hagyományban, amely átszövi a mindennapi kapcsolatainkat, és ez a keresztény–zsidó hagyományban is számos ponton megtalálható. De mi ez a gondolatsor?

Olvassuk a Talmud Szanhédrin traktátusában,¹³⁰ a babilóniai korban élő Amora, valamikor a II. és V. század között alkotó rabbi Abahjabbé¹³¹ rabbi megfogalmazását. Így szól:

¹²⁹ Szép Ernő *Imádság* című verse a költő 1916-os, *Élet, halál* című verseskötetében jelent meg először.

¹³⁰ Szanhédrin traktátus 97. oldal, B verzó.

¹³¹ A Talmud korának mestere, tanítója.

*„Minden korban, minden időben, ezen a világon, ebben a korban létezik harminchat igaz ember”.*¹³²

Keresztények, zsidók és vallástól függetlenek, akik olyan különleges, a Jóteremtőtől rájuk ruházott szolgálatot hordoznak, amelyet úgy nevez a közös hagyomány, hogy az Ö–való dicsfénye ragyogja be őket. Amikor Mózes lejön a Sínai-hegyéről, akkor a glória, az isteni dicsfény nem csak a feje fölött van, hanem a glória az egész arcáról sugárzik. Harminchat olyan ember, akik minden korban a tetteikkel biztosítják a világunk fennmaradását. Erre van a Szentírásból Jesája¹³³ prófétától egy különleges mondat, amire évezredek óta hivatkozik a hagyományos rabbinikus irodalom. Így hangzik:

„hogy boldogok azok, akik hisznek neki” – azaz az Ö–valónak.

¹³² A harminchat igaz ember motívumáról a zsidó vallási irodalomban lásd bővebben például prof. dr. Schönér Alfréd főrabbi tanulmányát: Schönér Alfréd: *Adalékok a „Harminchat igaz ember” legendájának motívumtörténetéhez.*

<https://or-zse.hu/hacofe/vol6/soner-adalekok-igazember2010.htm>. Letöltés ideje: 2022. május 18.

¹³³ Jesája könyvének 30. fejezete, 18. vers.

A neki szó úgy hangzik héberül, hogy Ló, ami a betűk szerint Lámed-Váv. Nagyon izgalmas, hogy abban a korban, amikor elkezdt megszületni szkriptúrában a héber szentírás, akkor még nem léteznek azok a fogalmi rendszerek, amelyeket mi már jól ismerünk, mint az arab vagy a római számok, helyette a héber ábécé létezik. Ebből kifolyólag a héber ábécé betűihez számérték is társul.¹³⁴ Nem lehet tudni, hogy ki ez a harminchat igaz ember, ám az tudható, hogy milyen archetípusokhoz tartoznak. Gershom Scholem,¹³⁵ a 20. század második felének kiemelkedő zsidó filozófusa azt mondja a rabbinikus hagyományok tanulmányozása után, hogy három ilyen archetípus van, amelyek jelen vannak keresztyén és keresztyén testvéreinknél, és megtalálhatók a zsidó vallásban is. De mi is ez a három archetípus?

¹³⁴ A héber betűk számértékéről és szimbolikus jelentéséről lásd Oberlander Báruch főrabbi kommentárját. Oberlander Báruch: *A héber betűk titkai*. <https://tfilin.hu/a-heber-betuk-titkai-oberlander-baruch/> Letöltés ideje: 2022. május 17.

¹³⁵ Gerschom Scholem (1897–1982), német születésű izraeli filozófus, kabbalakutató, a XX. század egyik kiemelkedő zsidó gondolkodója.

Az egyiket úgy nevezi a talmudikus irodalom, hogy Talmud Cháhám, azaz a bölcs tanítvány. Ők azok – legyenek lelkészek vagy hétköznapi emberek –, akik folyamatosan tanulják és tanítják a Szentírást. Folyamatosan gondolkodnak a szívékben a Jóteremtő állandó himnuszáról.

A második archetípust Gershom Scholem „Cádik”-nak, azaz igazaknak nevezte.¹³⁶ Az igazak azok, akiknek a lelkét az Ö–való megérintette, akik olyan közel állnak hozzá, hogy bizonyos pillanatokban az idő fátyla mintha fellebbenne a szemük előtt, és talán olyan kontextuális tereket tudnak mutatni a híveknek, ismerősöknek, ami egész új megvilágítást hoz, valami igazán ósit, valami igazán emberit, ami a teremtett világ alapját képezi.¹³⁷

¹³⁶ Gerschom Scholem egyik ehhez kapcsolódó tanulmányát lásd: Gerschom Scholem: *The Tradition of the Thirty-Six Hidden Just Men*, in uő, *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*, ford. Michael A. Meyer, New York Schocken Books, 1971, 251–256.

¹³⁷ A „cádik” szó a héber „cedek” (צדק), azaz *igazság, igazságosság* szó származéka, és a zsidó vallásban elsősorban olyan emberekre használják, akik viselkedésükkel, elmélyült hitükkel, tiszta,

A harmadik archetípusba tartoznak az úgynevezett Hászidok, vagyis jámborok.¹³⁸ Olyan szeretettel élik az életüket, hogy a cselekedeteikkel imádkoznak. Amikor úgy szeretik a felebarátjukat, mint a saját édes szüleiket. Úgy fordulnak minden emberhez, olyan nyitott lélekkel és szívvel, amely Pontifex maximusként,¹³⁹ hídépítő mesterként fogja össze ezt a közeget.

Ez a harminchatos szám átszövi a zsidó hagyományt.¹⁴⁰ Amikor Ádámot megteremti az Ö–való, akkor azt tanítja a hagyomány, hogy harminchat órán keresztül gyönyörködik az első ember a fényben. Aztán amikor a harminchatodik

makulátlan erkölcsiségükkel és a tórai parancsolatok hibátlan megtartásával élik az életüket.

¹³⁸ A hászidizmus egyébként a zsidó vallás egyik ma is létező, a 18. században alakult irányzata.

¹³⁹ A Pontifex maximus az ókori Rómában a római vallás főpapjának titulusa volt. Szó szerinti jelentése legfőbb hídépítő (mester), az elnevezés pedig szimbolikusan arra utal, hogy a vallási vezető mindenkor hidat képez az istenek és az emberek között. Az ókori római vallásról lásd bővebben: Ürögdy György: *A régi Róma*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1963.

¹⁴⁰ Lásd például: Kiss Endre: *A világ pillérei – az etika pillérei. Az igaz emberek legendája, mint etikai narratíva*, Hacofe, 2010. <https://or-zse.hu/hacofe/vol6/kisse-avilagpillerei-igazember2010.htm>. Letöltés ideje: 2022. május 19.

óra letelik, akkor az Ö–való odahozza Ádámnak az emberiség teljes történetét tartalmazó Idő könyvét, és a lapok elkezdenek gyorsan peregni. Az egyik pillanatban Ádám egy képet lát, és azt mondja: „Itt álljunk meg!”. Egy kisfiú arcát látja, de az Ö–való pörgetné tovább a könyvet, azonban Ádám nem engedi. Miért lehet olyan fontos? Mi az a tűz a szemében, amelyet látott? Azt mondja a Jóteremtő: „Ne foglalkozz vele, őt nagyon korán magam mellé fogom emelni”. De Ádám üti tovább a vasat!

Tudjuk, hogy a legidősebb ember Matuzsálem volt a maga 969 évvel,¹⁴¹ de a legidősebb embernek Ádámnak kellett volna lennie. Azt írja a zsoltári irodalomhoz tartozó rabbinikus kommentár, hogy 1000 éve lett volna Ádámnak. De tudjuk, hogy Ádám 930 évesen visszaadta a lelkét a Teremtőnek. Hova tűnik ez a 70 év? Azt mondja a hagyomány, hogy Ádám a saját életének éveiből ad át ennek a kisfiúnak. Ez a kisfiú nem lesz más, mint Dávid király.¹⁴²

Sok jeles személyiség fordul a harminchatok fogalmához. Most egy nagyot ugrunk az időben,

¹⁴¹ Móz1 5:21–5:27.

¹⁴² Brésit Rabá, Midrás-gyűjtemény.

Prágában vagyunk, a híres Löw rabbi¹⁴³ udvarában, aki a Gólemet alkotta.¹⁴⁴ Ő maga egyik művében azt írja, hogy amikor a Lámed-Vávok egyike meghal, a lelke a világ alkotójának a magasságába, a mennyekbe emelkedik, és a Mindenható tízezer éven át melengeti a kezében, hogy a szenvedés jege leolvadjon róla. A Lámed-Vávok szellemisége hasson át bennünket ezekben a nehéz időkben is, mert a határainknál háború dúl, és a gondoskodó, szerető Ö–való kegyelme bennünk is virágokat kell, hogy hajtson. Ez a testvériség az egyházak és a hívő emberek összefogása a veszedelemben. A gyűlölködéssel szemben sosem népeket, nemzeteket, vagy népcsoportokat ítélünk el, mert az csak gyűlölethez vezet, ami pedig a háború lelki tápláléka. Amire szükség van, az a jószándékú emberek millióinak közös fellépése a kegyetlen

¹⁴³ Júda Löw ben Becalél (1512 és 1526 között–1609), prágai rabbi, korának kiemelkedő vallástudósa, a prágai zsidó városrész polgármestere, aki a zsidó hagyomány szerint gólemet, azaz életre keltett agyagszobrot alkotott. Életéről lásd bővebben például: Nathan Grün: *Der hohe Rabbi Löw und sein Sagenkreis*, Brendeis, Prága 1885.

¹⁴⁴ A gólem alakjáról a zsidó vallásban lásd bővebben: *Moshe Idel: Golem. Jewish Magical and Mystical Traditions on the Artificial Anthropoid*, Albany, State University of New York Press, 1990.

pusztítás ellen. Bátor kiállás, hitünk megvallása, a hitben gazdag élet tisztasága, öröme és élettere, amelyből erőt merítünk. És erőt merítünk az Öalóból és egymásból.

A Magyarhoni Zsidó Imaegylet tíz egyházi személy által hívattatott életre, ami önmagában is különleges. A ZSIMA fontosnak tartja, és feladatának tekinti, hogy újra megerősítsük azt az alapelvünket, hogy a neológ zsidóság mindig is a magyar nemzet szerves részének tekintette önmagát. Keressük, hogy hogyan tudjuk szolgálni a nagyobb családunkat, a nemzetünket. A ZSIMA az egyetlen olyan vallási szervezet, melynek hitközségei vannak Kárpátalján és Erdélyben egyaránt.¹⁴⁵ Fontos a határozott, tiszta beszéd és az elköteleződés a veszélyben, hiszen a bajban elveszünk a nemzet egysége nélkül. Ennek erősítése az egyházak, a vallási közösségek kötelessége. Meggyőződésünket a szekuláris és néha a hitét vesztett, önzésre hajlamos világban az önkéntes jóság cselekedeteivel erősítjük, és az őszinte beszéd, barátság felemelésével az

¹⁴⁵ Lásd: *Tárgyalások határon túli zsidó hitközségek vezetőivel*, <https://zsima.hu/2021/01/13/targyalasok-hataron-tuli-zsido-hitkozsegek-vezetoivel/>. Letöltés ideje: 2022. május 18.

embertársaink közé. Kiállunk a nemzetünk egysége, a vallásos értékrend növelése, a határon átnyúló vallásközi párbeszéd gyakorlása és a keresztények és a zsidók közti együtt gondolkodás mellett.

Nekünk van közös reményünk. Ez a fény a legnehezebb és a legsötétebb pillanatokban is reményt kell, hogy adjon. Kétezer évvel ezelőtt elpusztult a Második Szentély.¹⁴⁶ A talmudikus irodalom egy történetet hoz a Második Szentély utolsó főpapjától, akit kimentenek a tanítványai egy koporsóból, az égő, lerombolt városból. A főpap visszatér, amikor elül a harc. Látja az üszköt, a romokat és a még mindig parázsló darabokat az egykori szentély helyén. A szíve, érzi, megszakad, könnyek peregnek le az arcán, és felemel a Szentek szentélyének belső csarnokából egy törött fadarabot, és ebbe a fadarabba karcolja bele keservesen a Tetragramot, a világ alkotójának

¹⁴⁶ A Második Szentély pusztulásáról lásd bővebben: S. J. D. Cohen: *The destruction, from Scripture to Midrash*, Prooftexts, 1982/1, 18–39.

négybetűs nevét: Jod, Hé, Váv, Hé.¹⁴⁷ A fadarabot beleveti a romokon még mindig égő tűzbe. Tudjuk, hogy a fizika törvényei szerint minek kellene történnie: a tűz elemésztené a fát, de azt írja a Talmud, hogy csoda történik, mert a tűz nem emészti el a fát, hanem újabb négy héber betűt rajzol az Ö–való neve helyére: Chet, Jod, Jod és Mem, vagyis Hájim, azaz az élet.

Mi itt valamennyien a közösségért dolgozunk, és a szervezetünkön belül és azon kívül arra lettünk ítélve, hogy mi legyünk a reménység, és bennünk él az Ö–való igéje.

¹⁴⁷ A Tetragramról/Tetragramatonról lásd bővebben: *Biblia Hebraica* (BH, BHK), szerk. Rudolf Kittel, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, (BH1:1906, BH2:1913, BH3:1937).

Emlékbeszéd Raáb András, a Kecskeméti Zsidó Hitközség elnökének temetésén¹⁴⁸

S áll a Szentírásban, könyvekben:

„*Hiné áni mévi bohém ruáb vibijiszem*”

azaz:

„*Íme, én hozok belétek szellemet, hogy feléledjete.*”¹⁴⁹

Búcsúzni jöttünk, és úgy érezzük, hogy ennek a búcsúzásnak nem most lenne itt az ideje. Úgy érezhetjük, hogy közös időt veszítettünk el, amit már nem tudunk veled együtt tölteni. Elképesztő kegyetlenséggel rohan az idő. És most, amikor téged kell, hogy búcsúztassunk, ennek a teljes terhét, ennek a súlyát mindnyájan megpróbáljuk

¹⁴⁸ A beszéd eredeti megjelenési helye:
<https://zsima.hu/2022/05/29/igy-bucsuztunk-raab-andrastol/>
2022. május 29.

¹⁴⁹ Ezékiél 37. 1–7.

felfogni, a felfoghatatlant, átérezni az átérezhetetlent.

Raab András. Erre a világra érkeztél, hogy sok örömet adhass! 1952. október 6-án, 5713. Tisri¹⁵⁰ hónap 17-én. És nem vártad meg a kerek hetvenet, az október 6-át, amire a közösség már annyira készült, hanem az Ö–való az ő végtelen tudásából fakadó kegyelemmel úgy döntött, hogy maga mellé emel.

Ahhoz, hogy meg tudjuk egyáltalán érteni a te szereteted a családot és a közösséged felé, fel kell, hogy idézzünk egy aranykort Kiskunhalas életéből, amely 1873-ban csúcsosodott ki. Volt egy tanítója a közösségnek, Grósz Mór, aki alkotott valami egészen nagyszerűt.¹⁵¹ Elkészítette a saját korát megelőzve messze a Szentélyt, a jeruzsálemi szentélyt maketten apró, pici épületekben, különböző szertartási kegyzereivel. Ez annyira különleges volt, hogy 1873-ban Bécsben, a

¹⁵⁰ Tisri (תשרי) hónap a zsidó naptár hetedik hónapja.

¹⁵¹ Grósz Mór pályájáról lásd bővebben: Végső István: *Futóhomokról Venezuelába — a kiskunhalasi Grosz-család rövid története*. <https://neokohn.hu/2019/09/18/futohomokrol-venezuelaba-a-kiskunhalasi-grosz-csalad-rovid-historiaja/>

Letöltés ideje: 2022. május 2.

világkiállításon elnyerte az első helyet. Magyarország, sőt egész Európa Kiskunhalasra figyelt. Itt volt Trefort Ágoston, a korabeli kultuszminiszter.¹⁵² Itt volt Szász Károly püspök,¹⁵³ és valamennyien a halasi közösség tanítójának a szavait lesték.

140 évvel később hálát adunk az Ö–valónak azért, hogy a te szíved lehetővé tette, hogy a Kiskunhalasi Zsidó Hitközség¹⁵⁴ és a környező települések zsidósága és nem zsidósága, akik figyelő, érdeklődő szemmel kísérték a te munkádat, fejlődjenek, mert te mindenkinek ajtót nyitottál. Bárki megérkezett Kiskunhalasra, te ott voltál a kapuban, karon fogtad, bevezetted, bevezetted a Te szentélyedbe Icához egy kávára, egy

¹⁵² Trefort Ágoston (1817–1888), magyar kultúrpolitikus, 1872 és 1888 között Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere. Pályájáról bővebben lásd: Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

¹⁵³ Szász Károly (1829–1905) református lelkész, hittudós, költő és műfordító, 1884 és 1903 között a Duna-melléki református egyházkerület püspöke.

¹⁵⁴ A Kiskunhalasi Zsidó Hitközség történetével és jelenével kapcsolatban lásd a hitközség honlapját: <https://www.kiskunhalasiszidosag.hu/bemutakozunk.php>.

Letöltés ideje: 2022. május 2.

ásványvízzel leültetted a konyha előtt a kis asztalnál az érkezőt, és megkérdezted figyelemmel és szeretettel: „Hogy vagy? Mi történt veled?”

Aki idejött Kiskunhalasra, legyen az a város polgára, mindig kerested, hogy hol tudsz segíteni? Hol tudsz valamit tenni a közös gondolkodásért, a közös építésért, azért, hogy a te számodra legszentebbek a gyermekeid és az unokáid számára jövőt biztosíts.

Az ég is sír velünk, merthogy nem is emlékszünk arra, hogy a város építéséért a zsidó hitközség vezetője, vagy bármelyik tagja Pro Urbedíjban részesült volna. És bár hallottad a jó hírt, de átvenni már nem tudod az elismerést.¹⁵⁵

1952. október 6-án születél Kiskunhalason. Drága édesapád, Raáb Gábor, kereskedő és lakatos, imádott édesanyád, Berger Jolán pedig otthon nevelve az öt gyereket, az öt testvér szeretetben, odaadásban és sok nélkülözésben, és még több áldozathozatalban. Drága édesapádat hamar elvesztetted. 56 éves volt, és a szíve vitte el.

¹⁵⁵ Raáb András nem sokkal a halála előtt részült Pro Urbedíjban. Lásd: <https://halasmedia.hu/rovatok/kozelet/babud-jeno-es-raab-andras-kapja-iden-a-pro-urbe-dijat>. Letöltés ideje: 2022. május 1.

Az öt testvér, Aranka, Judit, Zoltán, András és Tibor. Mára sajnos már csak te szeretett, imádott öcséd, Tibor van velünk. Emlékszünk valamennyien, hogy milyen elmondhatatlan fájdalmat jelentett elveszíteni Arankát.

Az elmúlt évek még inkább közelebb hoztak benneteket. Tiborral kerestétek a közös pillanatokot, hogy hogyan tudtok még inkább gondoskodni a másiktól. Hogyha fájt az egyikőtöknek, az fájt a másiktól. Hogyha az egyikőtök mosolygott, a másik arcán is mosoly jelent meg. A gyermekeitek Kiskunhalason tartanak. Itt végezték az iskolákat. Együtt laktatok, a család. Együtt bújócskáztatok, fára másztatok, minden egyes kövét Halasnak a szívedbe vésted.

És ezért ez a város egy szent helyé vált a számokra.

Az iskolás éveidben mindig örömmel emlékeztél vissza, hogy mennyire szerettél versenyszerűen úszni, és hány bajnokságon remekeltél kiváló eredménnyel. Az unokáid, akik most itt vannak, a te utadon járnak, követik a nagypapát szívben, lélekben és természetesen a sportban is. Ezért is nagyon büszke volt rátok.

A nyolcadik osztály elvégzése után ipari szakmunkásképző iskolába iratkozott be, ahol géplakatosként végzett. 1970 és 1973 között pedig az NDK-ban dolgozott. András kiválóan beszélt németül, itt tanulta meg. A szakmájában elismerést és megbecsülést szerzett. Hazatérése után a katonai szolgálatát Baján töltötte, műszaki alakulatnál 1974-től 1977-ig. Majd ezt követően megismerte első szerelmét, a drága feleségét, Sugár Szonja Zsuzsannát, és az ő három gyönyörű fiát.

Öten egy nagy családként, szeretettel életetek Zsolttal, Nándival és Rolanddal. Majd a homlokodra az ékkövet drága fiatok megszületése helyezte föl, amikor 1986. május 27-én megérkezett Gábor. Rajongással, az édesapa szerető gondoskodó tekintetével kísérted az útját. Gábor! Bár most apa nem lehet itt, hogy átöleljen fizikailag, lélekben és szellemben, bárhova vet a sors, az ő lelke, egy szilánkja ott él benned, és bárhova mész, ő veled lesz. Ugyanúgy, ahogy Zsolt, Nándi, Roland, a család és a közösség.

1999-ben a Jóteremtő úgy döntött, hogy imádott feleségedet, Zsuzsát magához emeli, s a lelkednek a felét felvitték, felemelkedett az egek

magasságába. Ez pótolhatatlan veszteség volt a te egész életedben.

Ica jelenléte az utolsó pillanatig kitartott, veled volt. Kéz a kézben, egymásra támaszkodtatok, halk, csöndes szeretetben éltetek.

A katonai évek után Kiskunhalason Glück Józsefné szaküzletében helyezkedtél el nagy örömdre. Majd az itt eltöltött évek után 1980-tól piacolni kezdtetek. Ám ez az élet sem volt könnyű. Kora hajnalban kelni, odaérni, akár sok száz kilométeres utazás után kipakolni fáradtan, miközben a fél szemed a gyerekeken, feleségeden, éjszaka utazva, és intézni az ügyes-bajos dolgokat.

Sok gyönyörű emléket kötődik ezekhez az évekhez. Rengeteg barátság szövődött. Önzetlen segítség. Bárki kért tőle segítséget, bármilyen rászorultságból, Raáb András sosem tétovázott. Mindig megfogta a szekeret, felemelte, ha kellett, hordta a dobozokat, ha kellett, megfogta az embert. Nem tudtak olyan kérdéssel hozzád fordulni, kéréssel, amelyben te nem segítettél. Legyen bármiről is szó!

Közel 35 év megfeszített munka után mentél nyugdíjba, de ez csak fogalom volt a számodra, mert a nyugdíjas évek mozgalmasan teltek. Az

egyik nagy szenvedélye volt a cukorkagyűjtés. Több nagy szervezetnek is a tagja voltál, és amikor riportot készítettek veled, és megkérdezték, hogy hány különböző országból van cukordoboz vagy tasak, akkor mondtad, hogy 70 országból közel 30 ezer cukros tasakból áll a gyűjteményed.

És amikor a cukorgyűjtők társaságáról beszéltek, akkor mindig mondtad, hogy a társaság neve „huncut” a rövidítés alapján, és eközben pedig huncutul mosolyogtál. Ez a 30 ezer darab cukros zacskó több mint másfél mázsa cukrot jelent. Ha ezeket a cukorszemeket egyenként különválasztanánk, akkor talán elkezdhetnénk megközelíteni a szívedben a közösség minden tagjának a helyét, amilyen szeretettel fogadtad az utolsó pillanatokban is valamennyiüket.

25 év! 25 éven keresztül vezetted a Kiskunhalasi Zsidó Hitközséget. A zsidó hagyomány azt kérdezi, hogy mit is jelent ez a 25 héberül? Azt tanítja a rabbinikus irodalom, hogy amikor a makkabeusok meg tudtak pihenni a „chanuka: chanu kaf-hé”, akkor ez azt jelenti, hogy pihenés 25 év munka után.

Arany János a következőképpen ír:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.”¹⁵⁶

A Kiskunhalasi Zsidó Hitközség 1985-ben választott meg előjárósági tagjává, majd 1998-ban elnökévé. Ezt a tisztséget a mai napig betöltöd. Elnökséged idejében arra törekedtél, hogy a zsidó hitközség mindig fejlődjön és gyarapodjon. Ebben a teljes közösség ott állt melletted.

Mindig nagyon nagy örömmel gondoltál a Kiskunhalasi Zsidó Nyári Fesztiválra, amelyből tizennyolcat volt lehetőséged megrendezni,

¹⁵⁶ Az idézet Arany János Széchenyi István emlékezete című verséből való, annak huszonnegyedik versszaka. A versről lásd bővebben Balázs Géza tanulmányát. Balázs Géza: *A legnagyobb költő a legnagyobb magyarról*, Magyar Nyelvőr, 2017/2, 216–233.
http://epa.oszk.hu/00100/00188/00087/pdf/EPA00188_magyar_nyelvor_2017_02_216-233.pdf Letöltés ideje: 2022. május 1.

felépíteni, kitalálni, megszervezni, lelkületet adni a város mindennapjaihoz, kinyitva a zsinagóga kapuit, és a város apraja-nagyjai közül vendégül látni mindenkit előadásokkal, koncertekkel, beszélgetésekkel, keresztény–zsidó párbeszéddel, olyan gondolatokkal, amelyek, ha közösen tesszük, a legvastagabb falakon is keresztülhatolnak.

Végezetül pedig az utolsó bő tíz évben a Halasi Zsidó Nyári Tábor, amely nemzetközi hírűvé vált, és ahova az ország minden pontjáról és határon túl is számtalan gyerek jött, megélhette a zsidóságát, együtt imádkoztál velük. Minden hajnalban gondoskodtál arról, hogy legyen ropogós kalács, ropogós kifli, hogy ne legyen éhes pocak, és hogy a gyerekek mindig csillogó szemmel néztek az elnök bácsira, a nagypapára, aki mindenkinek a táboron belül a nagypapájává vált. Mindig megfogtad egy-egy gyerek kezét, segítettél neki helyet találni.

És a másik nagy szerelemed, az pedig Izrael, ahova oly sok utat szerveztél keresztényeknek és zsidóknak, hídépítőként, hogy a közösségeinket még közelebb tudtad egymáshoz vinni, a Szentföld áhítata itt Kiskunhalason is jelen volt az utcákon. A közösségek tagjai találkozhattak egymással, a közös

emlékek, a közös hittétel, az Ö–való kegyelme és a te munkád által.

Nem olyan régen egy veled készült interjúban megkérdezték tőled, hogy mik a céljaid és mik a terveid, és te a következőt válaszoltad: „A következő generációkban látom a jövőt, a gyermekeimben és az ő gyermekeikben. Nekik kell majd a stafétabotot átvenni. A gyermekekben látom a jövőt, melyet most építünk nekik.”

És így olvassuk Sámuel I. könyve 20. fejezetének 18. versét:

„Vönifkádtá ki jipokéd mosávechá?”

azaz:

„És hiányozni fogsz, mert üres lesz a széked.”

Áhítattal mondtad az áldásokat. Imádkoztál a családodért, a közösségünkért. Most pedig üres a zsinagógai helyed. De valahogy talán azt érezzük, hogy velünk vagy most is. És ez kell, hogy bízta bennünket, hogy folytassuk a történetet, mert ez az Utódok Reménysége. Te, aki álmok álmodója voltál, nekünk kell folytatnunk ezeket az

álmokat. Gyerekeidnek, menyeidnek, unokáidnak, a közösségeknek. És ezeket az álmokat a kiskunhalasi közösségnek kell tovább álmodnia.

Búcsúzik tőled drága, egyetlen szerelmetes fiad, Gábor, akire oly büszkén tekintettél operaénekesként a diplomaátadóján, hogy milyen okos, talpraesett, bölcs felnőtt férfivé lett, aki támasza lett édesapjának és öröme.

Drága Tibor, Tibi! Bármilyen történik is, András ott él benned. A gyerekekben és az unokákban, amikor magadhoz öleled őket és megcsókolod, a tekintetükben fogod látni András tekintetét. Ica, Bea, a gyerekek, Éva, Szilvi és a család. Zsolti, Erzszi és a család. Nándi, Babi és a család. Roland, Ingrid és a család. Igen Drága Ica! Bármiről is volt szó, társként fogtátok a egymás kezét, és az a szeretet, ahogy András rád nézett, nem múlhat el.

A Kiskunhalasi Zsidó Hitközség, a MAZSIHISZ területi csoportja, dr. Feldmájer Péter, prof. Grósz Andor, Bermann Dávid, a Róna család, a barátok, az ismerősök, a volt kollégák a piacról, a vásárból olyan sokan vannak, hogy felsorolni őket nagyon nehéz lenne. Gábor mellett a legfontosabbak az unokák, akik bearanyozták a nagypapa minden egyes pillanatát. Gréti, Dorina,

Rafi, Lázár, Regő, Rebeka, Lia. És amikor Babival beszéltem, ő mondta, hogy András megvárta, hogy Rafi, Lázár, ti elballagjatok. Örködni fog felettetek, ott lesz mellettetek!

Láss túl a falakon!

„Minek nektek ez az egész szolgálat?”¹⁵⁷

A Misna születése, amely a szóbeli szentírás alapja, és Juda haNaszi, aki kodifikálja, és kánonba foglalja a hat rendjét a Misnának, Cippori városában él, és alkot, miközben a körülötte lévő tér sokszínű. A történelemnek folyamatosan mozgó és változó elemei veszik körbe. Azon a helyen, abban a korban, mégis megszületik a Misna hat rendje.

Higgyük el, hogy ez egy elképesztő vállalkozás volt. Mindig látni a célt, ami felé haladni kívánunk. Nézzünk körbe, és ne csak a négy falat lássuk. Érezzük és érzékeljük, hogy a zsidó hagyomány megérint és megszólít bennünket.

Lássunk túl a falakon. S miközben emlékezünk a Hágadá gondolatára, arra is emlékezzünk, hogy nem csak nekünk van humorérzékünk, hanem őseinknek is volt. A hágadában találkozunk a 4 fiúval – az első a bölcs,

¹⁵⁷ A tanítás eredeti megjelenési helye: <https://zsima.hu/2022/04/14/lass-tul-a-falakon/> 2022. április 14.

a második a rossz, a harmadik az együgyű, a negyedik, aki kérdezni sem tud.

„Minek nektek ez az egész szolgálat?” – kérdezi a második fiú, a rossz.

A rabbinikus irodalom szarkazmussal válaszol erre a kérdésre:

„Ha olyanok lettünk volna, mint te, még mindig Egyiptomban lennénk.”

Keress egy pár szép kavicsot!

A régmúlt homályból egy szép hagyomány történetét mesélem el nektek végezetül.

A legkisebb gyermek, akinek a feladata volt a Ma nistáno négy kérdésének a feltevése, aki aztán az afikajmon keresést vezette, az ő feladata széder este előtt már elkezdődik a takarítás során. Megkéri a nagymama és a nagypapa, hogy menjen ki a ház kapuján és keressen egy pár szép kavicsot. Ezeket a kavicsokat összegyűjtve, hazaérkezvén beletették egy felhevített rézmozsárba, ahol aprólékosan összezúrták. Az így keletkezett kövecskék felhevülve szolgálták azt a célt, hogy alkalmassá,

azaz kóserré tegyük a környezetünket. Most lelkeink tüzeivel, melyben a szabadság utáni vágy ég, tesszük alkalmassá az otthonainkat, peszachra, a kivonulás ünnepére, s hogy együtt, egymást buzdítva hangozzon el:

Lösónó habó böJerusalajim!

Az ígéretünk a magasság felé emelkedjen!¹⁵⁸

Megemlékezés az 1848-as forradalomról és szabadságharcról

A neológ hagyomány kiemelkedő tanítómesterei ékkövekbe foglalták a magyarországi neológ zsidóság számára az 1848–49-es forradalom és szabadságharc jelentőségét.¹⁵⁹

A hagyomány szerint Kossuth egyik beszédében azt mondta:

„Húszezzeren vitézül harcolnak seregünkben. Tény, tagadhatatlan tény, írja a honvédegyletek főtitkárja, Mikár Zsigmond, hogy a honvédségünkben volt zsidók között – a saját számarányukhoz képest – több volt a kiváló egyén, Ott voltak a zsidó ifjak, 15 – 16 évesek épp úgy, mint a zsidó férfiak egész a hajlott korúakig és derekasan

¹⁵⁸ A tanítás eredeti megjelenési helye: <https://zsima.hu/2021/03/13/az-igeretunk-a-magassag-fele-emelkedjen/> 2022. március 14.

¹⁵⁹ V. ö. Bernstein Béla: *Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók*, Budapest, 1898; *Zsidó honvédek 1848/49-ben*; *Blau emlékkönyv*, 1927, 90–116.

megállották helyöket, vetélkedve mind a másvallású kortársaikkal. Nevüket és emléküket a halhatatlanság dicsősége illeti meg.”

A szegedi Nemzetgyűlés az 1849. július 29-i utolsó ülésén egyhangúlag kimondta a zsidók emancipációját a szabadságharcban tanúsított honszeretetük elismeréséül. A zsidóemancipációs törvény jelentős állomás nemzeti történelmünkben. Irányi Dániel szerint, az 1848–49-i „*magyar parlamentarizmus záróköve*”.

A magyar zsidóság szívében két otthon van együtt, egymás mellett. E szív kamráiban és pitvaraiban otthonként őrzi a Magyarhont és Izraelt. Nincs olyan magyar zsidó család, ahol a kokárda feltűzése, a trikolor, a március 15-ei emlékbeszéd, megemlékezések ne lennének a késői generáció számára is az emelkedett, büszke nemzethez tartozás mindenkori szimbólumai.

A szabadságot ünnepelve, a márciusi hősökre emlékezve, meg kell, hogy szorítsuk egymás kezét. És fennen kell, hogy ígéretünk a magasság felé emelkedjen. Összetartozunk. És...

*„...esküszünk, esküszünk,
hogy rabok tovább nem leszünk!”*

A zsinagógai kalendáriumról

Pészachi tanítás¹⁶⁰

A zsinagógai kalendáriumot Luáhnak nevezzük. Ha megvizsgáljuk a különböző kultúrák és vallások időszámítását, látjuk, hogy például a keresztény Gergely-naptár, az úgynevezett polgári naptár egy szoláris, azaz a nap alapján számított kalendárium. A 365 napos év 12 hónapból áll, a hónapok 30 vagy 31 naposak, a február mindig 28, ám szökőévben 29 napos.

Egy polgári esztendőben az ünnepek úgynevezett mozgó ünnepek, tehát tudjuk, hogy a húsvét mindig vasárnap és hétfő. Azt azonban már nem tudjuk, hogy ezek a napok március 21. és 22-én vagy 28. és 29-én lesznek-e. Hasonló a helyzet a pünkösddelel. Mindezekkel ellentétben a zsinagógai kalendáriumban az ünnepeknek pontos dátuma van.

¹⁶⁰ A tanítás eredeti megjelenési helye:
<https://zsima.hu/2022/02/16/a-zsinagogai-kalendariumrol/>
2022. február 16.

Egy másik naptár az iszlám által használt úgynevezett lunáris kalendárium, amely a Hold alapján számítja az évet, ez tehát úgynevezett holdhónapokból áll, vagyis minden hónap 28 napos. Éppen ezért jelentős a csúszás a napalapú, szoláris és a holdalapú, lunáris kalendáriumok között. A legismertebb muszlim ünnep a Ramadán például ezért csúszik: néha tavasszal van, néha télen, de lehet ősszel vagy akár nyáron is.

A zsinagógai kalendárium az időszámítás előtti I. században nyerte el a végleges alakját, végső formájának kialakítása II. Hillél nevéhez kötődik. A mi naptárunk a fentiekkel ellentétben luniszoláris, azaz mind a Holdat, mind a Napot, sőt bizonyos csillagokat például az Esthajnal csillagot is figyelembe veszi, így a zsinagógai hónapok 29 és 30 naposak. A zsinagógai év 353, 354 vagy 355 napból áll, vagyis a szoláris, napalapú és a luniszoláris zsinagógai kalendárium között 10–12 nap különbség van. Mivel a zsinagógai ünnepek pontos időponthoz vannak kötve, mint a zsidó újév, a Ros Hasana mindig Tisri 1-2 vagy az engesztelés napja, Jom Kippur mindig Tisri 10. Vagy ott vannak a zarándok ünnepek: Peszách mindig Niszán hónap 15-e.

A Tóra írja, hogy a hónapok az évszakokhoz is kapcsolódnak, például Niszán a tavasz hónapja. Tegyük hozzá, a zarándok ünnepeknek mezőgazdasági jelentése is van. Például Peszách a kivonulás ünnepe, ekkor aratják a korai árpát és búzát. Sávuót, a Tóra-adás ünnepe, ekkor aratnak. Végezetül ott a Szukkót, az őszbe forduló sátoros ünnep, ami már a betakarítás és szőlőszüret ideje. A fentiek alapján érzékelhető, hogy a zsinagógai kalendárium mennyire finoman és pontosan van hozzáillesztve az évszakokhoz és az ünnepekhez is.

A korábban említett 10–12 napos eltérést a II. Hillél által létrehozott kalendárium úgy harmonizálja, hogy felépít egy 19 éves ciklust, vagyis 19 évente hét szökőévet illesztett be. Magyarán a harmadik, a hatodik, a nyolcadik, a tizenegyedik, a tizenkettedik, a tizenhatedik és a tizenkilencedik évek nem 12, hanem 13 hónapból állnak. Azaz nem egy Ádár hónap van, ami a tizenkettedik hónap, hanem van egy úgynevezett Ádár Sényi, azaz második Ádár is. II. Hillél ezzel tette harmóniába a zsinagógai kalendáriumot.

Zájin Ádár Mózes születésének és halálának évfordulója. Amennyiben két Ádár hónap, azaz

szökőév van, akkor ezt az emléknapot is a második Ádár hónapban tartjuk.

Mivel Purim ünnepe Ádár hónapban van, meg kell jegyezni, hogy amennyiben „normális” és nem szökőév van, akkor Purim így néz ki: első Ádár hónap 13-a Eszter böjtje, 14-e Purim, 15-e pedig Susán Purim. Ha azonban éppen szökőév van, mint most 2022-ben, akkor Purim átcsúszik a második Ádár hónapba.

Böjtöljön és imádkozzék minden bajban!¹⁶¹

A Magyarhoni Zsidó Imaegylet megpróbálja bemutatni zsidóságunk egy-egy fontos sarokkövét úgy, hogy ez által bepillantást nyerhessünk a zsidó lélek mélységeibe, misztériumába. Közben pedig segítséget nyújtunk minden érdeklődőnek, aki el akar mélyedni mind a zsidó tudományokban és zsidó vallásetikában.

Nagyon fontos, hogy a XXI. század küszöbén a zsidóság – amely a mindenkori emberiségnek alappillére – minden érdeklődő számára, elérhetővé és közérthetővé váljék.

Egyéni böjtök – táánit jáhid

„Ahogyan a közösségnek parancskötelessége, hogy böjtöljön és imádkozzék minden bajban, ugyanígy kötelessége minden egyes embernek a böjt. Ha egyes ember akar böjtölni, azt már az előző napi minchában (délutáni ima) kell magára vállalnia. Ha több egymást követő napon akar böjtölni,

¹⁶¹ A tanítás eredeti megjelenési helye: <https://zsima.hu/2021/07/18/bojtoljon-es-imadkozzekek-minden-bajban/> 2021. július 18.

habár a közöttük való éjjeleken eszik és iszik, elég azok egyszeri vállalása. Ha pedig nem egymás után következő napok után akar böjtölni pl. hétfő-csütörtök-hétfő, akkor minden böjtöt előző nap mincha imájában külön kell vállalni. Az egyéni böjtön szabad reggel a szájat kimosni.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXVII. 1–6./

Böjt rossz álmom esetén

„Ha valaki valamely álma miatt akar böjtölni, annak sem kell előre vállalnia böjtöt. A mincha főimádságában, a Smá Kolénu szakaszában elmondja az Anénu imát. Ez is tízenkét órás böjt, vagyis napkeltétől a minchá ima utáinig tart.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXVII. 9./

A házasulandó felek böjtje

Az ifjú párnak a chüpe szertartás utáinig kell böjtölni, aznap Napkeltétől. Ha túl későre tették a házasságkötést, akkor ehetnek valamit a csillagok feljövetele után. Nem böjtölnek Ros Chodeskor – ha arra esik az esküvő, Áv hó 15-én, Sávuot másnapján, Svát hó 15-én, és Purim másnapján,

kivéve Nisszán hó újholdját, mert akkor kötelező a böjt.

Tévét hónap nyolcadika

Eme böjt nem közösségi, hanem egyéni böjt, ezen belül is a jámborok böjtje (táánit cádikim) közé tartozik, melyet csak néhány közösségben tartanak. A hagyomány szerint ezen a napon fejezték be a T'nach lefordítását héberről görög nyelvre a Második Szentély fennállásának idejében, II. Ptolemaios Philadelphos (ante 285–246) egyiptomi uralkodó utasítására Pharos szigetén. E mű az úgynevezett Hetvenes-fordítás vagy Septuaginta. A böjtlők e napon napkeltétől a mincha ima utánig nem étkeznek, és nem fogyasztanak folyadékot.

Tévét hónap kilencedike

Tévét hónap nyolcadikához hasonlóan az e napon tartott böjt sem közösségi, hanem egyéni böjt, s ezen belül is a táánit cádikok böjtje. A hagyomány szerint ekkor halt meg Ezra és Nehemia az ante V. században. Mint ismeretes, ők ketten voltak a babilóni száműzetésből visszatértek vezetői, az ő tevékenységük nyomán indult meg az élet a pusztává lett Júdában, s épült újjá a Szentély és

Jeruzsálem városa. A böjtölők szintén napkeltétől a minchá ima utánig tartózkodnak az étel- és italfogyasztástól.

Táánit bhorim – Az elsősülöttek böjtje

Pészach ünnepe előtt – nisszán hónap tizennegyedik napján „*a férfi elsősülöttek, akár csak az apának az elsősülötte, akár csak az anyának elsősülötte, böjtölnek erev peszachkor az esetben is, ha az erev sabboszra (péntekre) esik. Annak is böjtölnie kell, aki koraszülött, (ill. 30 napot nem élt) elsősülött után született. Mindaddig míg az elsősülött kiskorú (még nincs 13 éves és 1 napos) az apa böjtöl helyette.*” /Kicur Sulchan Aruch; Pp. 647./

Azért böjtölnek, hogy visszaemlékezzenek az egyiptomi elsősülöttek halálára és a zsidó elsősülöttek csodálatos megmenekülésére. A Tóra több helyütt említi, hogy minden elsősülött fiút az Ö–valónak kell szentelni.

„Mert enyém minden elsősülött; a mely napon megvettem minden elsősülöttet Egyiptom országában, megszenteltem magamnak minden elsősülöttet Izraelben, embertől baromig: enyéim legyenek. Én vagyok az Ö–való.”

/Mózes IV. könyve III.13./

Ellentétben azonban a környező népek szokásaival, a zsidó elsőszülött fiúkat nem kell feláldozni, megölni, hiszen az emberi élet szent dolog, magától I.-től ered, de mindig emlékezni kell erre a különleges kapcsolatra. A böjt napkeltével veszi kezdetét és egészen napnyugtáig tart. Tilos az étel és az ital fogyasztása. A böjt utáni első étkezés az elsőszülöttek számára a széder esti vacsora.

„Hogy ezeknek valamely pl. a talmud egy traktusa befejezésének öröme rendezett micvalakomán szabad-enniük, az a helyi szokástól függ.”

/Kicur Sulhan Aruch; Pp. 647./

A bölcsek rendelkezése szerint ezt a böjtöt “meg lehet váltani” valamely örömteli vallási eseményen való részvétellel. Ilyen például: egy talmudi traktátus tanulásának a befejezésekor tartott lakoma (szijum), körülmetelési szertartás (brit milá), házavatás (hánukát hábájit). Ilyenkor úgy rendezik a dolgokat, hogy a zsinagógákban éppen erev-pészachra essen egy maszechet befejezése. A

sachrit után tartják az utolsó órát a maszechet magyarázatából, az elsősülöttek részt vesznek rajta és az azt követő lakomán is. Így az elsősülöttek tanulással váltják meg a böjtöt, és a micva-lakomán való részvétel miatt már egész nap ehetnek.

Szlichtot – Bocsánatkérő böjtök

Áv hónap 15-étől már tart a lelki felkészülés, amely szorosán összefügg az elul havi böjtökkel. Elul hónapban, Ros HáSánát megelőző vasárnaptól kezdve egészen újévig szokásban van böjtölni, mert az újév és az engesztelés napja közötti tíz napon, a tíz bűbánó napon (ászeret jomé tsuvâ) sokan böjtölnek, de a teljes tíz napból hiányzik négy nap. E négy nap: Ros HáSáná két napja, a közbeeső szombat (sábát suvá) és Jom Kippur előtti nap, mikor is tilos böjtölni. Ezért e napok helyett – ezeket megelőzően – négy napot böjtölnek. Vannak közösségek, hol az újévet megelőző vasárnaptól kezdve az összes napokon böjtölnek napkeltétől minchá ima végéig. Van, ahol csak négy napon; az első napon (vasárnap), az újév előtti napon (záhor brit), és a közbeeső hét második (hétfő) és ötödik (csütörtök) napján.

Vannak olyan közösségek, ahol hétfőn és csütörtökön estig (napnyugtáig) böjtölnek. Az étkezés és az ital fogyasztása ekkor tilos.

Sovavim tát – Betegségelhárító böjt

Minden szökőévben – tehát mikor az év egy hónappal hosszabb – az év telén, rendszerint tévét, svát és ádár hónapokban, azon nyolc hét csütörtöki napjain, mikor a következő hetiszakaszokat olvassuk a Tórából: Smot, Váéra, Bo, Bösálách, Jitro, Mispátim, Trumá, Tcáve (MózesII. I.1.–XXX.11.) böjtölni szokás némely közösségekben. Ezen hetiszakaszok kezdőbetűi adják a ‘sovavim tát’ nevet. A bölcsek rendelkezése szerint ilyen hosszú évben, mikor a hétfő-csütörtök-hétfő böjtnapok is messze esnek egymástól, a terhes anyák egészségéért és a gyermekbetegségek elkerüléséért nyilvános könyörgéssel, imákkal összekötött böjtöt kell tartani.

Másik magyarázat szerint a sovavim szó huncut, pajkos gyermekeket is jelent, míg a két tát betű a táánit, a böjt szó eleje és vége, így a névben rejlik a böjt tartalma. Más vélemény szerint Jób könyvéből következik a böjt megtartása, mert itt olvassuk:

„...hátha vétkeztek fiaim és káromolták Istent szívéükben.”

/Jób könyve I. 5./

Ugyanis mikor Jób gyermekei hét napon át vigadoztak, aggodalmában kiáltott fel így az apa, és áldozatot mutatott be vélt vétkükért. Az áldozatok bemutatását napjainkban az imák helyettesítik, a vétkekre pedig a test sanyargatásával (böjttel) emlékezünk. A csütörtöki (ötödik) nap azért is jó különösen ezen alkalomra, mert az Ö–való e napon teremtette a halakat. A halak pedig a szaporodás, sokasodás, a gyermekáldás ősi szimbólumai. Tilos az étkezés és italfogyasztás napkeltétől a minchá ima utánig.

Nehéz idők¹⁶²

Siváászár beTámmuz – Támmuz hónap tizenhetedike

Támmuz hónap tizenhetedik napjához a zsidóság sok szomorú eseményt kapcsol, kiemelvén gyászos mivoltát. A Misna, Táánit negyedik fejezete foglalkozik többek között eme gyásznappal:

„Öt dolog történt atyáinkkal siváászár betámmuzkor...”

„...siváászár betámmuzkor törtek össze a kőtáblák, és megszünt az állandó, és áttörték a várost, és Aposzthémosz elégette a Tórát, és bálványt állítottak a Szentélybe.”

/Misna Böjt traktátus, IV. 1–2./

Mózes sziván hó hetedikén ment fel a hegyre, hogy átvegye a kőtáblákat, melyeken a Tíz parancsolat állt. A Tórában így olvashatjuk:

¹⁶² A tanítás eredeti megjelenési helye:
<https://zsima.hu/2021/06/27/nehez-idok/> 2021. július 27.

„A harmadik hónapban, miután kivonultak Izraél fiai Egyiptom országából...”

/Mózes II. könyve XIX. 1./

A harmadik hónap sziván hava, s e hónap hetedik napján ment fel Mózes Színáj hegyére, s maradt ott negyven nap és negyven éjjelen át, hogy a nép megkapja az Ö–való parancsolatait, melyeket Kőtáblára vésett számukra.

„...hadd adjam neked a kőtáblákat, meg a tant és a parancsolatot, melyeket írtam, hogy tanítsam őket... és fölment Mózes Isten hegyére.” “...és szólította Mózeset a hetedik napon...” “...és volt Mózes a hegyen negyven nap és negyven éjjel.”

/Mózes II. könyve XXIV. 12., 15., 18./

Mózes a hegyen maradt támmuz tizenhatodikán estig, és lejött onnan támmuz tizenhetedikén, s ekkor látta az aranyborjú körül táncoló embereket,
„...akkor föllobbant Mózes haragja, levetette kezeiből a táblákat és összetörte azokat a hegy alján.”

A következő gondolat, mellyel a Misna foglalkozik: „*megszűnt az állandó*”. Jeruzsálem ostromának idején ezen a napon szűnt meg az állandó áldozat (korbán támid), mert nem volt már bárányuk, amit feláldozhattak volna. RAMBAM szerint ez az első Szentély idején történt, azaz ante 586-ban. Voltak olyan bölcsek, kik úgy vélekedtek, hogy ez a második Szentély ostromának idejében történt, 70-ben. Az első Szentélyt még Nabukodonozor babilóniai uralkodó seregei másfél éves harc árán Áv hónap kilencedikén (Tisá BeáV) foglalták el, véget vetve az önálló zsidó államiségnek.

„...és áttörték a várost...” – írja a Misna. A rómaiak ekkor törték át Jeruzsálem falait a második Szentély idejében, 70-ben. (Az első Szentély pusztulása idején a városfalakat támmuz kilencedikén törték át: „*A negyedik hónapban, a hónap kelenczedikén...*” „*Áttörtett a város...*” /Jeremiás LII. 6.7./)

Júdeában a rómaiak elleni harcok Néro uralma idejében, 66-ban kezdődtek, ki legjobb hadvezérét, Vespasianust – a későbbi császárt – küldte a rebellió megfékezésére. A hősie ellenállás

dacára a római légiók győzelmesen vonultak az ország belseje felé és elkezdtek Jeruzsálem ostromát. Az új fővezér, Titus – Vespasianus fia és a későbbi utóda a császári trónon – légiói hódították meg végül is Jeruzsálemet. Az ostrom idején sikerült kijutnia a városból Rábbán Johánán ben Zákkájnak és létrehozni Javne városában a zsidóság fennmaradását, továbbélését biztosító tanházát, iskoláját.

„...és *Aposzthemosz elégette a Tórárt...*” – a Gemará bölcsei azt írják, hogy ezt a tényt hagyományként kapták elődeiktől. Feltehetőleg ez is ante II. században történhetett.

„...és *bálványt állítottak a Szentélybe.*” A hagyomány szerint ugyanaz az Aposzthemosz tette, a Második Szentély napjaiban (feltehetőleg Antiochus Epiphanes uralkodása idején).

Valószínűleg ez a Makkabeusok felkelését megelőzően az ante II. században történt, mások szerint ez az első Szentély idejében Menáse király uralkodása alatt (ante 686–642) történhetett.

Támmuz tizenhetedikével kezdődik a három gyász hét (Bén Hámcarim – ezen napok emlékeztetnek minket az Első Szentély közelgő pusztulására, valamint arra, hogy a római légiók 70-

ben, Tammuz hónap tizenhetedikén áttörték Jeruzsálem városfalát és az idő előrehaladtával egyre közelebb kerültek a Szentélyhez, egyre közeledett a vég, a pusztulás, a zsidó államiság megsemmisülése.) E napon napkeltétől böjtölünk a csillagok feljöveteléig; tilos az étkezés és az italfogyasztás.

Béjn ha Mecorim – A gyászos Háromhét

A Tammuz 17-e és Áv hó 9-e közötti három hetet „Gyászos Háromhét”-nek hívják a „szorongattatás idején” vagy a „nehéz idők”, Jeremiás verse alapján:

„...mind az üldözői utólérték őt a szorosok közepette.”

/Jeremiás Siralmi I. 3./

Gyász-szokások vannak érvényben, egyre súlyosabbak, amint közeledik Tisá BeÁv, mégpedig három lépésben, három szakaszban:

1. Tammuz 17-étől Áv hó Ros Chodes napjáig: nem vágatunk haját, nem borotválkozunk, nem rendezünk vigasságokat. Mi askenázi zsidók

házasságkötést sem tartunk egészen áv hó 10-ének délutánjáig, mert addig állt lángokban a Szentély.

2. Ros Chodes Áv-hó, azaz Áv hó 1-től Tisá BeÁv másnapjáig – ez a Kilenc Nap, jiddisül Nájnteg. Továbbra is tilos a nyiratkozás, borotválkozás, szórakozás, menyegzőtartás, ezenkívül tilos húst enni és bort inni, mert a Churbán, a Szentély pusztulása következtében nem áldozhatunk húst és nincs italáldozat.

3. Az a hét, amelyre Tisá BeÁv esik, a szombat kimenetelétől – az askenáz szokás szerint Áv hó első napjától – kezdve újabb tilalmak csatlakoznak az előzőekhez: tilos kedvtelésből fürdőzni, s az egész gyászhangulat nyomasztóbb. Nem költözünk be új lakásba, nem vásárolunk új ruhaneműt, mert mindez örömet szerez.

Bár a hústalan Kilenc Napokban vagyunk, szombaton kivételesen eszünk húst és iszunk bort, de azért nem függesztjük fel egészen a gyászt: új ruhát nem öltünk. Mocé-Sábátkor Hávdálát tartunk borral, de nem isszuk meg, hanem egy kisgyermeknek adjuk oda azt.

Egy kevésbé ismert Purim története¹⁶³

Budai Krónika – Megilat Ofen – a Budai Purim

1684-ben a keresztény seregek ostrom alá vették Budát (törökül: Ofen), hogy elűzzék a törököket, akik 1541-től fokozatosan elfoglalták, és az Oszmán Birodalom részeként megszállva tartották a várost. A keresztény hadak tervét azonban meghiúsította a törökök és a zsidók határozott ellenállása.

A budai szefárd zsidók keresztény erőkkal szembeni összefogása és fellépése nagy visszhangot váltott ki, különösen Olaszországban, ahol Rómában például zsidók nem merészkedtek ki az utcára, csak a pápai őrség védelme alatt, mert a nem védett személyek biztosak lehettek abban, hogy azonnal megtámadják, és esetleg meg is gyilkolják őket.

¹⁶³ A cikk eredeti megjelenési helye: <https://zsima.hu/2021/02/24/egy-kevesse-ismert-purim-tortenete/> 2021. február 24.

Moncellis, Montaniana, Castel-Franco és Citadella városai Róma példáját követték. Padovában más volt a helyzet, mert ott zsidók és keresztények sok évszázadon át nyugalomban egymás mellett éltek és kereskedtek egészen 1670-ig, amikor éles zsidóellenes érzelmek törtek felszínre, a zsidók kereskedelmi sikerei miatti irigység következményeként. A konfrontáció eldurvulása egy szórólpra vezethető vissza, amit a hatóságok ugyan betiltottak, ám az ennek ellenére, a zsidók elleni mély ellenségeskedéshez vezetett; s amikor hír érkezett Buda zsidók általi védelmezésről a keresztény seregekkel szemben, a látens gyűlölet lángra lobbant. A kapucinus Marco d'Aviano, aki két hónapot töltött el a Budát ostromló keresztény seregekkel a váron kívül, arra a kérdésre, hogy a zsidók hogyan szégyenítették meg a keresztényeket Budán, azt válaszolta, hogy a hír nem igaz. A padovai lakosság azonban nem volt hajlandó elfogadni ezt a választ, és széles körben terjesztették azokat a Budáról készült rajzokat, amelyeken a gettó egyre tágasabb helyen helyezkedett el, s ez nagyban növelte a lakosság nemtetszését.

Ostrom alá vették a padovai zsidókat

Áv hónap kilencedikén a padovai zsidók szokás szerint összegyűltek, hogy megemlékezzenek a jeruzsálemi templom pusztulásáról és megtartsák éves böjtnapjukat. A padovai többséget azonban semmilyen magyarázat nem győzte meg abbéli elképzelésükről, hogy a zsidó böjt célja nem más, mint isteni segítséget kérni az akkor Budát védő törökök és zsidók érdekében, és imádkozni a császári csapatok vereségéért. Bár a zsidók értesítették a padovai hatóságokat, hogy gonosz tévhitről van szó, de hiába, magyarázatuknak nem tulajdonítottak jelentőséget.

1684. augusztus 20-án, vasárnap szájról szájra terjedt a hír, hogy Budát végre felszabadították. Előző nap Budáról érkezett Velencébe egy férfi, és az emberek a győzelem hírének hordozójaként tekintettek rá, tévesen. A padovai gettó szomszédságában összegyűlt lakosság a feltételezett győzelemtől felbuzdulva, kövekkel bombázta a zsidó lakásokat, és megpróbálta lebontani a gettó lezárt kapuit. Azokat a katonákat, akik megpróbálták lecsendesíteni a csőcseléket, kövekkel dobálták meg; mindazokat

pedig, akik megpróbálták békét kötni, szemrehányásokkal támadták, mondván, hogy a zsidók bizonyára lefizették őket.

A zsidók maguk is megkísérelték pénz- és ételajándékokkal csillapítani az őrző embereket, de semmi nem segített.

A városi bírák a legszigorúbb büntetést helyezték kilátásba azok számára, akik zsidókat támadtak meg, de figyelmeztetéseiknek nem volt súlya.

A zsidók úgy döntöttek, hogy segítségért folyamodnak a velencei dózséhoz, de amikor kinyitották a gettókaput, hogy elinduljanak hozzá, a tömeg beözönlött a gettóba, betörték a raktárakat, összetörték a zsinagóga ablakait.

Az ostromoltak eltorlaszolták házaik ajtaját, és várták a sorsukat. Végül az olasz és német vértés katonai különítmény tisztította meg a gettót a rendbontóktól. Ez még jobban feldühítette a lakosságot, és a csőcselék két vértés katonát megölt. A feszültséget fokozta, amikor egy padovai nő szörnyű felháborodással jelentette be, hogy a zsidók ellopták egyetlen gyermekét, hogy általa feltételezett rituális célokra felhasználják a vérének. A vérvád után a népharagnak már nem volt határa. A

tömeg, a nővel az élén a városházára rohant, és a legsúlyosabb büntetést követelte a meggyanúsított zsidó elkövetők számára. A városvezetés végül hatalmas pénzüsszeg átadásával bírta rá a tömeget, hogy oszoljon föl. (A kedélyek lecsillapodása után a zsidó közösség a város vezetésének szerette volna ezt az összeget megtéríteni, ám ezt a polgármester nem fogadta el.)

A lakosság kérésére a katonaságot kivonták a gettóból. Amint erre azonban sor került, az emberek dühe újból kitört; a gettót ismét megtámadták és hatalmas ajtaját felgyújtották. A zsidók teljes rettegésben töltötték el az éjszakát, a védelmükre kijelölt őrkben nem bíztak meg, néhányan létrán másztak ki a gettó falain kívülre, keresztény barátaik házában menedéket keresve. Az erőszakos támadások folytatódását végül a hatóságok akadályozták meg, és kihirdették, hogy a zsidóknak ártó emberre halál vár. Másnap Velencéből szigorú parancsok érkeztek, amelyek a zavargás azonnali beszüntetését rendelték el.

Ezekről a napokról a mai napig megemlékeznek a padovai zsidók, és minden évben Elul hó 10-én a Buda (Ofen) Purim nevű ünnepet ünneplik, emlékezve őseik szenvedéseire

és a gonoszok támadása alóli újabb csodás megszabadulásukra.

Beszéd az Élet Menetén, 2018¹⁶⁴

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Emlékezők!
Kedves Barátaim!

Zarándoklat az életért – talán ez lehet a mottója a
közösen eltöltött pillanatainknak.

*„Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában,”*

Ezek a sorok a Himnuszunk gondolatai, melyek elválaszthatatlanok az Élet Menetétől. Hetvennégy éve szakad fel és tör ki belőlünk a kérdés: hogyan lehet, hogyan tudunk emlékezni? Vajon lehet-e nemzedékek hiányát pótolni? Mi a mi feladatunk?

A gondolkodó ember sajátja, különleges képessége, hogy példaképet keres magának, akihez méltóvá lehet, tanulva, képezve, építve önmagát. A

¹⁶⁴ A beszéd az alábbi linken hallgatható meg:
https://www.youtube.com/watch?v=NsYjfQG_aps

talmudikus irodalom egyik története mérföldkő a számunkra, példázza ezt a pillanatot:

A sivatagban, ahol nincsen árnyék, és nincsen víz, egy vándor, talán egy zarándok, aki az életéért menetel, rója hosszú útját. Csüggedt, fáradt, szomjas, és néha reményvesztett. Végül a homokdűnék közül előbukkan egy fa. Egy terebélyes óriás, melynek sűrű lombozata van, és a koronája mintha az eget érintené, az ágain édes gyümölcs, és a gyökeréből pedig csermely fakad.

Ez a fa ma, itt és most a hatszázezer magyar zsidó, akiknek az élete sosem teljesedhetett be, akiket úgy próbáltak elpusztítani, hogy a nyomuk se maradjon meg. Gondos kezek évtizedes munkával gyűjtötték papírlapokra, könyvekbe, beszélgetések során, fényképeken és elsárgult kottákon keresztül az emléküket, hogy ők éljenek most is közöttünk.

Visszatérve a zarándokhoz, ki miután felfrissült a fa árnyékában, fogyasztott a gyümölcséből, és oltotta a szomját a patakból, amely a gyökereinél fakadt, eljött a pillanat, hogy induljon, hogy továbbmenjen. De úgy illik, hogy köszönetet mondjon előtte a fának, hogy megáldja azt. Az áldás így szólt:

„Ha azt mondanám, hogy legyen a lombozatod gazdag, vagy ha úgy áldanálak meg, hogy legyen édes gyümölcsöd, vagy hogy ha úgy gondolnám, hogy szükséged lenne egy éltető patakra a gyökerednél, akkor ez mind hiábavaló áldás lenne, mert ezzel Te rendelkezel. Így hát azt kérem, hogy a belőled tört vékony ág dúsuljon, növekedjen, és érjen az égig, hogy olyan legyen, mint Te magad, akiből szakították.”

Ti, akik most itt vagytok az Élet Menetén, legyetek őrzői e fa emlékének! Ez az emlék élő, lüktető, fájdalmas, és magasztos. A mi feladatunk, hogy az ő félbetört útjukat folytassuk, és mi legyünk majd a jövő zarándokai számára fává. Most pedig, miközben egymás felé fordulunk, megszorítva egymás kezeit, és az ég magassága felé száll a fohászuk, bátran mondjuk az ígéretünket: „Ám Izráel háj – Izrael népe él”!

**„Áldott az az ember, aki bízik a világ
alkotójában”¹⁶⁵**

**Előadás a Magyar–Indonéz Vallásközi
Konferencián, 2010. május 25.**

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves barátaim!

„Báruch há gever áser jivtách báádojnoj”

Ez a mondat Jeremiás könyvéből való, a Szentírás egyik azon gondolata, mely támasztékot nyújthat az időben, az egyetemességben.

A tolerancia fogalmi rendszere – úgy hiszem –, hogy a Szentírásba már bele lett foglalva. Amikor olvassuk a mózesi könyveket, s eljutunk Mózes második könyvében ahhoz a részhez, amely az egyiptomi rabszolgaságból való megszabadulást írja le, találni fogunk egy mondatot, egy olyan mondatot, amely különleges szellemi erővel

¹⁶⁵ Az előadás szerkesztett változatának eredeti megjelenési helye: <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/aldott-az-az-ember-aki-bizik-a-vilag-alkotojaban> 2010. május 26.

ruházza fel e sorok olvasóját. Egy mondatot, amely az egymás elfogadására, kölcsönös tiszteletére mutat rá, s a saját múltunkból merít. A szent nyelven, héberül így hangzik ez a mondat: Ki gér hájiti beerec nohriá – mert jövevény voltam idegen földön. Ez két dologra utal: az első, hogy a zsidóság történetének kezdetén lehetőségünk volt megtapasztalni, hogy milyen elnyomásban -, a gondolat és a szellemi szabadságtól megfosztva élni és létezni. De ez a mondat egyben előre is mutat a jövőbe. Lehetőségünk volt megtanulni, és tanítani inentől kezdve, hogy bárhová kerülsz az élet során, mindenkit fogadj úgy, ahogy azt saját magadnak kívánnád. Mindenkit fogadj úgy, hogy a te hazádban otthonra leljen.

Úgy hiszem, hogy a tolerancia a közös gondolkodásban a kezdő lépés. Ezen túl egy igen hosszú út veszi kezdetét. Ám ehhez az úthoz van kapaszkodónk és segítségünk. Mert nem elég a másik elfogadása – ahogy Salamon király a Világ Alkotója parancsára elkezdte felépíteni a Szentek Szentélyét Jeruzsálemben, minden népek örök fővárosában, megkötik Salamon kezét, méghozzá a Jói-ten egyik törvénye, hogy semmilyen olyan eszközt nem használhat a Szentély köveinek

megmunkálására, mely fémből készült, s mely eszköze lehet a háborúnak. Ezért a Világ Alkotója megteremti a samir nevezetű élőlényt, egy apró bogarat, melynek a hagyomány szerint olyan kemény volt a teste, hogy még a legellenállóbb kararai márványt is úgy vágta át, mint kés a vaját, s úgy tartja a zsidó hagyományos irodalom, hogy ezzel a csodálatos piciny élőlényvel metszették, alkották a Szentek Szentéjét. Ez a pici élőlény nem más, mint a tudás. Az a tudás, amely alakítja a követ, alakítja a társunkat, de úgy, hogy fájdalmat, bánatot és sebet nem okoz. Épp ellenkezőleg: emeli őt és emel minket.

3000 év távlatából ezt jelenti az egymás mellett élés. S hogy a számok bűvkörében maradjunk még, ha összeszámolnánk, hogy háányszor szerepel az említett héber mondat a mózesi könyvben, hogy „jövevény voltál idegen országban”, 36-szor találnánk meg ezt a mondatot. A zsidó gondolkodásban a számoknak is nagy jelentősége van. A szóbeli Szentírásban, a Misnában olvassuk, hogy a Világ Alkotója 36 igaz emberre helyezi a világ állandó létezését. Ám ez a 36 ember nem tudja magáról, hogy ők a teremtés

oszlopai – merthogy ők 36-an a fenntartói – mondja a zsidó hagyomány – az egész világunknak.

Amikor a zsidóságról beszélünk a Szentírás alapján, talán három olyan jól ismert nevet tudunk felsorolni, melyek meghatároznak minket. A hébereket, Izraelt és jehudimot, azaz a zsidókat.

Nagyon fontos, hogy tudjuk, mind a három név, mely három fogalom, meghatározza és definiálja a zsidóságot, még hozzá szentírási értelemben. Közülük a harmadikról szeretnék most beszélni, a jehudimról.

Jól ismerjük József történetét a Tórából. Egy olyan ember élete pereg le a szemünk előtt, aki gyermekkorától kezdve piedesztán áll édesapja szemében, s aki el van kényeztetve. S ez lesz az az ok, mely kiváltja a testvérek irigységét, s ennek következménye lesz az, hogy Egyiptomba kerül, s ott a mindenség ura segítségével az ókori birodalmak legnagyobbikának lesz alkirálya, azért, hogy meg tudja menteni az éhínségtől az akkori ismert világot. Ugye a történet úgy folytatódik, hogy a testvéreket Jákob, azaz Izrael elküldi Egyiptomba, hogy vásároljanak élelmiszert. Persze József felismeri őket, s azt kéri tőlük, hogy menjenek haza, s térjenek vissza úgy, hogy a

legkisebb testvérüket, Benjámint is magukkal hozzák. S ez így is történik. S amikor visszatérnek a legkisebb testvérrrel, Benjáminnal, s megkapják a gabonát, amelyet kérnek, s már távozóban vannak, eközben József elhelyezi a híres ezüstkelyhét Benjámín zsákjában. Miután hazaindulnának a testvérei, utánuk küldi a katonáit, hogy próbára tegye őket, és hát magától értetődően megtalálják Benjámín zsákjában az alfáraó ezüstjét. S ebben a korban, ebben az időben az uralkodó törvénye nem volt más, mint aki lopott tőle, annak a büntetése azonnal végrehajtandó halál.

Képzelnék el, hogy ott állnak a testvérek valamennyien az akkori világ második leghatalmasabb ura előtt, s tudják azt is, hogy el fogják veszíteni Benjámint, a testvérüket. Ez az a perc, ez az a pillanat, mikor a csendnek súlya van. S ők ott állnak az arannyal, elefántcsonttal ékesített trónterem közepén, és várják az ítéletet. S ebben a pillanatban – így írja a Tóra – Júda előrelép, hogy védőbeszédet mondjon, úgy, hogy tisztában van azzal, hogy az uralkodó engedélye nélkül, ha bárki megszólal, az az életét teszi kockára. Ennek ellenére kilép, hogy akár a saját élete árán, de megmentse drága testvérét, Benjámint, azzal a

lelkiismeret-furdalással, hogy egyszer már kudarcot vallott Józsefnél, s ez még egyszer nem történhet meg.

Tisztelt hölgyeim és uraim, ez az a tett, amivel az ő neve eggyé válik népével. S így születik meg az a fogalom, hogy zsidó, mely emelkedett, s olyan tartalmat rejt, ami minden ember számára érték.

Ha egy kicsit körülnézünk Magyarországon, vagy kitekintünk Európába, vagy szerte a világra, azt fogjuk látni, hogy a mindenkori papság egy vergiliusi feladatot lát el. S e feladat két nagy részből áll. Az első: a latin teológiai fogalmi rendszeren belül van egy csodálatos kifejezés a főpap személyére, ez úgy hangzik, hogy pontifex maximus, azaz hídépítő mester. Egymás megismerése, elfogadása és tisztelete elképzelhetetlen hidak nélkül. Ezek azok a hidak, melyek társadalmakat, kultúrákat, vallásokat összekovácsolhatnak. Nagy feladat ez.

Míg a második gondolat a Talmud fóliánsain található. Ugyancsak a hétköznapi problémáját mutatja be allegorikus formában. Képzeljünk el egy erdőt, ahol sötét van. S ebben az erdőben bolyongunk mi is. Nem találjuk a helyes ösvényt. S

az erdő igen-igen nagy, akár valaki egy életet is eltölthet bolyongással, hogy nem talál kivezető utat. Azt írja ez a 2000 éves gondolat, hogy ennek az erdőnek a közepén áll egy vak ember. S a kezében egy fáklya van. S kérdezi a Talmud, hogy mit keres az éjszaka az erdő közepén ez az ember? Először idézem a szent nyelven, héberül a választ, s fordítom: *Ad se ávuká bájádi bnéj ádáim roim oti – Ameddig magasan, fennen tudom tartani ennek a fáklyának a lángját, addig minden ember utat fog találni a legsötétebb éjszakában is.* Ennek a fáklyának a tüze nem más, mint a Szentírás. S ameddig vannak tanítómestereink, tanítóink, s a Jói–ten tanítása, addig e hagyomány töretlen, s még a legnehezebb történelmi korokban is ott leszünk, hogy a tudás a hit, és az emberszeretet fényét magasba tartsuk.

Tisztelt hölgyeim és uraim, megköszönöm kitüntető figyelmüket és a próféta szavaival búcsúzom: *ásziréj hatikva* – azaz valamennyien a reménység rabjai vagyunk.

**Köszöntő beszéd a Nemzetközi
Keresztény–Zsidó Tanács *A megbékélés
útja a törékeny világban* című
nemzetközi vallástudományi
konferenciáján
Kecskemét, 2018. június 24.**

Kedves Barátaim, kedves tagjai a Nemzetközi Keresztény–Zsidó Tanácsnak!

1000 évvel ezelőtt a Kárpát-medencébe érkezett Árpád fejedelem, és vele együtt 7 törzs. Bejárták a hegyekkel körülhatárolt területet, s amerre jártak, kijelöltek egy-egy települést, ahol közösség telepedet le, és el kellett, hogy kezdje felépíteni a saját életét, városát.

Amikor Kecskemét területéhez értek, a vezér kijelölte a helyet, ahol az emberek számonkérték tőle, hogy a víz minden élet alapja, márpedig itt, amerre a szem ellát, homok volt és rossz termőtalaj, víz pedig sehol sem volt.

Ekkor előlépett Kaszap táltos, a fejedelem legfőbb tanácsadója, és elkérte Árpád kardját, amely egy mitikus fegyver volt, mint az angolszász

mondakörben az Excalibur. Úgy nevezték: „Isten kardja”. Ez a kardot a táltos belesúrta a földbe, így szól a legenda, és a kard érintése nyomán forrás fakadt, és úgy hangzik az ezeréves ígéret, hogy ameddig e forrás vizet ad, a település létezni fog.

Ez a víz, úgy hiszem, különleges folyadék. Szimbóluma annak a geológiai elnevezésnek, amelyet úgy hívunk, tengerszem. Vannak olyan tavak ugyanis, amelyek alja a lemezkéreg mélyére nyúlik le, a geológia tudása szerint pedig ezek a tavak egyszer az ősi időkben egy tenger részei voltak. Ahogy a tenger később óceánokra bomlott, és visszahúzódott, hogy kiemelkedjenek a szárazföldek, akkora hagyta maga után ezeket az úgynevezett tengerszemeket, melyeknek a mai napig sajátossága, különlegessége és csodája, hogy amikor szélcsend van, és a tó felszínének sima, nyugodt víztükörré kellene feszülnie, mi mégis azt látjuk, hogy a tengerszem hullámzik. Bár nem látjuk, de legyünk benne biztosak, hogy több ezer kilométerre, a tengeren közben vihar dúl, és mi a magunk saját tengerszemében tapasztalhatjuk azt, amit közvetít. Az elmúlt évszázadok során Kecskemét épp olyanná vált, mint ezek a tengerszemek. Ha a nagyvilágban kirekesztés,

üldözés, elnyomás volt, akkor az ezek mentén feltámadó történelmi viharok a város polgárainak lelkében is visszhangot vertek, és visszhangra találtak.

A szolidaritásnak és együvé tartozás jeleként a város főterén öt templomot találunk.

2018. június 27-én várom a lehetőséget tisztelettel és szeretettel, hogy megmutassam Nektek ezt a forrást is Kecskeméten, s hogy megkínáljalak Benneteket éltető vizéből.

Bevezetés a Magyarhoni Zsidó Imaegylet honlapján indított *A Talmud bölcsei* című vallástudományi cikksorozathoz¹⁶⁶

A zsidóság világában a hagyományhoz való ragaszkodás, a Tóra tanító szava és teremtő ereje elválaszthatatlan az ókortól származtatott tanítómesterek tanításaitól. Az első fontos kérdés, hogy vajon a talmudikus korok mesterei milyen korszakokban éltek, és végezték munkájukat, milyen vallástudományi terek születtek, és mint egy élő entitásként fejlődtek a rabbik és a tanítók szentírási szövegekre vonatkozó értelmezései alapján.

A polgári időszámítás előtt 587-ben a zsidóság szakrális központját jelentő jeruzsálemi Első Szentélyt megsemmisíti Nevukadnecar, s ezt követően a korabeli zsidó nemesség egy részét fogságba viszi Babiloniába. Ez a történelmi pont lesz egyben elválasztása is a születendő jeruzsálemi

¹⁶⁶ A cikk eredeti megjelenési helye:

<https://zsima.hu/2022/01/25/bevezetes-a-talmudi-bolcsek-eletehez/>

és babilóniai Talmudnak. Az Írásbeli Szentírást úgy nevezi a zsidó hagyomány, hogy „*Torah shebikhtav*”, azaz az írott tan, míg a szóbeli hagyomány elnevezése „*Torah shebe'al peb*”. Évszázadokon keresztül tanházak, jesivák, iskolák terében adják, és veszik át ezt a bizonyos szóbeli hagyományt. 700 év telik el a kor legtekintélyesebb tudós rabbija, és Juda HaNaszi, Jud, a Fejedelem, úgy dönt, hogy olyan széleskörű, sokrétű anyagrendszerek alkotják már a szóbeli tan tereit, melyeket meg kell rostálni, összegezni kell, összeállítani, és írásos formában kánonba foglalni, így születik meg a *Misna*, amely 6 rendből áll. Időszámítás szerint 220-ban, Ciporiban zárja le nagy munkáját. Az ante 587-től egészen i. sz. 220-ig, közel 8 évszázad alatt összegyűlt írások szerzőit korszakonként fogja össze Juda HaNaszi, és a hat rendbe sorolt Misna szerzőit úgy ismerjük, hogy Tánáim.

Első rend: *Zeráim*, azaz a magvetések. Ez 11 traktátusból áll.

Második rend: *Moéd*, azaz ünnepek. Ez 12 traktátusból áll.

Harmadik rend: *Násim*, azaz asszonyok. Ez 7 traktátusból áll.

Negyedik rend: *Nezikin*, azaz károk, ez a héber büntetőjog. Ez 10 traktátusból áll.

Ötödik rend: *Ködosim*, azaz szentségek. Ez 11 traktátusból áll.

Hatodik rend: *Tábárot*, tisztasági törvények. Ez 12 traktátusból áll.

A második korszak, azaz időszámítás szerinti 220-tól a VI. század elejéig tart, mikor is Rabbi Ási, a punpeditai iskola feje lezárja a *Gemárát*, amely a héber nyelvű *Misnát* arámi nyelven írott vitafolyamon keresztül értelmezi és magyarázza el. Az ebben a korban élő szerzőit a *Gemárának* úgy nevezi a hagyomány, hogy *ámoráim*. Míg a *Misna* szövegét úgy kell elképzelnünk, mint távirati formában, nagyon röviden, lényegre törően fogalmazott tant, addig a *Gemará* szövege hosszú lamentálásokat, gondolatsorokat és vélemények ütköztetését tartalmazza, a hozzájuk tartozó

széleskörű szentírási és misnai hivatkozásokkal együtt. Az ezt követő korszak az ún. *gáonimok*, fejedelmek korszaka, és a VI. századtól a X. századig tart. Itt már nem találunk olyan egységes rendszert, mint az előző két korszakban, sokkal inkább egy-egy meghatározó jesivavezető vagy rabbi-fejedelem véleményét, állásfoglalásait olvashatjuk.

Ki kell emelni ebből a korból Szádja gáont. A XI–XIV. század között az úgynevezett *toszafot risonim*, azaz *korai kommentátorok* időszakát ismerjük meg, ahol például olyan neves rabbikat találhatunk, mint Rási, Rámbán, Rámbám, Ibn Ezra, vagy Rábénu Gersom Or haGolá. Leginkább az volt a jellemző, hogy amellet, hogy a szentírási szövegeket mind írásban, mind szóban értelmezték és magyarázták, egyre több könyv íródott, melyek a közösségek számára földrajzi területenként és korszakonként választ adtak az olyan kihívásokra, mint a háborúk, betegségek és ezek nyomán kialakult változások. A mesterek a Tóra szellemében a könyveinken keresztül biztosítottak iránymutatást. Ezt a korszakot követi követi a *toszafot ábronin*, mely a XIV. századtól a XVII. századig tart. Itt találjuk a *Sulchan Árubot*, Jozsef

Kárótól, vagy Majse Iszerlesz Römótól a *Hágát*. Ebben a korszakban már vallási kompendiumok, háláhikus kompendiumok íródnak, és háláhikus állásfoglalás születik a zsidó vallás több területére nézve, mind az askenáz, mind pedig a szefárd zsidóság számára.

A Talmudnak napjainkig tartó korszaka még mindig lezáratlan, és várjuk annak a tudós rabbinak az eljövetelét, aki majd összegyűjti az elmúlt mintegy háromszáz év értékes írásmagyarázatait, és egyszer lezárja ezt a korszakot is...

**Róna Tamás főrabbi gratuláló levele
Novák Katalin köztársasági elnök
asszonynak megválasztása alkalmából¹⁶⁷**

Tisztelt Novák Katalin Köztársasági Elnök
Asszony!

2022. május 14-e ünnepnap a magyar nemzet
életében.

Magyar emberek, a hitükhöz ragaszkodó
katolikusok, protestánsok és zsidók egyaránt a
Világ Alkotójának áldását kérték, kértük Önre és
arra a szolgálatra, ami országunk első számú
vezetőjeként hitünk szerint segíteni fogja útját.

Hisszük és kívánjuk, hogy köztársasági elnök
asszonyként tovább erősíti a magyarok közötti
egységet határon innen és túl. Hisszük továbbá,
hogy munkájával hídépítőként köti össze egymással
a különböző csoportokat, közösségeket és
felekezeteiket ezekben a vészterhes időkben is,

¹⁶⁷ Az írás eredetileg megjelent a Sándor Palota honlapján:
<https://www.sandorpalota.hu/hu/rona-tamas-forabbi-gratulalo-levele-magyarhoni-zsido-imaegylet>

megerősítve bennünk, magyarokban és az egész világban Magyarország egységét és erejét.

Hitem szerint jelenünkért és jövőnkért vagyunk felelősek, ezért kiemelten fontos a nemzedékünknek címzett üzenete, mert így tud jobbá és gyümölcsözővé válni az eljövendő kor.

Engedje meg, Elnök Asszony, hogy megosszam Önnel az áldás törvényét. Az elmondott áldás a gondolat és a lélek óhaja, legtisztább és legfinomabb formája, az Ö–való szeretetének forrása. Megáldani annyit jelent, mint a Világ Alkotójának kegyelmét kérni.

Ezúton szeretném megáldani eddigi és eljövendő állhatatos munkáját, és biztosítani arról, hogy jómagam és a Magyarhoni Zsidó Imaegylet teljes közössége támogatja Önt.

Gratulálunk a beiktatásához, Köztársasági Elnök Asszony, és kívánjuk, hogy az Ö–való segítse útját!

Budapest, 2022. május 15.

Róna Tamás

főrabbi

a Magyarhoni Zsidó Imaegylet elnöke

Róna Tamás főrabbi 1975-ben született Budapesten, ahol hagyományörző neológ zsidó családban nevelkedett. Gyermekkora óta prof. dr. Schöner Alfréd főrabbi tanítványa volt. 2001-ben judaisztika szakos tanári diplomát, majd 2005-ben rabbi szakos mestediplomát szerzett, és rabbivá avatták az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen. 2011-ben zsidó vallástudományból PhD-fokozatot szerzett, kutatásának tárgya a zsidó közösség vallási integrálódása és nemzet tudatának asszimilációja 1880-tól volt. 2006 májusa óta az alföldi régió (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) vezető rabbijaként tevékenykedik, 2016-ban nevezték ki főrabbivá. Nős, két gyermek édesapja. 2005-től a Keresztény-Zsidó Társaság elnökségi tagja, 2007-től a Keresztény-Zsidó Tanács tagja. 2003 és 2019 között az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Szentírás és Talmudtudományi Tanszékén tanított, előbb tanársegédi, adjunktusi, majd főiskolai docensi beosztásban. 2019 óta a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége rabbitestületének elnöke, illetve 2020 óta a Magyarhoni Zsidó Imaegylet (ZSIMA) magyar neológ zsidó vallási szervezet elnöke. Nógrádi Gergellyel közösen az első általános iskolásoknak szóló magyarországi zsidó hittankönyv-sorozat szerzője. Vallástudományi konferenciák, rendezvények rendszeres előadója, vallástudományi tárgyú tanulmányok szerzője, vallási tévé- és rádióműsorok rendszeres szereplője. A judaisztika, a vallási közösségszervezés és a hittudomány területén végzett kiemelkedő munkásságát 2019-ben Scheiber Sándor-díjjal ismerték el. 2020 óta a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány kuratóriumának tagja, 2021 óta a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára. 2022 óta a Gál Ferenc Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem oktatója. A jelen kötet a szerző összegyűjtött zsidó vallástudományi tárgyú írásait tartalmazza.